

О планир
окација
ена
ММВУ
ЈАСНА ПЕТРИЋ
МИЛЕНА МИЛИНКОВИЋ

аструктурни кор
чка атракција
УКЊ
пл
и ре
ја
граничне вр
Ња
е
ве
браунфил
културно наслеђ
олицентр

ПОЈМОВНИК

ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА

животни ст

Јасна Петрић
Милена Милинковић

**ПОЈМОВНИК
ПРОСТОРНОГ ПЛАНИРАЊА**

Београд, 2017. године

У финансирању овог дела су учествовали Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

У овој књизи изложен је део резултата научно-истраживачког пројекта ИИИ 47014 „Улога и имплементација државног просторног плана и регионалних развојних докумената у обнови стратешког истраживања, мишљења и управљања у Србији” који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у периоду 2011-2017. године.

Посебна издања бр. 81

Београд, 2017. године

Издавач

Институт за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС)

Булевар краља Александра 73/II, 11000 Београд

фах: (381 11) 3370-203, www.iaus.ac.rs

За издавача

др Саша Милијић, директор

Издавачки савет:

Јасна Петрић, председник, ИАУС, Београд; Ана Никовић, заменик председника, ИАУС, Београд; Милена Милинковић, секретар Издавачког савета, ИАУС, Београд; Бранислав Бајат, Универзитет у Београду, Грађевински факултет, Београд; Миодраг Вујошевић, Београд; Мирјана Деветаковић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд; Бранка Димитријевић, Strathclyde University, Department of Architecture and Building Science, Велика Британија; Бошко Јосимовић, ИАУС, Београд; Никола Крунић, ИАУС, Београд; Ксенија Лаловић, Универзитет у Београду, Архитектонски факултет, Београд; Јелена Луковић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; Божидар Манић, ИАУС, Београд; Игор Марић, Београд; Тамара Маричић, ИАУС, Београд; Саша Милијић, ИАУС, Београд; Зорица Недовић-Будић, Department of Urban Planning & Policy, University of Illinois – Chicago, САД; гостујући професор на School of Architecture, Planning & Environmental Policy, University College Dublin, Ирска; Марина Ненковић-Ризнић, ИАУС, Београд; Мина Петровић, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд; Мила Пуцар, Београд; Ратко Ристић, Универзитет у Београду, Шумарски факултет, Београд; Борислав Стојков, Београд; Драгутин Тошић, Универзитет у Београду, Географски факултет, Београд; Милорад Филиповић, Универзитет у Београду, Економски факултет, Београд; Тијана Црнчевић, ИАУС, Београд; Омиљена Џелебџић, ИАУС, Београд

Рецензенти

проф. др Бранка Тошић, редовни професор, Универзитет у Београду, Географски факултет
проф. др Дејан Ђорђевић, редовни професор, Универзитет у Београду, Географски факултет
проф. др Марија Максин, научни саветник, Институт за архитектуру и урбанизам Србије

Уредници

др Миодраг Вујошевић, научни саветник, Београд

др Никола Крунић, научни сарадник, ИАУС, Београд

др Бошко Јосимовић, виши научни сарадник, ИАУС, Београд

Лектура и коректура

Вања Бајић

Дизајн корица

Симона Дашић Раца

Компјутерска обрада

Сања Симоновић Алфиревић, ИАУС, Београд

Тираж

200

Штампа

Планета Принт, Београд

ISBN 978-86-80329-88-8

УВОД

1. Потреба и разлози израде „Појмовника просторног планирања”

„Појмовник просторног планирања“ је резултат идеје да се на једном месту обједине и систематизују термини који се користе у просторном планирању. У зачетку, ова идеја била је ограничена само на формирање листе термина из области просторног планирања како би се омогућило њихово уврштавање у електронски доменски речник корпуса српског језика. Међутим, убрзо се јавила наша жеља и потреба да се ово претвори у прави Појмовник који ће, поред примарне функције извора информација о садржају појмова који се користе у просторном планирању, у великој мери допринети теоријско-методолошкој бази просторног планирања и појашњењу његове апликативне стране. Такво дело засигурно може користити студентима студијског програма: просторно планирање, али се не треба ограничавати само на поменућу групу студената, као ни на оне који се тек упознају са струком просторног планирања. Препознаје се значај за далеко шири круг научника и стручњака који желе да се информишу или подсети на теоријске и стручне појмове, који су због интердисциплинарног карактера просторног планирања, потекли из научних области и дисциплина везаних за: природне системе и ресурсе; становништво и социјални развој; социологију; право; архитектуру и урбанизам; географију; урбани и рурални развој; економију; просторни развој привредних делатности; регионални развој; инфраструктурне системе; екологију; заштиту животне средине, предела, природних и културних добара и др. Ништа мањи није значај и улога коју овај Појмовник може имати за остале кориснике, нпр. представнике управе или јавних установа; појединце, групе или организације са учешћем или интересом у процесу управљања просторним развојем; приватни сектор; инвеститоре/наручиоце израде планских докумената; као и за шире грађанство, са циљем да им се појмови просторног планирања изложе на јасан и разумљив начин.

Потреба да се објави „Појмовник просторног планирања“ је потекла из чињенице да у пракси просторног планирања постоји празнина кад је у питању свеобухватан приказ термина који се користе у овој струци. Та појава се уочава једнако код нас и у свету. Наиме, кроз истраживачки рад на овом Појмовнику, уочено је да су до сада објављивани углавном речници, појмовници, енциклопедије, лексикони, глосаријуми и сл. у оквиру дисциплина које су сродне просторном планирању (нпр. за потребе архитектуре, урбанизма, становања, грађења, географије, економије, туризма, права, екологије, заштите животне средине, итд.) а у њима се одреднице везане за просторно планирање спомињу успут или нису довољно апострофиране. Једино се у појединим преводима речника са страних језика (*Речник кључних термина који се користе у политикама просторног развоја Европе*) и у документима

другачијег основног карактера (*Просторни план Републике Србије; Стратегија просторног развоја Републике Србије*) јављају издвојене листе објашњених термина просторног планирања. Важност „Појмовника просторног планирања“ се огледа и у томе што на језичком подручју некадашње Југославије никада до сад није приређено овакво референтно дело, којим се објашњавају термини коришћени у просторном планирању, а да при том нису допуна ширем контексту појмова из области становања и грађења (Јанић, 1998), односно појмова из области урбанизма, архитектуре и пејзажне архитектуре (Lipovac, 2014).

Многобројни су разлози израде „Појмовника просторног планирања“, међу којима свакако треба истаћи подударност са јубилејом којим се 2017. године обележава 40 година откад је основан и у континуитету траје студијски програм Просторно планирање на Географском факултету Универзитета у Београду. На неки начин, Појмовник чини омаж генерацијама професора који су тај курс градили и репер на основу кога се у овом тренутку може сагледати развој просторно планерске мисли код нас и у свету. Још један искорак, у нади да је то уједно допринос овог дела, јесте промоција мултидисциплинарне сарадње и синергије приступа и знања ауторки које потичу из миљеа просторно планерске и библиотечко-информатичке професије.

2. Садржај

Просторно планирање је, због своје интегративне улоге, научна дисциплина чији појмови чине нераскидиво јединство са појмовима других, сродних научних дисциплина. У том смислу, велики изазов при изради овог Појмовника представљала је потреба за свеобухватним приступом са једне стране и постављање граница докле треба ићи са укључивањем термина који су „позајмљени“ из других дисциплина, са друге стране. Круцијално питање које се пред нама нашло је: „Шта треба да уђе у Појмовник, а шта не треба?“

Пошавши од одговора на други део питања, „Појмовник просторног планирања“ не садржи посебно издвојена имена и биографије теоретичара који су утицали на просторно планирање као што, у начелу, не садржи називе научностручних области чија се знања примењују у просторном планирању (изузетак су термини „просторно планирање“ и „урбанизам“). Међутим, у Појмовник је уврштен немали број појмова из сродних и повезаних области јер су постали интегрални део речника просторно планерске струке.

Жеља да Појмовником буду приказане теорије и концепти који су утицали на развој планерске мисли, определила нас је да их укључимо у садржај овог дела.

Такође, обухваћени су појмови који објашњавају одређене конвенције, повеље, протоколе, агенде, директиве, значајна документа, иницијативе, као и мреже, фондове, организације и програме сарадње, првенствено оне који се односе на европске земље и значајни су за просторно планирање.

Како је просторно планерска теорија и пракса изложена променама и изазовима које су резултат економских, финансијских, еколошких и друштвено-политичких криза/транзиције са којима се суочава савремено друштво, у „Појмовнику просторног планирања“ су сублимирани појмови који су саставни део професионалног речника просторног планера данашњице, као и појмови који су некада били значајни и могу се сврстати у историјат и ретроспекцију доминатних праваца и утицаја на развој друштвене праксе просторног планирања.

Појмовником су обухваћене поједине позајмљенице из страних језика, нарочито из енглеског, а које су најчешће дате у облику како су транскрибоване на српски језик, чак и у варијантама (нпр. „центрификација“ и „гентрификација“).

Поред тога, саставни део појмовника су скраћенице страних назива и општих појмова (нпр. NIMBY).

Присутни су и страни изворни изрази термилошког карактера (нпр. француски израз *Acquis communautaire*).

У приступу садржају „Појмовника просторног планирања“ настојале смо да задржимо максималну објективност наводећи сва значења, односно модалитете употребе одређених термина, посебно у случају опречних тврдњи и ставова узрокованих неадекватним преводом термина са страног језика на српски. Међутим, то не значи да смо заузеле улогу „пасивног посматрача“, већ смо самим одабиром појмова, као и својим коментарима дале лични печат овом монографском делу.

Овако конципиран „Појмовник просторног планирања“ садржи 2020 појмова. До овог броја појмова дошло се прикупљањем и одабиром на основу раније наведених критеријума. Могуће је да ће неко од читалаца проценити да се у појединим сегментима Појмовника ишло до превелике детаљности, као што није искључена могућност да је неки од термина који би требало да буде обухваћен заправо изостао из овог издања. Садржај „Појмовника просторног планирања“ не треба посматрати као нешто што је једном детерминисано и непроменљиво. Уколико се јави потреба, он се може преиспитати, и у складу са тим проширивати, осавременјивати и на друге начине унапредити.

3. Начин обраде

У „Појмовнику просторног планирања“, појмови нису разврстани тематски већ по азбучном редоследу. Тако се, на пример, један за другим налазе појмови под одредницама „кота нормалног успора“ и „кохезивна политика“. Присутни су појмови у оквиру свих слова азбуке.

Како су неки појмови морали да остану наведени на изворном латиничном писму, у том случају њихово место у Појмовнику је под аналогним ћириличним почетним словом и у редоследу који прати азбуку. На пример, у оквиру слова „Ц“ (латинично „С“) најпре је наведен појам „цистерна за воду“, а потом „CORINE база података о земљишном покривачу (CLC)“.

Називи појмова су дати болдовано (масним словима), а могу бити праћени називом синонима који је исписан обичним словима, у загради. По правилу, термини нису праћени њиховим преводом на енглески језик. Изузетак су термини где је због превода са оригиналног страног језика било неопходно да се тај оригинални назив наведе (нпр. за „ефекат исцрпљивања“ (енгл. backwash effect)) а све у циљу елиминисања двосмислености. Након назива, синонима и евентуалног превода термина на страни језик (енглески, француски, немачки, руски, латински, итд.), следи опис садржаја појма. Тип употребљених слова (обична, курзивна, болдована) у опису појма нема везе са правилношћу или неправилношћу поједине речи. За сваки облик треба сматрати да је добар уколико није друкчије речено.

Природа Појмовника је таква да описи и дефиниције појмова нису могли доћи искључиво из једног извора нити само „из глава ауторки“. Зато се иза описа садржаја појма наводе болдовано (масним ознакама) у угластим зградама, бројеви који тачно реферирају на број под којим је тај извор дат у листи референци. Више бројева у угластим заградама означава више извора у којима се може наћи таква дефиниција појма. На тај начин, читалац добија јасно упутство о извору/изворима где може да пронађе наведену дефиницију појма, као и да се заинтересује да прочита додатну литературу и више сазна у вези са одређеном темом. Задржале смо право мањег прилагођавања или скраћивања појединих описа појмова из оригинала. Такође, на појединим местима смо морале да наведемо своје допуне што је јасно назначено следећим текстом (прим.аут.). Незнатан број појмова није могао да се веже за конкретан писани извор (нпр. када смо користиле поједине своје белешке које нису објављене), и у том случају, на крају описа термина, изостао је број у загради којим би појам био повезан са одређеном референцом.

Настојале смо да у Појмовнику обрадимо и коришћене синониме као и антониме одређених појмова. У случају синонима и сродних значења појма, иза описа појма и броја референце стоји ознака (Видети под: ...). Код антонима или другачијих тумачења појма, иза описа појма и броја референце стоји ознака (Видети и: ...).

Референце су уређене према АРА – American Psychological Association стилу који се најчешће користи у друштвеним наукама. Листа референци које су наведене на изворном језику и писму дата је азбучним редоследом према почетном слову презимена првог аутора, а испред сваке референце је у угластој загради постављен број који је истоветан назначеном броју у позивању код појмова. У случају кад је било више извора од истог аутора, референце су сортиране обрнуто хронолошки, а кад је било више извора од истог аутора исте године, навођене су ознаке „а“ и „б“ уз годину издања.

На крају, због боље прегледности појмова који су наведени као скраћенице и због лакшег сналажења читалаца, дата је Листа коришћених скраћеница. У овој листи су скраћенице из страних језика праћене пуним називом на том језику (у курзиву) и преводом на српски језик, док су скраћенице из српског језика (ћириличним писмом) праћене само пуним називом на српском језику. Навођење скраћеница у Листи прати азбучни редослед.

4. Упутство за коришћење

Природа Појмовника омогућава да се он не мора читати линеарно. Може да се почне од било ког његовог дела и прескаче у зависности од интересовања за неку одређену тематику или тражења синонима, односно антонима појмова. Важно је да читалац може лако да провери извор који је коришћен при дефинисању конкретног појма, односно да зна да уколико код појма нема позива на извор, у том случају се дефиниција не може приписати неком документованом извору, тј. изворима.

Уколико је коришћено неколико дефиниција једног појма, оне су у оквиру тог појма нумерисане у обичним заградама, пре навођења сваке дефиниције. Редослед дефиниција априори не одражава њихов значај.

Код навођења синонима појмова или поткатегорија у оквиру појмова са ширим значењем, није понављана дефиниција која је дата на другом месту у Појмовнику, већ је читалац упућен на основни појам тако што уз назив синонима појма стоји (Видети под:...).

Преглед скраћеница на крају Појмовника помаже информисању читаоца о томе да су термини за које се користе скраћенице на српском или страном језику уврштени у Појмовник под одговарајућим словом азбуке.

5. Извори грађе

Полазећи од садржаја и намене „Појмовника просторног планирања“, при утврђивању термина и њиховој обради, употребљени су следећи извори: појмовници, речници и енциклопедије научних дисциплина које су повезане са просторним планирањем; глосаријум Стратегије просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020 и глосаријум Просторног плана Републике Србије: 2010-2020; речник кључних термина који се користе у политикама просторног развоја у Европи (ЦЕМАТ); релевантни закони, правилници и стратегије у употреби у пракси просторног планирања у Србији; уџбеничка литература за просторне планере; друге књиге; приручници; научни радови; општи речници; и различити извори у електронском облику.

У приређивању овог Појмовника коришћено је укупно 378 референтних извора литературе.

Према учесталости извора грађе, посебно издвајамо појмовнике, речнике и енциклопедије из којих је, уз јасну назнаку да је реч о цитату, преузет део појмова:

- 1) „Појмовник: становање, грађење, планирање“, аутора Миодрага Јанића, из 1998. године;
- 2) „Речник савремене српске географске терминологије“, ауторке Наталије Мاستило, из 2013. године;
- 3) „Енциклопедија Животна средина и одрживи развој: књига тачних одговора“, аутора Бранке Стевановић и сарадника, из 2003. године;

- 4) „Englesko-hrvatski stručni poјmovnik za urbaniste, просторне планере, архитекте и крајобразне архитекте“, аутора Нената Липовца, из 2014. године;
- 5) „Екоречник. Појмовник о животној средини“, ауторке Маре Ђукановић, из 2001. године;
и
- 6) „Енциклопедија архитектуре: архитектура, урбанизам, дизајн, ентиријер“, Том 1, А-Н, и Том 2, Н-Ž, аутора Слободана Малдинија, из 2004. године.

Водећи рачуна о ауторским и сродним правима, на овом месту наводимо као извор грађе, уз јасну назнаку да је реч о цитату, рукописе проф. др Бранислава Дерића под насловом „Regionalno планирање“ из 2006. године. Текст ових рукописа у електронском облику налази се у *Посебној библиотеци др Бранислава Дерића* на Географском факултету Универзитета у Београду, деловодни број 229, од 26. маја 2017. године.

6. Захвалница

На крају, али не и по важности, истичемо неспорну чињеницу да овог Појмовника не би било без велике подршке Института за архитектуру и урбанизам Србије у коме смо запослене, уз део финансијске помоћи Министарства науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије. „Појмовник просторног планирања“ се штампа са препоруком рецензената: проф. др Бранке Тошић, редовног професора Географског факултета Универзитета у Београду; проф. др Дејана Ђорђевића, редовног професора Географског факултета Универзитета у Београду; и проф. др Марије Максин, научног саветника Института за архитектуру и урбанизам Србије.

Унапред захваљујемо за поверење и корисницима Појмовника, посебно онима који буду осетили потребу да нам се јаве са својим критичким примедбама или предлозима за обогаћивање садржаја и усавршавање начина обраде што нам може користити у будућем раду.

Ауторке

***„Ако крадете од једног аутора, то
је плагијат, а ако крадете од два,
то је истраживање.“***

Вилсон Мизнер (Wilson Mizner)
(1876-1933)

А

абиотички фактори Фактори средине условљени утицајем неживе природе (нпр. клима, рељеф и др.). [184]

авантуристичке активности Обухватају туристичке активности које се одигравају у необичним, егзотичним, удаљеним или „дивљим“ дестинацијама. Обично се повезују са високим нивоом физичке активности учесника, углавном на отвореном. Такође подразумевају културну размену и интеракцију и контакт са природом. У авантуристичке активности се сврставају: слободно пењање, пешачење, бициклизам, параглајдинг, једрење, вожња кајаком, рафтинг, сплаварење, проучавање кањона, проучавање пећина, дип сафари и др.

Агенда 21 Програм усвојен на Рио конференцији о животној средини и развоју 1992. године. Садржај овог документа најбоље одсликава његов програмски карактер и комплексност онога што се данас разуме под проблемима животне средине у контексту развоја. Агенда 21 има четири дела: I Социјална и економска питања; II Заштита и управљање ресурсима за развој; III Јачање улоге значајних друштвених група; и IV Средства за остваривање Агенде. [309]

агломеративне економије (1) Настају као резултат индустријализације, урбанизације и друштвене поделе рада. На

настајање агломеративних економија у градовима утиче ширење тржишта, специјализација, смањење производних трошкова, праг развоја (мерено бројем становника и дохотком као условом за развој урбане техничке и социјалне инфраструктуре), пораст становништва (што је услов развоја одређених школских, културних и здравствених установа), комплементарност индустрије и технологије, квалификована радна снага, предузетнички таленат, финансијске и комерцијалне институције, иновације и непосредни контакти. [137]

(2) Агломеративне економије обухватају *економије обима, локационе економије и урбане економије*. Економије обима су везане за повећање обима произведеног добра чиме се смањују трошкови по јединици производа. Локационе економије настају када се више предузећа из исте индустрије лоцира у једном граду. Урбане економије настају када се у граду лоцирају разноврсне привредне делатности, а посебно индустрије из различитих грана. Локационе и урбане економије чине *екстерне економије*. [4]

агломерација (насеобинска) (1) Целина добијена придруживањем, припајањем, скупљањем, гомилањем; термин који се претежно употребљава за градска насеља и означава гушћу концентрацију градова на мањем простору. Под агломерацијом се може подразумевати и један велики град са приградским насељима (нпр. београдска агломерација). (Видети под: градска агломерација). [184]

(2) Збир насеља разног типа и величине, настао услед просторног и функционалног повезивања у процесу урбанизације и концентрације. То је заједница у којој

је дошло до такве просторне повезаности да прекиди у простору између насеља, обично паркови и друго зеленило, водене површине и друго, не представљају препреке већ споне између њих. Агломерацију образују насеља са сличним начином живота, чије се становништво мало бави пољопривредом. [249]

(3) Агломерације најчешће подразумевају такве просторне и функционалне структуре у којима се око централног града налазе гроздови секундарних насеља који са њиме чине јединствену целину. [277]

агломерациони ефекти *Експерни ефекти* (*експерналије*) који настају као резултат величине и концентрације активности, становништва и физичких структура на одређеном простору/ подручју.

агломерациони систем(и) (групе насеља, урбани систем, заједнице насеља) Суштину агломерационог система чини прожимање међу насељима, изражено у различитим видовима обављања више делатности, у разним насељима која улазе у систем, односно могућности да се живи у једном насељу, а обављају друге активности у другом и обрнуто. Уско повезан са овим термином је „степен рационалности територијалне организације“, као основни критеријум конституисања система. Он је изражен у комплементарним односима међу насељима у систему и међу системима, а изражава се у међусобном допуњавању или заједничком решавању одређених проблема из домаћег производње, снабдевања, услужних и јавних делатности, итд. Конституисање агломерационих система треба схватити као прелаз у вишу форму

укупне територијалне организације насеља, подразумевајући при томе све аспекте те организације, од економских, социјалних, до друштвених у најширем смислу. [235]

аграрна реформа Законска мера државе која има за циљ одузимање или ограничавање поседа власника великих поседа. Земља се додељује ситним поседницима и беземљашима или се уступа у власништво задругама и пољопривредним добрима. Аграрна реформа представља једну од ефикасних мера смањења економских и социјалних разлика на селу, под геслом „земља онима који је обрађују“. [184]

агробиодиверзитет Разноврсност и варијабилност животиња, биљака и микроорганизама, који се, директно или индиректно, користе у исхрани и пољопривреди, укључујући биљне производе, сточарство, шумарство и рибарство. [274]

агроеколошки услови (1) Одређују еколошки приступ узгоју и пољопривредној производњи, а синоним су за одрживу пољопривреду, еколошку пољопривреду и сл. [3]

(2) Услови за производњу хране коришћењем најбоље робе и услуга при том не оштећујући природне ресурсе. [3]

агротуризам (сеоски туризам) Код агротуризма кључна компонента туристичког производа је сеоска култура (начин живота и привређивање). (Видети под: еко-туризам, сеоски, рурални туризам).

агрошумарство Систем коришћења земљишта који се заснива на комбинованом узгоју дрвенастих вишегоди-

шњих биљака (дрвеће, шибље) и пољопривредних култура у виду одређеног просторног аранжмана, или сукцесивно у времену, са сточарском производњом или без ње. [274]

адаптација (прилагођавање, адаптибилност) (1) Способност датог организма да прилагођава своје понашање структурним променама које настају у окружењу. Оно што важи за живе организме значајно је и за насеља, градове, регионе и целу земљу. [137]

(2) Адаптација је извођење грађевинских и других радова на постојећем објекту, којима се врши: промена организације простора у објекту, замена уређаја, постројења, опреме и инсталација истог капацитета, а којима се не утиче на стабилност и сигурност објекта, не мењају конструктивни елементи, не мења спољни изглед и не утиче на безбедност суседних објеката, саобраћаја, заштите од пожара и животне средине. [111]

адаптибилност (Видети под: адаптација, резилијентност, гипкост/еластичност).

адаптивно управљање (енгл. adaptive management) Представља интерактивни процес доношења оптималних одлука у присуству неизвесности, са циљем смањења неизвесности током времена путем система мониторинга. Овим системом управљања се самим процесом доношења одлука и спровођења мера, активним или пасивним путем, усвајају нова сазнања за даље дугорочно унапређење самог процеса, па се систем адаптивног управљања користи не само за промене система већ и за учење о систему. [208]

адвокатски модел планирања Развијен 60-их година XX века у САД као реакција на екстремно технократски и политички „одзого-надоле“ приступ планирању који одликује *рационални модел*. Адвокатски модел планирања је заснован на схватању да „јавност“ није монолитна, хомогена група, већ скуп различитих интересних група, а моћ и приступ ресурсима нису једнако дистрибуирани међу грађанима у плуралистичком друштву. У основи адвокатског приступа се налазе питања: Ко је колико добио и зашто? Ко је фаворизован, а ко изостављен?, односно дискусија и преговори на ту тему. Сам модел функционише аналогно правном систему – адвокат (у овом случају планер) помаже „угроженима“ да бране свој интерес од „моћника“. Адвокатско планирање прихвата политички систем као унапред дат, али подстиче планере да уђу у сукоб и победе систем његовим сопственим оруђем – стварањем поседних интересних група (поседно оних најсиромашнијих), чије ће интересе планер заступати и преко њих успети да у план укључи и неке визије стране политичком начину размишљања. [68, 69]

административни (статистички) регион Институционално омеђена територија која не представља ниво власти. Државе дефинишу његову територију за вођење политике или за прикупљање одређених статистичких података. [308] (Видети под: статистичке регије).

административни центар Контекстуални синоним – центар. Насеље које има функцију управљања у односу на дату територију. [184]

административно-територијална подела (1) Одређивање просторног (територијалног) делокруга органа власти. [184]

(2) Подела једне државе на уже територијалне јединице. [184]

аеродром Аеродром је свако дефинисано подручје (укључујући све објекте, инсталације и опрему), на копну или на води, или на фиксној, фиксној приобалној или плутајућој структури, које је у целини или делимично намењено за слетање, полетање или кретање ваздухоплова. [88]

аерозагађивање – загађивање атмосфере Присуство у атмосферском ваздуху, у мерљивом стању, честица које иначе не улазе у његов састав. То су: честице прашине, дима, капљице киселина, издувни гасови аутомобила, молекуларни комплекси разних експеримената и други аерозагађивачи. [184]

аквакултура Пропагирање и култивисање акваторијских животиња и биљака – као што су рибе, шкољке, алге, из комерцијалних разлога или због рекреације. [137]

акваторија Део водене површине који има неком конвенцијом одређене границе. [184]

аква-туризам Туризам за потребе активности које се одвијају на води, који подразумева коришћење природних и вештачких акваторија за спорт и рекреацију. Ова врста активности се може одвијати на аква-пунктовима - јавним купалиштима, аква-парковима и сл. (Видети под: рекреативни туризам).

аквифер Јесте потповршински слој или слојеви стенске масе или других геолошких средина довољне порозности и

пропусности да омогући квантитативно значајан проток подземне воде или захватање значајних количина подземне воде. [90] (Видети под: издан).

Аки комунотер (Видети под: Acquis communautaire).

акт о проглашењу заштићеног подручја Предлог акта о проглашењу заштићеног подручја заснива се на научној и/или стручној основи – студији заштите, којом се утврђују вредности подручја које се предлаже за заштиту и начин управљања подручјем. Акт о проглашењу заштићеног подручја садржи: (1) назив и врсту заштићеног подручја; (2) опис основних вредности; (3) границе заштићеног подручја са режимима заштите; (4) активности и радње које је забрањено вршити у зонама режима заштите; (5) основне елементе заштите и развоја заштићеног подручја; (6) картографски приказ са уцртаним границама, односно са ознаком локације; (7) попис катастарских парцела по режимима заштите; (8) права и обавезе субјеката у заштићеном подручју; (9) лице коме се поверава управљање; (10) права и обавезе управљача; (11) начин обезбеђења средстава за заштиту и развој заштићеног подручја и рад управљача; (12) друге елементе од значаја за заштићено подручје. [102]

актер просторног развоја (стејкхолдер, интересни партнер) (енгл. stakeholder) (1) Појам актер или учесник претпоставља све појединце, групе или организације са учешћем или интересом у процесу управљања просторним развојем; поред разлика у мотивацији, одговорности и интересу, такође треба узети у обзир разлике у њиховим могућностима, ресурсима и стручности. [321]

(2) Стејкхолдери су заинтересоване, погођене или утицајне особе, организације, институције или управе, које имају интерес или могу да утичу на резултате планских одлука. Профилише их удео-интерес, формална позиција, те могућност контроле ресурса и имплементације плана. [370]

активно становништво (радна снага) Активно становништво чине сва запослена и незапослена лица. [285] (Видети и: неактивно становништво).

активност Свака људска активност се одвија у одређеној тачки времена и простора. Неке активности су више везане за земљиште а неке мање. За просторно планирање су пре свега интересантне оне активности које су више везане за земљиште. Уопштено говорећи, смисао просторног планирања и лежи у адекватном организовању активности у простору, или, у адекватном организовању простора за обављање одређених активности. [317]

акумулација (вештачко/акумулационо језеро) (1) Настаје преграђивањем речне долине, клисуре и кањона помоћу бетонских, земљаних и бетонско-земљаних брана. Може да служи једној или више намена: снабдевање водом насеља и индустрије, наводњавање, заштита од великих вода и поплава пријемом поплавног таласа у резервном простору акумулације, за коришћење хидропотенцијала низводно од бране, уколико је то могуће, контролисано оплемењивање вода, рекреација, туризам, пловидба и рибарство. [66, 208]

(2) Вештачки водопривредни објекат који се гради како би се коришћење воде ускладило временски и просторно са

потребама корисника, јер режим река и подземних вода није такав да у сваком тренутку може задовољити потребе становништва и привреде. [83]

акумулационо језеро (Видети под: акумулација).

акутан Непосредан, кратак и оштар, кад се односи на дужину изложености штетном утицају, нпр. загађивача, или на ефекте загађивача који прате излагање мање-више непосредно као директну реакцију на њега. [309]

акцидент (хаварија, удес) Неочекивана појава са нежељеним последицама. (Видети под: ризик, хазард).

акциони план (1) Најважнији део стратешког документа у практичном смислу, јер чини основу за имплементацију стратегије. Проистиче из анализе циљева и усмерен је ка постизању циљева. Акциони план (у форми табеле) даје одговор на питање: „Шта би ми требало да урадимо?“, али уколико се сведе само на то, онда би то био једино списак жеља или потреба. Зато он треба да пружи одговоре на нека додатна питања, као што су: „Који су ресурси потребни и одакле ће доћи?“ и „Ко ће урадити посао?“ [19]

(2) Акциони план је један од најзначајнијих и најпримењиванијих партиципативних метода којим се конкретизују договори постигнути између различитих планских актера. У процесу конципирања и формулације планског решења, карактерише га потпуно преговарање са актерима. Усмерава се на специфичну проблематику заједничких интереса на одређеној територији/локацији. Квалитетан акциони план карактеришу: (1) прецизно постављени

временски рокови свих акција које ће се спроводити; (2) дефинисани финансијски и остали неопходни ресурси (време, техничко знање, организација); (3) детаљност и јасни задаци за све укључене актере; (4) услов да је прихваћен од свих актера; и (5) утврђена координација и механизми за спровођење. [370]

алокација земљишта Расподела земљишта на поједине функције и намене у складу са планским актом. [137]

алокација фондова Наменска расподела средстава према појединим функцијама. У функције спадају: становање, индустрија, саобраћај, комунални развој, култура итд. [137]

алохтоно становништво Досељено становништво у односу на старо-седелачко. [184] (Видети и: аутохтоно становништво).

алтернатива (алтернативно решење) Једно од два могућа решења. У просторном планирању, међутим, често се овај термин користи у множини као синоним за варијанте (варијантна решења).

алтернативни (ресурси) извори енергије (Видети под: обновљиви извори енергије).

алтернативни туризам (нови туризам) Представља одговор на резултате масовног туризма и квалитативне промене у туристичкој тражњи. Флексибилан је, заснован на концепту одрживости и одговорне размене за све учеснике. [177]

алтернативно решење (Видети под: алтернатива).

алувијална равна Пространа наносна равница око речног корита. Она пред-

ставља уравњено дно широких речних долина изграђено од речног наноса (муља, песка, шљунка). Алувијалне равни су најниже речне терасе. Изграђују се при високим водостајима и поплавама, када реке плаве велике површине на долинском дну. [245]

алувијум Наталожени материјал у непосредној близини река, нанет око текућих вода и у њих приликом великих падавина и ерозије. [73]

амбар Врста економског објекта који служи за складиштење пољопривредних производа. [111] (Видети под: економски објекат).

амбијент Скуп услова у животној средини који окружују неки организам. Кад је у питању човек, под амбијентом, осим природних услова средине, подразумева се и изграђени простор који је човек направио да би имао најбоље услове. [73]

амбијенталне вредности Везују се за лако препознатљиве, стилски дефинисане, архитектонски и уметнички осмишљене целине различитих намена. Представљају спој природног, руралног, урбаног, културног, индустријског наслеђа и савремених остварења која дају посебно обележје неким просторним целинама, које уз своје основне, често добијају и наглашене туристичке функције. [8]

амбуланта Здравствене амбуланте се могу организовати ради обезбеђивања доступности здравствене заштите у дому здравља. У здравственој амбуланти обавља се најмање делатност опште медицине. [103]

анализа и синтеза Представља основу сваког стручног и научног рада. Анализа је метод разлагања (рашчлањивања) појава и процеса који настају у природи и друштву на њихове саставне делове. Синтеза је метод извођења аналитичких закључака и дефинисања основних законитости у настајању и кретању појава и процеса. Анализа и синтеза се заснивају на индуктивно-дедуктивном извођењу закључака и на дедуктивно-индуктивном уопштавању које, у случају научне, сазнајне верификације, постаје научна теорија. Аналитички послови и задаци се обављају на основу посматрања, прикупљања чињеница и њиховог логичког повезивања с циљем да се изведу емпиријски закључци. Анализа се заснива на научно провереним претпоставкама. Резултати таквих сазнања, уколико су практично проверени, постају научне истине. Свака научна синтеза, као средство откривања научних истина, резултат је акумулисаних чињеница и сазнања из ранијих периода и експеримената које научник, или група научника – истраживача, обавља с циљем да се активирају и дефинишу опште законитости о настанку и понашању одређене појаве или процеса. Отуда анализа и синтеза представљају комплементарне поступке за утврђивање научних истина. [137]

анализа политике (енгл. policy analysis) Представља разуђену класу планирања и политике са нагласком на сцијентизму (тј. на томе да методологија природних наука треба да представља узор и за друштвене науке) и технократском приступу у припремању, доношењу и имплементацији одлука у јавном сектору. Овакав приступ чини срж *рационалној* (синојшничкој, комјере-

хензивно-рационалистичкој) модела и других сродних модела, као и у мањој мери, приступа неповезаног инкрементализма. [43]

анализа прагова развоја Анализа прагова развоја доприноси припремању урбанистичких и просторних планова на следеће начине: (1) спроводи неки облик селекције базиран на упоређењу разноврсних низова података који се односе на земљишне карактеристике; (2) усредсређена је на идентификовање ограничења и потенцијала за развој; (3) обезбеђује улазне информације за формулисање алтернативних модела урбанистичког и просторног развоја кроз идентификовање повољности територија за развој, у квантитативним терминима, њихових могућности и ограничења; (4) обезбеђује информације за верификацију циљева; (5) обезбеђује информације за упоређивање алтернативних стратегија урбанистичког и просторног развоја, с обзиром да техника пружа информацију о разликама у трошковима за развој различитих територија; (6) може се употребити за тестирање пожељне стратегије развоја; и (7) може играти корисну улогу у специфичном стадијуму процеса планирања. Она не покушава да одреди модел будућег развоја, већ чини покушај да илуструје последице у термину трошкова развоја алтернативних територија. Осим општих доприноса, постоје и ограничења примене анализе прагова развоја: (1) она је више усмерена на трошкове прагова него на укупно коштање; (2) у анализи прагова развоја, различита решења се упоређују кроз трошкове прагова, претворене у трошкове по становнику. Последица тога је да је

територија са најнижим трошковима по становнику – најекономичније решење. При томе, анализа прагова развоја не узима у обзир користи; и (3) различите врсте трошкова није могуће проценити са истим степеном тачности. Анализа прагова развоја је најповољнија за мале и средње градове (градови до 100 000 становника). Показала се као најуспешнија за анализу стамбених територија. [339] (Видети под: прагови развоја).

анализа (процена) утицаја на животну средину (енгл. Environmental Impact Assessment) Она треба да покаже могуће негативне ефекте на животну средину, како током изградње објеката, тако и приликом њиховог коришћења, па да се на основу тога понуде мере превентиве или заштите. [73] (Видети под: стратешка процена утицаја на животну средину).

анализа трошкова и користи (Cost-benefit анализа) Аналитички метод који се користи за оцену утицаја економских промена на подизање благостања појединца и друштва у целини. Примењује се у поступку оцењивања предности и недостатака који настају као последица изградње великих и вишенаменских пројеката као што су хидроенергетске акумулације, ауто-путеви, аеродроми, стамбена насеља, рекреативни и туристички центри и др. Овај метод има широку примену у упоредним разматрањима два или више пројеката, са циљем да се одабере пројекат са најповољнијим економским и друштвеним користима (учинцима). Примењује се и у појединачним случајевима када треба оценити оправданост предузимања конкретног пројекта. [137]

анализа улаза - излаза (Видети под: инпут-аутпут анализа).

аналитичко-документациона основа Аналитичко-документациона основа планског документа представља хронолошки систематизован скуп материјала и докумената који су коришћени за израду планског документа и који се односе на процедуру стручне контроле, јавног увида и доношење планског документа. Аналитичко-документациону основу планског документа формира институција која израђује плански документ у сарадњи са носиоцем израде планског документа. [264]

анекумена Потпуно ненасељен део Земље. [184] (Видети и: екумена).

анкета (1) Метод прикупљања и сређивања информација до којих се долази испитивањем становништва, домаћинства, запосленог особља и других категорија становништва путем анкетног обрасца. Анкете играју значајну улогу у приређивању студија и анализа за потребе израде просторних и урбанистичких планова. Студије коришћења земљишта, саобраћајне студије, урбо-економске и социјалне студије, студије становања и сл., није могуће приредити без коришћења анкетних истраживања. [137]

(2) Анкета је метод прикупљања података на основу припремљеног *ујшњника* и одређеног *узорка*. [74]

антиерозивне мере (противерозивне мере) Чине суштину борбе са водном ерозијом. Њихов је задатак да постепено поново успоставе равнотежу природних фактора и човека, али на једној новој и економски оправданој основи. У антиерозивне мере спадају: организа-

ција простора (рејонизација и коришћење земљишта, начин обраде, агротехника, услови при изградњи различитих објеката: саобраћајнице, насеља и др.); кредитна и пореска политика која треба да стимулише непосредног корисника земљишта за прихватање и спровођење одређене антиерозивне политике; пропагандно-васпитни рад који би указао на потенцијалну и стварну опасност од ерозије и тако непосредног корисника стимулисао на спровођење прописаних мера; законодавни и административни акти који треба да пропишу потребне мере и обезбеде економску основу за њихово спровођење. [367]

антиерозивни радови и објекти (противерозивни радови и објекти) Подразумевају различите биолошке и грађевинско-техничке заштитне радове и објекте у сливу: затрављивање, пошумљавање, узгој и одржавање заштитне вегетације, крчење растиња, терасирање падина, подизање воћњака и вештачких ливада, мелиорацију пашњака, микроакумулације, ретенције и др., односно у кориту: чишћење корита, попречне и уздужне грађевине (депонијске и инфилтрационе преграде, консолидационе прагове, напере, обалоутврде, кинете и др.) и акумулациона језера. [367] (Видети под: заштитни радови).

антиерозионе мере (Видети под: антиерозивне мере).

антиерозиони радови и објекти (Видети под: антиерозивни радови и објекти).

антропогена катастрофа Катастрофално ремећење животне средине које настаје услед неодговарајућег понаша-

ња људи, а не као последица деловања природних фактора, поплава или земљотреса, на пример. [137]

антропопресија Притисак човека на капацитет простора. Под капацитетом неког простора треба подразумевати број корисника које дати простор може да прихвати у одређеном периоду времена а да се не деси неповратна физичка или еколошка деградација, као ни деградација која ће довести до касније туристичке неискористивости датог простора или локације. Туристичко-рекреативно коришћење простора доводи до значајне антропопресије екосистема и предела због повећане буке коју производе туристи, аутомобила којима долазе, уређаја који раде (ски-лифтови, трансформаторске станице, глисери, итд.), повећања и расипања отпадака, повећања количине отпадних вода итд. [173]

апропријација Стицање приватне својине на предметима друштвене својине. Законска апропријација је додељивање земље на основу закона, као што је по прописима о аграрној реформи додељивана земља земљорадницима у њихову приватну својину. Административна апропријација је стицање приватне својине на предметима јавне својине на основу административне дозволе (дозвола за лов, за риболов). [254]

апсолутна искљученост (Видети под: друштвена (социјална) искљученост).

апсолутно сиромаштво Ниво прихода или потрошње породица и појединаца испод дефинисаног минимума животних потреба као што су храна, одећа, обућа, становање, грејање и сл. Основне животне потребе чине тачно наведене количине и структура потро-

шње за ове потребе. По правилу, тај скуп елементарних потреба заснива се на стварној потрошњи најсиромашнијих чланова друштва, уз прилагођавање према одређеним међународно признатим стандардима за исхрану. Апсолутно сиромаштво подразумева немогућност да се задовоље основне, базичне, минималне потребе. [200] (Видети и: релативно сиромаштво).

апсорпција Усисавање, упијање, пријањање материја, зрачења, звука читавом масом материје. (Видети и: емисија).

аранжман (Видети под: партнерство).

ареал Област на земљи, подручје на којем је заступљена једна људска заједница. Појам се такође односи и на подручје заступљености једне биљне или животињске заједнице. [174]

аридно подручје Веома сушно подручје. У њему је годишња количина падавина мања од оне количине која би на истој површини могла да испари у току године. [281]

арондација Облик *комасације*, односно уређења земљишта ради рационалнијег искоришћавања расположивих површина у производне сврхе. Арондацијом се заокружује земљиште пољопривредних газдинстава, тако да се ствара њихов правилнији геометријски изглед. Састоји се у груписању разбацаних парцела у један комплекс или мањи број парцела, при чему се задржава иста или еквивалентна категорија и површина земљишта. Арондацијом се не мења структура насеља и окућница, као што је то случај са широм комасацијом. [281]

археолошки локалитет (Видети под: археолошко налазиште).

археолошко налазиште (археолошки локалитет) Део земљишта или површине под водом који садржи остатке грађевина и других непокретних објеката, гробних и других налаза, као и покретне предмете из ранијих историјских доба, а од посебног су културног и историјског значаја. [109]

Архуска конвенција (енгл. The Aarhus Covention) Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и доступности правосуђа у питањима која се тичу животне средине. Усвојена је 1998. године, на IV министарској конференцији „Животна средина за Европу“, а ступила је на снагу 30. октобра 2001. године. Значај Архуске конвенције је, између осталог, и у томе што је њеним одредбама дат конкретан допринос у прецизирању критеријума демократизације политике у области животне средине. [309]

асинхроност Неусклађеност између расположивих ресурса (нпр. водних ресурса) и потреба за њима, јер су највеће потребе за водом у периодима кад су протоци најмањи и обрнуто. [82]

аспекти животне средине Представљају узроке мењања животне средине. [177]

атар Атар насеља представља територију, са утврђеним границама, која припада једном насељу. Сеоски атар чини територија под насељем и простор који захватају поједине категорије коришћења земљишта које припадају селу (обрадиво земљиште – оранице, баште, воћњаци, виногради и ливаде; пољопривредно земљиште – обрадиво земљиште, пашњаци и трстици; продуктивно земљиште – пољопривредно земљиште и шуме; и неплодно или

непродуктивно земљиште). Атар је подељен на већи или мањи број потеса, у зависности од величине. Сваки потес представља заокружену природну и производну целину са називима, који у већини случајева указују на битна географска и производна својства. Други, службени назив сеоског атара је „катастарска општина“, с тим што се границе сеоског атара и катастарске општине не морају подударати. [304]

Атинска повеља Атинска повеља из 1933. године имала је велики утицај на развој урбанизма и просторног планирања у XX веку. У раду на Атинској повељи је учествовало удружење архитеката, који су се ујединили у организацији CIAM (Congres internationaux d'architecture moderne – Међународни конгрес модерне архитектуре), који је настао 1928. године када је расправљано о урбанизму у целом свету. Атинска повеља се односи на стање тадашњих градова – критику и лечење, а обухвата следеће области: становање; слободно време; рад; саобраћај; и историјско наслеђе градова. [155]

атмосферске отпадне воде Јесу оне воде које падну на територију насеља у виду кише или снега, на кровове, улице, баште, паркове и дворишта. Ту спадају и техничко-санитарне воде које се користе из хидраната или из цистерни и употребљавају се за прскање, прање и поливање улица, заливање зеленила, као и оне које се користе у случајевима пожара. [172]

атрактивност Она подразумева капацитет „места“ да својим предностима привуче и задржи кориснике из других места. Атрактивност је интеракција комплексног скупа карактеристика заснованих на присуству или одсуству

одређених територијалних вредности које привлаче различите кориснике (становништво, радну снагу, предузетнике / инвеститоре, туристе).

атрибут (1) Карактеристично обележје, особина, својство. [154]

(2) Чињеница која карактерише *entités* на неки начин или га описује. [318]

аутентичност Суштински квалитативни фактор у односу на веродостојност расположивих информација (материјални, писани, усмени и ликовни извори) који омогућавају упознавање природе, карактеристика, значења и историје културног наслеђа; аутентичност је квалитет историјског наслеђа, карактеристика која најверније одликова и обухвата вредности културног наслеђа и његовог окружења. [274, 144]

ауто-пут Државни пут који је намењен искључиво за саобраћај моторних возила, са физички раздвојеним коловозима по смеровима, денивелисаним раскрсницама, потпуном контролом приступа, који има најмање две саобраћајне и једну зауставну траку за сваки смер и као такав обележен је прописаним саобраћајним знаком. [105]

ауторитет Један од типова односа моћи. Означава прихватање нечијег суда без претходне провере (за разлику од „обичног“, тј. неманипулативног убеђивања, где се практикује провера). Како ауторитет подразумева издавање наредби, њиме се планска комуникација искривљује и дискурс блокира (јер је изгледно да ће друга страна одустати од противаргументације). Коришћењу ауторитета у планирању се прибегава када се не могу понудити логички докази за предложену акцију, а тада се често користи у комбинацији са мани-

йулацијом. Употребу ауторитета треба избегавати иако то није увек могуће. Генерално узевши, тзв. „добри“ ауторитети (на пример, легитимни ауторитет, ауторитет експертизе, итд.) су од веће користи у планирању од тзв. „лоших“ (нпр. наметнути ауторитет, ауторитет заснован на манипулацији, итд.). [43] (Видети и: манипулација, принуда, убеђивање (персуазија), патернализам).

аутохтон (1) Природни и створени елементи који припадају одређеном локалитету и карактеристични су за дато подручје. [137]

(2) Онај који се налази на месту постанка. [184]

аутохтоно становништво Означава староседелачко, домицилно становништво неке територије, пореклом из

земље, области, града итд. где и данас живи. [184] (Видети и: алохтоно становништво).

Acquis communautaire („Аки комуно-тер“) Француски термин који означава скуп правних тековина Европске уније (ЕУ). Земље кандидати за чланство у ЕУ морају да усвоје *Acquis communautaire* пре ступања у чланство, уграђујући његове елементе у национално законодавство. Национални програм интеграције Републике Србије има структуру *Acquis communautaire*-а и састоји се од 35 поглавља од којих су за просторно планирање значајни: регионална политика, трансевропске мреже, животна средина, друштвени развој и запошљавање, статистика, пољопривреда и рурални развој. [274]

Б/В

база података Скуп организованих информација које се односе на одређену тему а које се једноставно могу прегледати, претраживати, мењати, сортирати, упоређивати. База података представља основу сваког информационог система.

базна индустрија Обухвата прераду угља, нафте и производњу нафтних деривата, производњу гвожђа и челика и хемијску индустрију. [137]

базна станица Јединствени назив за локацију на којој се налазе примопредајни радио уређаји и одговарајућа телекомуникациона опрема, која служи за повезивање базне станице са осталим деловима јавне мобилне телекомуникационе мреже. [284]

базне функције града Основне функције од којих зависи постанак и развој града и које градском насељу доносе доходак. У основи су двојаке: (1) економске (привредне): индустријска (с рударством и грађевинарством), занатска, трговинска, саобраћајна, туристичка (и бањска); и (2) јавне (непривредне): управна или административна, културно-просветна, здравствено-социјална, војна или одбрамбена, религијска. [184] (Видети и: небазне функције града).

балнеолошки туризам (Видети под: бањски туризам).

банкина Елемент јавног пута у насипу који обезбеђује бочну стабилност коловозне конструкције и служи за постављање саобраћајне сигнализације и опреме пута. [105]

бања Подручје на коме постоји и користи се један или више природних лековитих фактора и које представља природно добро од општег интереса. Природни лековити фактори су: термална и минерална вода, ваздух, гас и лековито блато (пелоид), чија су лековита својства научно испитана и доказана. [87]

бањски туризам (балнеолошки, здравствени туризам, спа, велнес) Туризам везан за терапијску и рекреативну вредност природних лековитих фактора. [184]

Барселонска повеља (Видети под: Европска повеља о просторном планирању).

басен (1) У физичкој географији, у најширем значењу, представља улегнуће у Земљиној кори испуњено водом (језерски басен, океански басен). [184]

(2) У геологији – затворена област непрекинутог, или готово непрекинутог, простирања слојева седиментних руда, везаних за одређену формацију стена (нпр. угљени басен). [184]

BAT (енгл. Best Available Technology) (најбоље доступне/расположиве технике/технологије) Представљају најефективније и најнапредније фазе у развоју одређених активности, и начин њиховог обављања који омогућава погоднију примену одређених техника за задовољавање граничних вредности емисија, које су пројектоване тако да спрече, или где то

није изводљиво смање емисије и утицај на животну средину у целини. [99]

бафер зона (заштитни појас) Земљишни појас који раздваја или изолује одређене намене од суседних, осетљивих намена земљишта због конфликта или инкомпатибилности њиховог коришћења. Термин се често користи у вези са производњом минералних ресурса и/или отпада. [52]

баштина Земљишни посед у категорији феудалне својине, карактеристичан у Србији у периоду од XII до XV века. Данас нема својинскоправни значај, али се користи као одредница свеукупног историјског наслеђа одређеног ентитета (породице, народа и др.). [254]

Бернска конвенција (Конвенција о очувању европске дивљачи и природних станишта) Конвенција коју је израдио Савет Европе, а која је усвојена 1979. године у Берну и ступила на снагу 1982. године. Предмет регулација (циљ Конвенције) је очување дивље флоре и фауне и њихових природних станишта, а нарочито обезбеђење заштите оних врста и станишта чије очување и заштита захтевају сарадњу више земаља. Посебан нагласак се ставља на угрожене, проређене миграторне врсте. [309] (Видети под: EMERALD мрежа).

бескућништво Јесте одсуство власти, сталног и одговарајућег становања. Бескућници су људи који не могу да обезбеде властито, стално и одговарајуће становање или да одржавају такво становање због финансијских тешкоћа или неких других социјалних баријера. [1]

бесправна градња (нелегална, незаконита, неформална, дивља градња)
(1) Односи се на изградњу новог објек-

та као и на доградњу, адаптацију или реконструкцију стамбеног или неког другог (пословног, помоћног и другог) објекта без прописаног одобрења за изградњу. [274]

(2) Појам *бесправна (из)градња* изворно се односи на изградњу новог или доградњу постојећег објекта, на властитој (грађевинској) парцели или на препарцелисаном земљишту купљеном од бившег власника, без прибављене урбанистичке или грађевинске дозволе. Код бесправне изградње се не ради о узурпацији јавног простора нити о заузимању туђег власништва, већ о непоштовању урбанистичких и других прописа. (Видети и: узурпација простора). [238]

бесправна сеча Сеча која није у складу са основама и програмом газдовања шумама. (Видети под: пустошење шума). [127]

BID зона (зона унапређеног пословања) (енгл. Business Improvement District) Базира се на јавно-приватном партнерству, односно партнерству између власника некретнина, трговца и предузетника који послују у централном делу локалне средине (која постаје BID зона), са једне стране, и локалне администрације, са друге стране. Представници две стране склапају споразум на основу којег власници некретнина, трговци и предузетници пристају да плаћају увећане износе одређених локалних такси и дажбина (углавном комуналне таксе и накнаде за коришћење градског грађевинског земљишта), а да се та средства улажу у развој и економско снажење трговачког и пословног језгра локалне заједнице, односно BID зоне. За одрживост BID

зоне веома је важна сагласност свих или бар већине власника непокретности и фирми које послују у ВІD зони о плаћању увећаних износа даждина. За тако нешто потребно је да сва заинтересована лица постану свесна потенцијалних економских добити и предности које доноси успостављање ВІD зоне и стварање ВІD удружења (правног лица које настаје удруживањем већине власника радњи и непокретности у ВІD зони). [13]

бизнис парк / пословни парк Бизнис/ пословни парк или бизнис/пословна зона је подручје на коме је груписан већи број пословних и комерцијалних објеката. Бизнис паркови представљају групације терцијарних делатности и разликују се од индустријских паркова (производне делатности) или технолошких паркова (делатности из домена истраживања и технолошког развоја). Бизнис паркови су обично смештени у предграђима, на најприступачнијим пунктовима градске путне мреже. [282]

бизнис/пословна зона (Видети под: бизнис парк / пословни парк).

биланс Изражава стање или резултат неке активности која се манифестује у простору. На пример, може да обухвата: биланс површина; биланс резерви и ресурса минералних сировина; енергетски биланс; водни биланс и др.

биланс површина Означава стање површина одређене намене. Биланс планираних површина обухвата резултат планиране промене код основне намене простора.

био-гас Гас са великом количином метана у себи, који настаје ферментацијом органских сусптанци, као што су стајњак, муљ из отпадних вода, градски

чврсти отпад или било која друга био-разградива материја, при анаеробним условима. Састоји се углавном од метана и угљен-диоксида. [14]

биогеоценоза (Видети под: екосистем).

биодиверзитет Биолошка разноврсност – свеукупност гена, врста и екосистема на Земљи или неком јасно одређеном подручју. [102, 274]

биокапацитет (1) Капацитет екосистема да произведе корисне биолошке материјале и да апсорбује отпад који производе људи користећи преовлађујуће технологије. [373]

(2) Биокапацитет означава расположивост еколошких ресурса и њихових капацитета у свакој земљи и на глобалном нивоу. (Видети под: еколошки отисак).

биоклиматско планирање Означава концепт у планирању (просторном, регионалном, урбаном, руралном) у ком су интегрисани фактори локације, климе, традиције, обичаја и свих карактеристика поднебља. [177]

биолошка заштита биљака Стратегија сузбијања штетних организама у пољопривреди и шумарству, коришћењем природних непријатеља, антагониста или компетитора или њихових производа и других саморепродукујућих живих бића. [274]

биомаса Односи се на материју биљног или животињског порекла, која се може користити као гориво или за индустријску производњу. [274]

биотички фактори Еколошки утицаји који на жива бића врше друга жива бића. Могу се поделити на: узајамне односе

биљака; узајамне односе животиња; узајамне односе биљака и животиња; и антропогене факторе. [281]

биотоп Место или просторни оквир који заузима једна животна заједница. [274]

биохемијска потреба кисеоника – БПК (1) Количина кисеоника у mg на литар, а која се потроши на оксидацију органских материја у води приликом одвијања биохемијских процеса у њој. [281]

(2) Карактеристике биолошку активност отпадних вода и представља главни показатељ загађености отпадних вода.

биоценоза Функционални збир свих популација укључујући микроорганизме, биљке, и животиње које насељавају одређени биотоп. [321, 274]

бициклическа стаза Саобраћајна површина обележена прописаним саобраћајним знаком, намењена за саобраћај бицикала и бицикала са мотором. [105]

благостање Појам се најчешће користи у два значења и то, као економија благостања и држава благостања. Појам је настао из потребе да се у трошкове производње укључе и извесни друштвени трошкови настали као последица производних процеса, било да су интерни, унутар предузећа, (лоши радни услови, на пример) или да су екстерни, као што је загађење околине. Ово становиште развија тезу да се индивидуалне користи – профит, не морају поклапати са друштвеним користима. У пракси је утврђено да „оно што је корисно за појединца не мора бити корисно и за друштво“. Принцип је касније послужио као основа за формирање развојне политике дате земље, а циљ му је да максимализује критеријуме „корисно-

сти“, пре свега, у усмеравању инвестиција и цена. [137]

блок (градски блок, урбани блок) (1) У урбанизму *блок* представља карактеристичну, засебну урбану целину: блок кућа, стамбени блок, пословни блок и др. (Видети под: квартал). [174]

(2) У класичној концепцији града појављује се урбани блок као простор за изградњу омеђен улицама са четири (евентуално и три) стране. [174]

(3) Део насеља или града, са свих страна окружен улицама, јавним парком, железничком пругом, обалом или неким другим јавним земљиштем. [169]

богатство У економском смислу, богатство се састоји из непокретних добара и других „ствари“, покретних добара и других ретких добара која поседују употребну вредност, односно корист. Да би одређена добра добила својство богатства, морају задовољити најмање четири услова: ограниченост понуде, односно реткост, корист, могућност присвајања и преносивост, што значи да добра могу бити предмет пословних трансакција. Богатство се условно може поделити на лично, привредно и друштвено. Лично богатство поседују појединци, односно њихове породице или домаћинства. То су непокретна и покретна добра, као и знање, квалификација, стручност, таленат, који имају одређену тржишност. Привредно или производно богатство подразумева непокретна и покретна добра, залихе, сировине, хартије од вредности и слично, које су у функцији производње нових добара и услуга, а налазе се у својини предузећа. Друштвено богатство обухвата сва непокретна

инфраструктурна, национална, регионална, комунална и друга добра, јавне површине и друга природна богатства, јавне установе и разне друге објекте који су у власништву државе или локалних заједница. Наведени облици богатства постоје у свим друштвено-економским системима, с том разликом што у тржишним привредама доминирају различити облици приватно-својинских односа, засновани на различитим облицима „партнерстава“, док у земљама централно планске привреде доминирају државни облици власништва. Богатство, као реч у општој употреби, има знатно шире значење, као, на пример, богатство здравља, богатство духа, знања, талента, које се вреднује према неким општеприхваћеним вредностима у друштву, а према неким схватањима нема нужно тржишни (монетарни) израз. [137]

болница Здравствена установа која обавља здравствену делатност на секундарном нивоу. [103]

бонитетна класа Према плодности, сва земљишта подобна за пољопривредну и шумску производњу распоређују се у осам бонитетних класа, а у оквиру сваке бонитетне класе може да се утврди једна или више бонитетних поткласа.

бонитирање земљишта Бонитирање земљишта је класификација плодног земљишта на основу његових природних особина, без обзира на начин његовог коришћења. [92]

Бонска конвенција (Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња) Усвојена је у Бону 1979. године а ступила је на снагу 1983. године. Предмет регулисања и циљ Бонске

конвенције је међународна сарадња ради организовања и предузимања мера за очување миграторних врста дивљих животиња које мигрирају у оквиру или ван граница националне јурисдикције. [309]

брана (загат, насип, устава, водојажа)

(1) Конструкција која се гради на речним токовима ради акумулације воде за производњу електричне енергије, снабдевање становништва и индустрије водом или за наводњавање пољопривредних површина. [137]

(2) Вештачка или природна творевина у кориту или долини реке која преграђује њен ток. Природне бране могу настати услед планинских одрона, издизања наноса и другим путевима, стварајући језера. Вештачке бране се граде за потребе хидроцентрала и мелиорационих радова. [184]

(3) Хидротехничка конструкција којом се преграђује речна долина, чиме се акумулише водена маса у простору узводно од бране. (Видети под: акумулација). Изградњом бране постиже се могућност за вишенаменским искоришћавањем водотока и то за: снабдевање насеља водом из формираног акумулационог басена; снабдевање индустрије водом; добијање електричне енергије, с обзиром да се природни пад воде на дужини акумулације концентрише и претвара у пад употребљив у хидроелектрани; наводњавање околних пољопривредних површина из акумулације; испуштање минималног одрживог протока (гарантованог минимума) низводно од бране у периоду суша; напајање пловних путева; и ретензионирање и трансформисање великих

вода. Бране се деле према материјалима од којих је изграђен труп бране на: бетонске и насуте. Бетонске могу бити гравитационе, лучне бране, олакшане гравитационе, вишелучне бране, ниске бране на стубовима. Гравитационе бране се обично примењују код плитких и широких речних долина са добром подлогом. Лучне су погодније за преграђивање узаних и дубоких речних долина. Насуте бране могу бити насуте од земље, од камена са глиненим језгром и од камена са застором. [82]

браунфилд (напуштено подручје привредне намене) (енгл. brownfield) (1) Браунфилд означава земљиште које је раније изграђено и коришћено, да би у међувремену, услед економско-финансијских или других разлога било физички или имовински напуштено. Рециклирање или ревитализација браунфилда може да помогне у стварању одрживог урбаног амбијента. [321, 274] (Видети под: опремљено земљиште за реконструкцију / пренамењивање).

(2) Браунфилд локације представљају недовољно искоришћено и/или запуштено и напуштено земљиште и руиниране производне, складишне и друге објекте, често еколошки загађене, који се обично налазе на атрактивним градским локацијама и захтевају ревитализацију, реконструкцију, конверзију намене. [42]

(3) Напуштено, у мировању, или слабо коришћено привредно - производно или трговачко - пословно постројење или грађевина чије би могуће проширење или обнова било оптерећено значајним повећањем стварног или доживљеног загађења животне средине. [169]

брдско-планинска подручја Подручја изнад 400 m н.в., чије је дефинисање значајно приликом израде просторно планских докумената због регулисања начина обраде и врста култура које се на овим поручјима могу узгајати. [137]

брежуљкасто-брдовити предели Предели који се распростиру у висинском појасу 250-500 m н.в. Издвајају се као један од рејона пољопривредне производње.

брендирање (енгл. branding) Бренд је назив који потиче од енглеске речи која означава марку производа. Брендирани се може појаснити као стварање имена или препознатљиве марке чак и од неког града или његове четврти. Ова метода није нипошто наивна, јер има за последицу крупне одлуке финансијске природе од којих ће зависити судбина града, или појединих четврти заједно са судбином његових становника. [24]

бродска преводница Објекат за техничко побољшање услова пловидбе. Служи за изравнавање пловног пута, односно омогућава пловилима савладавања разлике у нивоима воде, која настаје због природних или вештачких препрека на пловном путу.

бруто домаћи производ (БДП) Макроекономски индикатор који показује вредност финалних добара и услуга произведених у земљи током дате године, изражено у новчаним јединицама. [321]

бруто развијена грађевинска површина (БРГП) Бруто развијена грађевинска површина (БРГП) парцеле (или блока) је збир површина и редукованих површина свих корисних етажа свих зграда парцеле (блока). У прорачуну поткровље се рачуна као 60% повр-

шине, док се остале надземне етажне редукују. Подземне корисне етажне се редукују као и поткровље. Однос нето и бруто површине се рачуна као 1 : 1,25 а детаљнијом разрадом се може овај однос и другачије дефинисати, у зависности од природе објекта. [271] (Видети и: нето развијена грађевинска површина).

бујица (бујични ток) (1) Брзи ток велике рушилачке снаге, који се састоји од смесе воде и стена различите крупноће; појављује се у сливовима мањих планинских река под утицајем интензивних падавина или наглог отапања снежног покривача. [66] Услед наглог надоласка великих вода, бујични таласи имају велику разорну моћ. Чело бујичног таласа руши дрвеће, поткопава обале, ствара одроне и клизишта. [310]

(2) Повремени или стални ток у коме, услед интензивних атмосферских падавина или брзог топљења снега, долази до нагле измене водног режима у виду високих поплавних таласа и могућег угрожавања живота и здравља људи и њихове имовине, као и амбијентних вредности. [90]

бујични ток (Видети под: бујица).

бука Сваки непожељан и непријатан звук који се својом јачином издваја од осталих. Обично се узима да је дозвољена граница буке до 65 dB, јер бука изнад ове границе штети здрављу. Према утицају на људски организам извршена је класификација буке на четири степена јачине: I степен: бука јачине 40-50 dB, изазива психичке реакције; II степен: бука јачине 60-80 dB, изазива растројство вегетативног нервног система; III степен: бука јачине 90-110 dB, условљава умањеност

слуха; IV степен: бука виша од 120 dB, изазива повреду слуха и слушног апарата (у зависности од старости и стања нервног система). Бука од 150 dB изазива механичке повреде слушног апарата, а бука од 170 dB – смрт. [281]

бунар Захват воде ради јавног снабдевања становништва. Цевни бунар је сваки бунар из кога се вода добија побијањем избушене цеви у тло која улази у водоносни слој; артешки бунар је цевни бунар из кога вода природно избија изнад површине земље; субартешки бунар је цевни бунар из кога се вода одговарајућим системом извлачи под прописаним хигијенским условима изнад површине земље; копани бунар је објекат за јавно снабдевање становништва водом за пиће који настаје копањем земљишта до водоносног слоја и који је озидан каменом или циглом и обложен слојем глине дебљине до 30 cm или бетонским прстеновима, тако да је непропустљив до водоносног слоја из кога се вода користи. [270] (Видети под: помоћни објекат).

буџет (прорачун) (1) Систематизован план прихода и расхода појединца, организације, локалне заједнице или државе за одређено временско раздобље, најчешће за годину дана.

(2) Буџет је механизам преко кога друштвено-политичке заједнице прикупљају и троше јавна средства. Наиме, у буџету се приказују *јавни приходи* и *јавни расходи* државе/републике и на локалном нивоу. У буџету су приказани извори прихода и намене расхода, као и њихова висина. Расходи и приходи треба да су у равнотежи. Буџет се доноси пре почетка наредне календарске године. Током године може да се мења у зависности од вели-

чине прихода или њиховог усклађивања са промењеним расходима. Прикупљена средства која чине јавне приходе стављају се у одговарајућем износу на рачуне предвиђених организација – што чини расходе. У буџету се такође формирају средства сталних резерви за неочекиване потребе (земљотреси, суше, епидемије итд.). [4]

В

валоризација Означава мулти-дисциплинарни поступак који има за циљ утврђивање вредности и значаја природног и културног наслеђа на основу утврђених критеријума или стандарда којима се препознају својства од природно-еколошког, културног, историјског, уметничког и друштвеног значаја за одређену средину. [321] (Видети под: вредновање).

варијантна решења У току планског поступка осетљиво питање представља дефинисање варијантних решења. Планер често није у стању да сагледа да ли варијанте које оцењује или нуди на одлучивање садрже и ону која је најбоља. Зато је код дефинисања варијанти неопходан близак контакт планера и оних који доносе одлуку (општински или регионални политички челници). То међутим значи осетљиву тачку односа планера и политичара или, боље речено, планерске тежње ка јасном и дугорочном и тенденције ка неодређеном и краткорочном, чему су више склони политичари. [316] (Видети и: алтернатива).

векторски подаци У случају векторских података, основни графички елементи су тачке, линије и површине са сопственим координатама. Векторски подаци захтевају минимални простор за архивирање, а истовремено корисни-

ку дају могућност да изради прецизне и атрактивне графичке приказе. Поред тога, ажурирање и процеси генерализације су једноставни. [32] (Видети и: растерски подаци).

велеград Град са 100 000 и више становника. [184]

велнес (енгл. wellness) (Видети под: бањски туризам).

вернакуларна архитектура Архитектура чији аутори нису познати. Термин се користи најчешће за сеоску архитектуру. [274]

вертикална димензија урбаног система (Видети под: хијерархијска димензија урбаног система).

вертикална координација Вертикална координација подразумева успостављање веза свих нивоа просторног и урбанистичког планирања и уређења простора, од националног ка регионалном и даље ка локалном нивоу, као и информисање, сарадњу и координацију између локалних иницијатива, планова и пројеката са регионалним и државним плановима и акцијама. [111] (Видети и: хоризонтална координација).

ветлендс (енгл. wetlands) Подручја која се налазе под водом (површинском или утицајем подземне воде) довољно дуго да подржавају настанак и дуже одржавање станишта биљних и животињских врста које настајују влажна и потопљена подручја (мочваре, мочварна тла, баре и слична подручја). [169] (Видети под: влажна станишта).

ветрењача (Видети под: ветроагрегат).

ветроагрегат (ветрењача) Функционални објекат *ветроелектране* који служи за производњу електричне енер-

гије, а кога чине: ветрогенератор, ветротурбина/елиса, стуб и темељ. [146]

ветрогенератор Представља најкомплекснију функционалну целину *ветроагрегата* у коме се кинетичка енергија конвертује (претвара) у механичку енергију. Ветрогенератор претвара кинетичку енергију ваздуха (ветар) која се ствара кретањем ветротурбина ветроагрегата, преносног механизма и електрогенератора, у електричну енергију. [146]

ветроелектрана (ветропарк, фарма ветрењача) (1) Комплекс за производњу електричне енергије коришћењем еолске енергије, коју чине: ветроагрегати, објекти за пренос електричне енергије и саобраћајна инфраструктура. [146]

(2) Врста електране која користи енергију ветра, који је обновљиви извор енергије. Ветроелектрана се састоји из носеће конструкције у облику стуба, ветротурбине, генератора електричне енергије, дела који регулише брзину обртања генератора и излазни напон ветроелектране и прикључка на неки систем за акумулацију енергије или на електричну мрежу. [274]

(3) Ветроелектрана је објекат за производњу електричне енергије из енергије ветра, са једном или више производних јединица – турбина. [208]

ветропарк (Видети под: ветроелектрана).

ветротурбина (елиса, лопатица) Јесте функционални део ветроагрегата који има улогу да својим окретањем ствара кинетичку енергију од снаге ветра, која се затим у *ветроенергетској* конвертује у механичку енергију. [146]

вештачка ђубрива Јесу индустријски произведена ђубрива са хранљивим материјама које су потребне за исхрану биљака, односно повећање плодности земљишта, а све ради бољег приноса. [73]

вештачко језеро (акумулација, хидроакумулација, водоакумулација) Јесте антропогеним путем настало језеро заустављањем тока неке реке или већег броја мањих река. Оно се користи у различите сврхе. Може да буде: за рекреацију, за снабдевање насеља водом за пиће или за добијање електричне струје трансформацијом хидроенергије путем уређаја у хидроелектранама. [73]

видик Све оно што човек види, што спада у његов видокруг. То је део пејзажа, посматран из одређене тачке. [38]

видиковац Истакнута тачка у пределу са које се пружају видници на околне пределе и пејзаже. [38]

видови саобраћаја Начини превоза путника и робе на одређеним дестинацијама. Могу бити: железнички, друмски, речни, морски и ваздушни саобраћај. У градовима се, у ширим размерама, одвија посебан вид градског саобраћаја (аутобуски и трамвајски саобраћај, метро и такси). [137]

визиторски центар (1) Јесте центар за посетиоце природног добра. Визиторски центри су савремени уводни информативни и услужни елементи заштићених природних добара. Сврха визиторског центра је заштита природних ресурса али и начин да се локалне природне реткости и биолошка разноврсност приближе свим посетиоцима.

(2) Визиторски центар представља простор за пријем већих група посетила-

ца. Налази се у оквиру археолошког локалитета или се налази непосредно уз њега. То може бити постојећа обновљена и ревитализована грађевина или потпуно нова. Према искуствима из света, визиторски центар треба да садржи: хол за пријем посетилаца, салу за предавања и презентацију локалитета, продавницу сувенира и тоалетни простор. [213]

високоразвијене земље Јесу све земље које имају: висок национални доходак по глави становника; ниске стопе рађања и умирања; ниску стопу раста становника и високе нивое индустријализације и урбанизације. [73]

витална статистика Витална статистика прати и проучава податке о рођеним и умрлим као основне чиниоце природног кретања становништва, на бази којих се израчунавају одговарајући демографски показатељи. Ова област обухвата и статистику закључених и статистику разведених бракова. Витална статистика прикупља податке о демографским карактеристикама: рођеног (живорођеног и мртворођеног) детета, умрлог лица, невесте и младожење (закључени бракови) односно жене и мужа (разведени бракови). Осим демографских карактеристика умрлог лица, прикупљају се и подаци о узроку смрти. [307]

витални догађаји Почетак или крај живота јединке, или промена њеног грађанског статуса, познати су као витални догађаји. [166]

вишегодишњи засади Са привредног становишта, вишегодишњи засади представљају биолошка средства за рад у виду дрвенастих култура од којих се у дужем временском периоду добијају

одређене економске користи. Вишегодишњи засади представљају средства за производњу биолошког карактера у које се према нашој статистичкој евиденцији убрајају: воћњаци, виногради и хмељарници. [272]

вишекритеријумска евалуација Метод оцењивања планских решења, појава или процеса по основу већег броја појединачних критеријума или група критеријума. [275]

вишепородична стамбена зграда Стамбена зграда пројектована за смештај више породичних домаћинстава, са једним улазом у зграду, заједничким степеништем и са два посебна или више посебних делова зграде. Ове зграде могу имати и лифт. [137]

вишеспратна стамбена зграда Зграда која садржи већи број независних стамбених јединица, а гради се у три и више нивоа. [137]

владање (1) Јесте институционална владавина у политичком систему. [357] (Видети и: управљање).

(2) Владање се односи на структуру и функцију јавних институција, односно на доминацију државне власти организоване кроз формалне и хијерархијске агенције јавног сектора и бирократске процедуре. [178]

(3) Основна промена у постсоцијалистичким системима је прелазак са система *владања* ка систему *управљања*. Разлика је у томе што у систему *владања* власти практикују своју моћ и моћ одлучивања самостално и по свом нахођењу, док се у систему *управљања* подразумева сарадња са различитим актерима, одлучивање уз консултације

и компромисе, мноштво различитих интереса, чија је резултанта заправо одлука власти. [312]

влажна станишта (ветлендс) Равничарски простори са мозаично распоређеним воденим стаништима, бројним језерима, барама, мочварним ливадама. Подручја изузетно богата различитим организмима, данас веома угрожена (као и њихов биодиверзитет) деловањем човека који их исушује ради добијања обрадивих и у друге сврхе употребљивих површина. [30]

власник (1) Правно или физичко лице које има право власништва над одређеним покретним или непокретним добрима. [137]

(2) Онај који нешто поседује, који има нешто у својини, сопственик. [36]

власништво (1) Право потпуног и слободног располагања стварима, право својине, својина. [36]

(2) Власништво или својина је однос субјекта према стварима, који се састоји из овлашћења носиоца права својине власника да држи и користи ствари које му припадају, и да њима располаже. [137]

(3) Јесте карактеристика припадности просторних елемената, објеката и површина. Може бити приватно или друштвено, а доживљавати се као приватно, полуприватно, полујавно и јавно. [271]

вода за санитарно-хигијенске потребе Јесте вода која се користи за одржавање личне и опште хигијене. [90]

водна акта Ради обезбеђења јединственог водног режима и остваривања управљања водама, у складу са Стратегијом, планом управљања водама и

одговарајућом техничком документацијом, издају се водна акта. Водна акта су: (1) водни услови; (2) водна сагласност; и (3) водна дозвола. [90]

водна дозвола Врста водних аката којим се утврђују начин, услови и обим коришћења вода, начин, услови и обим испуштања отпадних вода, складиштења и испуштања хазардних и других супстанци које могу загадити воду, као и услови за друге радове којима се утиче на водни режим. [90]

водна сагласност Врста водних аката којим се утврђује да је техничка документација за објекте, радове и планска документа, како је прецизирано у Закону о водама, урађена у складу са издатим водним условима. Водну сагласност издаје орган, односно јавно водопривредно предузеће, које је издало водне услове. [90]

водна снага (Видети под: хидроенергија).

водни биланс Јесте квантитативни и квалитативни однос расположивих и потребних количина површинских и подземних вода на одређеном простору и у одређеном времену. [90]

водни објекти Јесу грађевински и други објекти, који заједно са уређајима који им припадају чине техничку, односно технолошку целину, а служе за обављање водне делатности. Водни објекти су добра од општег интереса, осим објеката које су правна и физичка лица изградилa за своје потребе. Према намени водни објекти се деле на водне објекте за: (1) уређење водотока; (2) заштиту од поплава, ерозије и бујица; (3) заштиту од штетног дејства унутрашњих вода – одводњавање; (4) коришћење вода;

(5) сакупљање, одвођење и пречишћавање отпадних вода и заштиту вода; и (6) мониторинг вода. [90]

водни пут Јесте део унутрашњих вода на коме се обавља пловидба, категорисан и отворен за пловидбу. [112]

водни режим Јесте природно и/или људским активностима проузроковано квантитативно и/или квалитативно стање подземних и површинских вода на одређеном простору и у одређеном времену. [90] (Видети под: хидролошки режим).

водни ресурси Јесу све површинске и подземне воде, по количини и квалитету. [90]

водни саобраћај Обухвата мрежу морског, приобалног и речног саобраћаја. Економика морског и речног саобраћаја знатно је повећана изградњом контејнерских терминала, у којима се роба механички сортира и пакује у контејнере који се друмом или железницом упућују у луке утовара. Други фактор је изградња индустријских зона у непосредној близини лука које су добро повезане са железницом и друмским саобраћајем. [137]

водни систем Чине све воде, водна земљишта и водни објекти на одређеном простору. [90]

водни услови Врста водних аката која се издаје у поступку припреме техничке документације за изградњу нових и доградњу и реконструкцију постојећих објеката и извођење других радова који могу трајно, повремено или привремено утицати на промене у водном режиму, односно угрозити циљеве животне средине, као и за израду планских докуме-

ната за уређење простора, управљање рибарским и заштићеним подручјима и газдовање шумама. Водним условима одређују се технички и други захтеви који морају да се испуне при изградњи, доградњи и реконструкцији објеката, изради планских докумената и извођењу других радова наведених у Закону о водама, ради усклађивања са одредбама овог закона и прописима донетим на основу њега. [90]

водно земљиште Јесте земљиште на коме стално или повремено има воде, због чега се формирају посебни хидролошки, геоморфолошки и биолошки односи који се одражавају на акватични и приобални екосистем. Водно земљиште текуће воде јесте корито за велику воду и приобално земљиште. Водно земљиште стајаће воде јесте корито и појас земљишта уз корито стајаће воде, до највишег забележеног водостаја. Водно земљиште обухвата и напуштено корито и пешчани и шљунчани спруд који вода повремено плави, и земљиште које вода плави услед радова у простору (преграђивања текућих вода, експлоатације минералних сировина и слично). [90]

водно подручје Јесте област коју чини један или више суседних речних сливова и подсливова или њихових делова на територији Републике Србије, односно на територији матичне државе (прим. аут.), заједно са припадајућим подземним водама, које је одређено као основна јединица за управљање водама. [90]

водно тело површинске воде Јесте посебан и значајан елемент површинске воде као што је језеро, акумулација, поток, река или канал или део потока, реке или канала. [90]

водно тело подземне воде Јесте посебна запремина подземне воде унутар једног или више водоносних слојева. [90]

водоакмулација Неправилно коришћен израз којим се мисли на *акмулацију*.

водовод Јесте комплекс објеката и водова који су повезани у систем за добијање воде из различитих природних изворишта, њено пречишћавање и дистрибуцију до потрошача. [83]

вододелница (развође) (1) Линија која дели два сливна подручја и усмерава их према различитим рекама или базенима. Исти појам се користи да означи трибутарно подручје и подручје наводњавања. Земљишно подручје које гравитира речном току, реци, језеру или другој већој воденој површини, изискује пажљиво газдовање земљиштем, културама које се на њему гаје и припадајућим водама. [137]

(2) Вододелница је линија која спаја највише тачке на развођу. [184]

(3) Подручје које вуче воду у одређени ток, реку, или језеро. То је карактеристика земљишта која може да се идентификује тражењем дуж линије са највећом разликом коте између два подручја на карти, најчешће је то гребен. Велика развођа могу да садрже у себи стотине или хиљаде мањих развођа. [30]

водозахват Водозахвати изворске воде односно каптаже су објекти који могу бити различитих облика, зависно од врсте извора и резултата истражних радова. За изворе се може сматрати да су погодни за снабдевање водом када могу да обезбеде воду потрошачима и за време сушних периода у дужем тра-

јању. Водозахвати подземне воде могу бити вертикални, хоризонтални и инфилтрациони. Њихова конструкција и облик објекта зависе од хидрогеолошких и хидролошких услова, санитарног стања изворишног подручја, потребе формирања подземне акумулације и техноекономских показатеља. Водозахвати површинске воде се разликују према врсти изворишта воде и могу бити из река, језера, акумулација, канала и мора. Водозахвати површинске воде обично имају водопријемни део, сабирно окно и пумпну станицу и систем спојних цевовода. Водозахватом се решава и предтретман сирове воде коришћењем решетки и таложница. Заштита водозавата и изворишта је веома значајна. Заштитне зоне и нарочите техничке мере треба да штите квалитет и количину воде од различитих штетних утицаја. [83]

водозахватни објекат Он има задатак да прихвати воду из реке или језера, онемогући продор грубе механичке нечистоће и створи повољне услове за усисавање воде. Према положају, водозахватни објекти могу бити приобалски или у кориту реке (језера). [31]

водозаштитна зона Под водозаштитном зоном се подразумева специјална зелена површина дуж река и акумулација која је подигнута у циљу регулације водног режима и обезбеђивања високог нивоа уређења приобалних територија. [38]

водојажа (Видети под: брана).

водонепропусност земљишта (енгл. soil sealing) Она подразумева ефективне непропусне површине и неефективне непропусне површине. Ефективне

непропусне површине обухватају само оне непропусне површине са којих вода одлази директно у систем за одвођење вода или у водопријемник. Може се сматрати да са ефективно непропусних површина отиче сва пала киша. Неефективне непропусне површине су гла попут стаза у парковима, прилази и слично, који инфилтрирају део кише која пада на њих. [348] (Видети под: заптивање земљишта).

водопривредна основа Јесте дугорочни план за одржавање и развој водног режима на територији Републике Србије, тј. матичне државе (прим. аут.) и као таква садржи комплексно решење коришћења водних ресурса и бави се питањима која су од пресудног значаја за све интересне групе на сливном подручју. [250]

водопропуст Цев или канал испод пута, пешачког пролаза или железничке пруге, изграђен од чврстог материјала (опеке, бетона, камена) који омогућава одвод воде – дренажу. [137]

водоток Јесте корито текуће воде заједно са обалама и водом која њиме стално или повремено тече и може бити природни (река, дујица, поток) и вештачки (канал, просек, измештено корито). [90]

водоторањ (1) Велики вертикални торањ – резервоар, у који се пумпама убацује вода. Овакве грађевине се подижу на највишој коти одређеног простора и служе да обезбеде притисак воде у градској, односно насељској водоводној мрежи. [137]

(2) Резервоар за воду, водоторањ, кула за воду – грађевински и инжењерски објекат који има основну функцију спремања веће количине воде. Резер-

воари за воду чувају воду да би била дистрибуирана унутар једног града или насеља или су подигнути да би опслуживали водом један комплекс зграда. Савремени резервоари за воду служе углавном да би спремањем воде на узвишеној коти у односу на ниво града или градске четврти, омогућили константан и довољан притисак воде путем природног пада. [175]

„Ворлд кафе“ (енгл. “World café”) Јесте креативан поступак у току којег већа група представника стејкхолдера међусобно размењује знања, искуства и идеје. Назива се и техником „колективног учења“. Омогућава развијање поверења између различитих актера који заједно испитују и процењују утицаје важних интервенција, истражују могућности и обликују идеје за даљи развој одређеног пројекта или плана. [369]

вредновање (евалуација, валоризација) Представља метод (начин) одлучивања у случају избора између варијантних концепција или алтернативних политика. Вредновање може да се врши једнократно, у тренутку упоредног оцењивања појединих варијантних решења укупне концепције просторног уређења. Вредновање, међутим, може да се одвија и као континуирани поступак у току читавог процеса припреме плана, од значаја за: (1) формулисање и прилагођавање циљева; (2) формирање хипотеза; и (3) синтезно грађење одређене стратегије. Основни смисао вредновања је провера ефективности алтернативних стратегија (или сценарија) у односу на постављене циљеве, као и начина међуутицаја између појединих циљева. Вредновање помаже да се прецизније одреди ко губи или ко добија поједином стратегијом. Вреднова-

ње служи за проверу могућности алтернативне стратегије да се суочи са неизвесном будућношћу, односно за утврђивање релативне подобности (остварљивости) поједине алтернативе. [316]

вредновање локација На основу катастра, израђеног на основу информационе базе података о граду, могуће је вршити упоређивање и вредновање локације по различитим критеријумима: место у граду (градско језгро биће атрактивније и исплативије од ширег центра); величина расположивог простора за инвестиције; стање локације (опремљеност инфраструктуром, доступност пешацима, физичка руинаност објекта, обим неопходних интервенција и др.), идентитет локације итд. Ови критеријуми сасвим су слични већ устаљеним критеријумима који се примењују у студијама за процену и утврђивање земљишне ренте. [175]

вредносна анализа Аналитички метод или техника преко које се критички испитују програми и пројекти, нарочито у време нацрта, затим, производња и маркетинг датог производа, како би се у свакој фази њихове реализације дознала економска и финансијска изводљивост подухвата или продаја производа. Суштина анализе је да се повећа вредност пројекта, односно производа, тј. да се смање њихови трошкови. Вредносна анализа се нарочито користи у поступку производње и промета некретнина и грађевинског земљишта. У пракси се користе три методолошка поступка: трошковни, продајни и доходовни. Трошковни метод полази од оцене неамортизованог дела имовине која се увећава за вредност земљишта. Продајни метод се заснива на анализи продаје

сличних или идентичних некретнина. Доходовни метод уважава оцену будућих доходака и њихово свођење на садашњу вредност. За ове потребе користе се интерна стопа повраћаја, стопа повраћаја и метод садашње вредности. [137]

вредност (1) Вредност означава врлину, цену, корисност. Заједнички именитељ значења вредности је да она означава сваки објекат, радњу, квалитет који се цени, јер задовољава неку од људских потреба. [316]

(2) Са становишта просторног планирања може се рећи да је вредност све оно што човек на основу општих и појединачних (специфичних) критеријума у свом окружењу истиче и поштује као вредно. У просторном планирању могу се идентификовати следеће категорије вредности: (1) вредности природе, у које се сврставају сви они елементи природе који према општим и специфичним (за конкретан простор) критеријумима имају општи значај за становнике и који као такви подлежу одређеном режиму заштите; (2) културно-историјске вредности, у које се сврставају сви значајнији објекти, амбијенти и просторне целине који према критеријумима заштите културних добара имају вредност од општег или локалног значаја, па се као такви штите различитим мерама заштите; (3) предеоне целине (пејзажне целине), које представљају посебну вредност и са еколошког и, када је пејзаж у питању, са естетског становишта; (4) симболи и репери, који могу да представљају оријентацију код организације простора у решењима просторног плана; (5) материјалне вредности, у које се сврставају активности од значаја за развој као и објекти одређеног нивоа

вредности и значаја за живот, рад, рекреацију и комуницирање (инфраструктура); и (6) еколошке вредности (биолошке целине, еко-станишта, биодиверзитет и др.). [316]

вредност земљишта У ширем смислу односи се на грађевинско земљиште и некретнине подигнуте на том земљишту. Појам укључује бројне интерпретације. Овде се наводе оне које се најчешће користе. Садашња употребна вредност односи се на вредност земљишта и зграда које су у текућој употреби, а развојна вредност на земљиште и зграде за које је издата грађевинска дозвола. Тржишна вредност постиже се путем експропријације. Рентална вредност је вредност земљишта и зграда и оцењује се на основу прихода које ова имовина доноси. У неким земљама ова вредност представља дефинисање пореза на земљиште. Увећана вредност земљишта и некретнина настаје као резултат побољшања општих економских услова или када дође до битног побољшања у функционисању јавних површина, као што је бољи проток саобраћаја, квалитет зеленила, паркиралишта и слично. Вредновање земљишта обављају посебни стручњаци, специјалисти за некретнине, који се баве искључиво овим пословима. То су обично лица која се баве регистровањем и анализама непокретности или се баве управљањем и одржавањем некретнина. Вредновање земљишта обавља се помоћу три категорије цена: тржишне, трошковне и доходне. Тржишна се постиже трансакцијама на тржишту, трошкова када се од укупне – почетне, одбије амортизација и додају у међувремену учињена побољшања. Доходна вредност се добија дисконтовањем будућих

вредности, свођењем дисконтне стопе на садашњу вредност. [137]

врста Група јединки односно популација у оквиру којих се јединке међусобно слободно укрштају и дају плодно потомство, а репродуктивно су изоловане од других група јединки, односно популација. [274]

вртни град (Видети под: концепт вртног града).

вршни протицај Максималан тренутни протицај на реци или другом водном току на одређеној локацији. Најчешће се дешава близу или у време максималног водостаја. [30]

вршни час (1) Временски период који се јавља у току радног дана у време одласка људи на посао и повратка са посла. У овим периодима долази до великог оптерећења саобраћајног система. Вршни час се мери на оптерећеним местима у граду и на основу њега се дефинише пропусна моћ саобраћајног система и оптимизује место становања и место рада. [137]

(2) Вршни час (енгл. Peak hour) је највећи број возила која у једном сату пређу одређени путни профил или саобраћајну траку. [273]

(3) Вршни час је онај час (сат) у дану, када је евидентиран највећи проток суме возила по свим категоријама. Час у дану са највише забележених пролазака возила. [37]

вулнерабилне друштвене групе Јесу групе људи којима је, услед специфичне разлике у односу на доминантну популацију, потребна додатна подршка како би могле равноправно да се укључе у животне токове заједнице. [290]

вулнерабилност (рањивост) (1) Дефинише се као повећани ризик од настанка штете по појединца или групу, односно ситуација када појединац или читава група има смањене капацитете/способности да се заштити од лоших догађаја. Вулнерабилност као појам конципирана је са циљем да се додељивањем, односно „обележавањем“ одређених појединаца/друштвених група као вулнерабилних делује превентивно и спречи могући настанак стигматизације и социјалне искључености, које се обично сматрају основним социолошким карактеристикама мањинских друштвених група, па се тако вулнерабилност може схватити и као „позитивно обележавање“ у контексту остваривања основних социјалних људских права. [319]

(2) (Видети под: повредљивост простора).

Г

газдинска јединица По правилу, газдинска јединица представља територијалну целину шума, шумског и другог земљишта. Газдинска јединица образује се од шума на којима постоји исти облик својине. Површина газдинске јединице је, по правилу, од 1 000 ha до 5 000 ha, а може бити већа или мања у зависности од распрострањења шума и услова газдовања шумама. За газдинску јединицу се доноси *йоседна основа газдовања шумама*. [266]

газдовање шумама Подразумева заштити, унапређивање, коришћење и управљање шумама и шумским земљиштем и другим потенцијалима шума. [127]

гантограм Јесте графички приказ замишљеног технолошког редоследа и времена одвијања активности. На апсцисну осу уноси се време одвијања активности, а на ординатну осу планиране активности. Трајање активности је означено пуном цртом. [174]

гаража Зграда, грађевина или њен део који је планиран и користи се за смештај или привремено остављање возила. [169] (Видети под: помоћни објекат).

гасификација (1) Означава цео систем – од извора гаса до опреме за складиштење и дистрибутивне мреже (цевовода) за отпремање гаса до потрошача. [137]

(2) Поступак претварања чврстих горива, као што је угаљ, у гасовита која ће се користити као гориво. Код нас се овај израз користи и за поступак увођења грејања земним гасом у неке објекте или насеља. [73]

гасови са ефектом стаклене баште Гасови који апсорбују и реемитују инфрацрвено зрачење и у атмосферу доспевају као последица природних процеса, али и услед људских активности. [98]

гасовите минералне сировине (Видети под: природни гас).

гасовод (1) Врста линијског инфраструктурног објекта. [111]

(2) Цеви за преношење гасова за гориво од места добијања или производње до рејона или места употребе. [184]

(3) Директни гасовод је цевовод који повезује произвођача са објектом изолованог купца природног гаса. Доводни гасовод је цевовод који повезује постројења за производњу нафте и природног гаса са објектима за прераду природног гаса. [95]

гезелшафт (нем. Gesellschaft) (1) Представља такве односе у којима су индивидуе одвојене упркос свим обједињујућим факторима. Другим речима, односи међу људима су „вештачки“, „механички“, то јест рационализовани. Друштво или заједница ту егзистирају на економским, политичким или неким другим интересима. Индустриска револуција је та која својом урбаноцентричношћу чини да се један тип друштва преображава у други, односно да се обавља транзиција гемајншафт у гезелшафт тип друштвених односа. [277]

(2) Гезелшафт, у значењу „друштво“ (лат. *socium*) подразумева да појединачно има предност у односу на опште и према њему стиче права. (Видети и: гемајншафт). [40]

гемајншафт (нем. *Gemeinschaft*) (1) Немачки социолог Фердинанд Тенис (*Ferdinand Tönnies*) (1855-1936), дефинише гемајншафт као везу традиционалне заједнице која је постојала пре француске и индустријске револуције и где су личности биле међусобно повезане заједничким вредностима и светом традицијом, тј. где се друштвена солидарност заснивала на заједничком идентитету и сродству чланова заједнице. [277] Највећа супротност у односу на „живети заједно“, по Тенису, јесте супротност село – град, а затим: мали град – метрополис. [39]

(2) Гемајншафт, у значењу „заједница“ (лат. *communa*), подразумева да опште има предност у односу на појединачно, а појединачно према општем има дужност. [40] (Видети и: гезелшафт).

генерални пројекат (1) Генерални пројекат спада у техничку документацију и садржи нарочито податке о: макролокацији објекта; општој диспозицији објекта; техничко-технолошкој концепцији објекта; начину обезбеђења инфраструктуре; могућим варијантама просторних и техничких решења са становишта уклапања у простор; природним условима; процени утицаја на животну средину; инжењерскогеолошким-геотехничким карактеристикама терена са аспекта утврђивања генералне концепције и оправданости изградње објекта; истражним радовима за израду идејног пројекта; заштити природних и непокретних културних добара; функционалности и рационалности решења. [111]

(2) Генерални пројекат има за циљ сагледавање ресурсних и просторних могућности и ограничења изградње објекта са задатком да се кроз поступке вредновања усвоји генерална концепција, макролокација и просторна диспозиција објекта, утврде основне функционалне, технолошке и техничке карактеристике објекта, етапност градње, услови експлоатације, однос према простору и животnoj средини, као и основе за економску анализу. У случају да је у току израде генералног пројекта анализирано више варијантних решења, врши се избор оптималне варијанте на основу природних, техничких, технолошких, економских, функционалних, еколошких и других услова. За линијске инфраструктурне објекте, осим претходно наведеног, на основу генералног пројекта доносе се одлуке нарочито о оптималном коридору, етапности грађења, локацији и концепцији планираних објекта, условима експлоатације и др. Генерални пројекат се израђује за потребе израде претходне студије оправданости у складу са законом и подлеже ревизији (стручној контроли) пројекта, у складу са законом. Генерални пројекат садржи нарочито податке о: макролокацији објекта, општој диспозицији објекта, техничко-технолошкој концепцији објекта, начину обезбеђења инфраструктуре, могућим варијантама просторних и техничких решења са становишта уклапања у простор, природним условима, процени утицаја на животну средину, инжењерско геолошким - геотехничким карактеристикама терена са аспекта утврђивања генералне концепције и оправданости изградње објекта, истражним радовима за израду идејног

пројекта, заштити природних и непокретних културних добара и функционалности и рационалности решења. Графичка документација генералног пројекта за линијске инфраструктурне објекте садржи графичке прилоге, у размери 1:25 000-1:10 000, односно у другој пригодној размери која омогућава прегледан приказ, у зависности од класе и намене објекта. [265]

генерални урбанистички план (1) Врста урбанистичког планског документа који се доноси као стратешки развојни план са општим елементима просторног развоја. У Републици Србији, генерални урбанистички план се доноси за насељено место које је у складу са Законом о територијалној организацији Републике Србије утврђено као град, односно за Град Београд. [111]

(2) Генерални урбанистички план се израђује за градове, и то за њихову укупну територију с најближом околином у подручју обухвата. [179]

гентрификација (Видети под: центрификација).

географски ентитет (геоентитет) *Ентитет* који је геореференциран, односно има тачно дефинисану локацију у простору, а све што важи за ентитете – важи и за геоентитете. Геоентитете можемо дефинисати као нешто што нас занима и што можемо именовати или описати, геореференцирати и чему можемо доделити време (временски интервал) у коме се јавља/не јавља. [318]

географски информациони систем (ГИС) Представља организован скуп рачунарске опреме, програма и поступака који су осмишљени тако да омо-

гуће снимање, едитовање, управљање, руковање, анализу, моделирање и приказ података са просторном референцом, а у циљу решавања сложених проблема у планирању и управљању. ГИС даје могућност да се просторни подаци који се односе на објекте дефинисаног облика и локације директно повежу са атрибутивним алфанумеричким подацима. [32]

геодетско снимање Дефинисање топографских карактеристика датог земљишног подручја помоћу линеарних и других мерних инструмената. Обухвата технике мерења и бележења географске позиције и надморске висине локације. [137]

геодиверзитет (геолошка разноврсност) Присуство или распрострањеност разноврсних елемената и облика геолошке грађе, геолошких структура и процеса, геохронолошких јединица, стена и минерала различитог састава и начина постанка и разноврсних палеоекосистема мењаних у простору под утицајем унутрашњих и спољашњих геодинамичких чинилаца током геолошког времена. [309, 208]

геоентитет (Видети под: географски ентитет).

геолошка истраживања Комплексан процес и низ активности које обухватају примену одговарајућих метода и техничких средстава која се изводе са циљем да се упознају развој, састав и грађа земљине коре; пронађу, испитају и геолошко-економски оцене минерални и други геолошки ресурси; истраже и утврде резерве минералних сировина и могућност њихове експлоатације; утврде и оцене геолошке, инжењерско-геолошке и хидрогеолошке одлике

терена који се истражује, посебно са аспекта просторног и урбанистичког планирања, пројектовања и изградње објеката; утврде и елиминишу штетни утицаји геолошких и техногених процеса на геолошку и животну средину и културна добра, и добра која уживају претходну заштиту. [119]

геолошка разноврсност (Видети под: геодиверзитет).

геолошки истражни радови Све врсте теренских, лабораторијских и кабинетских истраживања и испитивања која се изводе у циљу проналажења и истраживања минералних и других геолошких ресурса и резерви минералних сировина и подземних вода и геотермалне енергије, као и истраживања геолошке средине. [119]

геолошки ресурси Обухватају простор са својим геолошким, амбијенталним и другим карактеристикама, минералне ресурсе, ресурсе подземних вода и геотермалне ресурсе. [119]

геолошки ризик Очекивани степен негативних последица од деловања одређеног геолошког процеса на одређеном простору и у одређеном времену, на природу, материјална добра и људе. [119]

геолошки хазард Вероватноћа активирања потенцијално опасног геолошког процеса (клизиште, одрон, слегање терена, земљотрес, бујица, поплава и сл.) на одређеном простору и у одређеном периоду времена, који обухвата и величину активираниог процеса (површина терена захваћена клизањем, слегањем, запремина маса у покрету, карактер загађења геолошке средине, јачина земљотреса и сл.). [119]

геонаслеђе Скуп свих геолошких, геоморфолошких, педолошких и посебних археолошких вредности које се одликују изузетним научним и културним значајем. [342] (Видети под: објекти геонаслеђа).

геоподаци (геопросторни подаци) Подаци са директном или индиректном везом са одређеном локацијом или географском области. [92]

геополитика Акција у простору у смислу реализације политичких циљева. [188] Овакво схватање је први пут представио немачки географ Фридрих Рацел (Friedrich Ratzel) 1897. године под називом „политичка географија“. [68]

геопортал Геопортали су чворишта на којима корисник може да интегрише понуђене геоподатке и геомрежне услуге. [32]

геопросторна база података (1) Чини основу ГИС-а и представља колекцију, како логички повезаних података који нумерички или текстуално описују геоентитет (атрибути), тако и података који описују положај, облик и величину геоентитета (геометрија), као и података који дефинишу везе (односе) између различитих геоентитета (топологија). [163]

(2) Геопросторна база података није ништа више од обичне базе података која подржава геометријске типове података и она обично има функције за манипулацију геометрије и спровођење просторних упита. [325]

геопросторни подаци (Видети под: геоподаци).

геореференцирање (1) Јесте поступак којим се обезбеђује једнозначно позиционирање података у географском простору. [268]

(2) Како би типови растерских података могли да се искористе и комбинују са другим просторним подацима, често је потребно поравнати их или геореференцирати у карту која има координатни систем. Геореференцирањем растера се одређује распоред података по координатама на карти. Овај процес обухвата и одређивање координатног система који дефинише специфичан положај података на земљи. Геореференцирани растерски подаци могу се прегледати, мењати, анализирати и комбиновати са другим географским подацима. [302]

геотермална енергија (1) Топлотна енергија Земље, која се користи као обновљив извор енергије. [274]

(2) Топлота у земљиној кори до дубине од око 10 km. Она се јавља у облику вреле воде, у облику вулканске магме или струјања врелих гасова. У поређењу са резервама угља, она је око 70 пута већа. Међутим, ова енергија није концентрисана већ је растурена и неједнако распрострањена, па је због тога нерационална за велику потрошњу а погодна само за мање потрошаче. Енергија која се користи мора да буде доступна према дубини, обиму и температури. Геотермална енергија може да се користи директно као топлотна енергија или за производњу електричне енергије. [73]

геотермални ресурси Представљају скуп обновљивих геолошких ресурса који обухвата подземне воде и топлоту стенских маса из којих је могуће издвајање топлотне енергије. [119]

геотуризам Термин је изворно изведен из сложенице „геолошки туризам“. Промоција и интерпретирање *геодиверзиџеи* и *геонаслеђа* много широко

публици. Представља процес препознавања и давања ширег значења објектима геонаслеђа који би требало да воде ка њиховој што бољој и ефикаснијој очуваности. [361]

гишкост (енгл. resilience) (еластичност) Тиче се способности система да одржи своју структуру и функционисање у условима који су изазвани разним поремећајима под утицајем различитих стресова и шокова. (Видети под: адаптивност; флексибилност; резилијентност). (Видети и: отпорност; стабилност).

главна мерно-регулациона станица (ГМРС) Она добија гас из магистралног гасовода и због тога мора да буде опремљена инсталацијом која је прорачуната на максимални могући притисак који влада у магистралном воду, а са друге стране треба да изврши редукцију магистралног притиска (16-50 bar) на захтевани притисак градске мреже (6-12 bar) или дистрибутивне мреже (1-4 bar).

главни колектор (1) Јесте сакупљач отпадних вода насеља, или више насеља, којим се сакупљена вода одводи до постројења за пречишћавање отпадних вода. [90]

(2) Главни колектор је сабирни канал којим се отпадна вода одводи до уређаја за пречишћавање или до водопријемника. [132]

глобалан Појам који се користи за објашњавање социјалних, економских, еколошких и просторних процеса на међународном нивоу. [137]

глобализација (интернационализација, мондијализација) (1) Социјални

процес који тежи свеобухватности и јединствености света. [341] (Видети и: глокализација).

(2) Концепт глобализације описује начине на које се капитал, идеје и културни обрасци, уз помоћ нових средстава комуникације, шире светом. [135]

(3) Са економског аспекта, глобализација подразумева све ширу интеграцију тржишта роба, услуга, новца и капитала у свету. [18]

(4) Са позиција географије, глобализација се може дефинисати као процес трансформације географског омотача Земље у целовит глобални систем – геосистем. [58]

(5) Поред бројних истраживања усмерених на узроке и последице које глобализација има на досадашње економске, политичке и културне обрасце широм света, све више пажње се обраћа на повезаност глобализације и урбанизације. Имајући у виду да градови, од најстаријих времена до данас, нуде бројна прожимања различитих култура, нација и специфичну мешавину утицаја, не изненађује чињеница да управо они представљају један од просторних основа глобализације. Међутим, и урбане промене утичу на модификовање глобалних процеса, њихово реструктурирање и реформисање, те је повратна спрега најочигледнија у високодинамичним светским градовима у којима се налазе центри глобалних система финансија, услуга, производње, телекомуникација, политике и културе. [323]

глобална конкурентска способност
Способност неког актера (на пример одређеног подручја) да се прилагођава променљивим приликама, на начин да

задржи или побољша своју позицију - место у глобалној конфигурацији и међународној економској, политичкој, културној и другој утакмици. [274]

глобални градови То су центри сервисирања и финансирања интернационалне трговине, инвестиција и контролних функција. [299]

глокализација (енгл. glocalization)
(1) Комбинован процес глобализације и локално-територијалне реконфигурације. [40]

(2) Глокализација означава интеракцију локалних, глобалних и средњих актера-агенаса, а што треба да укаже на повезаност микронивоа, макронивоа и мезонивоа. [203]

гориво Свака материја која сагоревањем даје топлоту. Под горивом се најчешће подразумевају конвенционална горива као што су: биомаса, фосилна и нуклеарна горива и биогаз. [73]

ГОСПЛАН (рус. Госплан (Государственный плановый комитет)) (државна планска комисија) У изразито централизованом земљама попут некадашњег СССР-а, ГОСПЛАН је представљао основни петогодишњи економски план развоја (петогодишњи план – петољетку) који је добијао елементе просторне политике кроз просторне планове, али су параметри и правци развоја били унапред дати. На основу ових планова прављени су дугорочни планови уређења простора на 15 година. [68]

гравитациона привлачност насеља
Одређује се путем функционалне класификације и хијерархије, али и коришћењем других показатеља, као што су: степен друштвено-економске развије-

ности, контингент алохтоног становништва, обим дневне миграције према насељу и сл. [304]

гравитационе зоне (Видети под: гравитационо подручје насеља).

гравитационе карактеристике насеља Одређене су *функционалним капацитетом насеља*. На бази развијености спољних функција, насеља се просторно повезују и обједињују са другим насељима у својој околини. [304]

гравитациони ареал Представља територијални домет појединих спољних функција *гравитационог центра*. [304]

гравитациони модели (Видети под: модели интеракција).

гравитациони центри (гравитациона средишта, жаришта) Функционално најважнија насеља неког геопростора постају гравитациони центри са одређеним *равиниационим подручјем*. [304]

гравитационо дејство (утицај) насеља Оно може бити конвергентно (према насељу) и дивергентно или дисперзно (из насеља према околини). [304]

гравитационо подручје насеља (гравитационе зоне, просторно-утицајне сфере, просторно-функционалне целине) Оно има своју величину (територијалну, демографску и економску), облик и главне правце ширења утицаја *равиниационог центра*, или трансформације његове околине. У гравитационом подручју једног насеља издваја се мањи или већи број међусобно исплетених и поклопљених *равиниационих ареала*. [304]

гравитационо средиште (Видети под: гравитациони центри).

град (1) Насеље у коме људи живе и раде и у коме нису директно везани за пољопривредне делатности. [63]

(2) Подручје у којем станује и ради велик број људи и које је густо насељено. [4]

(3) Подручје изграђено или намењено за изградњу, комунално уређено или предвиђено да се комунално уреди са зеленим површинама. [4]

(4) Подручје где се становништво највише бави неаграрним делатностима (изнад 90% активног становништва). [4]

(5) У граду се задовољава низ људских потреба (становање, рад, образовање, култура, рекреација, забава). Задовољавају се потребе: а) становника датог града; и б) ширег околног подручја, региона, државе, или на међународном нивоу у зависности од функција које врши град, и од места града у односу на друге градове који спроводе исте функције. [4]

(6) Подручје града подразумева: (1) концентрацију становништва – због запошљавања, начина живота и делатности – због предности које постоје – понуда радне снаге, услуга, комуналија, нижих трошкова транспорта итд. и (2) специјализацију која настаје по основу поделе рада, што доприноси већој ефикасности рада и капитала. У стручној и научној литератури се за град каже да је *агломерација*. Термин агломерација значи концентрацију становништва и делатности на једном простору. [4]

(7) Према америчком социологу и представнику Чикашке школе, Луису Вирту (Louis Wirth) (1897 – 1952), град се може дефинисати као релативно велико, густо

насељено и стално боравиште социјално хетерогених појединаца. [247]

(8) Јединица локалне самоуправе која представља економски, административни, географски и културни центар ширег подручја, које обухвата и одређени број села и урбаних насеља, и има више од 100 000 становника. За град се може одредити и територијална јединица са мање од 100 000 становника, ако за то постоје посебни економски, географски или историјски разлози. Остала урбана насеља карактеришу: преовлађујуће делатности из непримарних сектора производње; присуство централних функција; урбани предео. [274]

град пратилац (град трабант) (Видети под: сателитски град).

град средње величине (средњи град) У хијерархији *урбаних центара*, градови средње величине имају одређену улогу у регионалном развоју територије на којој *урбани систем* егзистира. [84] Град средње величине има улогу код миграција, или знатног дела миграција село – град или мањи град – већи град, а својим становницима омогућава одређени квалитет живљења, између руралне изолованости и концентрације великих градова, уз еколошки задовољавајуће услове окружења. Најчешће се дефинише бројем становника. [179] Доњи праг величине града средње величине је 20000 становника, а горњи може да се креће до 500000 становника. (Видети и: мали град).

град трабант (град пратилац) (Видети под: сателитски град).

градитељска баштина Једна или више зграда, грађевина, споменика, инфраструктура, или остатака који се могу

повезати с архитектонском, културном, друштвеном, политичком, економском или војном историјом, а представљају важно обележје неке заједнице. [169]

градови-капије (енгл. Gateway cities) Градови-капије су главне приступне тачке Европе. То су најчешће градови који се ослањају на велике луке и/или аеродроме, али често и сајамски и културни центри који у великој мери привлаче међународне туристе. Уклањањем националних граница унутар Европске уније и њеним проширивањем отварају се нове могућности. Градови и метрополски региони који су некада били на националној периферији или који су углавном били повезани са земљама које нису чланице ЕУ, сада могу да развију нову улогу, као градови-капије у оквиру полицентричних мрежа. Да би изградили овај потенцијал, поменути градови треба да се повежу трансевропским мрежама. Глобални градови-капије су велики урбани конгломерати, који најчешће обухватају више од једног града и који могу да понуде добра и услуге у међународним размерама. Они се ослањају на спој величине, изванредних комуникација (са акцентом на укрштање међународних ваздушних и железничких терминала), висококвалитетних информационих и комуникационих мрежа, које условљавају стварање амбијента богатог знањем, и квалитетне инфраструктуре за истраживање и развој (обично у виду универзитета и истраживачких центара), која је предуслов за стварање најсавременијег истраживачког потенцијала и висококвалификоване радне снаге. У складу са наведеним предностима, глобални градови-капије располажу средствима за привлачење иностраних инвестици-

ја у земљи и обезбеђују значајан извоз добара и услуга. [274]

градови-региони (енгл. city-regions)

(1) Градови-региони постају кључни ниво у појави новог метрополског управљања. Јачање улоге градова-региона доводи се у везу са дубоким променама територијалних аспеката развоја капитализма и његове кризе, односно са реструктурирањем политичког и економског простора савременог капитализма, у вакууму који је настао сломом фордистичких институција и кејнзијанске државе благостања, наиме, у земљама где су оне постојале у периоду од неколико деценија. Градови-региони су тзв. „функционални простори“ јер имају важну улогу у стимулисању трговине, креативности, иновација и предузетништва, али су и политичке територије, тј. имају и политичке функције јер се међу некима од њих – не и код свих – налазе аутономна регулаторна тела и механизми одлучивања у условима слабљења тзв. националне државе, јачања супранационалних структура током постфордистичке ере (барем у појединим деловима света као што је Европа) и све сложенијег устројства власти и управљања на више нивоа. [40] (Видети под: регионални град).

(2) У разним тумачењима градови-региони су сродни другим категоријама као што су: „метрополска подручја“; „већа урбана подручја“; „функционалне урбане зоне/подручја“; „метрополски региони“; „просторне конурбације“ итд., иако се понекад користе као синонимима. Делимитирање градова-региона (као, уосталом, и других наведених подручја) врши се, типично, на основу већег броја критеријума и параметра,

међу којима доминирају: величина припадајућег тржишта рада, економска основа, стамбено тржиште, гравитациона подручја за разне услуге, управна надлежност (величина административног подручја), итд. [41]

(3) Градови-региони су постали основни елементи глобалне економије и они су тзв. „функционални простори“ јер имају важну улогу у стимулисању трговине, креативности, иновација и предузетништва. Они су и политичке територије, тј. имају и политичке функције, јер се међу некима од њих налазе аутономна регулаторна тела и механизми одлучивања. [41]

градови спаваонице Она градска предграђа или насеља која садрже искључиво функције становања људи, док се друге функције одвијају у центру града. Градови спаваонице не поседују културне, трговачке нити радне садржаје, већ су то само места привременог боравишта великог броја људи који тамо одлазе са својих радних места у центру града да би преспавали у свом стану. [175]

градска агломерација (градска регија) (1) Град са својом урбанизованом околином чини интегралну просторну целину за коју је уопштен назив – градска регија или градска агломерација. Састоји се из два дела: од града у склопу административних граница и околине. [35]

(2) Компактна просторна групација градских насеља, уједињених многобројним интензивним везама (производним, радним, културним, рекреационим и др.) у сложен многокомпонентни динамични систем. Као

целовита територијална социјално-економска творевина, градска агломерација се јавља на бази функционалног и просторног развоја крупног града – језгра (или неколико градова – језгара). Градска агломерација се карактерише високим степеном концентрације производних снага, пре свега индустрије, инфраструктурних објеката, научних и наставних установа, а такође и великом густином становништва. Врши снажан преображавајући утицај на околну територију. [184] (Видети под: конурбација).

градска регија (Видети под: градска агломерација).

градске функције Функције које неки град има одређују му карактер од кога зависи његова нодалност у геопростору. Сваки град има полифункционални карактер, а то значи да је он, на пример, истовремено: саобраћајни, трговински, индустријски, културни, туристички итд. центар који задовољава потребе не само свог становништва, већ и оног које живи у његовом окружењу – гравитационом подручју. Понекад је у градовима нека од спољних функција наглашенија, тако да та наглашена функционалност чини основно (доминатно) обележје града. Због тога се у литератури често наилази на термин „специјализовани град“. Таква су нека бањска насеља, туристички центри, универзитетски центри и сл. [304]

градски блок (Видети под: блок).

грађанска контрола Према моделу лествица партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *грађанска контрола* је осми, највиши ниво пар-

тиципације, који је хипотетички и служи за илустрацију степена до кога би грађанска партиципација могла да се развије. [44]

грађанска моћ На врху модела лествица партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *грађанску моћ* чине три степена партиципације који омогућавају преговарање и постизање консензуса са људима на власти (партнерство), односно пружају грађанима могућност да доносе одлуке (делегирање моћи и грађанска контрола). [44]

грађанске иницијативе Јесу спонтанна реаговања грађана на појединачне проблеме, која су тренутна и краткотрајна, обично условљена тренутно угроженим интересима. Она се темеље на ненормираним, аутономним и спонтаним деловањима у локалној заједници. Путем њих грађани покрећу решавање одређених питања пред органима локалне самоуправе или пак доношење и промену акта којим се уређују значајна питања из надлежности локалне самоуправе. [233]

грађанско друштво (Видети под: цивилно друштво).

грађевина (објекат) Изграђена зграда, независна и трајна, која има спољне зидове, кров и темеље у земљи. [137]

грађевинска дозвола (1) Она се издаје *инвеститору* који уз захтев за издавање грађевинске дозволе достави пројекат за грађевинску дозволу, има одговарајуће право на земљишту или објекту и који је доставио доказе прописане подзаконским актом којим се ближе уређује садржина и начин

издавања грађевинске дозволе и који је платио одговарајуће административне таксе. Саставни део захтева је и извод из пројекта за издавање грађевинске дозволе потписан и оверен печатом личне лиценце од стране главног пројектанта. [111]

(2) Званични документ који издаје надлежна државна институција, којом се одобрава реализација објекта у складу са прихваћеним пројектом и спецификацијом. [137]

грађевинска линија Линија на површини земље, изнад и испод површине земље и воде до које је дозвољено грађење основног габарита објекта. [111]

грађевинска парцела (1) Део грађевинског земљишта са приступом јавној саобраћајној површини, која је изграђена или планом предвиђена за изградњу. [111]

(2) Најмања честица грађевинског земљишта обухваћеног урбанистичким планом, која је намењена за грађење и која задовољава услове за изградњу објекта. [254] (Видети под: катастарска парцела).

(3) Најмањи део простора који је планом предвиђен за грађење. Грађевинска парцела може да обухвата једну или више *катастарских* парцела или њихових делова. [73]

грађевинска регулатива Обухвата скуп докумената, односно закона, прописа, норматива, пратећих прописа и упутстава помоћу којих држава усмерава и контролише пројектовање и грађење објекта, као и квалитет грађевинских материјала који се уграђују у објекат. [137]

грађење Извођење грађевинских и грађевинско-занатских радова, уградња инсталација, постројења и опреме. [111]

грађевински материјали Сви природни и вештачки материјали употребљени у грађењу, као што су камен, песак, шљунак, бетон, челик, дрво, опека, цемент, креч, гипс, мермер и глина. [137]

грађевински отпад (1) Грађевински материјал и остали отпад настао током градње као и материјали који се нађу на неком градилишту након рушења зграда, саобраћајница и осталих грађевина. [169]

(2) Грађевински отпад укључује: земљу од ископа, отпад од рушења и грађења (отпад од керамике, бетона, гвожђа, челика, пластику и др.), као и отпадни асфалт и бетон. [148]

грађевинско земљиште Земљиште које је одређено законом или планским документом за изградњу и коришћење објекта, као и земљиште на којем су изграђени објекти у складу са законом. Грађевинско земљиште се користи према намени одређеној планским документом, на начин којим се обезбеђује његово рационално коришћење, у складу са законом. Грађевинско земљиште може бити у свим облицима својине. Оно може бити: (1) изграђено и неизграђено; и (2) уређено и неуређено. Изграђено грађевинско земљиште је земљиште на коме су изграђени објекти намењени за трајну употребу, у складу са законом. Неизграђено грађевинско земљиште је земљиште на коме нису изграђени објекти, на коме су изграђени објекти без грађевинске дозволе и привремени објекти. Уређено грађевинско земљиште је земљиште које је у складу

са планским документом комунално опремљено за грађење и коришћење (изграђен приступни пут, електро mreжа, обезбеђено снабдевање водом и обезбеђени други услови). [111]

грађевинско подручје Уређени и изграђени део насељеног места, као и неизграђени део подручја одређен планским документом за заштиту, уређење или изградњу објекта. [111]

граница Линија која може, а и не мора, пратити обрис неке видљиве појавности у природи или у окружењу, а којом се утврђује подручје неке просторне јединице. [169]

Границе раста (енгл. "The Limits to Growth") У свом извештају „Границе раста“, група научника и индустријалаца почетком 70-их година XX века окупљених у тзв. „Римском клубу“ указала је на то да велики и непрекидни раст потрошње сировина, броја становника, индустријске производње, производње хране и загађености није могућ на ограниченом простору планете. Многи су тумачили „Границе раста“ као предвиђање пропасти, али је ова публикација заправо говорила о избору и садржала је упозорење да ће се границе раста на нашој планети достигнути у наредних 100 година уколико се непромењено буде одвијао пораст становништва, индустрије, загађења и исцрпљивања ресурса, а да ће то резултирати наглим и неконтролисаним падом популације и индустријских капацитета. [187]

гранична вредност емисије (ГВЕ) Прописан ниво количина и концентрација штетних и опасних материја на месту извора загађивања. [73]

гранична вредност имисије (ГВИ)

Прописан ниво концентрације појединих загађујућих материја у ваздуху. У системском праћењу квалитета ваздуха у некој средини, обично се мере концентрације имисија. [73]

граничне вредности Граничне вредности имисије и емисије загађујућих материја и енергије у ваздух, воду и земљиште, укључујући и емисију из мобилних извора загађивања, су стандарди квалитета животне средине и стандарди емисије (јединствени нормативи) који се утврђују ради: контроле квалитета ваздуха, вода, земљишта, поступања са отпадом и хемикалијама, третмана отпадних вода, индустријског загађења и управљања ризиком, нивоа буке и вибрација и др. [99]

грански (секторски) план Грански (секторски) план решава концепцију оптималног развоја функционалне компоненте са гледишта појединих грана. [317]

гранско (секторско) планирање

(1) Оно је саставни део просторног планирања и обухвата: планирање инфраструктуре, пољопривреде, шума и вода, културе и образовних садржаја, здравства и социјалне заштите, комерцијалних и јавних објеката, заштићених подручја, и др. Гранско планирање је најчешће домен и одговорност административног тела или министра надлежног за област о којој је реч. Таква активност је заснована на секторском закону, а неретко је артикулисана кроз структуру и садржај посебне врсте гранског плана, који има своје име (нпр. Водопривредна основа у Србији) и у потпуности представља план у простору, са одговарајућим картама, само

за један, уместо за све секторе исто-времено. Секторски планови су важна улазна компонента и информација за просторни план. [68] (Видети и: интегрално планирање).

(2) Гранско планирање је у пракси показало најозбиљније последице тзв. „функционализма“ у планирању истичући функционалну подељеност уместо интегритета простора, решавање појединачних структурних елемената уместо просторног система и, у крајњој линији, истичући предност једног ресурса (сектора) над целином еколошког система. [317]

гринфилд (енгл. greenfield) (1) Реч је која проистиче из језика високих технологија, а исказује празну површину земље, без претходних обавеза, слободну за развој, унапређење и грађење. [321]

(2) Празна површина земље, без претходних обавеза, слободна да се заузме и изгради. Зелено поље или празан папир - означава земљиште одмах спремно за развој, унапређење и грађење. [274]

гринфилд развој (енгл. greenfield development) Подразумева уређивање земљишта које није раније изграђивано. [321]

гробље (1) Простор одређен за сахрањивање преминулих особа. Одређује се конвенцијом или регулише законом. Правно уређене државе регули-

шу сахрањивање законима и уредбама. Поред гробља за сахрањивање посмртних остатака људи, постоје и она за сахрањивање животиња. Гробље обухвата гробна места, гробнице, објекте и инсталације. [137]

(2) Гробљем се сматра земљиште које је одговарајућим урбанистичким планом или одлуком скупштине општине одређено за сахрањивање умрлих. [120]

групе насеља (Видети под: агломерациони систем(и)).

густина изграђености Однос изграђеног и неизграђеног простора (површине) општине/града, једног насеља, насељског подручја, кварта или урбанистичке потцелине. Изражава се различитим коефицијентима. То су *коефицијент изграђености* (површина заузетог земљишта/површина укупног земљишта), *коефицијент искоришћености* (укупна бруто-површина зграда/површина земљишта), *степен искоришћености* (однос зграда/површина земљишта), *коефицијент њивоинске земљишта*, зван и теренски индекс (реципрочна вредност коефицијента искоришћености). [174]

густина насељености Представља број становника једне средине у односу на јединицу мере њене површине (km²). [174]

густина становништва (Видети под: густина насељености).

Д

далековод (1) Електрични вод за пренос велике електричне снаге на даљину. Пренос високим напоном врши се, готово искључиво трофазним ваздушним водовима, а при великим дужинама и снази уграђују се станице за реактивну снагу – трансформаторске станице. [137]

(2) Електрични вод који повезује место производње или трансформације напона електричне енергије и крајње трафо-станице, напона већег од 12,5 kV. [169]

даљинска детекција Јесте метод прикупљања информација путем система који нису у директном физичком контакту са испитиваном појавом или објектом. [268]

даљинско грејање Централизована производња и дистрибуција топлотне енергије у циљу снабдевања стамбених зграда, пословног простора, индустријских зона и осталих објеката. [137]

деаграризација Процес и резултат смањивања пољопривредног становништва неког насеља или територијалне целине у корист непољопривредног становништва. Обично коинцидира са *деурализацијом*. [184]

девастирано подручје (1) Опустошено, јако оштећено, уништено, разорено подручје. [281]

(2) Девастирано подручје чини јединица локалне самоуправе чији је степен развијености испод 50% републичког просека. [118]

деволуција (1) Најјачи тип децентрализације који подразумева преношење надлежности, финансија и управљања са државе на локалне власти. Локалне власти имају своје изборе, своје функционере, своје надлежности, својину, финансије и аутономне су у одлучивању. Подложне су једино контроли уставности и законитости од стране државе, тако да коначну оцену о квалитету одлука и аката у спорним случајевима доноси суд. [72]

(2) Означава преношење послова (надлежности, одговорности и овлашћења) са државног нивоа у изворну надлежност и одговорност локалних власти, чиме локална власт јача, интенционално у интересу грађана. Ово је највиши степен децентрализације. Односи државне управе и локалних власти почивају на принципима сарадње, а не субординације. Органи локалних власти имају пуну одговорност у одлучивању, финансирању, управљању и остваривању донетих одлука. [42]

деградација (1) Опадање, спуштање, снижавање са вишег степена на нижи. [73]

(2) Опадање квалитета и вредности имовине услед пропадања, старости или неадекватног одржавања. [137]

деградација животне средине (1) Деградација животне средине настаје када поједини загађивачи допринесу измени животне средине у негативном смислу, као на пример: оштећен биљни фонд, посечене шуме, измењене обале. [73]

(2) Процес нарушавања квалитета животне средине који настаје природном или људском активношћу или је последица непредузимања мера ради отклањања узрока нарушавања квалитета или штете по животну средину, природне или радом створене вредности. [99]

деградација земљишта Процес умањења квалитета природног или пољопривредног земљишта, као и његово превођење у друге намене. Под деградацијом се подразумева и промена састава земљишта. И једно и друго се дешава под утицајем људских активности. Главни узроци деградације, угрожавања, уништавања и загађивања земљишта су: модерна обрада њива у пољопривреди и друге пољопривредне активности, одузимање земљишта ради изградње људских насеља и инфраструктурних система, сеча или уништавање шума и друге вегетације, изградња и рад разних индустријских активности. Деградација земљишта се јавља као последица коришћења разних мера у пољопривредној производњи (агротехничких и хидротехничких) а често и као последица присуства индустријских погона који производе разна хемијска средства, чији се отпадни материјали у неком облику, у неком агрегатном стању (или у сва три) могу наћи на земљишту или у њему, или утицати директно или индиректно преко остала два медија (ваздуха и воде). Она се испољава у разним видовима, а најважнијим можемо сматрати следеће: ацидификација, збијање, кварење структуре, стагнација воде, салинизација, алкализација и површинске ерозије. [73]

деградирана средина Измењена и/или култивисана средина чији су биодивер-

зитет, геодиверзитет и/или предеони диверзитет, продуктивност и квалитет/ вредност суштински смањени. [208]

деградирана шума Јесте шума која је изгубила свој квалитет, виталност и способност прираста, која обухвата: шикаре (деградиране изданачке шуме), шибљаке (деградирани облици шикаре, као што су: шибљаци јоргована, шибљаци руја, трњине и друге жбунасте форме), макије (тврдолисно ниско дрвеће и високо жбуње), гариге (деградирани облици макије, као што су: бодљикаво и ароматично, ниско жбуње лаванде, мајчине душице, жалфије, рузмарина и клеке). [259]

дедуктивни поступак У фази рашчлањивања и упознавања проблема (дијагноза) односно у фази анализе, последица *зайвореној облика мишљења* је тзв. дедуктивни поступак анализе. Дедуктивни поступак анализе полази од датог решења на неком вишем нивоу одлучивања или од датих модела универзалног карактера, те простор као предмет анализе истражује екстензивно и најчешће шематизовано, тражећи да потврди већ дата решења, политику или универзални модел на новом нивоу планирања. [317] (Видети и: индуктивни поступак).

дезурбанизација (Видети под: деурбанизација) У француском језику се јавља израз *désurbanisation* па и наши аутори често употребљавају облик *дезурбанизација*. [179]

деетатизација Процес преношења јавних овлашћења на приватни сектор, односно, на тржишни механизам, нпр. кроз тзв. економску децентрализацију. [42]

деиндустријализација Процес друштвених и економских промена изазваних смањењем учешћа индустријске активности на рачун других делатности у једној земљи. [229]

деконцентрација (1) Најблажи тип административне *децентрализације* којим се преносе административне одговорности за обављање управних послова са централне државне управе на ниже органе управе (нпр. управни окрузи у Србији), који у име централне власти управљају локалним подручјима, а не на органе локалне управе као код децентрализације. [137] Многи сматрају да децентрација није децентрализација у правом смислу речи јер је локална јединица само просторна испостава централног органа без неке веће самосталности. [72]

(2) Деконцентрација је процес којим се градско становништво и економске активности пресељавају из града у неко друго подручје метрополске регије.

делатност Делатност представља врсту производње/активности која се обавља у предузећу, радњи, установи, задрузи, приватној радњи (занатској, трговинској, угоститељској и сл.) у којој лице ради. [212]

делегација/делегирање (1) Тип административне децентрализације који је већи од *децентрализације* а мањи од *деволуције*. Делегација власти значи проширење надлежности и одговорности са централног на локални ниво, с тим да локална јединица има право да самостално реализује послове али и обавезу редовног подношења извештаја централној власти. [72]

(2) Облик *децентрализације* који обухвата пренос појединих активности са централног нивоа власти на локалне власти/самоуправу, чиме локална власт самостално извршава поверене послове, али не доноси прописе којима се уређује обављање ових послова, па државна управа контролише њихово извршавање. [42]

делегирање моћи Према моделу лествица партиципације грађана који је понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *делегирање моћи* је седми од осам нивоа на овој лествици који указује на значајније учешће грађана у процесу доношења одлука. [44]

делотворност (Видети под: ефикасност).

Делфи метод Један од основних метода прогнозирања који представља најпознатију и највише коришћену методу експертних оцена. Делфи метод је поступак прикупљања мишљења и информација о неком питању или проблему путем анкетања експерата за то питање или проблем. Анкетни упитник је формализован, а испитаници чија је анонимност загарантована треба да одговоре на нека унапред одабрана питања, свако засебно, и то у писаној форми, а затим се израчунавају „просечни одговори“. Одговоре који знатно одступају од просека, њихови аутори треба детаљно да образложе, а те се информације достављају свима који учествују у прогнозирању. Када учесници у истраживању добију одговоре других, и аргументе на којима се они заснивају, на темељу тога у следећој процени могу да промене своје прогнозе. Након неколико серија прикупљања, обраде и достављања одговора на иста

питања, формирају се дефинитивна предвиђања.

демаркација Обележавање граница локација или парцела на терену или на карти. [137]

демографска кретања (кретања становништва) Обухватају природно кретање становништва (наталитет, фертилитет и смртност) и механичко кретање становништва (миграције).

демографска мобилност Означава одређени степен покретљивости становништва који је условљен општим привредним развојем и распростирањем економског раста у различитим правцима и различитим интензитетима. На нижим степенима привредног развоја уобичајена су једносмерна кретања становништва које углавном тражи радна места у већим и великим градовима, а пре свега у главном или у централном граду. Са општим привредним развојем, а поготово са регионалним развојем, много већи број градова и градских центара, градова средње величине и малих градова, постају такође атрактивни за живот, са еколошке тачке гледишта, тако да долази и до процеса напуштања великих градова и кретања становништва ка овим центрима. [137]

демографска политика (популациона политика) (1) Систем мера које предузимају социјалне институције (најчешће државе) у односу на велике људске заједнице (становништво земаља, делова земаља), усмерених на постизање свесно постављених демографских циљева (ограничење или стимулисање миграција, бракова, наталитета, и др. путем закона). Мере демографских политика могу бити и индиректне (повећање

животног стандарда, изградња система средстава и олакшица за породице с више деце у условима ниског наталитета, формирање друштвеног мишљења и др.). [184]

(2) Демографска политика има неколико значајних аспеката, међу којима су нарочито важни: брига о развоју породице у националним размерама и географска или просторна дистрибуција становништва у смислу равномернијег регионалног и урбаног развоја. Брига о породици и планирање породице има за циљ да сведе наталитет у границе које одговарају економским ресурсима и животном и друштвеном стандарду или пак да подстакне рађање и оживљавање демографског раста, уколико је у међувремену дошло до опадања наталитета испод нивоа који угрожава нормалну репродукцију становништва. С друге стране, демографска политика има изузетно значајну регионалну, урбану и насељску димензију. Оваква политика треба да онемогући пражњење сеоских подручја, брдско-планинских подручја и мање развијених или неразвијених подручја. Због тога су демографска политика и политика регионалног привредног развоја узајамно повезане и међусобно условљене. [137]

демографска пројекција Обухвата обрачун будућег кретања броја становника које се заснива на поузданим статистичким подацима о наталитету (рађању), морталитету (смртности) и миграционим кретањима. Демографске пројекције представљају веома значајну основу за обрачун биланса укупног и радно активног становништва у националним размерама, а са регионалног и урбаног становишта, демографске про-

јекције служе као основ за димензио-нисање стамбене изградње, за отварање радних места и планирање капацитета предшколских и школских установа, образовних и културних институција, здравствених и социјалних установа и простора и објеката за спорт и рекреацију. Са аспекта регионалног развоја, веома је значајна спрега демографских пројекција и пројекција развоја насеља. [137]

демографска транзиција (демографски прелаз) Дубоки преображај у нивоу и тенденцији кретања наталитета и морталитета у вези са процесима индустријализације, урбанизације и деаграризације. Демографска транзиција је сложен процес који укључује не само промене у природном кретању и старосно-полној структури становништва, него промене економских и социјалних структура становништва које су релевантне за демографски развој. Карактерише се преласком од стања високог у стање релативно ниског наталитета и морталитета. Процес се одвија диференцирано и временски и просторно. [184]

демографски потенцијал Људски ресурси, број становника земље, регије, насеља итд. посматран са становишта репродукције становништва, потенцијалног броја запослених становника итд. [184]

демографски прелаз (Видети под: демографска транзиција).

демографски раст Обрачунава се на основу разлике између наталитета и морталитета, с једне, и нето миграционих биланса који представљају разлику између досељавања (имиграције), и исељавања (емиграције) становништва,

с друге стране. Демографски раст представља веома значајно сазнање за сагледавање укупног биланса становништва целе земље, региона и за сагледавање кретања становништва у оквиру појединих насеља. Повећање стопе смртности (морталитета) изнад стопе рађања (наталитета) представља озбиљно упозорење за регионални развој, поготово ако је ова стопа већа у подручјима која располажу повољним ресурсима и условима за живот и рад, али је изостала одговарајућа брига и интервенција државе. С друге стране, претерана демографска концентрација у главном граду доводи до опадања наталитета. Бројни су разлози: дефицит станова, радних места, недовољни приходи итд, па је отуда демографски раст значајан део општедруштвене политике. [137]

демографски трендови Представљају процене кретања становништва укупно и по структури. Укупно кретање становништва обично обухвата тенденције наталитета и морталитета и тенденције појединих величинских категорија, као што су деца предшколског и школског узраста, омладина, радно способно становништво, старе особе итд. Композиција становништва обухвата промену породице према броју чланова и разна друга обележја, као што су школска спрема, образовање, активност и слично. У оквиру ових трендова сагледавају се и економска и социјална обележја, као што су лични приходи и приходи домаћинства, извори прихода, расходи на поједине видове потрошње и економски статус појединаца и породице. [137]

демографско старење Процес повећања удела старог у укупном становништву (уз истовремено смањење

удела деце и младих) настао, пре свега, услед пада нивоа рађања и пораста дужине трајања живота. [274] (Видети под: сенилизација).

демократска процедура (у припремању и доношењу одлука о развоју) (1) Механизам грађења и успостављања заједничке сагласности о дефинисаним питањима. Такође, начин владања уз помоћ већине, уз неопходно чување интереса мањине. [309]

(2) Демократија код просторног планирања има три облика испољавања. Један облик се односи на учешће јавности код припреме плана, други се односи на улогу парламентарног система код доношења плана, а трећи се односи на улогу парламента код праћења реализације плана, односно код мониторинга стања и проблема у простору. [316]

денивелисана раскрсница (Видети под: раскрсница).

денудација (спирање) (1) Укупност процеса разарања стена и преношења производа разарања посредством воде, ветра, ледника и силе теже. [184]

(2) Процеси одношења продуката ерозије само путем површинског спирања. [184]

деполаризација (енгл. Polarisation reversal) Почетком седамдесетих година XX века, емпиријски је запажено да су се између регионалних целина у појединим државама почели смањивати контрасти у друштвено-економском развоју. На бази тог запажања, британски економиста Хари Ричардсон (Harry Richardson) (1938 -) развио је концепт деполаризације. Наиме, на одређеном нивоу развоја, силе децентрализације почињу да успоравају *йоларизацију* и да ублажавају њене економске, демо-

графске и просторне ефекте и смањују регионално-развојне и функционалне разлике у регијама и државама. [337] (Видети под: концепт деполаризације). (Видети и: поларизација).

депонија Место за коначно санитарно одлагање отпада на површини или испод површине земље укључујући: интерна места за одлагање (депонија где произвођач одлаже сопствени отпад на месту настанка), стална места (више од једне године) која се користе за привремено складиштење отпада, али искључујући складишта где се отпад истовара ради припреме за даљи транспорт до места за третман, односно поновно искоришћење или одлагање на другим локацијама и складиштење отпада пре третмана, односно поновног искоришћења најдуже до три године или складиштење отпада пре одлагања најдуже до једне године. [125]

депопулација Смањење броја становника, које се може десити услед негативног природног прираштаја, услед негативног миграционог салда или под истовременим утицајем обе негативне компоненте демографских кретања. [274]

депресирано подручје Означава регион који се одликује стагнацијом и падом економског развоја, дефицитом индустрије и инфраструктуре, ниском стопом економског раста, високом стопом незапослености и ниским дохотком по једном становнику. За разлику од неразвијеног, подручје које је запало у депресију имало је у протеклом периоду одређени развој који је временом ишчезао, између осталог и због лоше политике индустријског, пољопривредног, туристичког и регионалног развоја земље. [137]

депривација Према *Лајџицшкој њовељи о одрживим европским градовима*, депривација означава недостатак социјалне и економске кохезије и инклузије. (Видети под: материјална депривација).

дерегулација Уклањање непотребних административних, институционалних и управних („бирокарских“) препрека. [295]

деривати Производи који се добијају одређеним процесима од других основних супстанци. Данас се овај израз врло често употребљава за производе који се добијају прерадом нафте – нафтни деривати. [281]

дерурализација Смањивање сеоског становништва као последица урбанизације, што је обично праћено притиском на урбана подручја. Узроци дерурализације су: економски, социјални, природни и психолошки. (Видети под: деаграризација). [184]

десертификација (опустињавање) Процес ширења деградираниог земљишта које се претвара у пустињско услед његовог неадекватног социјалног и економског коришћења. Земљиште које је претходно било обрађивано и насељавано, услед десертификације постаје неупотребљиво за коришћење. [137]

дескриптивна статистика Бројчани подаци који описују и обједињују информације о статистичком узорку. Постоје три основне дескриптивне статистике (општепознате као мере централне тенденције), и то су: модус, медијана и средње вредности. Модус је вредност обележја која у посматраној серији има највећу фреквенцију – најчешће се јавља и зато је најтипичнија вредност у серији. Медијана је она вредност обележја која се налази у средини

серије уређене по величини обележја, односно то је вредност обележја која дели суму свих фреквенција на два једнака дела, тако да једна половина обухваћених случајева има мању, а друга половина већу вредност од медијане. Средње вредности представљају просечан број, случај, резултат или другу просечну вредност у расподели података. [53, 86]

дестинација (одредиште) Туристичка дестинација јесте одредиште туристичког путовања које својом опремљеношћу омогућава прихват и боравак туриста. [124]

деурбанизација (1) Обрнути процес од *урбанизације*, тј. нестанак или пропадање градова, како у њиховом броју тако и у величини. [179]

(2) Трећа фаза циклуса урбаног развоја у којој се најбрже развија удаљено градско *залеђе*, док сама *конурбација* стагнира због негативних агломерацијских ефеката. На ове процесе значајно утичу пораст степена моторизације и коришћења путничких аутомобила. [142] (Видети и: урбанизација; субурбанизација; реурбанизација).

(3) Везана је за децентрализацију урбанизације условљену развојем терцијарно-квартарних делатности, техничко-технолошким усавршавањем и просторним преразмештајем индустрије и трансфером радне снаге у терцијарне делатности, развојем саобраћаја, саобраћајних система и ширењем урбаног начина живота у регионална окружења урбаних центара. [337]

дефицит Општи појам који се користи да значи недовољност или недостатак одређеног ресурса, као што су финан-

сијска средства, материјална и радна снага или недостатак одговарајућих елемената, попут вештина, знања, радног искуства, квалификација за обављање неког подухвата. [137]

дефорестација (обешумљавање) Континуалан процес губљења/ишчезавања шума на планети због разних људских активности: сече, крчења, спаљивања и заузимања простора у друге сврхе. [73]

децентрализација (1) Процес проширења надлежности локалне аутономије расподелом надлежности између разних и различитих институционалних нивоа власти тј. преносом овлашћења и одговорности са државних на регионалне или локалне власти (или и на једне и на друге) као и пренос јавних овлашћења на приватни сектор (у разним формама политичко-управне и економске децентрализације), полазећи од принципа вертикалне и хоризонталне супсидијарности и партиципације најшире јавности. [274]

(2) Појам децентрализација указује на преношење моћи, права одлучивања итд. из једног на више центара и актера. Може се говорити о децентрализацији индустрије, становника из центра у друге делове земље као и о децентрализацији као устројству читавог политичког и економског система. Децентрализација може бити политичка, административна, економска и финансијска. [72]

децентрализовано планирање Процес планирања у коме се основне стратешке одлуке доносе на нижим управним нивоима. Земља са веома развијеним регионима и јаком локалном самоуправом примењује децентрализоване облике планирања социјалног, економског и еколошког развоја. [137]

дечја установа Институција коју оснива држава, локална самоуправа и друге организације или лица, са циљем збрињавања деце у одређеном временском периоду. Збрињавање укључује задовољење дечјих развојних и културних потреба као и рекреацију и одмор. Облици рада које организују дечје установе су бројни и различити, што доминантно одређује узраст деце и врсту дечје установе. Међу најзначајније спадају предшколске установе и дечја одмаралишта. [28]

диверсификација (1) Прелаз од упућености превасходно на један ресурс, ка истраживању већег броја могућности да се задовоље одређени принципи и критеријуми, односно да се задовоље општи и посебни интереси и циљеви. [295]

(2) Процес помоћу којег се настоји да се развију такве активности које ће умањити ризике који настају као резултат специјализације. Економском политиком држава настоји да сведе на најмању меру „рањивост“ датог подручја чија се привреда заснива само на једној активности било у индустрији или у пољопривреди (монокултура). [137]

дивља градња (Видети под: бесправна градња).

дивља депонија Место, јавна површина, на којој се налазе неконтролисано одложене различите врсте отпада и која не испуњава услове утврђене прописом којим се уређује одлагање отпада на депоније. [125]

дигитализација Поступак превођења података из аналогног у дигитални облик. [349]

дигитални катастарски план (ДКП)

Садржај ДКП-а, у тематском смислу, чине следеће теме: (1) геодетска основа; (2) катастарске парцеле; (3) делови катастарских парцела према начину коришћења земљишта; (4) зграде и други грађевински објекти; (5) називи и текстуални описи; и (6) просторне јединице. Дигитални катастарски план се формира за територију једне катастарске општине. [349]

дигитални модел терена (ДМТ) (1) Јесте математички дефинисана континуална површ у дигиталном облику која у довољној мери представља терен. [268]

(2) Јесте дигитални приказ рељефа терена (земљишне површине) погодан за рачунарску обраду. [349]

дигитални ортофото Јесте геореференцирана дигитална слика дела површи земље одређених димензија која има карактеристике ортогоналне пројекције, добијена из дигиталног аерофотограметријског снимка, сателитског снимка или снимка добијеног осталим методама снимања из даљинске детекције. [268, 92]

дигитални снимак Јесте снимак у дигиталном растерском облику добијен у поступку аерофотограметријског снимања, сателитског снимања или осталим методама даљинске детекције. [268]

дигитално картирање У пракси је познато као аутоматско картирање. Поступак обухвата прикупљање и дистрибуцију података о простору, који се држе у дигиталној форми. За потребе картирања користи се дигитални елевациони модел који представља нумерички приказ висина тачака на земљи и „дигитални просторни модел“, који служи за мерење површина на земљи. [137]

дијаспора Пребивање знатног дела народа (етничке заједнице) ван земље његовог порекла. Дијаспоре настају услед насилног исељавања, угрожености од геноцида, утицаја економских и природних фактора. [184]

дим Комбинација чврстих честица и капљица течности мањих од једног микрона у пречнику, који се емитују при сагоревању материјала. [309]

директива INSPIRE (енгл. Infrastructure for Spatial Information in the European Community – INSPIRE)

(1) Директивом 2007/2/ЕС Европског парламента и Европског савета од 14. марта 2007. године, утврђује се Инфраструктура просторних информација у Европској заједници како би се, пре свега, подржала политика Заједнице из области животне средине, као и друге политике и активности које могу имати утицаја на животну средину. [184]

(2) Директива *Inspire* је документ којим се постављају основна правила усмерена ка успостављању Инфраструктуре просторних информација у Европској унији, а у Србији се спроводи кроз *Националну структуру геопросторних података*. [111]

директиве Представљају дефинисане принципе, критеријуме и практичне сугестије које дају државни органи, органи локалне власти или одговарајуће институције и агенције које поседују власт и компетентне су за одговарајуће делатности. Оваква упутства обично служе другим институцијама и нижим органима власти и њиховим надлежним телима као основа за предузимање одговарајућих планских и других подухвата. [137]

дискусиона група Састанак затвореног типа, који се приређује са циљем прикупљања информација, примедби и запажања различитих *сџејкхолдера* на задату тему. Омогућава увид у реакције појединаца на одређена питања или предлоге и често се користи за проверу кључних одлука пре њихове примене. [369]

дисперзивна насеља Разбацане изоловане групе стамбених објеката у руралним насељима. [137] (Видети под: развијено село).

дисперзивни урбани развој Овакав урбани развој се (посебно у САД) промовише као резултат деловања законитости слободног тржишта, ослобођен стега регулативног планирања. Представља бујање безобличне, аморфне урбане масе, ниских густина насељености на периферији метропола, праћено све већим коришћењем аутомобила. [142]

дисперзни град Карактерише га слободнији распоред стамбених зона, центара рада, слободних и других површина. Саобраћајна мрежа има углавном правоугаоне облике. [35]

дистрибуција земљишта по намени Карта намене површина - земљишта према постојећем стању или карта планираних намена земљишта за потребе развоја функција које су дефинисане у плановима вишег реда. У плановима вишег реда дефинишу се правци развоја и, с тим у вези, дефинише се обим и структура појединих функција, а у плановима нижег реда даје се просторна и локална основа за смештај планираних функција. [137]

дифузија (1) Дифузија је ширење разноврсних појава у географском простору: нпр. техничких иновација, знања, инфраструктуре, становништва и др. [143]

(2) У географији као научној дисциплини, дифузија означава ширење идеја и иновација у неком простору у неком раздобљу. [33]

(3) Први елемент *џросџорне дифузије* је реални географски простор, а не дво-димензионална површина или једнодимензионална линија. Главне просторне променљиве дифузије су дистанца (растојање) и хијерархија. Предуслов емпиријског проучавања дифузије је конкретно разграничење просторног обухвата. Након тога следи утврђивање жаришта просторне дифузије или иновационог жаришта ако се ради о дифузији иновације. То је место у коме се садржај први пут појавио (апсолутно/примарно жариште) и из кога ће се одређеним путевима проширити до места прихвата, која у теорији централних места одговарају комплементарном подручју. Уколико у комплементарном подручју постоје центри који су раније и у већем обухвату прихватили садржај из примарног жаришта, они сами могу постати жаришта (релативна/секундарна) из којих ће се појава ширити у њихово комплементарно подручје. Такво ширење се може истовремено одвијати на више хијерархијских просторних нивоа: националном, регионалном и локалном. Кад се појава прошири и до последњег (најудаљенијег и најмањег) места прихвата, искристализоваће се границе подручја просторне дифузије. [143]

дихотомија центра и периферије Однос центра и периферије који се успоставља током процеса транзиције ка индустријализацији и међу земљама подразумева да снажнији региони, односно земље утичу на смањивање еко-

номске активности у осталим подручјима претварајући их у прикључну периферију. Извлачећи ресурсе, радну снагу и капитал из периферних подручја, центар повећава своју економску снагу што последично погоршава позицију периферије у којој долази до губљења значаја примарне производње деловањем међурегионалних услова трговине. Дуготрајни односи центра и периферије испољавају се у екстремним неједнакостима међу регионима, подстичу недовољно коришћење природних ресурса, доводе до неефикасне локације индустријске производње, политички делују дестабилизирајуће, доприносе проблемима убрзане концентрисане урбанизације у једном центру и ограничавају развој тржишта потрошачких добара на нивоу земље. Импликације таквог стања могу деловати отпором и политичким притиском неразвијених региона периферије угрожавајући стабилност и државне територијалне границе. Ради се о врсти замке сиромаштва која се може превазићи једино планским интервенцијама. [62]

дневне миграције (1) Посебан облик свакодневне просторне покретљивости економски активног становништва које обавља занимање, ученика и студената из места становања у место рада/образовања и обратно. [286]

(2) Дневне миграције су показатељ јачине и граница функционалне привлачности насеља и омогућавају утврђивање хијерархијско-функционалног ранга насеља, израду типологије насеља, као и проучавање деловања утицаја централног насеља на промене у структури становништва и физиономско-морфолошкој структури насеља становања. [306]

дневни урбани систем (ДУС) (енгл. Daily Urban System) (локални урбани систем) (1) Дневни урбани систем чини град и онај део његове околине са којим се одвија интеракција испољена миграцијом радне снаге и становника који свакодневно путују ради задовољавања својих потреба социјалног, економског и културног карактера. Дневни урбани систем чине дневни мигранти и регионална целина која обухвата простор који обједињује исходишта и одредишта дневне миграције становништва. [337]

(2) Систем који чине град и околни простор с којим постоји дневна интеракција (простор с кога радници свакодневно путују у град на посао, ученици у школу, из кога се путује у град ради снабдевања, културно-забавних и других потреба. [184]

(3) Дневни урбани систем се испољава у два основна вида и то као моноцентричан систем, сачињен од једног центра и поља у коме се под његовим утицајем одвија дневно кретање становништва и као полицентричан систем, сачињен од више, најчешће хијерархијски степенованих, центара и њихових околина, међу којима се одвија дневна интеракција манифестована кретањем становништва. [338]

добит (Видети под: профит).

добра од општег интереса Ствари које су због свог значаја под посебним режимом употребе, располагања и заштите (природна богатства, добра у општој употреби, културна добра, пољопривредно и грађевинско земљиште, шуме и шумско земљиште). Добра од општег интереса могу бити у свим облицима својине - приватној, задружној и јавној својини.

Добра која користе државни органи, у државној (јавној) су својини. [254]

добра у општој употреби Ствари које због својих природних својстава или због своје намене, у границама неопходних, једнакомерних и некомерцијалних потреба, служе општој употреби свих физичких и правних лица, без посебних дозвола или одобрења надлежних органа, са плаћањем или без плаћања лимитиране накнаде (путеви, воде, мора и морске обале реке, језера и њихови обални појаси, луке, морска, речна, ваздухопловна и свемирска пристаништа, мостови, пасареле, тргови, пијаце, стадиони, споменици културе, музеји, библиотеке, архиви и др.). Добра у општој употреби чине јавна добра у најужем смислу, али не могу се генерализовати као ствари изван правног промета (*res extra commercium*) јер кроз процес приватизације могу потпасти и под режим приватне својине. [254]

добро које ужива претходну заштиту Ствар или творевина за коју се претпоставља да има својства од посебног значаја за културу, уметност и историју и ужива заштиту у складу са одредбама Закона о културним добрима. [109]

доградња Извођење грађевинских и других радова којима се изграђује нови простор ван постојећег габарита објекта, као и надзиђивање објекта, и са њим чини грађевинску, функционалну или техничку целину. [111]

док Било која врста грађевина која је изграђена и одржава се с циљем да се уз њу привезују већа пловила. [169]

доколица (слободно време) Време које се користи после радног времена ради одмора, рекреације, забаве, и слично. [137]

документ Писани доказ, исправа, повеља, извештај, тврдња, елаборат и слично. Постоји приватни документ, односно документ који није издала власт и јавни документ, односно исправа коју је издала власт. [137]

документациона основа (Видети под: аналитичко-документациона основа).

дом за пензионере и стара лица Институција која својим корисницима, у складу са њиховим потребама и рехабилитационим потенцијалима, обезбеђује: становање, негу, исхрану, здравствену заштиту, културно-забавне и рекреативне активности, окупационе активности и услуге социјалне заштите. Из области услуга социјалне заштите, дом обезбеђује услуге помоћи у кући и дневном боравку пензионера и других старих лица. [28]

дом здравља Здравствена установа у којој се обавља здравствена делатност на примарном нивоу. Дом здравља у државној својини оснива се за територију једне или више општина, односно града, у складу са Планом мреже здравствених установа. Дом здравља је здравствена установа у којој се обезбеђује најмање превентивна здравствена заштита за све категорије становника, хитна медицинска помоћ, општа медицина, здравствена заштита жена и деце, патронажна служба, као и лабораторијска и друга дијагностика. [103]

домаћа радиност (кућна радиност) Привредна активност која се обавља у оквирима домаћинства, обично у циљу подмирења потреба укућана, а понекад и за тржиште (плетиво, вез, ћилимарство, израда украсних предмета и др.). Најчешће се састоји из прераде аграрних и сточарских производа. [184]

домаће/домицилне воде Воде које настају на територији Републике Србије [274] односно на територији одређене матичне државе (прим. аут). Заједно са транзитним водама, домицилне воде чине површинске воде дате територије.

домаћинство Породична или друга заједница лица која заједно станују и заједнички троше своје приходе за подмиривање основних животних потреба (становање, исхрана и др.), без обзира на то да ли се сви чланови стално налазе у месту где је настањено домаћинство или неки од њих привремено бораве у другом насељу, односно у инострану држави, због рада, школовања или из других разлога. Домаћинством се сматра и свако лице које живи само, а које није члан неког другог домаћинства, без обзира на то да ли станује у посебном или дељивом стану, у самачком хотелу или као подстанар (тзв. самачко домаћинство), као и колективно домаћинство без обзира на то да ли оно живи у стану или у установама социјалне заштите за збрињавање деце и одраслих, манастирима, болницама за смештај неизлечивих болесника и сл. [287]

доминантни град (примарни град) У земљама неравномерне урбанизације, што је последица неравномерног економског развоја, главни градови демографски и просторно добијају димензије, које нису у сразмери са бројем становника таквих земаља. Ове земље, по правилу, имају неразвијен урбани систем, односно мрежу градова, тако да главни град представља веома велику и несразмерну концентрацију становништва и функција које се најчешће развијају на рачун других мањих градова и градова средње величине. Доминантни

главни град претераних размера није настао као резултат његових природних компаративних предности, већ је последица претеране концентрације економских, финансијских и политичких функција. Доминантни градови карактеристични су за изразито централизоване земље, док су у нецентрализованим земљама овакве појаве веома ретке. [137]

домицилне воде (Видети под: домаће/домицилне воде).

домицилно становништво (Видети под: аутохтоно становништво).

донација Јесте наменски бесповратан приход, који се остварује на основу писаног уговора између даваоца и примаоца донације. [113]

доношење одлука Логичка процедура за вредновање и избор могућих одлука, пре свега оних које се доносе у циљу развоја државе и појединих њених делова. [137]

доња граница сиромаштва Овај термин се некада употребљавао да означи тачку испод које доходак домаћинства није довољан за покривање основних животних потреба као што су исхрана, становање, одевање и друге неопходне личне потребе. [137] Данас су у употреби термини апсолутно и релативно сиромаштво. (Видети под: апсолутно сиромаштво; релативно сиромаштво).

досељавање (Видети под: имиграција).

доступност Доступност до неког елемента представља удаљеност тог елемента од осталих значајних подручја насеља, објеката, површина, садржаја или активности, односно реперних тачака и жижних места. На основу овог показатеља

теља се може закључивати о квалитету живота људи у посматраном подручју. Удаљености се могу изразити у односу на различите видове кретања (ваздушно, копнено, бициклическо, пешачко...), а могу се приказати изохронама. Изохроне су линије кретања које су временски дефинисане. Обавезно се мора нагласити начин кретања у односу на који је вредновање спроведено. Доступност се посматра и у супротном смеру, односно сазнаје се и за које време се са одређених места у насељу може стићи до анализираних елемената. Ова анализа се комбинује са линијама градског превоза или анализама саобраћајница према значају или фреквенцији, јер се на основу њих може правилније закључивати о квалитету доступности. [271]

доступност социјалног становања

Процент становништва коме је социјално становање приступачно, што у највећој мери зависи од утврђених приходних лимита породица потенцијалних корисника у некој средини. [321]

доступност услуге Означава прихватљиву удаљеност услуге од места становања корисника, односно насеља у коме је организована услуга у односу на насеља у окружењу, чији становници користе односну услугу. [274, 321]

доходак Представља основну категорију у економији, помоћу које се мере сва остварена примања појединца, предузећа и укупне националне привреде у датом периоду времена. Примања потичу из четири извора: плате и наднице (лични доходи) по основу рада, камате по основу капитала, ренте по основу земљишта и профити по основу предузетништва. Постоје категорије бруто и нето дохотка. Бруто доходак обухвата и

вредност амортизованих зарада, машина и опреме. Нето доходак је укупно остварени доходак по одбијању амортизације. Национални доходак представља суму свих прихода остварених у националној привреди у датом периоду времена. Национални доходак изражава вредност националне производње по одбитку амортизације зарада, машина и разне друге опреме. [137]

држава благостања (1) Она има у основи демократско-конституционални карактер. Економија функционише посредством ценовног механизма, а држава/влада настоји да грађанима гарантује прихватљив ниво животног стандарда комбинацијом консултација, регулација и активирања буџетског механизма. Ужа и шира дефиниција одређују државу благостања. По ужој, држава благостања обухвата два типа аранжмана државних издатака: (1) новчане користи домаћинствима (трансфери, укључујући мандаторно доходно осигурање) и (2) субвенције, непосредно пружање услуга становништву (брига о деци, предшколско и школско образовање, здравствена заштита, брига о старима). По широј дефиницији, држава благостања може укључити и ценовну регулацију (контрола закупнина и подршка ценама пољопривредних производа), политику смештаја, регулацију радне околине, законодавство радне сигурности, и еколошку политику. Углавном се држава благостања третира по ужој дефиницији. [149] Историјски гледано, држава благостања се везује за развијеније англосаксонске земље а социјална држава за континенталну Европу. Данас се ова два појма често изједначавају. (Видети под: благостање, социјална држава, Кејнзијанска држава благостања).

(2) Појам „државе благостања“ обухвата различите мере које предузима држава да би подстакла развој одређених активности или помогла одређеним категоријама становништва. У такве активности спадају субвенције пољопривреди, програми социјалне стамбене изградње, здравство и социјално осигурање, бесплатно школовање и слично.

државна планска комисија (Видети под: ГОСПЛАН).

државна својина (1) Највиша правна и фактичка власт државе на стварима. [254]

(2) Скуп права (овлашћења) и обавеза државе на покретним и непокретним стварима у јавној својини. [254] (Видети под: друштвена својина; јавна својина).

државни пут Јавни пут који саобраћајно повезује: територију државе са мрежом европских путева, односно део је мреже европских путева; територију државе са територијом суседних држава; целокупну територију државе; привредно значајна насеља на територији државе; подручје два или више округа или подручје округа, као и његов део који пролази кроз насеље, у случају да није изграђен обилазни пут поред насеља. [105]

државно планирање Обухвата широк оквир за перспективе са смерницама за планирање на нижем нивоу, са честим трансдржавним сагледавањима. [316]

дренажа (1) Начин исушивања неког предела путем вештачког снижавања површине подземних вода или одвођењем помоћу дренажних јарака и цеви. [184]

(2) Одвођење подземних вода. [184]

дренажни бунар (1) Објекат за заштиту од штетног дејства вода који се користи када није могуће снизити ниво подземне воде дренажним рововима.

(2) Слој шљунка или рупа у земљи изведена с циљем да се у њу упушта бујична површинска вода ради лакшег упијања и продирања воде у тло. [169]

друм (Видети под: пут).

друмска мрежа (Видети под: путна мрежа).

друмски превоз Свако кретање робе и/или путника у једном друмском возилу на одређеној друмској мрежи. [289]

друмски саобраћај Свако кретање друмског возила на датој друмској мрежи. [289]

друштвена инфраструктура Обухвата мреже и објекте јавних служби (за боравак деце, друштвене и социјалне институције, библиотеке, ватрогасне станице и друге). [83] (Видети под: инфраструктура).

друштвена својина Својина друштва, односно заједничка својина свих становника дате друштвене заједнице – по правилу читаве земље, али делимично и покрајине, региона, општине/града и слично. Заједничка својина свих становника дате друштвене заједнице се, иначе, у другим земљама и у странијој литератури ређе зове „друштвена“ а чешће „државна“, „јавна“, „владина“ или „општенародна“ својина. При том се термин „држава“ обично употребљава као синоним дате друштвене заједнице. А држава односно одговарајући државни органи се, што је природно, појављују као заступници односно титулари заједничке, друштвене својине. [375] (Видети под: државна својина, јавна својина).

друштvena искљученост (социјална искљученост) (1) Процес којим су одређени појединци или групе гурнути на ивицу друштва и спречени да у потпуности учествују у друштву, што је последица њиховог сиромаштва, недостатка основне стручности (неадекватног образовања) и могућности за доживотно учење или је резултат дискриминације. Ово их удаљава од запослења, прихода и могућности за образовање, као и од социјалних мрежа и активности у друштву и заједници. [274, 145]

(2) Одсуство шансе или ускраћеност појединца, домаћинства и друштвених група да приступе одређеним ресурсима и институцијама и да се укључе у основне процесе свог друштва (апсолутна искљученост) или смањење шанси да користе квалитетне услуге и ресурсе и да се укључе у развојне процесе свог друштва (релативна ускраћеност). [274]

(3) Концепт друштвене искључености темељи се на четири димензије: образовање, здравље, финансијско сиромаштво и тржиште рада, али је очигледно знатно шири јер укључује велику лепезу индикатора доступности различитих врста услуга од јавног интереса, као и индикатора благостања појединца, породице и заједнице. [274]

друштvena укљученост (социјална укљученост) Означава приступ друштвеним ресурсима, институцијама и процесима у оквиру којих се појединци и посебно осетљиве депривирани друштвене групе оспособљавају да самостално привређују и задовоље своје потребе, остваре своја грађанска и политичка, економска, социјална и културна права и да за себе и своју породицу обезбеде бар

минимум прихватљивих услова живота дефинисаних у датом друштву, као и да се на активан начин укључе у живот своје заједнице. [274]

друштвени бруто производ Целокупна производња материјалних добара и производних услуга које у току једне године остваре све производне јединице у свим областима привреде (рударство, индустрија, пољопривреда, грађевинарство, саобраћај, трговина и др.). (Видети под: друштвени производ) [184]

друштвени капитал (социјални капитал) (1) Друштвени капитал произилази из институција, односа, ставова и вредности, које управљају интеракцијама појединаца и, самим тим, утичу на економски и друштвени развој. Друштвени капитал су општеприхваћене вредности и правила понашања у друштву, изражене кроз односе појединаца; поверење и осећај грађанске одговорности, што друштво чини целином која је много више од простог скупа појединаца. [378] Другим речима, друштвени капитал чине споне које повезују неформална правила с формалним правилима понашања, које подстичу сарадњу појединаца а носиоци су слободно удружене групе, мреже или асоцијације. Правила (норме) која су у основи друштвеног капитала повезана су са традиционалним вредностима, као што су искреност, држање обећања, извршавање обавеза, реципроцитет и сл. Ове норме морају да буду потврђене у интеракцијама појединаца. Није довољно да постоје поверење, мреже односа, организације и асоцијације грађанског друштва и слично, које се везују за друштвени капитал – оне морају да воде до сарадње међу појединцима. [54]

(2) Друштвени капитал описује значајне друштвене процесе и мреже – неформалне мреже подршке, пријатељства, суседску сарадњу, поверење и добровољне активности, али и аспекте локалног развоја заједнице, партнерства јавног, приватног и добровољног сектора као и развоја грађанског духа. [299]

друштвени покрет Посебан, најчешће масовни, облик формалне или неформалне колективне организације чији су настанак и деловање резултат одређених друштвених околности и који је обично усмерен ка постизању одређеног друштвено-политичког циља, био он деструктиван или конструктиван. Друштвени покрети су често организовани без посебне хијерархијске структуре у управљању и одлучивању. Ова се карактеристика уобичајено означава као хоризонтална организација и једно је од битних обележја по којима се друштвени покрети разликују од нпр. политичких странака или религијских организација. Друштвени покрети имају век трајања и обично нестају након што је циљ деловања постигнут или у случајевима када дође до замора међу чланством или када се препреке деловања покажу као непремостиве. У другим случајевима покрети се трансформишу, реформирају и одбацују раније или дефинишу нове циљеве деловања. [252]

друштвени производ Маса и вредност добара произведених у једном друштву (земљи) у једном одређеном периоду, нпр. током једне године, уз одбитак материјалних трошкова. Уколико се материјални трошкови не одбијају добија се друштвени бруто производ. [184]

друштвени развој Друштвени развој, или развој друштва у целини, подразумева заједно економске, социјалне и културне процесе и промене и њихове ефекте и последице. У оквиру друштвеног, социјални развој представља једну од компонената која је сложена и обухватна. [62] (Видети под: социјални развој).

друштвено богатство (Видети под: богатство).

друштвено планирање Друштвено планирање је било најразвијеније планирање у бившој Југославији. Оно је започело 1951. и 1952. године, истовремено са увођењем самоуправљања у Југославији. Друштвени планови су по садржају били привредни, а по карактеру друштвени. Њима се вршило усмеравање привредног, а мање социјалног развоја. Планско усмеравање не иде за тим да целокупно друштво претвори у механизам у коме је свакоме прописано шта ће радити, већ оно обезбеђује слободу у стварању и коришћењу добара, слободу иницијативе у производњи и осталим областима друштвеног живота. Планирање уважава деловање закона робне производње и закона тржишта, али настоји да утиче на њих, да их усмери на реализацију плански постављених циљева. То постиже одговарајућим мерама и регулативним инструментима. [249] Основ друштвеног планирања чинили су: (1) тзв. „друштвена својина“; (2) општина као основна и најважнија јединица локалне власти (са знатном извршном моћи); и (3) сложен политички и економски систем самоуправних институција и организација. [40]

друштво Апстрактнији и општији појам од *заједнице*. Сачињавају га дру-

штвене групе од којих свака има свој властити специфични тип организације, али истовремено има и све опште особине друштва уопште. [231] (Видети под: заједница).

дугорочни закуп, лизинг (енгл. long-term lease) (1) Савремена форма закупа земљишта и других некретнина који се закључује на дугорочној основи, са много ширим стварно правним и облигационо правним елементима у односу на обичан закуп. У поређењу са обичним закупом, који захтева од закупца да се понаша строго према предвиђеном уговору о закупу, лизинг омогућава закупцу право хипотеке, па закупа и друга права, а све у циљу максимизирања профита што је у интересу и власника и закупца. [137, 321].

(2) Операција или трансакција на основу које се једно предузеће, уместо да

купи опрему или машине које су му потребне, обраћа једној специјализованој установи која му потребну опрему даје у закуп на одређени рок (довољно дуг да се у том року изврши амортизација опреме). У суштини, под лизингом се подразумева уговор о условима закупа, закључен између једног даваоца и једног примаоца лизинга, за одређени временски период који се по правилу не може отказати до истека рока уговореног периода закупа. Тај рок је неопозив, дакле, корисник нема право да откаже уговор али може да бира између следећих могућности: а) да продужи закуп по сниженој цени; б) да откупи опрему по сниженој цени; в) да опрему врати лизинг предузећу. Главна сврха лизинга је финансирање покретних и непокретних инвестиционих добара. [18]

дугорочно незапослени Они који посао траже годину дана и дуже. [207]

Ђ

Ђубре (смеће, отпад) Разноврсни формирани отпаци свакодневног живота и рада као што су: прашина, кућни отпаци, остаци хране, пепео, кућна прашина итд. [281]

Ђубрење земљишта Уношење хранљивих материја у органском и неорганском облику у земљиште. [281]

Е

евалуација (вредновање, валоризација) (1) Одређивање вредности. [311, 354] (Видети под: планска евалуација; *ex ante* евалуација; *ex continuo* евалуација; *ex post* евалуација).

(2) Представља метод (начин) одлучивања у случају избора између варијантних концепција и алтернативних политика. Евалуација може да се врши једнократно, у тренутку упоредног оцењивања појединих варијантних решења укупне концепције просторног уређења. Евалуација, међутим, може да се одвија као континуалан поступак у току читавог процеса припреме плана, од значаја за: (1) формулисање и прилагођавање циљева; (2) формирање хипотеза; и (3) синтетно грађење одређене стратегије. [316]

евидентирана природна добра Подручја, врсте и покретна природна документа од значаја за заштиту, а за која није покренут или спроведен поступак заштите. [102]

еврокоридор (паневропски коридор) Еврокоридор је категорија простора линеарног карактера, која повезује велике агломерације преко више националних граница. Еврокоридори су области брзе просторне динамике великих размера у Европи, у којој ишчезавају националне границе. Еврокоридоре одликују четири међусобно повезана

аспекта: инфраструктура и саобраћај (пре свега, трансевропске мреже), урбанизација, економски развој и еколошка одрживост. Убрзана динамизација зона еврокоридора постаје све комплекснија, како у просторном, тако и у политичком смислу. На пример, политички сукоби могу да проистекну из тензија које се јављају између брзе изградње нове физичке инфраструктуре и пословних локација, с једне стране, и првобитног природног, предеоног и руралног окружења, са друге стране. То показује да постоји потреба за квалитетним просторним планирањем и креирањем политика развоја еврокоридора. [282]

Европска конвенција о пределима Ова Конвенција усвојена је 2000. године и она даје дефиниције појмова: предели, политика предела, циљеви квалитета предела, заштита предела, менаџмент предела, планирање предела. Циљ Конвенције је подстицање јавних власти да усвајају политике и мере на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу ради заштите, управљања и планирања пределима Европе. [309]

Европска мрежа за праћење просторног планирања (Видети под: ESPON).

Европска повеља о просторном планирању (Барселонска повеља) Усвојена је 2013. године у Барселони на скупштини европског савета просторних планера (ECTP-CEU - The European Council of Spatial Planners). Ова повеља полази од контекста у ком се просторно планирање данас одвија и који је подложен изразитим променама. Политике се усмеравају на решавање доминантних глобалних изазова, у које спадају убрзана урбанизација, глобална економска

криза, пораст сиромаштва и климатске промене. Европска повеља о просторном планирању није намењена само просторним планерима; она представља позив на акцију свим актерима који ће својим политикама и програмима обликовати будућност Европе, њених градова и регија (територија), као и свих других подручја, укључујући удаљене сеоске и острвске заједнице. [343, 216]

Европска територијална сарадња (Видети под: INTERREG).

Европски фонд за регионални развој (Видети под: ERDF).

Европско веће за села и мале градове (Видети под: ECOVAST).

еврорегион Представља облик прекограничне сарадње у којој учествују ужи делови две или три суседне земље. То су пограничне општине, жупаније или провинције, које имају заједничке проблеме, пре свега у области заштите животне средине, али и много заједничких интереса за развој привреде и очување културне баштине. Успостављање овог облика регионалне сарадње изражава жељу да се политичка и економска организација одређеног простора схвати као заједнички подухват свих учесника у еврорегионалној сарадњи. Поред препознатљивих заједничких економских интереса, еврорегиони се успостављају у циљу подстицања капацитета прекограничне сарадње, а она веома повољно утиче на развој узајамног поверења. Тако се ствара могућност за превазилажење неповерења које се накупило у току историје сукобљавања. [314]

егзогени развој Економски развој који се заснива на улагањима страних пре-

дузећа (из друге земље или региона). [282] (Видети и: ендогени развој).

егзодусни простор Простор са негативним миграционим билансом различитог интензитета. (Видети под: депопулација, емиграција). [184]

еквивалентни становник (ЕС) (1) Јесте органско биоразградиво оптерећење које има петодневну биохемијску потрошњу кисеоника од 60 g кисеоника на дан. [90]

(2) Служи за обрачун капацитета постројења за пречишћавање отпадних вода (ППОВ), којим се узимају у обзир становници везани за канализацију али и количина отпадне воде из локалне индустрије и других загађивача вода који своје воде упућују према ППОВ. [274]

(3) Еквивалентни становник (ЕС) јесте потрошња воде од 150 литара на дан. [270]

еквидистанција Висинска разлика међу изохипсама на карти, односно између замишљених хоризонталних равни које секу неко узвишење на терену. Зависи од размере карте и од особина рељефа – што је размер карте већи и рељеф мање рашчлањен, еквидистанција је мања. [184]

екистика Овај термин је у научну литературу увео грчки научник, урбаниста Константинос А. Доксијадис (Κωνσταντίνος Δοξιάδης) (1913-1975). Теорија екистике је свеобухватна теорија људских насеља. Основна полазишта у екистици су: (1) да се људска насеља састоје од пет базичних елемената: природа, човек, друштво, супраструктура („љуске“ које треба створити) и инфраструктура („мреже“ које се мењају); (2) да је екистика једна

нова област научног сазнања која се једним делом састоји од постојећих дисциплина и наука које са сопствене тачке гледишта испитују људска насеља; и (3) да је њен циљ успостављање равнотеже између елемената људских насеља. [304]

еколошка мрежа (1) Скуп међусобно повезаних или просторно блиских заштићених подручја и еколошки значајних подручја који омогућава слободан проток гена и битно доприноси очувању природне равнотеже и биолошке разноврсности и унутар које се делови повезују природним или вештачким еколошким коридорима. [184]

(2) Еколошка мрежа као функционално и просторно повезана целина успоставља се ради очувања типова станишта од посебног значаја за заштиту, за обнављање и/или унапређивање нарушених станишта и за очување станишта дивљих врста флоре и фауне. Еколошку мрежу чине: еколошки значајна подручја и еколошки коридори. [102]

еколошка („енвајронментална“) политика (1) Еколошка политика представља свесну и организовану друштвено усмеравајућу делатност којом се, посредством државе и друштвених, посебно политичких организација, усмерава однос друштва према природи ради заштите и унапређења животне средине. [183]

(2) Еколошка политика води рачуна о заштити еколошке равнотеже и спречавању загађености и пропадања природних и створених система. [137]

(3) Савремена енвајронментална политика у развијеним друштвима Запада обухвата три основне класе активности:

(1) очување одређених елемената или карактеристика физичког/изграђеног окружења и њихова заштита од негативних промена; (2) иницирање и спровођење промена код оних активности за које се налази да су енвајронментално/еколошки штетне; и (3) настојање на увођењу глобалних еколошких/енвајронменталних промена у тзв. постиндустријским друштвима. [309]

еколошки значајна подручја Европске уније (Натура 2000) Чине посебна подручја за очување станишта и врста и подручја посебне заштите за очување станишта одређених врста птица, у складу са прописима Европске уније о заштити станишта и заштити птица. [102]

еколошки коридор Еколошка путања и/или веза која омогућава кретање јединки популација и проток гена између заштићених подручја и еколошки значајних подручја од једног локалитета до другог и који чини део *еколошке мреже*. [102]

еколошки оријентисано грађење Правац у савременој архитектури који подразумева посебне технике грађења, са избором локације, концепције, форме и поставке објекта, материјала и унутрашње функционалне организације простора у односу на енергију и услове животне средине. [177]

еколошки отисак (енгл. ecological footprint) Представља збир свих „еколошких услуга“ које људи „захтевају“ од одређеног простора. Њиме се исказује колико биопродуктивних подручја на планети троши појединац, град, држава и човечанство да се произведу сва добра која су захтевана и да се апсор-

бује сав отпад који при томе настаје, уз коришћење постојећих технологија. Као и у традиционалном финансијском обрачуну где се упоређују приходи и расходи, тако се и еколошки отисак сваке земље може упоредити са њеним *биокапацитетом*. Уколико тражња становништва за еколошким ресурсима превазилази понуду земље, онда се та земља суочава са еколошким дефицитом. У обратной ситуацији, земља поседује еколошку резерву. И еколошки отисак (који представља захтев за ресурсима) и биокапацитет (који представља расположивост ресурса) изражавају се јединицом која се назива глобани хектар (gha), који представља производни капацитет 1 ha површине, узимајући у обзир просечну продуктивност на светском нивоу. [76, 242]

еколошки фактори Елементи спољне средине који одређују услове постојања организама. [184] Еколошке факторе чине абиотички и биотички фактори. [281]

еколошко-просторни капацитети и прагови (1) Граница до које средина може да поднесе промене и поремећаје, уз претпостављене разумне и подношљиве трошкове надокнаде за изазване промене и поремећаје. Прагови су: (1) квалитативни; (2) квантитативни; (3) просторни; и (4) временски. [309]

(2) Еколошки капацитет локације или конкретне средине подразумева максимални ниво туристичке експлоатације, то јест присутности корисника, а да при томе не дође до угрожавања или ентропије екосистема тог простора. [173]

еко-менаџмент у индустрији Управљање индустријским предузећима уз уважавање еколошких захтева и стан-

дарда (ISO 14 000). Обухвата, између осталог: (1) стратешко планирање и управљање; (2) спровођење еколошког надзора и контроле свих активности; (3) независну спољну контролу и верификацију еколошких перформанси предузећа; и (4) прихватање еколошке одговорности. [309]

економија благостања Економија благостања тежиште ставља на друштвене користи и утолико се разликује од других теоретских економских концепција. Принцип индивидуалне економије тежи ка максимализацији профита предузећа, док економија благостања трага за моралним филозофским вредностима које треба уважити као основ дефинисања друштвених користи. [137]

економија заснована на знању Привређивање које се обавља на већини ресурса и на технологијама које су проистекле из научног знања. [161]

економије локације (Видети под: локационе економије).

економије обима (Видети под: агломеративне економије).

економска активност Производња и дистрибуција роба и услуга која се одвија кроз три основна сектора: примарни који обухвата експлоатацију природних ресурса (пољопривреда, лов, шумарство, рибарство, вађење руда и камена); секундарни, у који спадају прерађивачка индустрија, производња и снабдевање електричном енергијом, гасом и водом, грађевинарство; и терцијарни који обухвата саобраћај, трговину, угоститељство, туризам и разне друге услуге. [137]

економска ефикасност (Видети под: ефикасност).

економска кохезија Ефикасан развој што већег броја подручја одређене територијалне целине, ради јачања њихове појединачне конкурентске способности, и ради јачања укупне конкурентске способности те целине у регионалној, широј међународној и глобалној економској, политичкој, културној и другој такмици. [274, 321]

економска политика Стратегија коју дефинише влада неке државе у циљу постизања одређених развојних циљева: праведнија расподела дохотка, повећање стопе економског раста, контроле и смањења незапослености, контроле и смањења инфлације и уравнотежења платног биланса. Економска политика се реализује преко одговарајућих инструмената, као што су монетарни (снабдевање новцем) и фискални инструменти (повећање или смањење пореза), затим субвенције, трансфери плаћања и слично. [137]

економска регија/економски регион¹ (1) Посебан вид *хомојених регија* које представљају условно заокружен економски простор унутар кога привредни и политички субјекти, на оптималан начин, решавају развојне проблеме. [337]

(2) На основу хомогености економских карактеристика, а пре свега садржаја и обима производње, може се извршити издвајање економских региона. Слична привредна структура углавном за

последицу има и приближно уједначен ниво развијености. Као хомогени економски региони могле би се издвојити: рударске области, области које носе атрибут индустријских, аграрни региони итд. Економски региони су често издвојени као средство за спровођење разних мера од стране државе, то јест, као инструмент привредног планирања или чак темељне територијалне привредне јединице у држави и оне као такве имају велики значај за регионално планирање. Економски региони обично служе за побољшање привредног развоја, смањење разлика између развијених и неразвијених подручја као и код децентрализације привреде. Повремено су служили и као подлога за регионално планирање. [71]

економска сарадња Економска политика која садржи скуп мера усмерених на развијање сарадње између две земље или више њих у оквиру банкарства, трговине, индустрије итд. [137]

економске миграције Миграциона кретања становништва проузрокована економским факторима. Од најстаријих времена, представљају једну од најважнијих компоненти у миграционој динамици човечанства. Према трајању могу бити дневне, седмичне, сезонске, повремене и трајне. Према простору на ком се врше, оне су локалне, регионалне, међудржавне и интерконтиненталне. [184]

економски активни (Видети под: активно становништво).

¹ Постоје одређене теоријско-методолошке и појмовно-семантичке недоумице у коришћењу термина који у себи садрже појмове „регија“ и „регион“. Регионални, економски и урбани географи, па и један део просторних планера чешће користе појам „регија“, док у економији, статистици, урбанизму, урбаном и регионалном планирању, чешће користе појам „регион“. (Према: Тошић, 2012).

економски индикатори Низ економских фактора, као што су плате, наднице, цене, профити, инвестиције, запосленост, незапосленост, итд., који се, узети заједно, користе за мерење економских тенденција, трендова и циклличних кретања и нивоа и структуре развоја. [137]

економски инструменти Представљају основне елементе макроекономске политике коју држава предузима да би постигла одређене циљеве развоја, као што су: повећање стопе економског раста; пуна запосленост; равнотежа платног биланса земље; сузбијање инфлације; монетарна политика; фискална политика итд. [4]

економски неактивни У категорију економски неактивног становништва се сврставају: деца млађа од 15 године; ученици/студенти; лица с приходима од имовине; домаћице; пензионери и остали.

економски објекат Економски објекат је објекат за гајење животиња (стаја за гајење коња, штала за гајење говеда, објекат за гајење живине, коза, оваца и свиња, као и објекат за гајење голубова, кунића, украсне живине и птица); пратећи објекат за гајење домаћих животиња (испуст за стоку, бетонска писта за одлагање чврстог стајњака, објекат за складиштење осоке); објекат за складиштење сточне хране (сеник, магацин за складиштење концентроване сточне хране, бетонирани сили јама и сили тренч), објекат за складиштење пољопривредних производа (амбар, кош) и други слични објекти на пољопривредном газдинству (објекат за машине и возила, пушница, сушионица и сл.). [111]

економски опоравак Оживљавање пословне активности до које долази после рецесије. [137]

економски развој (1) Квалитативна категорија која подразумева структурне промене у производњи, али и у укупном друштвено-економском развоју. Услов економског развоја као и економског раста је инвестирање које се сматра одложеном потрошњом и служи мењању структуре привређивања са тенденцијом да се у њу уводе интензивнији технолошки процеси. За остваривање економског развоја потребни су и други фактори производње, нарочито повећање квалификационе структуре радника. Економски развој у кратком року не мора да доведе до економског раста. У дугом року доприноси повећању националног дохотка по становнику. Економски раст, такође, не мора да доведе до економског развоја. Уколико се из повећаног националног дохотка не издваја за акумулацију и ако се не инвестира, неће се извршити квалитативна промена у структури привређивања. [4]

(2) Економски развој, произилази из привредног раста, односно повећавања производње и укупног дохотка, као непосредних ефеката стално растуће привредне активности, порастом продуктивности и запослености, као и процесом интензивнијих промена економске структуре и односа међу примарним, секундарним, терцијарним и кварталним привредним делатностима. Покретачка снага економског развоја је технолошки прогрес који увођењем сукцесивних таласа технолошких иновација убрзава раст продуктивности са подстицањем процеса специјализације и поделе рада. [62]

економски раст Подразумева техничке и физичке могућности дате привреде да произведе што већу количину и вредност добара и услуга у датом периоду времена, најчешће у току једне и три до пет година. Да ли се узима једногодишњи или петогодишњи период зависи од краткорочних или средњорочних планских циљева. Када се приређују дугорочне планске прогнозе, стопа економског раста користи се за десетогодишњи или двадесетогодишњи период. За привреду једне земље, економски раст је веома значајан, зато што доприноси подизању економског и социјалног благостања целе заједнице. Економски раст је пожељан јер омогућава раст личне потрошње (домаћинства), опште и заједничке потрошње (улагања државе у школство, здравство и друге јавне функције) и инвестиционе потрошње, односно улагање у активирање нових радних места и модернизацију, реконструкцију и проширење постојећих радних места. Економски раст се мери помоћу стопе раста бруто производа, друштвеног производа или националног дохотка у текућем периоду, према претходном периоду, укупно и на једног становника. [4] (Видети под: раст).

економски систем (1) Обухвата институционалне аранжмане помоћу којих се решавају проблеми рационалне и ефикасне употребе ретких ресурса и избор одлука. Пошто су економски ресурси релативно ограничени у односу на људске потребе за добрима и услугама, неопходно је дефинисати средства за алокацију ресурса између могућих алтернатива. У савременом свету постоје најмање три алокативна механизма који осигуравају ове фун-

кције: (1) тржишни механизам у којем се алокација ресурса одвија кроз деловање закона понуде и потражње; (2) систем централно-планске привреде, у којем држава преко својих институција спроводи алокацију ресурса; и (3) мешовита привреда, у којој делује комбинација тржишта и плана. [137]

(2) Сваки друштвени систем чији је резултат функционисање производње материјалних (и духовних) добара за задовољавање друштвених потреба, као и сопствена репродукција у сваком циклусу функционисања. [184]

економски статус породице Значајно мерило за дефинисање животног стандарда становништва. На економски статус породице утичу следећи фактори: расположива количина новца која је утрошена; социјална структура породице; број чланова породице и издаци за школовање и образовање. Важан показатељ је број чланова у сталном радном односу и сума штедње. Износ штедње варира у зависности од брачног статуса породице, броја деце и старости чланова. [137]

економски услови Економска ситуација у земљи или датом подручју – региону једне земље, која означава равнотежни развој, економску рецесију или депресију. [137]

економско планирање (1) Један од три подсистема планирања, уз социјално и просторно планирање. Економско планирање обухвата планирање привредног живота заједнице. То су планови производње, расподеле друштвеног рада, планови процеса репродукције, раста националног дохотка, запослености, платног биланса и сл. [249]

(2) Најексплицитнија спрега економског и просторног планирања уочена је у земљама бившег социјалистичког блока, чији су системи били конституисани у односу на главни узор – СССР. Просторно планирање је без изузетка било виђено као просторни израз економског планирања. [68] (Видети под: ГОСПЛАН).

екосистем (биогеоценоза) (1) Структурно, функционално и динамички сложен и јединствен еколошки систем у коме се међусобно прожимају утицаји биотопа и биоценозе (абиогена и биогена). [102]

(2) Еколошко јединство животне заједнице и станишта, веома динамичан еколошки систем у којем су чврсто међусобно условљене и повезане све неживе (абиотичке) и живе (биотичке) компоненте природе сложеним односима акција, реакција и коакција. [309]

еко-туризам (1) Специфичан облик туризма заснован и условљен природом представљајући искуство путовања које помаже путницима да боље упознају и разумеју јединственост одређеног природног и културног окружења. [342]

(2) Еколошки одговорно путовање и посета подручјима с релативно очуваном природом, ради уживања, проучавања и уважавања вредности природе, предела и културног наслеђа, промовисања и укључивања у заштиту и унапређење тих вредности, животне средине и локалних заједница. [177]

експанзивни регион Регион који остварује убрзанији економски раст и тиме развој у односу на друга подручја једне земље. [62] (Видети и: стагнантни региони).

експанзија Процес при којем се одређено подручје или насеље нагло развија или повећава услед познатог или непознатог узрока. Експанзија градова доводи до промене намена околних подручја, а врло често и до поремећаја животне средине. [137]

експерт (стручњак) Лице које поседује специјалне вештине, стручност и знање у одређеној области стечене школовањем и радом и које је оспособљено да формира становиште или мишљење о одређеном питању које је предмет расправе. [137]

експертиза Гледиште или став добијен од стране одговарајућег стручњака. Ова врста докумената резултат је рада стручњака који поседују компетентност и велико искуство у одређеној области. [137]

експлоатација (1) Коришћење природних ресурса за задовољење разних људских потреба, као што су обрађивање земљишта за пољопривредну производњу, експлоатација рудног богатства, енергетских извора, шума и слично. [137]

(2) Искоришћавање ради профита или економског интереса. [73]

експлоатационе резерве Билансне резерве од којих су одузети експлоатациони (пројектни) губици, односно то су практично геолошке резерве умањене за рударским пројектом предвиђене губитке при експлоатацији лежишта. [208]

експлоатационо поље Оно обухвата простор у коме се налазе резерве минералних сировина и геотермалних ресурса, као и простор предвиђен за смештај јаловишта и другог рударског отпада, за изградњу објеката припре-

ме минералних сировина, за изградњу објеката одржавања, водозавода и др. објеката, а ограничено је одговарајућим полигоним линијама на површини терена и простире се до пројектоване дубине експлоатације. [119]

експропријација Прелаз приватне својине у друштвену (и државну) у тзв. општем интересу, тј. јавном интересу и уз накнаду. То је не само средство претварања приватне својине у друштвену или државну, већ и њено ограничавање, повезивање са друштвеном својином или подређивање друштвеној својини. Предмет експропријације су непокретности у приватној својини, а одузимање се врши у корист друштвених и државних правних лица, државних органа, органа јединица локалне самоуправе, установа, задруга и др. Накнада се, по правилу, даје у новцу, али може и у натури, у виду друге непокретности. [254] (Видети под: експропријација непокретности).

експропријација непокретности Непокретности се могу експроприсати или се својина на њима може ограничити само у јавном интересу утврђеном на основу закона, уз накнаду која не може бити нижа од тржишне. Непокретностима се сматрају земљишта, зграде и други грађевински објекти. Потпуна експропријација је кад се мења сопственик на експроприсаној непокретности, а непотпуна експропријација је кад се експропријацијом установи службеност на непокретности (ради постављања водоводних цеви, електричних и телефонских каблова и сл.) или закуп на земљишту на одређено време. [93]

екстензивна пољопривреда Пољопривредна производња у којој се по

јединици површине или по грлу стоке улаже мало рада или мало средстава, због чега се остварује сразмерно ниска производња. [184] (Видети и: интензивна пољопривреда).

екстензивна урбанизација (стихијна, спонтана, квантитативна, механичка) Она се испољава у геопростору брзим порастом градског становништва, квантитативном и квалитативном стамбеном кризом у градовима, наглим и непланским ширењем градских територија, нарочито периферијских делова градова (самоникле градске четврти – „дивља изградња“) и стихијним демографским „пражњењем“ огромних простора (прелазак становништва из села у градове). Она је карактеристична за недовољно развијене земље у свету. [304] (Видети и: интензивна урбанизација).

екстерналије (Видети под: екстерни ефекти).

екстерне економије Локационе економије и урбане економије чине екстерне економије. Позитивне екстерне економије су предности које настају за предузеће, по ком основу оно увећава доходак, а за чије стварање само није улагало, тј. није повећавало трошкове. Негативне екстерне економије су губици који настају за предузеће, а да само томе није допринело. Пример позитивних екстерних економија је радна снага која је оспособљена у школама или у пракси где је стекла специјализована знања. Уколико пређе у друго предузеће, ствараће доходак, а последње предузеће није имало трошкове око њеног оспособљавања. Пример негативних екстерних економија је кад један произвођач загађује воду и лоциран је узводно од другог предузећа. Уко-

лико је том другом предузећу потребна већа количина воде за процес производње, бољег квалитета од постојеће, која се може добити из реке, оно мора да пречишћава воду. Тиме због акција претходног произвођача оно има штете, тј. мора да повећа своје трошкове. У граду се стварају позитивне екстерне економије – комуналне делатности, образовање, рекреација, здравство итд. Постојање екстерних економија у граду утиче на локацију других предузећа у датом урбаном центру. Након постизања оптималног обима, у граду се стварају негативне екстерне економије – загађеност, загушеност итд. Оне могу бити одбијајући фактор за смештај пословних објеката у таквом урбаном центру. [4]

екстерни ефекти (екстерналије)

Ефекти у производњи и потрошњи које тржиште не може да региструје. Постоје две основне групе/врсте екстерних ефеката: (1) реципрочни, тј. они који настају у ситуацијама када сви они који користе неко заједничко добро/ресурс намећу трошак другим актерима; (2) једносмерни, тј. они који настају у ситуацијама када су трошкови и користи лоцирани само код једних (на једној страни). [309]

екстрактивна индустрија (1) Грана индустрије која се бави добијањем сировина и горива директно из земље или воде. Укључује добијање угља, нафте, руда, дрвних сировина и сл. [184]

(2) Обухвата експлоатацију сировог гвожђа, вађење угља, производњу нафте, вађење камена, креча, цемента и глине. Екстрактивна индустрија развија се на лежиштима сировина, па отуда има одређене последице на просторно планирање. [137]

екумена Део Земљине површине насељен људима. Према карактеру насељености и начину производње средстава за живот, екумена се дели на *йоййуну екумену*, тј. потпуно насељене области, *субекумену* или повремено насељене области и *анекумену* – потпуно ненасељен део Земље. [184]

екуменополис („универзални град“)

Према грчком научнику, урбанисти Константиносу А. Доксијадису (Κωνσταντίνος Δοξιάδης) (1913-1975), екуменополис је светски град у настајању који представља будућност након развоја „динамичног града“ (метрополиса и мегалополиса). Екуменополис ће се састојати од делова који ће бити међусобно различити, у складу са конкретним основним карактеристикама и разлозима због којих је настао. Град ће имати велика и широка подручја која ће се ширити у свим правцима, а истовремено друга подручја која ће бити релативно узана и линеарна и која ће повезивати пространа подручја која се шире. Постоје три силе које ће граду будућности наметнути овакву форму. Концентричне силе ће окупљати људе око постојећих урбаних центара, и тај ће се процес привлачења наставити. Ако се експанзија неких градова ограничи топографским и географским одликама, као што је то случај са Рио де Жанеиром, такав ће се град преточити и проширити на просторе најближих долина и равница. Линеарне силе развијаће гранолике изданке града дуж главних саобраћајних токова, путева, канала, железнице. Трећа сила је естетске природе. Велики делови града будућности развиће се у приобалним подручјима, на обалама језера и мора и у другим, првенствено лепим просторима.

елаборат геодетских радова Исправка граница суседних катастарских парцела, спајање суседних катастарских парцела истог власника, као и спајање суседних парцела на којима је исто лице власник или дугорочни закупац на основу ранијих прописа, врши се на основу елабората геодетских радова за исправку граница суседних парцела и спајање две суседне парцеле истог власника. Овај елаборат се израђује у складу са прописима о државном премеру и катастру. Пре израде елабората геодетских радова, власник катастарске парцеле решава имовинско-правне односе. Уколико је суседна катастарска парцела у јавној својини, сагласност за исправку границе даје надлежни правобранилац. Власник парцеле, након израде елабората геодетских радова, подноси захтев за исправку граница парцеле органу надлежном за послове државног премера и катастра. Приликом исправке границе суседних парцела мора се поштовати правило да катастарска парцела у јавној својини која се припаја суседној парцели не испуњава услове за посебну грађевинску парцелу, као и да је мање површине од парцеле којој се припаја. Трошкове исправке граница парцеле сноси власник, односно закупац катастарске парцеле. [111]

елаборат о зонама санитарне заштите изворишта У њему се приказују површина и просторно пружање зона санитарне заштите изворишта. [262]

еластичност (енгл. resilience) (Видети под: гипкост; резилијентност; адаптивност; флексибилност). (Видети и: отпорност; стабилност).

електрана (Видети под: електрична централа).

електрификација (1) Изградња електричних постројења (електричних централа, станица разводне мреже, електричних преносних мрежа, дистрибутивних градских мрежа, трафо-станица) ради довођења електричне енергије од електрана до потрошача и њеног коришћења за индустрију, саобраћај, расвету, грејање и слично. [137]

(2) Широко укључивање електричне енергије, добијене централизовано у електранама, у привреду, обједињеним линијама електропреноса у електросистеме. [184]

електрична централа (електрана) Постројење за поизводњу електричне енергије. [137]

електроенергетска мрежа Електроенергетску мрежу сачињавају електроенергетски водови и трансформаторске станице. Према намени, електроенергетске мреже могу бити преносне од електрана до потрошачког подручја и дистрибутивне унутар потрошачког подручја. Према напону, електроенергетске мреже могу бити: ниског напона, са напоном до 1000 V (1 KV); мреже средњег напона 10, 20 и 35 KV, мреже високог напона 110 и 220 KV, и мреже врло високог напона 400 KV. [83]

електроенергетски водови Они су делови електроенергетске мреже којима се електрична енергија преноси и дистрибуира до потрошача. Према конструкцији могу бити надземни, подземни и подводни. [83]

електроенергетски систем Састоји се из постројења за производњу и мрежа за производњу, пренос, расподелу, дистрибуцију и потрошњу електричне енергије. Производња електричне енергије се

врши у електранама различитих врста. Трансформација напона са нижих на више, односно са виших на ниже нивое, врши се у трансформаторским станицама, а транспорт електричне енергије се обавља далеководима и кабловима. [83]

електронска комуникациона мрежа Систем преноса заједно са опремом за обраду сигнала, преспајања и/или усмеравања и друга средства која омогућавају пренос сигнала жичним, радио, оптичким или другим електромагнетским системом. [274]

електронске комуникације Свако емитовање, пренос или пријем порука у виду сигнала коришћењем жичних, радио, оптичких или других електромагнетских система. [274]

елита Одабрани, врхунски, најистакнутији круг људи у друштву или у одређеном његовом делу. [154]

елувијум Продукти ерозије стена који су се концентрисали на месту свог настанка. Формирају се на хоризонталним површинама или на падинама где је слабо изражена *денудација*. У зависности од карактера матичних стена и типа ерозије, могу имати различиту структуру и састав. [184]

EMERALD мрежа (Смарагдна мрежа) (1) Еколошка мрежа састављена од Подручја од посебне важности за заштиту природе (Areas of Special Conservation Interest - ASCI), заједничких са становишта примене *Бернске конвенције*. [274]

(2) *Emerald* мрежа представља еколошку мрежу за заштиту дивље флоре и фауне и њихових станишта у Европи, која је установљена у оквиру *Бернске кон-*

венције; у пракси, представља де факто екстензију принципа заштите у оквиру мреже NATURA 2000 за европске државе које нису чланице Европске уније. [208]

емиграција Исељење из домовине у страну земљу. Представља добровољно или присилно исељавање, првенствено из политичких, економских, верских и других разлога. [184, 137]

емисија (1) Испуштање загађујућих материја или енергије из индивидуалних и/или дифузних извора у животну средину и њене медијуме. [309]

(2) Отпадне материје испуштене у животну средину, индустријским поступцима или радњама људи. Обично се користи за појаву испуштања гасова али се може односити и на течности или радиоактивност. [309]

(3) Испуштање и истицање загађујућих материја у гасовитом, течном и чврстом агрегатном стању или емисије енергије из извора загађивања у животну средину. [99] (Видети под: гранична вредност емисије).

енвајронментални капитал (Видети под: природни капитал).

ендемизам Појава ограниченог распрострањења организама на одређеној, често малој територији или акваторији. [274]

ендогени развој Специфичан облик економског развоја који се превасходно ослања на унутрашње ресурсе неке територије. Под ресурсима се подразумевају природни ресурси и сировине, квалификације, знање (*know-how*) и капацитет за иновирање, специфични локални производи (из домена пољопривреде, шумарства, занатства,

локалне производње), атрактивност за становање и туризам (климатски услови, природно и културно наслеђе, атрактивни пејзажи и друге погодности). Ендогени развој је супротан (или допуњује) *ејзоџени развој* који се заснива на улагањима страних предузећа (из друге земље или региона). [282] (Видети и: егзогени развој).

енергенти Угаљ, природни гас, нафта, деривати нафте, обновљиви и други извори енергије. [321]

енергетска ефикасност (1) Однос између оствареног резултата у услугама, добрима или енергији и за то утрошене енергије. [96]

(2) Настојање да се избегне (смањи) губитак енергије без нарушавања комфора, стандарда живота или економске активности и може се реализовати у производњи и потрошњи енергије. [177]

(3) Унапређење енергетске ефикасности је смањење потрошње свих врста енергије, уштеда енергије и обезбеђење одрживе градње применом техничких мера, стандарда и услова планирања, пројектовања, изградње и употребе зграда и простора. [111]

енергетска криза Економска криза изазвана повећањем дефицита енергетских извора (углавном нафте) у 70-им годинама XX века. И иначе је могућа с обзиром на противречност између нарастајућих потреба друштва и могућности обезбеђивања енергије. [184]

енергетска политика Општи акт који представља правце и циљеве развоја енергетике. [161]

енергетски извори Извори из којих се добија енергија: угаљ, нафта, земни гас,

атомска енергија, Сунце, ветар, морска доба итд. [184]

енергетски ресурси (1) Расположиви и потенцијални *енерџетски извори* које је могуће користити за задовољење потреба. [137]

(2) Обновљиви и необновљиви ресурси; необновљиви ресурси су ограничени, док обновљиви ресурси имају квантитативна ограничења у краћим периодима али немају временско ограничење. [274]

енергетски систем (1) Енергетски објекти међусобно повезани тако да чине јединствен техничко-технолошки систем. [111]

(2) Укупност енергетских ресурса свих врста, метода њиховог добијања, претварања, расподеле и искоришћавања, који обезбеђују снабдевање потрошача свим врстама енергије. У енергетски систем улазе електроенергетски системи, системи за снабдевање нафтом и гасом, системи производње угља, системи нуклеарне енергије и сл. [177]

енергетско сиромаштво (енгл. fuel poverty) Оно се јавља када домаћинства издвајају више од 10% својих прихода како би одржала адекватну унутрашњу температуру просторија које користе. [11]

ентитет Било шта из реалног света што нас довољно интересује да о томе прикупљамо податке и чувамо у бази података. Ентитет може бити особа, место, ствар, догађај или концепт о коме се прикупљају подаци. [218] Сваки ентитет мора имати име, атрибуте, везе и једнозначни идентификатор (ИД). [163] (Видети под: географски ентитет (геоентитет)).

еолска ерозија Геоморфолошки процес изграђивања облика у рељефу дело-

вањем механичке снаге ветра. Ерозивна снага ветра се састоји из две основне компоненте: дефлације, која представља процес издувавања и одношења најситнијег материјала; и еолске коразације, која представља процес стругања и одадирања топографске површине стеновитим честицама које носи ветар. [245]

ERDF (енгл. European Regional Development Fund) (Европски фонд за регионални развој) Један је од структурних фондова Европске уније и инструмент за спровођење регионалне политике Европске уније, а циљ му је јачање економске и социјалне кохезије смањивањем разлика у развијености међу регијама Европске уније. (Видети под: фондови Европске уније).

ерозивни процеси Настају као резултат интеракције геолошко-педолошке подлоге, рељефних и климатских карактеристика и начина искоришћавања земљишта који је у ствари антропогени утицај. [189]

ерозивно подручје (1) Површина земљишта која је захваћена видљивим процесима ерозије, али и површина на којој нема видљивих процеса ерозије, али на којој се могу јавити видљиви процеси ерозије услед промене начина искоришћавања земљишта. [189]

(2) Подручје на коме, услед дејства воде, настају појаве спирања, јаружања, браздања, подривања и клижења, земљиште које може постати подложно овим утицајима због промена начина коришћења (сеча шума, деградација ливада, изградња објеката на нестабилним падинама и друго), као и земљиште рудничких и индустријских јаловишта. [90]

ерозија (1) Одношење материјала различитог литолошког састава са топографске површине рељефа. [245]

(2) Разарање стена укључујући транспорт материјала водом, ветром или ледом под утицајем гравитационих сила. [309]

ерозија тла/земљишта (1) Парцијално или целовито спирање фертилног, површинског слоја земљишта под утицајем кише или ветра. [137]

(2) Ерозија тла може бити геолошка, антропогена (као резултат неправилне обраде и искоришћавања тла) и др. По облику разарања тла може бити линеарна (јаружаста), површинска (површинско спирање) и ерозија тла под утицајем кишних капи. [184]

(3) Промена површинског слоја земљишта која настаје као последица деловања кише, снега, мраза, температурних разлика, ветра, текућих вода и антропогених фактора. [114]

ерозиони процеси (Видети под: ерозивни процеси).

ерозионо подручје (Видети под: ерозивно подручје).

ESDP (енгл. European Spatial Development Perspective) Перспектива просторног развоја Европске уније је први стратешки документ просторног развоја на нивоу ЕУ донет током неформалног састанка министара земаља ЕУ надлежних за просторно планирање у Потсдаму 1999. године. [274] Овај документ се залаже за развој полицентричног и уравнотеженог урбаног система и јачање партнерства између урбаних и руралних подручја; једнак приступ инфраструктури и знању; одрживи развој и мудро управљање природним подручјима и културним наслеђем.

ESPON (енгл. European Spatial Planning Observation Network) Европска мрежа за праћење просторног планирања, а у текућем програмском периоду Европска мрежа за посматрање територијалног развоја и кохезије (енгл. European Observation Network for Territorial Development and Cohesion) формирана је 2002. године у оквиру иницијативе INTERREG III. [274]

естетска деградација Огледа се у руинираним, оголелим и нарушеним пејзажним вредностима простора: уништавањем вегетацијског покривача, променом рељефа, гомилама пепелишта, сметлишта и изграђивањем неестетски обликованих елемената. [73]

естетска димензија (лепота простора)

(1) Естетика није појам који се односи само на визуелне особине средине већ и на начин на који средина делује на сва наша чула и сензибилитет. Односи се на природу, културно наслеђе, физички оквир, значење и идентитет као и на емоционалне реакције људи или њихова осећања о простору. [317]

(2) Идеал лепоте, односно естетски приступ, који је у историјском смислу инаугурисан у периоду Ренесансе, а у различитим концептима и различитим интензитетом се провлачи до данашњих дана, посебно је употребљаван у урбанизму. Естетске вредности у просторном планирању је тешко могуће објективизирати, мерити. [68]

етничка група (1) Група становника с истим расним и културним обележјима, истим језиком, традицијом и религијом. Настањена је као подгрупа у оквиру дате друштвене заједнице или државе. [137]

(2) Део народа чија култура и начин живота поседују одређене специфичности (дијалект, специфичност материјалне и духовне културе, религијске разлике и др.). Настаје приликом асимилације од стране нација и народа, делова других нација и народа, приликом спајања племена у народ, када та племена сачувају неке своје карактеристике. Етничка група настаје и приликом дуготрајне одвојености дела народа од основне етничке масе (услед миграције, измена државних граница итд.). [184]

е-управа (Видети под: и-управа).

еутрофикација Природни процес обогаћивања одређених екосистема, пре свега водених станишта органским супстанцама које се интензивно продукују (брже него што се разлажу), те се, током година, акумулирају. Због тога се у оваквим екосистемима нарочито брзо развија биљни и животињски свет, односно велика је органска продукција. Биолошки и биохемијски процеси су веома интензивни, те је често изражено и брзо трошење кисеоника (јер су брзи и процеси разлагања). Процес еутрофикације се још више испољава антропогеном активношћу, посебно у оквиру унапређивања пољопривредне производње, додавањем нитратних и фосфатних ђубрива, која воденим талозима и спирањем земљишта одлазе у водотокове и водене екосистеме. [309]

ефекат исцрпљивања (енгл. backwash effects) Суштина овог ефекта је да, у односу на *ексџанзивни рејон*, остали региони развојно заостају будући да су изложени одливању образованих и привредно предузимљивих кадрова и потенцијалног производног и друштвеног капитала. Тенденцију исцр-

пливања, односно одливања појачава и процес пласмана добара и услуга експанзивног региона на тржишта стагнатних региона ограничавајући и спутавајући њихове привредне активности и иницијативе. У *стајнајним рејонима* под таквим околностима погоршавају се услови привређивања и квалитета живота, посебно у сферама здравствене заштите, образовања и културног просвећивања становништва. [62] (Видети и: ефекат ширења).

ефекат ширења (енгл. spread effects) За разлику од *ефекта исцрпљивања*, ефекти ширења су последица деловања центрифугалних сила којима се развојни економски подстицаји преносе на дуга подручја из центара *експанзивних рејона*. Подстичући тражњу, пре свега, за пољопривредним производима и минералима у ширем суседству и окружењу, развојни регион подстиче и доприноси бржем економском расту других мање развијених региона. Уколико је такво деловање довољно јако да превазилази супротно делујуће ефекте исцрпљивања, по принципима узрочне кумулативности, стварају се нови центри карактеристични по самоодрживом економском расту. [62] (Видети и: ефекат исцрпљивања).

ефективност (сврсисходност, деловорност) Овај термин се често меша са термином *ефикасности* тако да их многи сматрају за синониме иако то нису. Ефективност значи радити праве ствари. Разлика између ефективности и ефикасности се често описује на примеру брања јабука. Ефективност значи пронаћи родно стабло; прислонити мердевине уз право дрво; пронаћи такво стабло са плодовима за које можда и нису потребне мердевине. Ефективност нема директне везе са

техником брања јабука. С друге стране, ефикасност у овом случају значи у што краћем времену обратити се више јабука. Ефикасност подразумева савршену координацију покрета, одличну равнотежу и вештину пењања по стаблу, спретност, минималан утрошак енергије и сл. [329]

ефикасност (рационалност) (1) Ефикасност значи радити ствари на прави начин. (Видети и: ефективност).

(2) Ефикасност представља однос фактора инпута (рад, капитал, земљиште) и фактора аутпута тј. остварене производње роба и услуга. Однос се изражава физички и вредносно. Физичка ефикасност изражава однос количина утрошених инпута и количине производње која је добијена из тако утрошених инпута. У овом обрачуну, утрошак радне снаге мери се утрошеним радним часовима. Када се физички утрошене величине и физички обим производње, преко цена, преведу на вредносне показатеље, добије се вредносна ефикасност. Вредносна ефикасност је основа за мерење економске ефикасности. [137]

(3) Ефикасност је популарна вредност, и сви воле да је виде, нарочито код оних који су им потчињени. Иако је ефикасност рада планера вероватно на истом нивоу као и ефикасност у другим професијама, њена природа је другачија. Она се не састоји од ефикасности у производњи планова, већ у ефикасности коју план може да произведе. [69]

ефлуенти (1) Гасови и течности који садрже загађујуће материје и преко којих се емитују у животну средину. Поједини технолошки процеси, као и поједине врсте индустрије, одликују се специфичним отпадним емисијама и ефлуентима. [281]

(2) Ефлуент је отпадна вода (пречишћена и непречишћена) која се из уређаја, канализације или индустријских погона излива обично у површинске воде. (Видети под: отпадне воде). [73]

ECOVAST (енгл. European Council for the Village and Small Town) Европско веће за села и мале градове формирано је током 80-их година XX века у сврху унапређивања сеоских заједница и чувања руралног наслеђа Европе. [336]

ex ante евалуација Вредновање и оцена разних опција, пре доношења одлука. [274] (Видети под: планска евалуација).

ex post евалуација Накнадно вредновање степена остваривања раније донетих одлука. [274] (Видети под: планска евалуација).

ex situ заштита Очување компоненти биодиверзитета (генетичког материјала, организама, популација) изван њиховог природног станишта (у ботаничким баштама, вештачким резерватима, банкама гена). [309] (Видети и: *in situ* заштита).

ex continuo евалуација Стално вредновање стања и трендова у одређеној области. [274] (Видети под: планска евалуација).

Ж

жариште (Видети под: гравитациони центри).

железнички саобраћај (1) Укључује железничке линије, гарнитуре путничких и теретних возова, железничке станице, путнички саобраћај, теретни саобраћај и разне друге железничке услуге. Железничке линије су једноколосечне или двоколосечне. У изграђеним подручјима железничке линије су потпуно одвојене, тако што се воде подземно или надземно, надожњацима или мостовима. Железничке станице обухватају опрему и инсталације које омогућавају нормално функционисање саобраћаја. Овде још спадају робни терминали и простори за формирање возова. На периферијама великих градова отварају се железничке станице повезане аутобусима, трамвајима, подземном железницом и истовремено обезбеђују довољно простора за паркирање аутомобила. Ове услуге користе дневни мигранти, тако што кола остављају на јавном паркингу, а затим једним од превоза – железницом, аутобусом – обављају своје активности везане за радно место, набавке и друге активности. Путничком железничком саобраћају значајно конкуришу авионски саобраћај и све већи систем моторизације. [137]

(2) Врста саобраћаја која остварује превоз робе и путника железницама. Релативно је јефтин у превозу терета у великом обиму и на великом растојању. Улога железничког саобраћаја у транспорту већине земаља осетно се смањује, што је повезано са убрзаним развојем других врста саобраћаја, углавном друмског, ваздушног, саобраћаја цевоводима итд. [184]

железнички чвор Пункт у коме се спаја или пресеца неколико железничких линија и који има значајан обим транспорта. Железнички чвор се гради са једном или више железничких станица међусобно технолошки повезаних. У неким великим градовима постоји кружна железничка пруга која спаја станице чвора. [184]

животна заједница (Видети под: биодиверзитет).

животна средина (1) Јесте скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот. [99]

(2) Комплекс фактора (абиотичких и биотичких) који представљају окружење индивидуе, врсте, односно популације, укључујући животне заједнице или људску популацију. [2]

(3) Целокупно окружење, физичко и биолошко, живо и неживо, природно, култивисано и дограђено, социјално-политичко, културно и естетско, које је временски одређено у прошлости и будућности. Ово спољашње окружење у интеракцији је са унутрашњим окружењем човека коју чине потребе и аспирације, осећања, очекивања и представе. [2]

животне потребе Једну од основних класификација људских (животних) потреба дао је амерички психолог и мислилац Абрахам Маслов (Abraham Harold Maslow) (1908-1970). Он је сматрао да се све људске потребе могу поделити на потребе недостајања и потребе постојања, односно рашћења. Задовољењем потреба недостајања онемогућава се настанак болести али да би се одржао континуитет здравља треба задовољити и потребе постојања. Маслов је дао скалу потреба разврстаних у пет група. Први ниво представљају физиолошке потребе (егзистенцијалне потребе), као што су потребе за ваздухом (кисеоником), храном, водом, сном, сексом, облачењем и сл. Физиолошке потребе представљају упоришну тачку мотивације и надмоћније су од свих осталих потреба. Мотиви су заправо доживљене потребе које покрећу на акцију ка остварењу одређеног циља. Код особе код које није задовољена једна или више основних потреба биће присутан мотив за њиховим испуњењем јачи од мотива за реализацијом потреба са вишег хијерархијског нивоа. Други ниво представљају потребе за сигурношћу. Оне укључују потребе сваког човека за одређеном безбедношћу, слободом од страха и патњи и постају доминантне у ситуацијама стварне непредвиђене опасности (у рату, болести, током природних катастрофа). Када су претходни нивои потреба задовољени јављају се потребе за љубављу. Овај ниво потреба односи се на потребу да се негде припада и да се буде прихваћен (од породице или друге групе), да се буде вољен али и да се љубав пружа другим људима, да се има поверење у друге као и да други имају поверења у нас, да се пружа помоћ

и да се рачуна на помоћ других. Следећи ниво потреба су потребе за самопоштовањем и поштовањем од других чланова групе којој припадамо достигнућем, успехом и др. Такође је важно да самопоштовање, односно поштовање, буде потврђено статусом и статусним симболима. Последњи ниво потреба су потребе за самоактуализацијом (самоиспуњењем), а подразумевају потребе за пуним развојем и реализацијом потенцијала, са осећајем задовољства и самоиспуњења, осећањем добробити и искрености према самом себи. Мотиви са нижих нивоа морају се бар делимично задовољити пре него се задовоље потребе са виших нивоа хијерархијске лествице. Ови нивои су истовремено и међузависни и могу да се преклапају. Када се једном задовољи одређена потреба она више не мотивише човека на акцију и њено место заузимају други мотиви који онда почињу да усмеравају понашање хијерархијског нивоа. [372] (Видети под: потребе).

животни простор Површина стамбене јединице која обухвата простор за дневни боравак и спаваће собе, у односу на простор за рад или задовољење пратећих функција. [137]

животни стандард (1) Представља мерило достигнутог нивоа потрошње нетрајних и трајних потрошних добара становништва и ниво развијености мреже институција друштвеног стандарда. Животни стандард налази се у корелацији са кретањем дохотка, укупно и по једном становнику. Животни стандард изражава стварно учињене издатке на нетрајна и трајна потрошна добра. Нетрајна потрошна добра у највећем делу обухватају издатке станов-

ништва за исхрану, који се мере преко калоричне вредности и биохемијског састава прехранбених производа. Трајна потрошна добра обухватају широку скалу индикатора, помоћу којих се мери достигнути ниво становања, коришћење апарата у домаћинству, број аутомобила и слично. Мрежа институција друштвеног стандарда обухвата мрежу школских, културних, здравствених, социјалних, спортских и рекреативних организација. [137]

(2) Општи ниво услова и начина живота, одређених према реалном личном доходу. Може бити висок и низак. [291]

животни услови Фактори који утичу на активност и ментално и физичко здравље људи у изграђеном и природном окружењу.

Животни услови обухватају број и квалитет радних места, ниво зарада, број и квалитет станова, развијеност школских, културних и здравствених институција, рекреацију и разоноду, обим и квалитет јавног саобраћаја и разних других пословних и административних организација и институција, које служе за задовољење људских потреба. [137]

жичара (успињача) Саобраћајно средство у виду висећих вагонета са покретним точковима, који се по непомичном челичном ужету крећу кроз ваздух помоћу машинског погона. Служи као средство везе преко непроходних терена, па се користи у индустријске, спорско-рекреативне и војне сврхе. [137]

3

забран Једна од форми чувања природе која служи за очување у природном стању целог комплекса дела територије или акваторије, или појединих њихових компонената (ловачки, ботанички, геолошки забран). Забрани су изузети из традиционалног привредног искоришћавања, а оснивају се у научне, наставно-просветне и друге сврхе. [184]

забрана грађења Овај вид забране спроводи се у зеленим појасевима и отвореним просторима у циљу заштите пољопривредног, шумског и природног земљишта али и због спречавања даљег ширења града и грађевинског земљишта. На тај начин се спречава неконтролисано ширење града и неконтролисана урбанизација уопште. Заштита пољопривредног земљишта спроводи се у циљу стварања услова за нормално благовремено снабдевање града повртарским, воћарским и другим пољопривредним производима који не трпе дуг транспорт. Заштита отворених (зелених) површина спроводи се и у циљу постизања еколошке равнотеже. [137]

загађеност Ремећење природне еколошке равнотеже која настаје као последица изbacивања загађивача у животну средину или као последица лошег управљања природним ресурсима. Нарушавање квалитета ваздуха, воде и земљишта помоћу разних деструктивних и токсичних елемената. [137]

загађења Јесу нежељене појаве и промене у животној средини настале под утицајем уношења загађујућих супстанци. Загађења могу да настану и под утицајем физичких и биолошких промена (на пример: термичко загађење, затим уношење нових или патогених врста у средину). Загађења мењају хемијске особине или физичке структуре животне средине. Услед таквих утицаја мењају се биотички и абиотички фактори екосистема. Једна промена у екосистему изазива низ других промена. [73]

загађивање (1) Јесте директно или индиректно уношење, као резултат људске активности, супстанци или топлоте у ваздух, воду или земљу, а које може бити штетно по људско здравље или квалитет акватичних екосистема или сувоземних екосистема директно зависних од акватичних екосистема (приобални екосистеми), које проузрокује штету на материјалним добрима или умањује или омета обичајна и друга легитимна коришћења животне средине. [90]

(2) Уношење у неку средину или јављање у њој материја које непосредно или посредно узрокују погоршање квалитета те средине на начин који је штетан за човека и друге организме. [184]

загађивање земљишта (загађивање тла) Погоршавање квалитета тла услед нарушавања екосистема као целине – индустријским отпацима, рударским коповима, грађевинским радовима, шумским пожарима, нерационалном применом хемијских средстава, депонувањем чврстог отпадног материјала итд. [184]

загађивање тла (Видети под: загађивање земљишта).

загађивач (полутант) (1) Јесте извор загађивања. То могу да буду индустријски погони, термоенергетски објекти, саобраћај или друге људске активности (пољопривредне, рударске, грађевинске и др.). [73]

(2) Постројење чије деловање посредно или непосредно проузрокује загађивање околине (ложиште, саобраћајно средство, технолошко постројење...). [77]

(3) Сваки материјал или индустријски отпад који разара, деградира или контаминира ваздух, воду или земљиште. [137]

(4) Правно или физичко лице које својом активношћу или неактивношћу загађује животну средину. [99]

загађујуће материје (1) Јесу материје (унете директно или индиректно од стране човека у неки медијум) присутне у неком медијуму, које имају штетне ефекте по здравље људи и животну средину у целини. [208]

(2) Материја која се може појавити у води, ваздуху, тлу или у живим организмима у концентрацијама које су штетне, опасне или ризичне, као и вештачки произведене материје за које у природи не постоји механизам самоочишћења (разградње). [77]

(3) Загађујуће материје јесу материје чије испуштање у животну средину утиче или може утицати на њен природни састав, особине и интегритет. [99]

(4) Гасовите материје, суспендоване чврсте честице у релативно сувом или влажном ваздуху (аероседименти, чађ, прашина), такође разне отровне или

опасне материје у земљишту и води. Загађујуће материје могу бити у сва три агрегатна стања а по форми, обиму, саставу, врсти, квалитету, количини и тежини различите. [73]

загат (Видети под: брана).

задруга Удружење произвођача или потрошача ради обављања или организовања различите, у првом реду привредне делатности, заштите економских интереса, лакшег снабдевања средствима за производњу, односно потрошњу, и повољнијег добијања кредита. Према намени, могу да буду произвођачке, потрошачке и кредитне. [184]

задружна својина Задружна својина је колективно власништво у задружном сектору привређивања у многим земљама савременог света. Задружно власништво није ни друштвено ни приватно, већ колективно и јавља се као специфичан друштвени облик задруживања рада и средстава на добровољној основи. Та добровољност је битна карактеристика у оснивању, престанку и управљању задругом. Задружна својина је заснована на економским интересима учесника узадруживања. Она је својина задружног колектива који заједнички одлучује и користи средства задруге и располаже њима. [294]

заједница (1) Агрегат људи који деле одређене активности и/или убеђења и који су, у *принципу*, повезани лојалношћу, заједничким вредностима, емоцијама. [21] (Видети под: локална заједница; гемајншафт).

(2) Група врста која живи на једном месту. [73]

заједнички интерес (колективни интерес, здружени интерес) Заједнички интерес је збир индивидуалних интереса. Међутим, теорије заједничког интереса, *јавне интересе* поистовећују са овим интересима који су заједнички за све чланове заједнице (нпр. систем владавине/власти, скуп правила према којима се решавају спорови и др.). Имајући у виду контроверзе које се могу јавити, поједини аутори попут Патси Хили (Patsy Healey) сматрају да је боље избегавати да се говори о јавном интересу, већ да је у одређеној политичкој заједници боље имати у виду одређени „здружени интерес“, „интересе у којима заједнички учествујемо“, „нашу заједничку бригу“ и сл. [237]

заједничко тржиште Удружење привредних организација, компанија или земаља у циљу олакшања међусобне размене добара. Постиге се на разне начине: снижењем цена у међусобној трговинској размени, смањивањем или укидањем царина и других ограничења трговинске или финансијске природе. [184]

закон (1) У ширем смислу, закон представља сваки правни пропис, свако опште обавезно правило које је установио надлежни државни орган. У ужем смислу, нормативни акт, опште правило које је донео законодавни орган. Закон се објављује у службеном листу и ступа на снагу осам дана по објављивању, уколико самим законом није другачије дефинисано. [137]

(2) У материјалном смислу, акт државне власти који садржи опште и апстрактне норме (формални устав, формални закон, уредба са законском снагом, спроведбена уредба, пословник и др.). [192]

законодавство Поступак израде закона који обављају законодавни државни органи. Регулатива која је правно заснована и судски заштићена и контролисана. [137]

законски инструмент Мере и инструменти који су правно засновани, а издају их надлежни органи одговарајућих владиних тела. [137]

закуп земљишта Облигациони-правни однос који представља законску основу за давање грађевинског земљишта под закуп на дужи временски период (30, 50 и више година). [274, 321]

залеђе Подручје или регион који окружује дати град. Такво окружење снабдева град пољопривредним производима, сировинама и радном снагом, а град истовремено снабдева своје окружење разним индустријским и другим производима. Између града и окружења одвија се стална размена роба, услуга, информација и радне снаге, тако да су узајамно повезани и међусобно условљени. [137]

залихе руда Количине руда у Земљиној унутрашњости, на њеној површини и у хидросфери, исказане у јединицама масе или запремине, установљене на основу податка геолошких истраживања или у процесу обраде лежишта. Веродостојност израчунатих залиха зависи од сложености геолошке грађе и прецизности истраживачких радова. [184]

замочварено тло Тла која се формирају у условима замочваривања испод биља коме прија влага. [184] (Видети под: тресетна тла).

занатство Представља посебну привредну активност која се одвија у малим просторним јединицама или у оквиру кућне радиности. Производи занатства обично се израђују ручно, уз помоћ традиционалних алата и машина. [137]

запослена лица Јесу лица која су најмање један сат у посматраној седмици обављала неки плаћени посао (у новцу или натури), као и лица која су имала запослење, али која су у тој седмици била одсутна са посла. У запослена лица, поред лица која имају заснован радни однос и раде у предузећу, установи или у другој врсти организације или раде као приватни предузетници, укључују се и индивидуални пољопривредници, помажући чланови у домаћинству, као и лица која су обављала неки посао који су самостално пронашла и уговорила (усмено или писмено) без заснивања радног односа и којима је тај рад представљао једини извор средстава за живот. Према Класификацији професионалног статуса запослених лица, запослена лица деле се на: самозапослене, запослене раднике и помажуће чланове домаћинства. [131]

запослени радници Јесу лица која раде за послодавца у било ком сектору својине, без обзира на то да ли имају формални уговор о запослењу или раде на основу усменог договора. Чланови домаћинства који помажу у обављању породичног посла и који су плаћени за свој рад сматрају се запосленим радницима. [131]

заптивање земљишта (енгл. soil sealing) Покривање површине земљишта непропустљивим материјалом. [214] (Видети под: водонепропусност земљишта).

заселак (1) Део сеоског насеља разбијеног типа. Обично га настанује само неколико породица. [184]

(2) Мало, издвојено насеље у саставу села; сеоце. [36]

(3) Мало сеоско насеље са неколико зграда, односно домаћинствава груписаних на одређеном простору. Обично представља одвојену просторну заједницу зграда, односно домаћинствава одређеног села коме катастарски припадају. [137]

затворени облик мишљења Анализа појединачних функција у датом простору иманентна је затвореном облику мишљења, те представља уобичајен поступак код дедуктивне анализе којом се доказује унапред предодређено решење. Затворени облик мишљења као подлога просторног планирања није специјалност некадашњих комунистичких/социјалистичких земаља. Био је то метод који је развијан и негован такорећи у целом свету. Развој тржишта и демократије и јачање правног система на Западу је излагао све јачој критици овај метод и облик дефинисања просторних и урбанистичких планова. [316] (Видети и: отворени облик мишљења).

затворени план Затворени план карактеришу чврсто одређена и графички и текстуално децидирана решења везана за одређену тзв. циљну годину (година до које се у плану сагледавају и искључиво врше прогнозе и у оквиру којих се дефинишу одређена решења). Решења у таквом плану су углавном функционалистички одређена и решење, односно слика будућег стања се лако склапа из секторских решења и обрнуто: целина

решења се лако декомпонује у секторске планове. Овај облик планирања међутим има своју оправдану примену код просторних планова подручја посебне намене за нпр. изградњу ауто-пута или хидросистема. [316] (Видети и: отворени план).

заштита животне средине (1) Скуп мера и активности које се предузимају ради заштите природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот. [274]

(2) Јесте предвиђање свих негативних одраза било којом људском акцијом, интервенцијом, односно променом у средини у циљу спречавања узрока деградације, загађивања или уништавања животне средине и прекомерног трошења ресурса и простора. Такође, њу чини низ мера (административних: законских и планерских, техничких и технолошких и других) које на најбољи могући начин могу да спрече узроке, или да ублаже или отклоне последице. [73]

заштита земљишта Јесте скуп физичких, хемијских, техничких и биотехничких мера и поступака за обезбеђивање свих његових функција. [350]

заштита историјских објеката Заштита и рестаурација споменика културе и разних других вредних предмета и објеката у циљу одржавања и чувања њихових културних, традиционалних и историјских вредности. [137]

заштита културних добара Под заштитом културних добара се подразумева да се културно добро и добро које ужива претходну заштиту не сме оштетити, уништити, нити се без сагласности може мењати његов изглед, свој-

ство или намена. Заштита непокретних културних добара и њихове заштићене околине, односно добара која уживају претходну заштиту обезбеђује се и на основу прописа о планирању и уређењу простора, изградњи објеката и заштити животне средине. [109]

заштита културног наслеђа (1) Дисциплина која се бави идентификацијом, проучавањем, валоризацијом, заштитом, конзервацијом, презентацијом и преношењем културног наслеђа будућим генерацијама. [274]

(2) Мере и активности које се предузимају у циљу заштите постојећег природног и створеног културног наслеђа, као што су историјске и архитектонске вредности, споменици, амбијенталне целине и национални паркови. [137]

заштита од непогода Превентивне мере у циљу заштите живота и имовине од евентуалних катастрофа доношењем одговарајућих закона, прописа и дугорочних програма, пре свега кроз просторно и урбанистичко планирање и путем јавних радова и грађења. [137]

заштита од поплава Водни објекти за заштиту од поплава (заштитни водни објекти) су: главни, секундарни и летњи насипи са припадајућим објектима (уставе, црпне станице), кејски и одбрамбени зидови, растеретни и латерални канали, као и бране са акумулацијама и ретензијама са припадајућим објектима за одбрану од поплава и други објекти за заштиту од поплава. [90]

заштита пољопривредног земљишта Мере и активности које се предузимају у циљу трајног обезбеђења природних функција земљишта, коришћења земљишта у складу са његовом наме-

ном, очувања и унапређивања наменског коришћења земљишта. [274, 114]

заштита предела Означава поступке очувања и одржавања значајних или карактеристичних обележја предела, оправдане вредношћу наслеђа, проистеклом из његове природне конфигурације и/или људске активности. [115]

заштита природе (1) Јесте низ мера и активности усредсређених на спречавање оштећења природе, природних вредности и природне равнотеже. [102]

(2) Скуп мера и поступака са циљем да се природни екосистеми у највећој могућој мери заштите од најчешће негативног човековог деловања изазваног друштвеним развојем који је неусаглашен са расположивим природним ресурсима. Нарушавање природне равнотеже и процеса кружења материје и протицања енергије у екосистемима воде до значајних промена које се огледају у њиховој деградацији (нпр. шуме уништене сечом, земљиште уништено површинским коповима рудника, реке загађене отпадним водама индустрије, смог као последица аерозагађења итд.). Како је непромишљеним човековим деловањем данас угрожена читава биосфера, заштита природе се намеће као задатак целокупне светске заједнице, што је јасно истакнуто на светском скупу о заштити животне средине које је ОУН организовала у Бразилу (Рио де Жанеиро) 1992. године. На жалост, политички, национални и економски принципи се најчешће стављају изнад потребе за свеобухватним и заједничким деловањем, те још увек нема значајних непосредних активности на светском нивоу у циљу смањивања емисије

угљен-диоксида, спречавања ширења „прљавих“ технологија, ограничавања коришћења појединих ресурса итд. [78]

(3) Скуп мера и поступака са циљем да се природни екосистеми у највећој могућој мери заштите најчешће од негативног човековог деловања изазваног друштвеним развојем који је неусаглашен са расположивим природним ресурсима. [2]

заштита природног или културног наслеђа Дисциплина која се бави идентификацијом, проучавањем, валоризацијом, заштитом, конзервацијом, презентацијом и преношењем природног или културног наслеђа будућим генерацијама. [321]

заштитна зона Јесте простор изван граница заштићеног подручја, еколошког значајног подручја и/или еколошког коридора који може бити одређен приликом установљавања тих подручја, ради спречавања, односно ублажавања спољних утицаја. [102]

заштитни водни објекти Могу бити: главни, секундарни и летњи насипи са припадајућим објектима (уставе, црпне станице), кејски и одбрамбени зидови, растеретни и латерални канали, као и бране са акумулацијама и ретензијама са припадајућим објектима за одбрану од поплава и други објекти за заштиту од поплава. [90] (Видети под: водни објекти).

заштитни појас (1) Односи се на зону, простор, комплекс или коридор. То је део простора који се одређује ради очувања природног добра или природних извора, заштите од загађивања (нпр. објекти за водоснабдевање) или обезбеђења просторних услова несметаног

обављања делатности. [73] (Видети под: бафер зона).

(2) Јесте површина уз ивицу земљишног појаса, на спољну страну, чија је ширина одређена законом и служи за заштиту јавног пута и саобраћаја на њему. [105]

(3) Јесте простор ван граница заштићеног природног добра који се одређује за спречавање негативног утицаја на то заштићено добро. [2]

(4) Широки појас отвореног простора, парка, шуме, пољопривредног земљишта, неразвијеног и неуређеног земљишта или сеоског подручја које опасује град, а према позитивним правним прописима представља заштићену зону која спречава даље ширење града. Ово је један од значајних видова усмеравања процеса урбанизације у правно уређеним државама. [137]

заштитни радови Под заштитним радовима се сматрају биотехнички и биолошки заштитни радови, и то: пошумљавање; гајење и одржавање заштитне вегетације; крчење растиња; затрављивање; терасирање, подизање воћњака и вештачких ливада; мелиорација пашњака; чишћење корита и други слични радови. [90]

заштитни шумски појасеви Систем вештачки засађеног дрвећа и грмља за заштиту пољопривредног земљишта, водених басена, канала и насеља од неповољних природних утицаја. Заштитни шумски појасеви се користе за заштиту од суше, водне и еолске ерозије и врућих ветрова, а такође заустављају снежне наносе и побољшавају хидролошки режим тла. [184]

заштићена зона Област, део града, комплекс или објект са непосредним

окужењем који је проглашен за историјску, архитектонску или културну вредност и подлеже посебним условима заштите приликом извођења реконструкције, рестаурације и других грађевинских интервенција. [137]

заштићене врсте (1) Органске врсте заштићене законом. [274]

(2) Јесу дивље врсте које су заштићене међународним уговорима и/или законом. [102]

заштићено подручје (1) Јесте подручје које има изражену геолошку, биолошку, екосистемску и/или предеону разноврсност и због тога се актом о заштити проглашава заштићеним подручјем од општег интереса. [102, 274]

(2) Географски одређено подручје које је намењено или вођено и управљано на начин да се постигну специфични циљеви заштите. [77]

(3) Географски одређена површина, издвојена или проглашена да би се њоме управљало у смислу специфичних циљева заштите и очувања, односно било које место које је подвргнуто правном или управном режиму заштите намењеном за очување врста које у њему живе. [78, 2]

заштићено природно добро (1) Јесте заштићено подручје, заштићена дивља врста као и покретна заштићена природна документа. [102, 274]

(2) Очувани део природе посебних природних вредности и одлика, због којих има трајни еколошки, научни, културни, образовни, здравствено-рекреативни, туристички и други значај, због чега као добро од општег интереса ужива посебну заштиту. [99, 78, 2]

заштићено становање У ужем смислу, то је социјално становање које се обезбеђује особама са посебним потребама. У ширем смислу, користи се синонимски за социјално становање. [321]

збијено село Сеоско насеље у коме се куће налазе на окупу, у групи, карактеристично пре свега за равничарске крајеве. [184]

зграда Објекат с кровом и спољним зидовима, самостална употребна целина која пружа заштиту од спољних утицаја намењена за становање или неку другу намену. Зградама се такође сматрају и објекти који имају кров, али немају све зидове (нпр. надстрешнице), као и објекти делимично или потпуно смештени испод површине земље (нпр. склоништа, подземне гараже итд.). [303]

здравље Здравље је универзална вредност која представља композит многих подвредности. Планер треба да брине о рањивијим од тих подвредности. Иако постоји и брига за физички болесне, планер ће више бринути о томе да планским решењима делује превентивно у циљу очувања здраве средине, смањења загађења. [68]

здравствени туризам (1) Здравствени туризам подразумева широк спектар разних услуга. Од услуга које подразумевају лечење и коришћење лека до *велнес* услуга које не укључују неки здравствени проблем, већ представљају задовољство и забаву. Овај вид туризма је један од најбрже растућих сектора на свету. [365]

(2) Организовано путовање ван места сталног пребивалишта појединца због одржавања, побољшања и обнављања добробити духа и тела. [363]

(3) Скуп односа и појава насталих путовањем и боравком људи у циљу унапређења, стабилизације, или по потреби успостављања физичког, психичког и социјалног благостања, коришћењем здравствених услуга у месту у коме не заснивају радни однос и стално пребивалиште. [204]

здружени интерес (Видети под: заједнички интерес).

зелена инфраструктура Просторна структура која људима доноси корист од природе. Реч је о мрежи природних и полуприродних области, елемената и зелених простора у руралним и урбаним, воденим, приобалним или копненим областима, које заједно унапређују здравље и отпорност екосистема, доприносе очувању биодиверзитета и пружају корист људима кроз одржавање и унапређење екосистемских услуга. [275]

зелена површина Територија намењена лоцирању елемената вегетације, грађевинских, архитектонских, скулптуралних, природних и др. да чине органски део једног композиционог решења. [38]

зелени појас (1) Широки појас покривен првенствено шумама и шумским парковима иза граница великог насеља. Има заштитну и санитарно-хигијенску функцију. Представља место одмора становништва. [184]

(2) Спољни део зелене зоне града, који обухвата приградске шуме, парк-шуме и друге зелене масиве, а такође зоне вила, објекте ванградског одмора, пољопривредна земљишта, водене површине и др. [38]

(3) У својој првобитној форми, овај појас представљао је пољопривредно земљиште које је окруживало град. Зелени појас има два основна циља: (1) да онемогући и спречи неконтролисано ширење урбанизације; и (2) да спречи нерационално урбано запоседање пољопривредног и другог природног земљишта. [137]

земље у развоју (1) Земље у развоју се карактеришу ниским нивоом развијености производних снага, настојањима на јачању националне економије, индустријализацији, механизацији пољопривреде, ликвидацији културне заосталости. У истом значењу употребљава се и израз „Трећи свет”. [184]

(2) Земље у којима основне људске потребе нису задовољене, и у којима су многи људи суочени са борбом за преживљавање. У ову групу спада већина земаља Африке, Јужне Америке и Азије. Познате су као Трећи свет. Земље у развоју често обезбеђују природне ресурсе развијеним земљама у замену за индустријски произведену робу. [78]

земљишна књига (1) Јавни регистар који води евиденцију о правима на непокретностима. Уписом у земљишну књигу стичу се, преносе и престају права на непокретностима. [296]

(2) Назива се још и грунтовница. То је једини регистар у који се бележе сва стварна права која се тичу непокретних ствари. Најважнија карактеристика земљишне књиге је да упис у ова документа има конститутивни карактер, односно, уписом у земљишне књиге права се стичу, преносе, ограничавају или укидају. Права која се могу уписати у земљишне књиге су, пре свега,

стварна права на непокретности (својина, службеност и хипотека), а могу се уписати и нека облигациона права (закуп, право прече куповине, право откупа). Земљишне књиге воде се по одређеним начелима: (1) начело јавности земљишних књига – свако има право увида у њих без доказивања да за то има правни интерес; (2) формално начело – стварна права на непокретностима могу се стицати и губити само уписом у земљишне књиге; (3) начело приоритета – јаче је оно право исте врсте које је раније забележено (*prior tempore potior iure*); и (4) начело легалитета – упис у земљишне књиге врши се само на основу законом предвиђених исправа које су везане за одређену форму. Подаци о непокретностима и правима над њим (и видовима) користе се за израду просторних планова, за привредне, статистичке, научне, техничке и управно-правне потребе, за друштвени систем информисања, за утврђивање катастарских прихода, као и за друге потребе државних органа, предузећа, грађана и других лица. Постоје три врсте уписа у земљишне књиге: предбележба, укњижба и забележба. Укњижба је упис којим се безусловно стиче и преноси земљишно-књижно право. Развијање информатике и информационих технологија определило је земље тржишне привреде да изврше спајање земљишних књига и катастра у јединствен катастарски систем, као и спајање са географским информационом системом. Новоформирани катастри су дигитализовани, промене се уносе промтно, и цео систем је разрађен тако да максимално олакшава употребу корисницима, а не само државним фискалним органима. [137]

земљишна политика (1) Део опште развојне политике. Представља средство за усмеравање рационалног коришћења пољопривредног, грађевинског, шумског, природног и другог земљишта. Привредни и социјални развој, процеси урбанизације, технолошке промене, њихове последице на земљиште и друге природне ресурсе, представљају проблеме које решава земљишна политика. Земљишна политика, преко планерских фактора, пореског механизма и директних инвестиција, усмерава и спречава појаву негативних ефеката деловања тржишног механизма, у домену промета локација, парцела и других некретнина. Земљишна политика као комплемент тржишног механизма обухвата катастар земљишта, планове употребе земљишта, порески механизам и непосредне интервенције државних органа, као што су дозволе, лиценце, зонинг и парцелација. У спровођењу земљишне политике веома је важна консолидација земљишта која се спроводи у урбаним и руралним подручјима. У урбаним подручјима обавља се консолидација – укрупњавање више ситних, грађевински неекономичних у једну крупнију, профитабилну парцелу. Консолидација се обавља са или без укидања приватно-својинских односа. Ранији власници физичких парцела постају деоничари. У руралним подручјима пољопривредне парцеле се укрупњавају да би се формирале пољопривредне фарме – газдинства (од 30 до 50 хектара), економски профитабилне за данашњи ниво технике и технологије. [137]

(2) Земљишна политика обухвата: урбанистичко планирање, пореску политику и репресивне мере – експропријацију

и право прече куповине. [4] Поред тога, земљишна политика обухвата скуп механизма и инструмената који омогућавају приређивање и реализацију планова насеља и градова. Мере обухватају: друштвено усмеравање и регулисање, располагање и коришћење земљишта, управљање земљиштем, регистровање земљишта и формирање информационе основе, управне и судске спорове, вредновање земљишта, порезе, доприносе, таксе, цене и тарифе итд. [138]

земљишни појас Јесте континуална површина са обе стране усека и насипа, ширине најмање један метар, мерено од линија које чине крајње тачке попречног профила јавног пута ван насеља на спољну страну. [105]

земљишни ресурси Обухватају билансе укупног земљишта дате земље (државе), регије или града, односно насеља. Класификују се према основним и карактеристичним категоријама: (1) пољопривредно земљиште, обухвата земљишта која се користе за потребе ратарства, сточарства, воћарства, виноградарства и повртарства; (2) шумско земљиште; (3) грађевинско земљиште, које се налази у оквиру градова и насеља – градско грађевинско земљиште, изграђено или резервисано за изградњу великих инфраструктурних саобраћајних система друмског и железничког саобраћаја и земљишта које служи за аеродроме, речне и морске луке и слободне индустријске зоне формиране око градских и инфраструктурних центара; (4) земљишта намењена за рекреацију и туризам; (5) рударска и слична земљишта на којима се изводи експлоатација и формира екстрактивна индустрија, као што су копови угља, бакра, олова,

разних других минерала, затим камена, глине и слично; (6) земљишта која се резервишу за војне или неке друге полигоне; и (7) баре, трстици и слична земљишта, која су махом запуштена и не могу се сврстати у шест наведених категорија. [137]

земљиште (1) Природно тло настало услед преображавања површинских слојева литосфере под заједничким утицајем воде, ваздуха и живих организама. Поседује плодност која зависи, у првом реду, од садржаја органских материја у тлу. Земљиште је својеврсна закономерна измена морфологије, састава и својстава на дубинском профилу, условљена преображавањем и премештањем материје, а испољава се у смени генетских земљишних хоризоната. [184]

(2) Интегрални и, у основи, необновљиви природни ресурс, који је састављен од минералних честица, органске материје, воде, ваздуха и живих организама; филтрира воду и трансформише хранљиве материје, омогућава производњу хране, биомасе и сировина, обезбеђује станишта за биљни и животињски свет, складишти угљеник, воду, биљне гене и археолошко и културно наслеђе и представља платформу за одвијање људских активности и обликовање пејзажа. [274]

земљиште уређено за изградњу Земљишно подручје припремљено, уређено и опремљено за изградњу одговарајућим инфраструктурним инсталацијама и објектима. Земљиште – локација до које су доведене све потребне инфраструктурне инсталације, тако да се зграде могу прикључивати без икаквих додатних интервенција. [137]

земљорадничка задруга Организација која окупља власнике земљорадничких поседа на добровољној основи у циљу организовања продаје својих производа, набавке опреме, добијање кредита, смањења производних трошкова и учешћа у приходу – профиту задруге. [137]

земљотреси Нагли поремећаји у земљиној кори и на површини који изазивају потресе у појединим географским подручјима. Земљотреси настају као последица дејства унутрашњих сила, тектонских покрета и поремећаја у земљиној кори, вулканских ерупција или обрушавањем стеновитих маса из виших у ниже планинске делове, као и обрушавањем пећинских сводова. [137]

земни гас (Видети под: природни гас).

знаменито место Знаменито место је простор везан за догађај од посебног значаја за историју, подручје с израженим елементима природних и радом створених вредности као јединствене целине, као и спомен гробови или гробља и друга спомен обележја која су подигнута ради трајног очувања успомене на значајне догађаје, личности и места из националне историје (меморијали), од посебног културног и историјског значаја. [109]

знати како (Видети под: ноу-хау).

зона (1) Термин слободније употребе који се односи на просторну целину ограничену условним границама, зависно од природних и друштвених садржаја којима је испуњена (нпр. градска зона, погранична зона и сл.) [184]

(2) Делови јединице локалне самоуправе, односно насеља, који поседују

специфичне карактеристике, као што су пословна зона, стамбена, школска, рекреативна, индустријска, итд. [137]

зона велике густине Зона у којој се земљиште веома интензивно користи. У таквој зони одвија се врло велика инвестициона активност. Одликује се великом густином насељености, високом спратношћу и великим коефицијентом изграђености простора. [137]

зона мешовите намене површине Зоне у којима се комбинују две намене земљишта или више њих (становање, насељска индустрија, одређени типови пословања и трговина на мало). При томе треба водити рачуна да није могуће комбиновати баш све делатности. [137]

зона мешовите стамбене изградње Мешовите стамбене зоне се састоје од различитих типова стамбених зграда у односу на својину, коришћење, спратност и слично. Најчешће се у овим зонама комбинују зграде приватног и јавног власништва, зграде високе и ниске спратности и различите социјалне и економске категорије домаћинства. На тај начин, градови настоје да оваквим комбинацијама створе услове за социјалну интеграцију младих, старих, богатих и мање богатих, различитих професија и различитог статуса. [137]

зона непосредне заштите изворишта (Видети под: зона I санитарне заштите).

зона I санитарне заштите На подручјима која се користе као изворишта за снабдевање водом за пиће одређују се три зоне санитарне заштите, и то: зона непосредне санитарне заштите (зона I); ужа зона санитарне заштите (зона II); и шира зона санитарне заштите (зона III). Зона I санитарне заштите акумула-

ције површинске воде обухвата језеро из кога се захвата вода за јавно водоснабдевање, укључујући врх преградног објекта, ако је акумулација вештачка и приобално подручје акумулације чија ширина износи 10 m у хоризонталној пројекцији од нивоа воде при највишем нивоу воде у језеру. Зона I санитарне заштите акумулације површинске воде обухвата и надземну притоку дуж целог тока и подручје са обе стране притоке чија ширина износи најмање 10 m у хоризонталној пројекцији од нивоа воде при водостају притоке који се јавља једном у 10 година. Зона I санитарне заштите изворишта подземне воде формира се на простору изворишта непосредно око водозахватног објекта. Она се ограђује ради спречавања неконтролисаног приступа људи и животиња заштитном оградом која не може бити ближа од 10 m од водозахватног објекта који окружује. [262]

зона II санитарне заштите На подручјима која се користе као изворишта за снабдевање водом за пиће одређују се три зоне санитарне заштите, и то: зона непосредне санитарне заштите (зона I); ужа зона санитарне заштите (зона II); и шира зона санитарне заштите (зона III). Зона II санитарне заштите акумулације површинске воде обухвата подручје око језера чија ширина износи 500 m мерено у хоризонталној пројекцији од спољне границе зоне I санитарне заштите). Код издани у порозној средини међузрнског типа, када је подземна вода са слободним нивоом и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, зона II санитарне заштите обухвата простор са ког вода дотиче до водозахватног објекта

за најмање 50 дана. У порозној средини међузрнског типа, када је подземна вода под притиском и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, простирање зоне II санитарне заштите не може да буде краће од 50 m од водозахватног објекта. У порозној средини карстно-пукотинског типа, када је подземна вода са слободним нивоом и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, зона II санитарне заштите обухвата простор са ког вода дотиче до водозахватног објекта за најмање један дан. У порозној средини карстно-пукотинског типа, када је подземна вода под притиском и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, простирање зоне II санитарне заштите не може да буде краће од 500 m од водозахватног објекта. [262]

зона III санитарне заштите На подручјима која се користе као изворишта за снабдевање водом за пиће одређују се три зоне санитарне заштите, и то: зона непосредне санитарне заштите (зона I); ужа зона санитарне заштите (зона II); и шира зона санитарне заштите (зона III). Зона III санитарне заштите акумулације површинске воде обухвата подручје изван границе зоне II санитарне заштите до границе која заокружује површину слива. У порозној средини међузрнског типа, када је подземна вода са слободним нивоом и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, зона III санитарне заштите обухвата простор

са ког вода дотиче до водозахватног објекта за најмање 200 дана. У порозној средини међузрнског типа, када је подземна вода под притиском и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, простирање зоне III санитарне заштите не може да буде краће од 500 m од водозахватног објекта. [262]

зона унапређеног пословања (Видети под: VID зона).

зоне санитарне заштите изворишта

(1) Јесу простори око водозахватног објекта, на којима се прати изградња и делатност изграђених објеката и вршење других активности, које могу да изазову промену природног састава воде уношењем патогених микроорганизама и/или промену физичких и хемијских својстава водног тела. [262]

(2) На подручјима која се користе као изворишта за снабдевање водом за пиће одређују се три зоне санитарне заштите, и то: шира зона заштите, ужа зона заштите и зона непосредне заштите. [90]

зонирање Зонирање коришћења земљишта има веома дугу традицију у неким европским земљама (Немачка, Шведска), у којима се примењује као метод контроле коришћења земљишта и контроле интензитета коришћења земљишта. Ова врста контроле се нарочито примењује у урбаним подручјима и у подручјима која су изложена притисцима развоја. У комбинацији са другим техникама, остаје као значајан инструмент урбанистичког планирања. Једно време су зонирање и израда ових планова доживљавали веома оштре критике због своје ригидности.

Земље које су зонске планове замениле структурним плановима успеле су некако да спасу своје градове. Земље које су напустиле зонинг, а нису нашле замену, доживеле су колапс у урбанизацији. Зонирање је још праћено и дефинисањем специфичних зона коришћења простора, као што су индустријске зоне, зоне трговања, зоне становања, зоне рекреације и слично. [137]

I/I

идејни пројекат Идејни пројекат спада у техничку документацију и то је скуп међусобно усаглашених пројеката којима се одређују: намена, положај, облик, капацитет, техничко-технолошке и функционалне карактеристике и изглед објекта и оквирно доказује испуњеност основних захтева за објекат. За објекте за које су издати локацијски услови, идејним пројектом врши се разрада планиране концепције објекта утврђене *идејним решењем* на основу ког су прибављени локацијски услови, а његова усклађеност са тим идејним решењем обавезна је само у погледу битних елемената на основу којих су ти локацијски услови, односно услови за пројектовање и прикључење утврђени (у зависности од врсте објекта, односно радова нпр: намена, БРГП, габарит, хоризонтална и вертикална регулација, положај на парцели, приступ парцели, број функционалних јединица, капацитети и начин прикључења на комуналну и другу инфраструктуру и сл.). Идејни пројекат може одступити од *идејног решења* и у погледу битних елемената који приказују или наводе податке неопходне за утврђивање локацијских услова, ако се измене врше приликом разраде техничке документације, као и ради усклађивања тог пројекта са условима за пројектовање и прикључење, с тим што та одступања не могу бити у

супротности са планским документом, као ни са осталим условима за пројектовање и прикључење издатим за тај објекат. За линијске инфраструктурне објекте, поред претходно наведеног, идејним пројектом се врши избор оптималне трасе при конкретним условима и ограничењима, са свим пратећим објектима. Идејни пројекат се израђује за потребе израде студије и подлеже ревизији (стручној контроли) пројекта, као и за потребе прибављања решења о одобрењу за извођење радова. [265]

идејно решење (1) Идејно решење спада у техничку документацију и израђује се за потребе прибављања локацијских услова, а може бити део урбанистичког пројекта за потребе урбанистичко-архитектонске разраде локације. [111]

(2) Идејно решење је приказ планиране концепције објекта, са обавезним приказом и навођењем само оних података који су неопходни за утврђивање *локацијских услова*, односно података који су неопходни за утврђивање усклађености са планским документом и утврђивање услова за пројектовање и прикључење (у зависности од врсте објекта, односно радова нпр: намена, БРГП, габарит, хоризонтална и вертикална регулација, положај на парцели, приступ парцели, број функционалних јединица, капацитети и начин прикључења на комуналну и другу инфраструктуру и сл.). Идејно решење се израђује за потребе прибављања *локацијских услова* и као део *урбанистичког пројекта* за потребе урбанистичко-архитектонске разраде локације. Идејно решење је саставни део *локацијских услова*, односно услова за пројектовање и прикључење, само у погледу битних елемената на основу којих су ти локацијских

услови утврђени, док су остали приказани детаљи необавезујући у даљој разради техничке документације, која је саставни део пројекта за грађевинску дозволу, односно идејног пројекта. *Пројекат* и *за грађевинску дозволу*, односно *идејни пројекат* може одступити од *идејног решења* и у погледу битних елемената који приказују или наводе податке неопходне за утврђивање локацијских услова, ако се измене врше приликом разраде техничке документације, као и ради усклађивања тог пројекта са условима за пројектовање и прикључење, с тим што та одступања не могу бити у супротности са планским документом, као ни осталим условима за пројектовање и прикључење издатим за тај објекат. [265]

избеглице Појам *избеглица* је добио посебно значење након догађаја у Првом светском рату, када је направљена разлика између оних група становништва које су остале без заштите властите државе, то јест избеглица, и осталих врста миграната. Избеглицама су постали људи који су били присиљени да пређу међународне границе под одређеним условима политичке присиле. [165]

извесност Све оно што се може до краја сазнати или израчунати. [249] (Видети и: неизвесност).

извештај о стратешкој процени Подразумева део документације која се прилаже уз план или програм и садржи идентификацију, опис и процену могућих значајних утицаја на животну средину због реализације плана и програма, као и варијанте разматране и усвојене на основу циљева и просторног обухвата плана и програма. [122]

извор Место где подземне воде издијају на Земљину површину (на копну или под водом). Настанак је везан за пресецање водоносних хоризоната негативним формама савременог рељефа (речним долинама, јаругама и сл.), геолошко-структурним особеностима краја (постојањем пукотина, тектонских поремећаја) и др. (Видети под: врело).

извориште Простор (извор, део реке или језера, акумулација или њен део и аквифер или његов део) на коме се захвата вода за разне кориснике. [90]

изградња објекта Скуп радњи који обухвата претходне радове, израду и контролу техничке документације, припремне радове за грађење, грађење објекта и стручни надзор у току грађења објекта. [311]

изграђено грађевинско земљиште Јесте земљиште на коме су изграђени објекти намењени за трајну употребу, у складу са законом. [111] (Видети и: неизграђено грађевинско земљиште).

изграђено подручје Подручје у коме су изграђене зграде и друге конструкције (канални, пилони итд.) и које је опремљено саобраћајном и инфраструктурном мрежом. У изграђеном подручју уређене су слободне површине и обезбеђени пратећи садржаји. [137]

издан (аквифер) (1) Вода која је у дубинским слојевима земље наишла на водонепропустљив слој па се прикупила у облику неког резервоара. [73]

(2) Подземна вода која под утицајем гравитације испуњава поре, пукотине и шупљине у растреситом земљишту изнад неке непропустљиве подлоге. Доња граница издани је стална, док се горња колеба у зависности од клима-

тских услова. Сва вода у издани је повезана и креће се у правцу у ком је нагнута вододржива подлога. Места на Земљиној површини где избија изданацка вода називају се *извори*. [184]

изданацке шуме Шуме постале претежно из изданака и избојака из пања. [208]

издржавано становништво (1) Обухвата лица чију егзистенцију обезбеђују друга лица која су по закону, или на други начин, обавезна да то чине. [137]

(2) Економски неактивно становништво које нема властитих прихода, због чега је економски зависно. [184] (Видети и: економски активни; лица с личним приходом).

изложбени пано Изложбени пано користи се за представљање информација са великим уделом визуелних садржаја. Осим обавештавања, има сврху да подстакне актере да се укључе у партиципативни процес. Употребљава се као додатак бројним техникама консултација и активне партиципације – радионицама, такмичењима, дискусионим групама, округлим столовима, итд. [369]

изохипсе (1) Затворене криве линије које на карти спајају тачке исте надморске висине. [47]

(2) Изохипсе омогућавају одређивање према картама, апсолутне и релативне висине тачака, нагиба падина и других морфометријских карактеристика рељефа. [184]

имиграција (досељавање, усељавање) Чини саставни део миграционих процеса, и то његову завршну фазу. Може се одвијати стихијски или организовано. Масовна имиграција може снажно да

утиче на етничке, социјалне и економске прилике у новој средини. [184]

имисија (упуштање) (1) Концентрација гасова, пара аеросола и других загађујућих материја у ваздуху на одређеном месту, у одређено време. Њоме се изражава квалитет ваздуха на том месту, без обзира на изворе одакле гасови долазе. Вредност имисија зависи од: брзине, јачине, типа емисије околних извора, од распрострањања загађујућих материја, од услова њиховог издвајања у метеоролошким условима, од врсте загађивача, загађујуће материје и другог. [73] (Видети под: гранична вредност имисије).

(2) Имисија загађујућих материја јесте концентрација загађујућих материја у животној средини којом се изражава квалитет животне средине у одређеном времену и простору. [99]

имовина Обухвата покретне и непокретне ствари и права која припадају једном лицу. Имовина и имовинска права чине основу грађанско-правних и имовинско-правних односа. Отуда се поред појма земљиште, имање, некретнине и богатство, у правном промету најчешће помиње појам имовине. Имовину чини имовинска маса у коју спадају ствари и друге економске вредности које чине предмет једне имовине и могу се изразити у новцу, што омогућава бројне економске трансакције. У имовину спадају и покретна добра. Имовина доноси имовинске дохотке у виду камате, ренте и профита. На имовину се плаћају имовински порези. [137]

имплементација (1) Спровођење, извршење, примена или реализација неког споразума, одлуке или плана. [311]

(2) Са становишта прагматизма, имплементација се може једноставно интерпретирати као жеља да се нешто обави – на латинском *implementum* значи помоћно средство или оруђе. [196]

(3) Аналитичка категорија у оквиру процедуралног приступа, која у хијерархији модела планирања долази на крају (зачељу). [360]

(4) Као израз микроорганизационог понашања, имплементација објашњава начин дефинисања и коришћења политика, просторну алокацију ресурса и приходе од ових активности. [69]

(5) Процес преговарања и погађања, шематизован као однос акције - реакције и одговора, што је тумачење бихејвиористичког погледа. [313]

(6) Облик теоријског, дескриптивног, наративног, аналитичког, емпиријског, евалуацијског или прескриптивног поступка, или комбинације поступка, који се користе за анализу и управљање развојним политикама. [6]

(7) Процес вођења и контроле, односно „регулација контролисања грешке“. [206]

инвазивна врста Јесте она врста која негативно утиче, еколошки или економски, на станишта/биорегионе у које је унета и ремети нормално функционисање аутохтоних екосистема. [208]

инвалидитет (статус инвалидитета) Статус инвалидитета дефинисан је у складу са одговорима лица на питања да ли, и у којој мери, имају потешкоће у обављању свакодневних активности код куће, у школи или на послу због проблема са: (1) видом; (2) слухом; (3) ходом; (4) памћењем/концентрацијом; (5) самосталношћу при одевању/исхра-

ни/одржавању личне хигијене; или (6) комуникацијом. [212]

инвенција Представља откриће. [4] (Видети и: иновација).

инвестиције У строго економском смислу инвестиције су улагања у фиксне и обртне фондове. Инвестиције су издвојена средства из текуће производње, односно потрошње, намењене повећању производње, али и животног стандарда. Инвестирање се сматра одложеном потрошњом. Основни извори инвестиција су акумулација и амортизација и од њиховог обима зависи и обим инвестиција и њена структура. Инвестиције се могу поделити на: (1) производне и непроизводне; (2) бруто, нето и нове; и (3) по техничкој структури. Производне инвестиције су оне које се улажу у средства и објекте који имају за резултат производњу вредности и вишка вредности. Непроизводне инвестиције су улагања у средства и објекте који не производе вредност и вишак вредности (нпр. становање, здравство, школство, култура). Бруто инвестиције су улагања у замену, модернизацију и набавку нових средстава и ове инвестиције воде простој и проширеној репродукцији. Нето инвестиције представљају улагања у набавку нових капацитета. Оне се односе на проширену репродукцију и мање су од бруто инвестиција јер се инвестирање спроводи само из акумулације. Нове инвестиције се такође односе на набавку нових средстава и односе се на проширену репродукцију. Извор нових инвестиција је акумулација и вишак амортизације под заменом. По техничкој структури, инвестиције се деле на грађевинске објекте, опрему и остало. [4]

инвестициона клима Пословна клима која подразумева стабилност у пословању, предвидљивост ризика и такво окружење које стимулише инвестирање и креирање нове вредности. [274]

инвестиционо одржавање Извођење грађевинско-занатских, односно других радова зависно од врсте објекта, у циљу побољшања услова коришћења објекта у току експлоатације. [111]

инвеститор (1) Лице за чије потребе се гради објекат и на чије име гласи грађевинска дозвола. [111]

(2) Инвеститор је наручилац (лице или организација) који обезбеђује средства и који предузима потребне активности ради прибављања урбанистичке документације у циљу изградње једног или више објеката или других радова којима се врши промена стања у простору. [73]

индекс заузетости парцеле (степен заузетости парцеле) (1) Индекс заузетости парцеле јесте однос габарита хоризонталне пројекције изграђеног или планираног објекта и укупне површине грађевинске парцеле, изражен у процентима. [111]

(2) Степен или индекс заузетости је количник заузете (изграђене) површине на одређеној парцели (локацији, блоку, зони) и укупне површине парцеле (локације, блока, зоне) изражене у истим мерним јединицама. [293]

индекс изграђености парцеле (степен изграђености парцеле) Индекс изграђености парцеле јесте однос (количник) бруто развијене грађевинске површине изграђеног или планираног објекта и укупне површине грађевинске парцеле. [111]

индекс хуманог (људског) развоја (HDI) (енгл. Human Development Index) Овај показатељ се састоји од три базне компоненте и то: животни век, ниво знања и стандард живота. Операционализација развојних димензија обухвата: (1) дуг и здрав живот, који се мери очекиваним трајањем живота; (2) образовање, које се мери комбинацијом два показатеља: писменост одраслог становништва, пондерисана са 2/3 и укупним односом уписа у основно, средње и високо школство, пондерисаних са 1/3; и (3) животни стандард, који се мери БДП-ом по куповној моћи (изражено у америчким доларима), по глави становника. У вредност HDI укључени су показатељи који се изражавају у различитим јединицама. Свођење на заједничку меру је извршено тако што је одређен минимум, (једнак нули) и максимум (једнак 1) за сваку димензију. Све земље у свету су сврстане у три групе које означавају степен достигнутог хуманог развоја: $0,00 = < HDI = < 0,50$ – значи низак ниво хуманог развоја; $0,51 = < HDI = < 0,80$ – значи средњи ниво хуманог развоја; $0,81 = < HDI < 1,00$ – значи висок ниво хуманог развоја. [335]

индикатори (показатељи) (1) Кључна обележја просторних феномена, која су доведена до нивоа мерљивих исказа, тако да омогућавају да се сагледа стање и прате (контролишу) промене у простору, те је стога потребно да буду у повратној спрези са критеријумима. (Видети и: критеријуми). [371]

(2) Мерила помоћу којих се описује и квантификује стање и предвиђају промене одређене појаве или процеса. [137, 177, 193]

индуктивни поступак У фази разшчлањивања и упознавања проблема (дијагноза) односно у фази анализе, последица отвореног облика мишљења је тзв. индуктивни поступак. Индуктивно резонување значи пре свега: (1) идентификацију свих елемената постојећег стања; (2) разумевање њихове улоге и значаја без обзира на величину; и (3) конструктивно коришћење сила и процеса који утичу на дати простор. [317] (Видети и: дедуктивни поступак).

индустријализација (1) Размештај и ширење (развој) индустрије као привредне делатности или појединих њених грана. Под индустријализацијом у ужем смислу подразумева се изградња индустријских предузећа у неком насељу или регији. Индустријализација у ширем смислу, осим тога, обухвата и примену машина, индустријског начина рада и најновијих научно-технолошких достигнућа у свим привредним делатностима, па се због тога, на пример, говори о индустријализацији пољопривреде, индустријализацији грађевинарства итд. [304]

(2) Процес увођења индустрије у простор с последицама у његовом физиономском и функционалном преображавању; покретач је вишеструко значајних процеса и промена у простору (начина живота људи, развоја насеља, утицаја на друге привредне и непривредне делатности, еколошких проблема, просторног планирања и др.). [184]

индустријска зона (1) Просторна целина која се карактерише индустријском функцијом. Индустријске зоне се обично формирају у збијеним просторима дуж саобраћајне инфраструктуре. [184]

(2) Скупна локација или ограничени простор већег броја фирми из исте или различитих грана, односно локацијски облик пословне инфраструктуре који поред других модела локације (индустријски парк, технолошки парк, слободна зона, пословни инкубатор, бизнис центар, аеродромска зона развоја и других) представља атрактивни инструмент привлачења улагања на подручју регије. [321]

индустријска политика (1) Политика коју формира држава, а састоји се од механизма и инструмената за усмеравање и развој постојеће индустрије или за формирање нових индустријских зона, сателитских индустријских градова и пресељење индустријских зона у неразвијене регионе. [137]

(2) Свесно усмеравање развоја појединих сектора у привреди (или грана у оквиру сектора) или усмеравање развоја појединих географских подручја. [18]

(3) Индустријска политика подразумева политику индустријског развоја, при чему термин „индустрија” обухвата организацију и стратешко управљање људским и материјалним ресурсима. Циљ ове политике је најпре да подстакне и обезбеди праћење структуралних прилагођавања и реструктурирање предузећа како би се она оспособила за хватање у коштац са променама у пословном окружењу и суочавање са економским изазовима и повећаном конкуренцијом на глобалном нивоу. Ови нови изазови резултат су технолошког развоја, последица су политичких дешавања, глобалних процеса интеграције, али и ефеката глобалне рецесије. Савремени концепт индустријске политике има за циљ развој креативног друштва и иновативне привреде. [320]

индустијске отпадне воде Течни отпад из пословних и производних грађевина, укључујући и течности које су ушле у одводни систем природним процесима процеђивања кроз терен. [169]

индустијске резерве Добијају се када се од *експлоатационих резерви* одбију технолошким пројектом предвиђени губици у припреми и преради (обradi) минералне сировине. [208]

индустијски град Настаје у условима индустријализације, односно тзв. индустријске фазе урбанизације. Развија се у условима јаке поделе рада, социјалног преструктурирања и просторне мобилности становништва. Његова просторна структура знатно се разликује од преиндустијског града. Просторну структуру индустријског града пре свега карактерише правилнији распоред улица, као последица планског развоја. Код њега се јавља функционални зонинг. Осим пословних зона од којих се истиче средишња пословна зона, постоје издвојене индустријске зоне, стамбене четврти, зоне рекреације итд. Густина становништва је умеренија с тим што су разлике у густини становништва између средишњих и рубних зона мање него у преиндустијском граду. Социјални зонинг је, уопште узевши, супротан оном у преиндустијском граду. Најсиромашнији слојеви становништва концентришу се у средишњим зонама града око средишње пословне зоне, а виши слојеви у периферним зонама. [35]

индустијски комплекс (1) Представља просторну концентрацију технолошки повезаних индустријских погона. [137]

(2) Узајамно условљена комбинација индустријских предузећа на одређеној територији, у складу с њеним природним и економским условима и саобраћајно-географским положајем. Ниво развоја сваког индустријског комплекса карактерише: пропорционалност у развоју разних врста производње, ефикасност и потпуност искоришћавања локалних ресурса, узајамно дејство предузећа која чине индустријски комплекс, обезбеђене производне везе и др. [184]

индустијски отпад Отпад из било које индустрије или са локације на којој се налази индустрија, осим јаловине и пратећих минералних сировина из рудника и каменолома. [125]

индустијски парк Може да се оснује на читавој површини индустријске зоне или у једном њеном делу. Индустијски парк је правно лице у приватном, јавном или јавно-приватном власништву, које предузећима смештеним у индустријском парку нуди посебне услуге, у складу с њиховим потребама. Индустијски паркови су најчешће лоцирани у близини саобраћајнице, нарочито тамо где се сусреће више од једног начина транспорта: ауто-пут, железница, аеродром и пловна река. [190]

индустијски развојни центар Назива се још и пол развоја. Обухвата простор на коме се концентришу инвестиције за развој индустрије која треба да генерише привредни развој у складу са плановима општег економског развоја, дефинисаног на нивоу земље. Користи се као метод развоја неразвијених подручја, пре свега оних која имају одговарајуће природне ресурсе или велики број радно способног становништва. Користе се и

као средства за друштveno и економско отварање датог простора према ужим и ширим регионалним и међународним срединама. [137]

инертни отпад Јесте отпад који није подложен било којим физичким, хемијским или биолошким променама, не раствара се, не сагорева или на други начин физички или хемијски реагује, није биолошки разградив или не утиче неповољно на друге материје са којима долази у контакт на начин који може да доведе до повећања загађења животне средине или угрози здравље људи, а укупно излуживање и садржај загађујућих материја у отпаду и екотоксичност излужених материја не смеју бити значајни, а посебно не смеју да угрожавају квалитет површинских и/или подземних вода. [125]

иницијативно (пројектно) планирање Оно је у надлежности јавне или приватне агенције која поседује средства за имплементацију. Овај модалитет планирања захтева стварање нових пројеката (грађевинских, инжењерских, социјалних итд.). Имплементација је овде можда најјасније схваћена у односу на друге модалитете планирања. Агенција за планирање иницира процес, алоцира ресурсе, те поседује значајну контролу у погледу времена реализације пројекта. Она, наравно, може бити зависна од других агенција или планова приликом процеса добијања потребних дозвола за реализацију, али је контрола над имплементацијом најподеснија у односу на друге видове планирања. Не значи, међутим, да је имплементација најлакша у оквиру овог модалитета. Она је заправо умногосте условљена организационим пита-

њима, предузимљивошћу агенције и карактеристикама простора за који се ради план. [69]

инклузија (Видети под: друштвена (социјална) инклузија).

инкременталистички приступ (1) Као реакција на рационални (компрехензивно-рационалистички, синоптички) приступ појавила се теорија која тврди да се услед недостатка информација и немогућности доносиоца одлуке да предвиди све опције, доносилац одлуке се прилагођава на тај начин што се низом међупотеза (ситних адаптација) понаша у складу са тренутним околностима. Процес доношења одлуке о плану је пре еволутиван (корак по корак) него што је револуционаран (и свеобухватан). Овакав се приступ назива инкременталистички, односно приступ повећања/прираштаја. [69]

(2) У инкременталистичком приступу се полази од непотпуног знања, па концепти моћи самим тим имају већу примену. Међутим, веза између моћи и исхода је код инкременталистичког приступа нејаснија, утолико више што је већа разлика између *ex ante* оцене преференција и њиховог *ex post* формирања (што, међутим, не имплицира да су актери мање моћни). За разлику од *синоијичкој њрисџуја*, код инкременталистичког приступа важну улогу има закључивање *a posteriori*, будући да се и преференције мењају и поново формирају током читавог процеса. Код инкременталистичког приступа убеђивање игра важну улогу. Често само и претња, али и стварна примена моћи, може бити рационална у појединим ситуацијама, нарочито кад нема квалитетних информација. Неретко је кори-

шћење *манипулације* у овом приступу. *Ауџориџеџи* као метод не пристаје одлучивању у условима „малих помака“. Што се тиче конфликта, у инкременталистичком приступу се претпоставља да су конфликти увек присутни, што ограничава опсег политичке прихватљивости планова. Инкрементализам је у великој мери употребљив у решавању већине конфликта и може допринети њиховој пацификацији, поравнању и отклањању. У овом приступу има мање тензија на релацији циљеви – средства. Неретко као исход примене инкременталистичке стратегије настаје ситуација тзв. „игре са нултом сумом“ и тзв. „некооперативни конфликт“, што само значи да примена ове стратегије није била успешна. Овде треба нагласити да што више инкрементализам доминира у планском процесу, и повећава се број елемената игре у планској интеракцији, расте значај коалиција у припремању, доношењу и спровођењу планских одлука. [43] (Видети и: рационални модел планирања; мешано скенирање).

инкубатор (Видети под: пословни инкубатор).

иновација Јесте створени нови производ који је намењен продаји на тржишту. [4] (Видети и: инвенција).

инпут Информација, енергија или материјали који улазе у некакав систем, или су већ његов саставни део. Примери инпута су: подаци унети у рачунар, електрична струја која напаја неки уређај, итд. [309]

инпут-аутпут анализа (анализа улаза - излаза) (1) Представља аналитичку технику, односно модел за откривање и дефинисање међузависности различитих активности унутар града и привре-

де датог града са привредама из ужег и ширег окружења. Захвљујући овој аналитичкој техници, могуће је пратити и контролисати привредне, новчане и друге токове унутар и између градова и њихове утицаје на простор. [137]

инсинерација отпада (спаљивање отпада) (1) Термички третман отпада у стационарном или мобилном постројењу са или без искоришћења енергије произведене сагоревањем чија је примарна улога термички третман отпада. [322]

(2) Спаљивање отпадних материјала је поступак уклањања и ликвидације отпадних материјала. Под овим појмом се подразумева фабричко спаљивање смећа у специјално пројектованим спалионицама. [73]

(3) Инсинерација отпада се примењује у циљу смањивања запремине отпада, а енергија која се добија из процеса спаљивања се може искористити за добијање топлотне или електричне енергије. Међутим, економска оправданост искоришћења енергије није увек прихватљива на први поглед, и треба знати да су инвестициони и оперативни трошкови инсинератора у складу са ЕУ прописима високи, генерално много виши од трошкова одлагања на санитарне депоније комуналног отпада (некад и до 6 пута већи). [148]

in situ заштита Представља мере очувања екосистема и природних станишта и одржавања виталних популација врста/подврста у свом природном окружењу, односно у случају домаћих врста у окружењу у коме су се развиле њихове карактеристике, односно компоненте геодиверзитета на месту њиховог настанка. [208] (Видети и: *ex situ* заштита).

инсолација (осунчавање) Инсолација зависи од природних и створених услова. Природни услови су: рељеф, доба године и дана, географска ширина, метеоролошки услови места (облачност и трајање осунчаности). Најважнији створени услови су: оријентација зграда, удаљеност и висина зеленила, висинска конституција грађевина и сл. При урбанистичком планирању и пројектовању мора се водити рачуна о условима инсолације.

INSPIRE (Видети под: директива INSPIRE).

институционална култура Представља део „*мекот*“ *џерийоријалној кайишала* једног подручја. У институционалне факторе, у најширем смислу, спада и еманципаторски односно модернизаторски потенцијал елита, што се односи како на националне-локалне, тако и на националне политичке, економске и културне елите. Овај фактор има велики значај, како у друштвеној мобилизацији за одређене циљеве, тако и у припремању и доношењу демократских и квалитетних одлука и у њиховом спровођењу. Овде се нарочито наглашава да елите морају имати визионарске способности, одговорност према функционисању јавног сектора и обављању јавних функција, способност за стимулисање јавно-приватног партнерства итд. [42]

институционални оквир, основа Систем међусобно повезаних организација и агенција које формирају основу за формулисање политике, програма и пројеката. У правно засновним друштвима, стварају се одговарајуће организационе претпоставке јавног, полу-

јавног или приватног типа, којима се поверавају јавни послови или послови од ширег друштвеног значаја. У таквим условима, организације којима се поверавају послови од јавног интереса, имају одговарајући степен административне и финансијске аутономије, а држава, односно град или општина, контролише и усмерава њихов рад преко управних и надзорних одбора. [137]

институционално-организациони процеси Институционално-организациони процеси у друштву зависе од друштвено-политичког уређења и његових облика испољавања и функционисања. Представљају основни оквир система доношења одлука на свим нивоима одлучивања што је условљено политичко-административним устројством и поделом законодавне и извршне власти. Државна уређења у томе имају посебан значај и улогу а са становишта развоја битно је да ли је друштво организовано на принципима федерације, унитарности, односно централизованости или децентрализованости и колики је степен демократичности. С тим у вези је и питање формирања и деловања органа владања и управљања и њихове међусобне координираности, односно функционалне субординираности у погледу надлежности и одговорности у систему доношења одлука. Промене у институционално-организационом смислу теку у узајамном односу са променама у сферама економског, социјалног, културног живота, некада у складу а некада у супротности што утиче на политичку стабилност или нестабилност уносећи одређене елементе поремећаја у развојне процесе и токове. [62]

институционално и организационо прилагођавање Предузимање активности од стране одређене институције на начин да се боље позиционира у новонасталим приликама и у онима које је очекују у будућности. [321]

инструмент за претприступну помоћ (ИРА) (енгл. Instrument for Pre-Accession Assistance) Финансијски инструмент Европске уније који подржава стратегију проширења Европске уније, чија намена је да пружи помоћ кандидатима и потенцијалним кандидатима у процесу приступања Европској унији. [113]

интегралан Целински, који сачињава целину, потпун, целокупан, целовит, који постоји сам за себе. [311]

интегрална пољопривреда Систем пољопривредне производње који омогућава реализацију економских и еколошких циљева, намерним коришћењем савремених технолошких поступака, систематским унапређивањем управљања и увођењем разноврсних видова биолошког прогреса, на начин који доприноси остваривању тих циљева. [274]

интегрални катастар загађивача Јесте регистар свих врста загађивача животне средине, са подацима о њиховој локацији, производним процесима, карактеристикама и материјалним билансима на улазима и излазима сировина, полупроизвода и производа, постројењима за пречишћавање, токовима отпада и загађујућих материја и месту њихове евакуације и одлагања. [309]

интегрални рурални развој (1) Концепција интегралног руралног развоја, а затим мултифункционалне пољоприв-

реде у ЕУ се сматрају кључним инструментима ревитализације руралног простора. Заједничке карактеристике сродних европских концепата су диверсификација економских активности на селу, очување руралног пејзажа, заштита и унапређење животне средине и реафирмација традиционалних културних вредности села. [336]

(2) Интегрални рурални развој се подједнако односи на економски развој, и на демографску, еколошку, институционалну, социјалну и културну обнову руралних простора, подједнако покрива руралну мултифункционалну економију, инфраструктуру, културу, туризам, наслеђе итд., а све то на принципима одрживог развоја, примерено регионалним специфичностима и расположивим ресурсима датог подручја. [279]

интегрално планирање (1) Супротно секторском планирању, интегрално планирање је процес који се састоји из повезивања секторског планирања и планирања на различитим нивоима, како би се донеле стратешке одлуке и пружио свеобухватан увид у ресурсе и њихово коришћење. Интегрално планирање је основ за институционалне иницијативе и расподелу средстава. У оквиру интегралног (или свеобухватног) планирања, економски, социјални, еколошки и културни чиниоци се разматрају заједно и комбинују се тако да доношење одлука о коришћењу земљишта и објеката иде у правцу одрживог територијалног развоја. [282] (Видети и: гранско (секторско) планирање).

(2) Интегрално или систематско просторно планирање представља онај начин просторног планирања који се

заснива на структурном дефинисању, односно идентификацији простора. Интегрално планирање подразумева померање интересовања са форме и физичког исказа, односно намене простора (или земљишта) на покушај систематског разумевања друштвених и економских активности које изазивају одређене промене, појаве или проблеме у простору. [316]

интегрално поступање са отпадом (енгл. Integrated Waste Management) (одрживо управљање отпадом) Најновији начини поступања са отпадним материјалима, са читавим спектром поступака у свим фазама (од припреме за производњу, током производње, по завршетку производње, у коришћењу, после употребе) како би се сви корисни материјали из отпада вратили у корисну употребу. Крајњи остатак после тога, који није низашта друго, треба да се одложи или уништи на одговарајући плански начин савременом технологијом. А то значи, да се све савремене методе или паралелно користе или поступно у фазама једна за другом, у зависности од врсте отпадног материјала, његове поновне употребне вредности и могућности третмана с обзиром на његов облик, хемијски састав, порекло, агрегатно стање. [73]

интегралност (целовитост, свеобухватност) Подразумева интегрално сагледавање кључних појава и функција у смислу њихове међузависности и међуутицаја. [316]

интегративна конзервација Приступ урбаној и просторној конзервацији који представља мирене захтева за очувањем наслеђа и циљева урбанистичког планирања. [274]

интеграција Обнављање, допуњавање битним, прелазак из растројеног и расутог стања у усредсређено стање. [311]

интегрисано, успешно рурално подручје Подручје које има повољне друштвено-економске и просторне показатеље развоја – интегрисану и развијенију инфраструктурну опремљеност, повезаност и развијенију привредну делатност. Карактеришу га повољнији геоморфолошки и климатски услови као и повољна структура пољопривредне производње. У производној структури доминирају делатности које су продуктивније, а присутан је и већи степен вертикалне интеграције примарних активности са прехрамбеном индустријом као и диверсификација активности. [274]

интензивна пољопривреда Систем пољопривреде заснован на високој продуктивности рада уз широку примену агрохемијских и агротехничких мера. Карактерише се високим приносима по јединици аграрне површине или грлу стоке. [184] (Видети и: екстензивна пољопривреда).

интензивна урбанизација (планска, усмерена, квалитативна, складна) Представља планско усмеравање процеса урбанизације на мањим или већим територијама. Тиме се стварају основни предуслови за географски равномернији друштвено-економски и просторни развој свих врста насеља и њихових регија. Таква урбанизација заступљена је у развијеним државама. [304] (Видети и: екстензивна урбанизација).

интердисциплинарна експертиза Анализа која настаје као резултат ангажовања одређеног броја стручњака

различитих професија. У зависности од сложености одређеног проблема формирају се тимови стручњака на мултидисциплинарној основи са задатком да израде објективно засновану експертизу. [137]

интердисциплинарност Функционална сарадња различитих наука и струка, ангажованих на јединственом задатку, при чему, у тој сарадњи, свака од њих задржава своје сопствене карактеристике и методе. [179] (Видети и: мултидисциплинарност; полидисциплинарност).

интерес Сваки трајни мотив за делање којим се настоји побољшати нечија (лична или заједничка) добробит или позиција. Може бити легитиман и нелегитиман. Интереси су засновани на потребама, које представљају индивидуалну и колективну органску подлогу из које интереси извиру. Део су комплекса, често међусобно неразлучивих, категорија као што су вредности, ставови, начела, очекивања, аспирације, преференције – које су све од значаја за планирање. [309]

интересни партнер (Видети под: актер просторног развоја).

интерконекција Међусобно повезивање (физичко или логичко) телекомуникационих мрежа, којим се омогућава повезивање корисника једне мреже комуникација са корисницима других мрежа. [274]

интернационализација (Видети под: глобализација).

интернет Глобални електронски комуникациони систем сачињен од великог броја међусобно повезаних рачунар-

ских мрежа и уређаја који размењују податке користећи заједнички скуп комуникационих протокола. [94]

интернет оглашавање Интернет оглашавање олакшава приступ информацијама јер није ограничено местом, временом и покретљивошћу корисника. Управа и надлежне установе често користе ову технику за обавештавање грађана о одлукама и будућим корацима од интереса за заједницу. На тај начин се повећава транспарентност пројеката, планова и иницијатива и обезбеђује већа друштвена прихваћеност предложених решења. [369]

интерпретација природног и културног наслеђа Представља вид комуникације који омогућава посетиоцима боље разумевање и доживљај вредности наслеђа, а тиме и подизање свести о значају његове заштите. Примењује се посредна и непосредна туристичка интерпретација.

INTERREG Познат је и као Европска територијална сарадња (енгл. European Territorial Cooperation). То је програм Европске уније (ЕУ) који стимулише регионе у ЕУ да раде заједно и да уче једни од других кроз заједничке програме, пројекте и мреже, који имају за циљ смањивање неједнакости између региона, јачање кохезије и подршку оптималном економском развоју, тако што се баве свакодневним животним питањима као што су саобраћај, образовање, енергија, здравство и заштита животне средине. Interreg примењује три инструмента политике ЕУ: (1) Европски фонд за регионални развој (енгл. European Regional Development Fund – ERDF) – који пружа подршку прекограничним, транснационалним и међурегионалним

програмима сарадње између Држава чланица; (2) Инструмент за претприступну помоћ (енгл. Instrument for Pre-accession Assistance - IPA) – који пружа подршку сарадњи између региона и држава ЕУ и држава које су у процесу приступања ЕУ; и (3) Инструмент за европско суседство (енгл. European Neighbourhood Instrument - ENI) – који пружа подршку сарадњи између региона ЕУ и региона држава које се граниче са ЕУ. [130]

интуиција планера (субјективни дух) Интуиција као најједноставнија али потенцијално најубедљивија и најсврхисходнија „техника“ израде плана неоправдано је изгубила значај. Интуиција има своје замке и опасности. Ако је погрешно усмерена или ако има погрешно исходиште може да буде разлог озбиљних поремећаја у планирању простора. Интуиција је спознаја индивидуалног насупрот појмовном мишљењу које представља спознају универзалног. Зато треба рећи да интуиција представља незаобилазан инструмент код израде просторног плана, где све више штете уочавамо од универзалних, деперсонализованих и културно аморфних модела у методолошком смислу, а све више уочавамо предности специфичног, аутохтоног и културно дефинисаног. Интуиција планера помаже да простор добије оно што му често недостаје – идентитет (културни, економски, функционални) и унутрашњу, органску логику. [316]

инундационо подручје Појас земљишта између корита за малу воду и граничне (поплавне) линије корита за стогодишњу велику воду на подручју на којем нису изграђени објекти за заштиту од штетног дејства вода (неуре-

ђено инундационо подручје), односно простор између корита за малу воду и брањене ножице објекта изграђеног за заштиту од поплава (уређено инундационо подручје). [90]

инфо-пункт Инфо-пункт је привремено место на коме грађани могу да се обавесте о одређеном пројекту или иницијативи. Користи се када је пројекат локалног карактера и када постоји потреба за редовним информисањем јавности – нпр. када тај пројекат изазива забринутост грађана или када се очекује брз развој догађаја. [369]

информално образовање Информално образовање су сва она учења из искуства, која стичемо у свакодневном животу (ствари које учимо у породици, од пријатеља, на послу, у разговору са колегама, у слободно време, у заједници). То је оно што научимо без јасне и свесне намере да неко знање усвојимо. [222] (Видети и: формално образовање; неформално образовање).

информатички град Урбани израз целе матрице детерминанти информатичког друштва (као што је индустријски град израз индустријског друштва). Информатички град је истовремено и *глобални град* јер артикулише управљачке функције глобалне економије у мрежи центара процесирања информација. [299]

информација о локацији Информација о локацији садржи податке о могућностима и ограничењима градње на катастарској парцели, односно на више катастарских парцела на основу планског документа. Информацију о локацији издаје орган надлежан за издавање локацијских услова. [111] (Видети под: локацијски услови).

информационе и комуникационе технологије (ИКТ) Обухватају било који продукт који служи за складиштење, претраживање, манипулацију, преносење, слање и примање информација у електронској или дигиталној форми. [321]

информисање (1) Према моделу лествице партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *информисање* је први ниво токенизма или симболичне партиципације. [44]

(2) Информисање се односи на обавештавање грађана о раду, плановима и намерама представничких органа и пружање других информација од јавног значаја. [44]

инфраструктура (1) Са просторног и функционалног аспекта, инфраструктура обухвата, са једне стране, активности и делатности саобраћаја, снабдевања водом, одвођење отпадних вода, снабдевање корисника енергијом и обезбеђивање могућности за комуницирање, сахрањивање, депоновање комуналног отпада итд., а са друге, конкретне техничке системе за пренос људи, материјалних добара, енергије и информација које уз нужну дистинкцију у себи интегрише. [82] (Видети и: супраструктура).

(2) Инфраструктура обухвата материјализоване услове постојања и развоја основних човекових активности у организованом простору. У оквиру ове дефиниције можемо препознати две основне групе мрежа и објеката служби, сервиса, услуга и система: *техничку инфраструктуру* и *друшвену инфраструктуру*. [83]

инфраструктурни коридор (1) Појас у којем су смештени и усаглашени саобраћајни, енергетски, водни и телекомуникациони линијски технички системи, објекти и терминали међународног, републичког и регионалног значаја. [274]

(2) Инфраструктурни коридор по правилу сачињава пут – као основа, коме се придружује железница и нови саобраћајни системи као што су: телекомуникације, гасоводи, нафтоводи и др. Често је свима њима водила река, која може бити и пловна. Основни фактори који одређују положај инфраструктурних система у неком простору су природно-географски услови (рељеф, веће речне долине, распоред природног богатства) и створене вредности (велики градови, индустрије и сл.). Коридорски појасеви у простору представљају, по правилу, и најразвијенија подручја, а често се за њих везује и термин *осовине развоја*. [176]

Инструмент за европско суседство (енгл. European Neighbourhood Instrument - ENI) Овај инструмент пружа подршку сарадњи између региона ЕУ и региона држава које се граниче са ЕУ. [130]

Инструмент за претприступну помоћ (ИПА) (енгл. Instrument for Pre-Accession Assistance - IPA) ИПА је финансијски инструмент ЕУ за државе кандидате и потенцијалне државе кандидате и циљ ИПА је да помогне државама кандидатима и потенцијалним државама кандидатима на путу ка приступању. Подељена је у пет компоненти, прве две су отворене за државе кандидате и потенцијалне државе кандидате, а последње три су отворене само за државе кандидате и то у оквиру

децентрализованог модалитета управљања. Компонента I (помоћ у транзицији и изградња институција) директно помаже државама кандидатима и потенцијалним државама кандидатима да испуне критеријуме за приступање, док се кроз компоненту II (прекогранична сарадња) финансира њихово учествовање у програмима прекограничне и транснационалне сарадње; а прекогранична сарадња је оно што у оквиру ЕУ представља циљ Европске територијалне сарадње у оквиру Европског фонда за регионални развој. Компонента III (регионални развој), IV (развој људских ресурса) и V (рурални развој) треба да припреме државу кандидата да делотворно и ефикасно управља великим инструментима за финансирање у ЕУ после приступања. ИПА је уведена 2007. године на основу ИПА Уредбе, док се детаљније одредбе за управљање и спровођење налазе у оквиру Уредбе о спровођењу ИПА. [152]

IPARD (енгл. Instrument for Pre-Accession Assistance in Rural Development) Финансијски инструмент Европске уније за претприступну помоћ руралном развоју у оквиру Инструмента за претприступну помоћ (IPA). [113]

иригација (наводњавање) (1) Вештачко влажење тла с циљем повећања влаге за потребе биљака, а такође регулисање режима сланости заслањених тла. [184]

(2) Један од видова *мелиорације тла*. [184]

(3) Иригација даје могућност значајног побољшања земљишта сушних зона. [184]

искљученост (Видети под: друштвена (социјална) искљученост).

ISO 14 000 То је скуп међународних стандарда за управљање организацијом људских активности у циљу смањења негативног утицаја на животну средину. Систем управљања подразумева нове облике организације структуре, одговорности, праксе, процедуре, поступака и могућности у свакој привредној организацији како би са усвојеном еколошком политиком та организација функционисала у складу са квалитетом животне средине. [73] (Видети под: еко-менаџмент у индустрији).

истраживање и развој (1) Обухвата различите истраживачке поступке који су усмерени за добијање новог процеса или новог производа. Истраживање, у овом случају, обухвата и разне иноваторске поступке који имају за циљ да унапреде квалитет постојећих процеса или постојећег производа. У теорији и пракси постоје примењена и основна или фундаментална истраживања. За разлику од фундаменталних истраживања чији су резултати научна открића, примењена истраживања су комерцијално оријентисана, јер имају за циљ да унапреде ефикасност производње или квалитет производа. [137]

(2) Истраживање и развој се може спроводити у оквиру самих индустрија, у институтима, на универзитетима, а ефекти истраживања и развоја утичу на побољшање конкурентске позиције предузећа, града и сл. Резултати истраживања и развоја су *инвенције и иновације*. [4]

истражни простор Јесте део геолошке средине у оквиру које се изводе геолошка истраживања. Истражни простор је на топографској карти одговарајуће размере одређен координатама у

државном координатном систему и омеђен линијама затвореног полигона, а простире се до пројектоване дубине истраживања. [119]

исушивање (1) Отклањање сувишне влаге из тла и с његове површине, с циљем побољшања његовог воденог и ваздушног режима, које се спрово-

ди ради повећања плодности. Један од видова *мелиорације њла*. [184] (Видети под: одводњавање).

и-управа Начин обављања јавних послова уз помоћ информационо-комуникационих технологија и у функцији је унапређења и побољшања јавних услуга и рада јавне администрације. [321]

Ј

јавна власт Представља снагу јавних државних органа и институција за вршење послова и задатака од општег и јавног интереса. Ово право имају органи на свим нивоима - локалном, регионалном, националном и међународном. Три основне функције класичне државе 19. века биле су војска, односно одбрана земље, полиција и правосуђе. Целокупан фискални механизам земље био је подређен овим функцијама. Нарасле потребе савременог живота изискују од државе да непосредно интервенише у бројним пословима културе, школства, здравства, социјалног старења, комуналног развоја, а посебно у развијању регионалних и међународних инфраструктурних система. У насељима и градовима локални органи власти преузимају функције урбаног и комуналног менаџмента, у које спада планирање, земљиште, становање, инфраструктура и социјални развој. [137]

јавна железничка инфраструктура Пруга са свим припадајућим објектима, постројењима, уређајима и слично, у функцији железничког саобраћаја, као добро у општој употреби у својни државе, коју могу користити сви железнички превозници и железнички превозници за сопствене потребе под једнаким условима. [97]

јавна канализација Скуп техничко-санитарних објеката и мера, којима се обезбеђује непрекидно и систематско сакупљање, одвођење, пречишћавање и испуштање отпадних и атмосферских вода насеља и привреде у одговарајуће пријемнике-реципијенте. [90]

јавна намена Јавно коришћење без обзира на облик својине. (Видети под: објекти јавне намене).

јавна површина Простор утврђен планом за објекте чије је коришћење, односно изградња од општег интереса, у складу са прописима о експропријацији (јавни путеви, паркови, тргови, улице као и друге површине у складу са посебним законом). [254]

јавна расправа Део шире целине – консултативног процеса јавности и органа који припремају и доносе прописе. Јавна расправа може да послужи као коректив претходно учињеног нетранспарентног лобирања, тиме што се током ње може показати да ли су решења о којима се расправља утемељена на стварној потреби и јавном интересу да се уреди неки однос или не. [273]

јавна својина Један од облика својине (поред приватне и задружне својине) које познаје Устав Србије (чл. 86). Јавна својина је државна својина, својина аутономне покрајине и својина јединице локалне самоуправе. [254] (Видети под: друштвена својина; државна својина).

јавна телекомуникациона мрежа Телекомуникациона мрежа која се користи за пружање јавних телекомуникационих услуга. [284, 321]

јавне службе (1) Организациона форма у којој се остварују права и интереси утврђени законом у области: образовања, науке, културе, физичке културе, ученичког и студентског стандарда, здравствене заштите, социјалне заштите, друштвене бриге о деци, социјалног осигурања и здравствене заштите животиња. [274]

(2) Генерички термин који означава услуге које власти (директно или индиректно) обезбеђују грађанима. Начела на којима се заснива рад јавних служби су једнакост (једнак приступ за све) и праведни услови приступа (већина јавних служби је субвенционисана, јер ове службе нису профитабилне). У контексту неолиберализма, који се током последњих деценија проширио Европом, многе јавне службе су приватизоване и делимично или потпуно трансформисане у приватне, што је довело до пораста цена услуга и нарушавања концепта једнаких услова просторне доступности. Такав развој догађаја изазвао је полемике које трају и данас. У ЕУ терминологији, јавне службе називају се „службама од општег интереса“. [282]

јавне услуге (1) Услуге од општег интереса или услуге од општег економског интереса које имају сврху да задовоље дневне потребе грађана. [321]

(2) Представљају скуп активности у које спада пружање услуга и производа који се нуде становништву. Производња јавних услуга нарочито долази до изражаја у три групе послова. Прва група послова обухвата школство, здравство, културу, социјално старање, спорт и рекреацију. Друга група услуга обухвата организовање рада комуналних служби, као што су водовод и канализација, јавна чисто-

ћа, јавни превоз, ПТТ услуге, даљинско грејање, електро-снабдевање и слично. У трећу групу услуга спада организовање великих регионалних саобраћајних, нафтоводних, далеководних, иригационих и сличних система. [137]

јавни водовод Скуп повезаних објеката који су у функцији захватања воде из уређеног и заштићеног изворишта, пречишћавања, складиштења и транспорта воде за пиће дистрибутивном водоводном мрежом до водомера корисника, који корисницима испоручује више од 10 m³/дан воде за пиће или водом за пиће снабдева више од 50 становника. [90]

јавни интерес (1) Интерес целе друштвене заједнице или њеног знатнијег дела о којем право увек мора да води рачуна и да га штити. У односу на приватни интерес, јавни интерес се штити увек а приватни кад је то изричито одређено правом и када је у складу са јавним интересом. Право ретко пружа прецизну одредбу о томе шта је јавни интерес, већ се то обично оставља надлежном органу да процени у свакој конкретној ситуацији. [137]

(2) Исход, односно транспоновање појединачних/парцијалних легитимних интереса. За период транзиције из тзв. социјалистичких/комунистичких друштава у постсоцијалистичка/посткомунистичка, у условима када се велики број ранијих јавних интереса урушава, нови јавни интереси већином нису „самозадати“ и „саморазумљиви“, већ се (тек) формирају, често споро. Да би нови јавни интереси били и легитимни, важно је да се формирају кроз демократску процедуру и компромис (тј. кроз успостављање заједничке сагласности свих друштвених актера). [309]

јавни превоз Превоз путника и робе уз накнаду за рачун трећих лица. [289] (Видети под: јавни саобраћај).

јавни приходи Сви приходи остварени обавезним плаћањима пореских обвезника, правних и физичких лица која користе одређено јавно добро или јавну услугу, као и сви други приходи које остварују корисници буџетских средстава и средстава организација за обавезно социјално осигурање. [113] (Видети и: јавни расходи).

јавни простор Отворени простор у власништву јавне установе или јединице локалне самоуправе који је свима на располагању. [169]

јавни пут Пут који испуњава прописане критеријуме за категоризацију од стране надлежног органа. Према значају саобраћајног повезивања јавни путеви се деле на: 1) државне путеве I реда (саобраћајно повезују територију државе са мрежом европских путева, односно део су мреже европских путева, територију државе са територијом суседних држава, целокупну територију државе, као и привредно значајна насеља на територији државе); 2) државне путеве II реда (саобраћајно повезују подручје два или више округа или подручје округа); 3) општинске путеве (саобраћајно повезују територију општине, односно града, као и територију општине, односно града са мрежом државних путева), и 4) улице (саобраћајно повезују делове насеља). [105]

јавни радови Један од основних циљева државе благостања је стварање одговарајућих услова привређивања, да би се живот и рад становништва и привреде нормално одвијали. Због тога држава предузима обављање свих великих

подухвата које приватни капитал организационо и технички није у стању да уради. У велике подухвате, са огромним позитивним дејствима, спадају изградња путева и пруга, лука и аеродрома, термо и хидроцентрала, иригационих система за заштиту вода и заштиту од вода. Нарочито су познати подухвати са вишенаменским дејствима, као што су изградња акумулационих језера на рекама која служе за спречавање поплава, за наводњавање, производњу електричне енергије, снабдевање становништва и привреде водом, за спорт и рекреацију. [137]

јавни расходи Расходи за робе, услуге и друга давања које држава обезбеђује без директне и непосредне надокнаде. [113] (Видети и: јавни приходи).

јавни саобраћај Обухвата превоз људи свим видовима саобраћајних средстава великог обима, уз наплату превозничке услуге, односно тарифе. Јавни саобраћај се организује у насељима – градовима изнад одређене величине (изнад 20 000 или 25 000 становника), у циљу повезивања места становања и места рада и других центара активности, и са ценама превоза које су примерене трошковима одржавања система и платежно способној тражњи корисника услуга. Квалитет јавног превоза се обично узима и као један од битних елемената квалитета становања у граду. [137]

јавни сектор (1) Јавни сектор (јавно власништво) је државни сектор кога чине материјални и људски ресурси путем којих државни менаџмент спроводи политике и управља заокруженом територијом, тј. државом. У јавни сектор спадају како национални, тако и регионални и локални ресурси.

Од ефикасности јавног сектора зависи привредни и културни развој друштва, производња јавних добара, јавно образовање, здравствена и социјална заштита, развијеност саобраћаја и саобраћајне инфраструктуре, макроекономска стабилност, раст и развој, спољнотрговинска размена, спољна и унутрашња задуженост, спољна безбедност и унутрашњи ред у држави, имовинска, правна и економска сигурност грађана, њихов стандард, итд. [64] (Видети и: приватни сектор; јавно-приватно партнерство).

(2) Део националне економије који обухвата општи ниво државе, као и нефинансијска предузећа под контролом државе (јавна предузећа) која се примарно баве комерцијалним активностима. [113]

јавни увид (1) Излагање планског документа на јавни увид врши се после извршене *стичручне контроле* нацрта планског документа. Излагање планског документа на јавни увид оглашава се у дневном и локалном листу и траје 30 дана од дана оглашавања. О излагању планског документа на јавни увид стара се министарство надлежно за послове просторног планирања, односно орган јединице локалне самоуправе надлежан за послове просторног и урбанистичког планирања. У случају да надлежни орган донесе одлуку о понављању јавног увида за део нацрта планског документа, јавни увид не може да траје краће од 15 дана од дана оглашавања. О извршеном јавном увиду планског документа, надлежни орган, односно комисија за планове сачињава извештај који садржи податке о извршеном јавном увиду, са свим примедбама и одлукама по свакој примедби. [111]

(2) Јавни увид је законом прописани поступак партиципације. Одвија се у фази нацрта плана, односно при крају процеса планирања. Омогућава свим заинтересованим да се обратe надлежним органима јединице локалне самоуправе и да поднесу примедбе на изложени плански документ у току трајања јавног увида. На овај начин обезбеђује се транспарентност и легитимитет, редукују потенцијални конфликти у простору и тако утиче на квалитет планског документа. [369]

јавно власништво (Видети под: јавни сектор).

јавно водоснабдевање Снабдевање водом за пиће из јавног водовода. [90]

јавно добро (1) Добро у општој употреби. Налази се изван имовинско-правног промета и за њега важи посебан правни режим. Најчешће су то добра која служе општој употреби свих лица (пловне реке, језера, путеви, тргови, паркови, мора и морске обале), непокретности и друге ствари од посебног културног и историјског значаја, зграде и друге непокретности намењене вршењу државних и јавних послова. [137] (Видети и: приватно добро).

(2) Опште узев, она вредност (објекат, артефакт) чије су постојање и квалитет у заједничком интересу свих грађана једне заједнице. Квалитет живљења и добробит грађана су основни општи принципи за успостављање и одржавање јавног добра, уопште и за дату/конкретну заједницу. Према формалним критеријумима, за јавна добра је карактеристично следеће: (1) нема ривалства у потрошњи јавног добра; и (2) искључивање потрошача из уживања јавног добра само је теоријски замисливо, тј. практично је немогуће. [309]

(3) Сви отворени простори, саобраћајни (улични) појасеви са свим саставним деловима (тротоари, бициклическе стазе, коловози, итд.) који су настали као резултат архитектонског и пејзажног уређења простора између зграда. У то се убрајају тргови, уређени јавно-приватни делови парцела пословних и других јавних зграда, паркови и сл. [169]

јавно предузеће Јавно предузеће је предузеће које обавља делатност од општег интереса, а које у Републици Србији оснива Република, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе. Делатности од општег интереса су као такве одређене законом у области: рударства и енергетике, саобраћаја, електронских комуникација, издавања службеног гласила Републике Србије и издавања уџбеника, нуклеарних објеката, наоружања и војне опреме, коришћења, управљања, заштите, уређивања и унапређивања добара од општег интереса и добара у општој употреби (воде, путеви, шуме, пловне реке, језера, обале, бање, дивљач, заштићена подручја и др.), управљања отпадом и другим областима. [104]

јавно-приватно партнерство (1) Дугорочна сарадња између јавног и приватног партнера ради обезбеђивања финансирања, изградње, реконструкције, управљања или одржавања инфраструктурних и других објеката од јавног значаја и пружања услуга од јавног значаја, које може бити уговорно или институционално, или као концесија која представља посебан облик јавно-приватног партнерства. [107]

(2) Најбоље решење које ће довести до ефикасности и јавног и приватног сектора јесу јавно-приватна партнерства која

представљају сарадњу између ова два сектора са циљем да се осигура финансирање пројеката и услуга, које традиционално обезбеђује јавни сектор. (Видети и: јавни сектор; приватни сектор).

јавно природно добро Јесте уређени или неуређени део природног богатства, односно ваздуха, водних добара, приобаља, подземних добара, шумских добара, предела или простора, једнако доступан свима. [99]

јавност (1) Особина, стање онога што је јавно (отворено, нескривено, супротно тајном). [36]

(2) Једно или више физичких или правних лица, њихова удружења, организације или групе. [99]

(3) Друштвена заједница, друштво, свет, јавно мњење, публика, која се несметано окупља и изражава своје ставове.

(4) Јавност је једна од три главне групе учесника у процесу планирања (поред планера и политичара). [68]

јаловина Рударски отпад који је потребно изместити да би се обављала експлоатација корисне минералне сировине. [119]

јаловиште Место на које се одлаже јаловина.

јапификација Назив термина потиче од енглеске речи "YUPPIE" ((y)oung (u)rban (p)rofessional). Јапификација локалних услуга подразумева увођење продавница, ресторана, кафеа и сл. који су намењени датој групи становништва која није скромног финансијског статуса, а при том се потискују локалне услуге због високе цене закупа простора. (Видети под: центрификација).

јединица локалне самоуправе Јединицу локалне самоуправе чини одређена локална заједница (општина, град) која је образована у складу са законом на ужем делу државе. Границе јединица локалне самоуправе утврђене су границама катастарских општина са њене територије. [123]

једнакост услуга Означава доступност услуге која није стандардизована, него је организована у зависности од демографских, социјалних, културних, економских и просторно-насељских обележја локалне заједнице. [274]

језеро Тело стајаће површинске воде. [90]

јонизујућа зрачења Електромагнетска или честична зрачења која могу да произведу јоне и проузрокују штетне ефекте по живот и здравље људи и животну средину. [101]

Јоханесбургска конференција (Светски самит о одрживом развоју) Конференција која је одржана 2002. године у Јоханесбургу (Јужноафричка Република). На конференцији су оцењени резултати постигнути у спровођењу *Агенде 21*, од Рио конференције до тог периода, и означени су неки правци даљих активности. Усвојена су два основна документа: (1) Јоханесбургска декларација о одрживом развоју, која садржи општа одређења на плану предузимања одређених активности у правцу остваривања циљева одрживог развоја; и (2) Јоханесбургски план за спровођење, договорен од стране влада, а који детаљније разрађује акције и потребне мере у различитим областима ради остваривања циљева одрживог развоја. [309]

К

кабловски дистрибутивни систем (КДС) Систем каблова и уређаја намењених првенствено за дистрибуцију радио и ТВ програма. [274]

камп (1) Привремено насељавање ради одмора, опоравка или разоноде у покретним објектима. Највише их има дуж транзитних туристичких праваца и у туристичким регионима. [304]

(2) Категоризовани угоститељски објекат на отвореном простору, функционално организован, ограђен и обезбеђен, у којем се пружају услуге привременог постављања и коришћења покретне опреме за камповање, услуге смештаја у стационарном објекту за смештај (камп приколице, камп кућице и бунгалови) и услуге паркирања моторних возила гостију, са најмање 15 возила. [342]

канализациона мрежа Систем подземних цевовода који се поставља у природне или вештачке канале и служи за одводњавање фекалних, површинских, отпадних и других вода. [137] Ови системи се пројектују тако да се све врсте отпадних вода које се формирају на подручју каналисаног слива одводе истим каналима и колекторима према уређају за пречишћавање, где се заједнички пречисте и испусте у одговарајући водоток. [83]

каналисање отпадних вода из објеката Представља метод прикупљања и каналисања отпадних, фекалних и површинских вода и њихово допремање у специјалне уређаје за пречишћавање ради ослобађања од штетних састојака пре испуштања у окружење. Каналисање отпадних вода из објеката може се вршити помоћу јавних канализационих система или приватних (индивидуалних) система, као што су нужници, септичке јаме или поља за излучивање. [137]

капацитет животне средине Јесте способност животне средине да прихвати одређену количину загађујућих материја по јединици времена и простора, тако да не наступи неповратна штета у животној средини. [99]

капацитет предела Одражава степен прилагођавања планираним променама без значајних утицаја на карактер предела. Капацитет предела се мења у односу на тип и природу предложене промене. [274]

капацитет простора и животне средине туристичког подручја Представља максималан обим и интензитет коришћења простора и ресурса за развој туризма који не доводи до деградације простора, поремећаја у екосистемима и загађења животне средине. [274]

капитал Он може бити производни – робни и финансијски – новчани. У новчаном облику то су средства издвојена за инвестирање. Нове инвестиције ће се предузети ако је повраћај већи од уложених средстава. Извори ангажованог капитала могу бити сопствена и позајмљена средства. Капитал у робном облику обухвата фиксни и обртни капитал.

Фиксни капитал преноси своју вредност на нов производ у дужем временском периоду амортизацијом. Обртни капитал преноси своју вредност на нов производ у једном репродукционом циклусу. [4]

каптажа (1) Грађевински објекат којим се на хигијенски начин захвата изворска - подземна, површинска и атмосферска вода ради јавног снабдевања становништва водом за пиће. [270]

карактер предела Доследна и јасна шема (образац) предеоних елемената који га чини препознатљивим, другачијим у односу на остале. [274]

карактеризација предела (1) Процес издвајања предела сличног карактера, њихово картирање, класификација и опис. [274]

(2) Подразумева класификацију и опис предела, са циљем да се издвоје типови предела (енгл. landscape character type) и подручја (енгл. landscape character area) који се разликују по свом карактеру, без изношења било каквог става о њиховом квалитету, а процена треба да одговара намени и циљевима у односу на које се формира. [208]

Карпатска конвенција Конвенција потписана 2003. године у циљу сарадње у области просторно-развојне политике и заштите животне средине између седам држава кроз које се простиру Карпати. [274]

Картагена протокол о биосигурности Међународни уговор који регулише кретања (од земље до земље) живих модификованих организама који су резултат модерних биотехнологија. Република Србија је ратификовала овај Протокол 2006. године. [274]

карте Умањени, математички одређени и уопштени прикази Земљине површине на равни. Приказују размештај, комбинације и везе природних и друштвених појава, одабраних и карактерисаних у вези с наменом те карте. [184]

картографски симбол Јесте поједностављени писани или графички знак којим се на картама приказује неки објекат, појава или њихов стварни међусобни однос. [268]

каталог избора Каталог избора је техника комуникације којом се заинтересованим групама нуди избор између одређеног броја унапред припремљених опција. Ова техника има за циљ да будући корисници добро разумеју планирану интервенцију у простору и да усклади њихове жеље и потребе са решењима које је могуће реализовати. [369]

катастар Јавна књига која представља основну државну евиденцију о непокретностима, водовима и правима на њима. Најчешће се воде два катастра. Један је катастар о земљишту и објектима и правима на њима, а други је катастар о водовима у којима се подаци приказују графички, нумерички и описно. Катастар садржи катастарске парцеле са подацима о носиоцима права својине, располагања непокретностима и њиховог коришћења, о вредности некретнина, приходима који се остварују на некретнинама, увећаној вредности некретнина и теретима на непокретностима. Савремени катастри су спојени са земљишним књигама, тако да се у њима могу наћи сви подаци који се односе на својину, вредност и коришћење грађевинског и пољопривредног земљишта. [137]

катастар водова Јесте основни регистар о водовима и стварним правима на њима. Катастар водова састоји се од: (1) елабората премера водова; (2) збирке исправа; и (3) базе података катастра водова. [92]

катастар загађивача Јесте регистар систематизованих информација и података о загађивачима медијума животне средине са подацима о њиховој локацији, производним процесима, карактеристикама, материјалним билансима на улазима и излазима сировина, полупроизвода и производа, постројењима за пречишћавање, токовима отпада и загађујућих материја и месту њиховог испуштања, третмана и одлагања. [99]

катастар непокретности Јесте основни и јавни регистар о непокретностима и стварним правима на њима. Непокретности које се уписују у овај катастар су: (1) земљиште (катастарске парцеле пољопривредног, шумског, грађевинског, водног и другог земљишта); (2) надземни и подземни грађевински објекти; и (3) посебни делови објеката који чине грађевинску целину (стан, пословни простор, гаража и други). [92]

катастарска класа Свака катастарска култура, осим рибњака, са најбољим природним и економским условима за производњу увршћује се у прву катастарску класу. Иста култура са непосредно слабијим природним и економским условима се сврстава у другу класу и тако редом до најниже, осме класе. [261] (Видети и: катастарска култура; бонитетна класа).

катастарска култура Парцеле пољопривредног и шумског земљишта сврставају се у следеће катастарске

културе: њива, врт, воћњак, виноград, ливада, рибњак, пашњак, шума, трстик и мочвара. [92]

катастарска општина (1) Јесте територијална јединица која по правилу обухвата подручје једног насељеног места, за коју се законом утврђује назив и која представља основну јединицу за коју се врши катастарски премер и оснива, обнавља и одржава катастар непокретности. [92]

(2) Катастарска општина обухвата, по правилу, подручје једног насељеног места, а ако то посебни разлози захтевају, за два или више насељених места може се образовати једна катастарска општина или се за подручје једног насељеног места може образовати више катастарских општина. Назив, статус, границе и промене катастарске општине, одређују се законом. [67]

катастарска парцела (1) Јесте основна катастарска територијална јединица и представља део земљишта у *катастарској општини* одређен границом (међом) и означен јединственим бројем, на коме постоји право својине. [92] (Видети под: грађевинска парцела).

(2) Катастарска територијална јединица, део земљишта који се користи на исти начин, чији је носилац права, односно држалац једно или више лица (када на земљишту постоји сусвојина или заједничка својина) и налази се у истој катастарској општини. [254]

(3) Ограничен део површине земљишта који припада једном власнику и који је посебно обележен на катастарском плану. Катастарска працела представља основну катастарску јединицу и служи као база за одређивање земљишно-књи-

жног тела у систему земљишних књига. Скуп више катастарских парцела, географски и економски повезаних у целину, чини катастарску општину, а више таквих општина сачињава катастарски срез. [137]

катастарски план Јесте дводимензионални приказ парцела и објеката у равни државне пројекције. [92]

катастарски план водова Јесте дводимензионални приказ водова у равни државне пројекције, и издаје се на основу базе података катастра водова и катастра непокретности у дигиталном или аналогном облику. [92]

катастарски премер Јесте геодетско мерење и прикупљање података о непокретностима и имаоцима права на непокретности. Катастарски премер врши се у циљу оснивања или обнове *кајџасџра нејокрејџности*. [92]

катастарски срез Јесте територијална јединица за катастарско класирање земљишта. [92]

катастарско класирање земљишта Јесте утврђивање катастарске културе и класе за парцеле пољопривредног и шумског земљишта у оквиру једне катастарске општине у односу на катастарски срез. Оно се врши на основу природних и економских услова производње постојеће културе на земљишту и служи за утврђивање катастарског прихода. [92]

катастрофа (1) Природне или створене непогоде, као што су земљотрес, поплава, суша, пожар, торнадо, таласи, експлозије, епидемије и слично, које доводе до нежељених трагичних последица. [137]

(2) Изненадан, насилан догађај који изазива драстичне промене у екосистему. У овакве догађаје спадају шумски пожар или експлозија, као и хемијски акциденти већих размера. [309]

категоризација водотока Категоризацијом водотока се врши разврставање водотока и језера, односно њихових делова према квалитету воде који треба да се одржи, односно постигне ради стварања услова за живот становништва и развој привреде. [90]

катуни Сезонска сточарска насеља у планинама. Другачије се називају бачије, појате и летњи сточарски станови. [304]

квалитативна урбанизација (Видети под: интензивна урбанизација).

квалитет ваздуха Степен контаминације ваздуха спољне средине загађујућим материјама. Стандарди квалитета ваздуха су правни лимити који управљају дозвољеним нивоима специфичних аерозагађивача током одређеног периода и у специфичном региону. [309]

квалитет воде Степен исправности воде за људску употребу. [137]

квалитет живљења (Видети под: квалитет живота).

квалитет живота (1) Појам који је уведен 60-их година XX века као социјални индикатор достигнутог нивоа животног и друштвеног стандарда сваког појединца. Представља синтезу благостања које се изражава претежно финансијским показатељима и животног стандарда који се мери помоћу физичких индикатора. Да би се избегла једностраност ова два појма, уведен је појам квалитета живота, који је много обухватнији и представља

укупност елемената расположивих сваком појединцу. С тим у вези, квалитет живота се мери у зависности од степена задовољења основних потреба сваког појединца као што су стан, храна, одевање, квалитетна вода, радно место и коришћење здравствених, просветних и рекреативних услуга у одговарајућој мери. [137]

(2) Квалитет живота је однос између појединца и његове животне и друштвене средине. Под квалитетом живота подразумева се задовољење свих људских потреба за појединца, посматрајући то са здравственог, физичког, социолошког и економског гледишта. Често се под квалитетом живота подразумева економски просперитет, па се поистовећује са животним стандардом. Квалитет живота је субјективан појам. Оно што је за једног човека квалитет, не мора да буде и за другог. [73]

квалитет животне средине Јесте стање животне средине које се исказује физичким, хемијским, биолошким, естетским и другим индикаторима. [99]

квалитет земљишта Степен квалитета земљишта са аспекта носивости и стабилности тла и других сличних особина, неопходних за изградњу и развој насеља. Поред физичких и техничких особина тла, приликом мерења квалитета земљишта узимају се и неке друге карактеристике, као што су загађеност земљишта фекалним и отпадним водама. [137]

квалитет предела Утврђује се на основу физичког стања предела, природности, функционалности, визуелних и еколошких одлика. Одражава стање појединих карактеристика и елемената предела који стварају његов карактер. [274]

квантитативна урбанизација (Видети под: екстензивна урбанизација).

кварт Представља урбано јединично подручје, најчешће код једног града, дефинисано и територијално означено различитим могућим елементима, као што су: саобраћајни систем или поједине саобраћајнице; улице; тргови; зелене површине или други урбани карактеристични знакови. Један квартал може да има различите или издвојене функције, као нпр. функције становања, пословне делатности, индустријске, спортско-рекреативне и др. Квартл може да буде месна заједница, али често је то један блок или јато зграда, односно суседство или једна улична зона. [174]

квартарне делатности Представљају ванпривредне услужне делатности (некада су сматране делом терцијарног сектора, као једним од три базична сектора националне економије). Уобичајена подела услужног сектора у већини националних економија обухвата: терцијарни сектор (ресторани, хотели и сл.); квартални сектор (транспорт, трговина, комуникације, финансије и администрација); и квинтални (здравство, образовање и рекреација). [193]

Keјнзијанска држава благостања Назив је добила по енглеском економисти Џону Мејнарду Кејнсу (John Maynard Keynes) (1883-1946). Након велике економске кризе, тј. од 30-их година XX века све до 70-их година XX века, у економској теорији долази до развоја кејнзијанизма. Кејнзијански идеал је стање пуне запослености. Кејнзијанска држава благостања, као форма капиталистичке привреде, налик је игри с позитивним исходом: у игри с нултим исходом играчи би се борили

један против другог, а у овој класе признају интересе партнера у игри: радници признају значај профита, јер им он једино обезбеђује запослење, а капиталисти признају благостање јер им оно осигурава рад. [136]

Кјото протокол Протокол уз Конвенцију УН о климатским променама којим се регулише редукција гасова стаклене баште. Кјото протокол је усвојен на трећем састанку Конференције Конвенције УН о климатским променама у Кјоту (Јапан), 1997. године. [309]

класификација вода Класификацијом вода се врши општа подела вода у класе и одређују основни показатељи и границе њихових дозвољених вредности за поједине намене. [90]

кластер Појединачни корисник подстицаја/група сродних предузећа или удружења произвођача из једне гране, укључујући и произвођаче сировина, као и владине и невладине организације, научне и образовне институције, које тако удружене решавају заједничке проблеме и, унапређујући пословање постижу успех у одређеном сегменту делатности, натпросечну конкурентност и промоцију у земљи и иностранству. [292]

клизиште (1) Вид ерозије земљишта која се одвија под утицајем природних и сеизмолошких прилика, при чему се део стеновите или растресите масе одваја од подлоге и неконтролисано клизи по клизној површини. [111]

(2) Општи назив за све типове померања земљишта низ падину услед слабљења чврстоће тла, под утицајем воде или вештачки изазваних оптерећења. [309]

клијентелизам Пракса која се сусреће у друштвеним порецима базираним на односима сервилности према онима који имају моћ, најчешће политичку. У замену за добра, услуге, или, најједноставније, за новац, онај који је сервилан ставља се на услугу ових структура или индивидуалаца и помаже им да задрже друштвену или пословну позицију коју имају. Основни принцип код клијентелизма је *Quid-pro-quo*, или „рука руку мије”.

климатске промене Промена климе која је директно или индиректно условљена људским активностима које изазивају промене у саставу глобалне атмосфере, и која је суперпонирана на природна колебања климе, осматрана током упоредивих временских периода. [309]

кључни региони Кључни су они региони унутар неке земље (групе земаља) које карактерише највећа густина насељености и највећи степен привредних активности. [321]

коэффицијент изграђености Јесте количник површине заузетог земљишта и површине укупног земљишта. [174]

коэффицијент коришћења земљишта Процент коришћења грађевинског земљишта зависи од густине изграђености, броја и величине станова и густине настањености. Овај коэффициент приказује развијену бруто површину основе зграде у односу на површину парцеле. [174]

коэффицијент насељености (Видети под: густина насељености).

колаборативно-комуникацијско планирање (1) Иницирање комуни-

кације и интеракције, укључивања и дискурса резултат је померања пажње са техничких на друштвене аспекте планирања и наново је актуелизовало тему *партиципације*. Извор овог схватања представља уверење да научни (технички, стручни) ум, критеријуми и разлози који се примењују без сагледавања социополитичког контекста, могу довести до разних негативних последица планирања. [353] Комуникативним концептом се промовише процес заједничког учења у којем гледишта и планови настају у контексту друштвене стварности. Полазиште му је интеракција и међусобни напори усаглашеног разумевања, где се до општег интереса „долази рационалним путем кроз комуникацију“. [358]

(2) Парадигма колаборативно-комуникацијског планирања у порасту је од касних 80-их година XX века на Западу. Основни правац ове планске школе грана се на више страна, где у Великој Британији и у теорији и у пракси више наглашавају колаборативну димензију, а у САД-у више делиберативну (комуникацијску) димензију. Обе гране настале су у истом контексту тражења тзв. „трећег пута“, као наводно најбољег одговора изазовима економског реструктурирања и локалних прилагођавања, у чему се наглашава значај: (1) партиципације; (2) давања моћи депривилегованима, слабима и другима на локалним нивоима; (3) партнерства; (4) социјалне (друштвене) правде; и (5) економске одрживости одлука. У планирању, ово се манифестује као теоријско и практично настојање да се попуни концептуална празнина која је остала након доминације модела инструмен-

талне рационалности, до краја 70-их година XX века, и критике планирања од стране Нове деснице, у 80-им и 90-им годинама XX века. [43]

колективни интерес (Видети под: заједнички интерес).

колектор Колектор прикупља фекалне воде из разних праваца и одводи их у станицу за третирање отпадних вода. [137]

коловоз Изграђена површина јавног пута по којој се одвија саобраћај и чине га саобраћајне траке (возне, додатне, ивичне, зауставне и сл.) за кретање, односно мировање возила. [105]

комасација (1) Укрупњавање или промене облика парцела како би се земљиште рационалније користило, као и у случају потребе извођења радова (изградња инфраструктурних објеката, извођење противерозионих мера и сл.). Законом је регулисано да се обнова премера и комасација може спровести искључиво кроз поступак израде катастра непокретности – евиденција о непокретностима и правима над њима. [336]

(2) Аграрна мера којом се образују веће и правилније земљишне парцеле у циљу омогућавања економичнијег обрађивања пољопривредног земљишта, при чему власник једног земљишта у замену добија земљиште другог власника. [254]

комерцијални отпад Отпад који настаје у предузећима, установама и другим институцијама које се у целини или делимично баве трговином, услугама, канцеларијским пословима, спортом, рекреацијом или забавом, осим отпада из домаћинства и индустријског отпада.

компактни град (енгл. Compact City)

(1) Термин који се навелико користи за промовисање одрживе урбане форме и који се по правилу сматра решењем проблема *неконтролисаног ширења градова*. Добре стране које компактни град носи су: већа енергетска ефикасност и смањено загађење због тога што веће густине насељености чувају земљиште, омогућавају становништву да живи ближе продавницама и местима рада и да користе одрживе видове саобраћаја. Осим позитивних учинака на животну средину, компактни градови утичу и на друштвену разноликост и повезаност међу људима. Компактни град се повезује са претпоставком о ослобађању градског окружења од потражње за новим насељима, али код оних који промовишу компактне градове често изостаје критичко разматрање односа града и његовог залеђа због усмерености искључиво на град. [242]

(2) Модел компактног развоја града подразумева интензивно коришћење градског земљишта, и доминантну моноцентричну просторно-физичку структуру. При том се промовишу политика урбане регенерације, пројекти оживљавања замрлих површина у централној градској зони, пројекти ревитализације самог градског језгра, и фаворизују инвестиције у јавни градски саобраћај (у односу на инфраструктуру посвећену аутомобилу). Захваљујући високим густинама насељености и доброј приступности, удео пешачења и јавног градског саобраћаја у компактном граду је изузетно висок. У многим студијама се наводи да је компактна урбана форма најекономичнија са становишта укупне потрошње енергије. На рачун оваквог концепта урбаног

развоја стављају се примедбе како он уопште не може значајније да утиче на заустављање веома силовитих токова дезурбанизације, као и да редуковањем отворених, зелених површина унутар урбаног ткива доводи до снижавања квалитета градског живота. [142]

компактност (1) Карактеристика конфигурације (облика) територије. Од два ареала једнаке површине, компактнији је онај чија је форма ближа кругу, где је лакша укупна доступност до периферних тачака. [184]

(2) Један од показатеља равномерности, односно неравномерности у размештају објеката. Критеријум компактности је важан у социјално-економској и административној регионализацији, с уважавањем оптимизације унутаррегионалних веза. [184]

компаративне предности (1) Чиниоци који издвајају просторну целину и преко којих се дефинише њена предност у односу на друге. [321]

(2) Принцип који омогућава сагледавање оних области или грана делатности заједнице која има одређене предности у односу на друге заједнице (националне, регионалне или градске). Ово практично значи да једна национална привреда, регион или град треба да оствари специјализацију у свим активностима у којима може постићи већу ефикасност или продуктивност рада у односу на своје економске партнере или конкуренте. Принцип компаративне предности је значајан у условима слободног кретања роба и капитала. [137]

компензација (1) Принцип или инструмент који се примењује у случају да мере економске политике или одређени економски подухват доведе

до извесних поремећаја у функционисању једне делатности одређеног подручја или одређене групе становника. Поремећаји могу бити изражени као губици код једне групе становника. [137]

(2) Компензација је једна врста мере или стандарда који треба да изједначи штету и користи, тако да укупна друштвена корист буде позитивна. [137]

(3) Исплата правичне накнаде власнику за експроприсано земљиште и зграде у висини тржишне цене, у случајевима изградње саобраћајница, путева или за друге јавне потребе. Држава је такође дужна да исплати компензације овим власницима уколико је, неком својом мером, утицала на опадање вредности њихове имовине. [137]

(4) Настојање да се постигне некаква равнотежа између ефикасности и једнакости. [40]

компјутерска писменост Компјутерски писменим лицима се сматрају она лица која умеју да обављају четири основне активности на рачунару, и то: обраду текста, израду табела, слање и примање електронске поште и коришћење интернета. Лица која делимично познају рад на рачунару су лица која умеју да обављају једну, две или три активности на рачунару, али не и све четири наведене. Лица која не умеју да обављају ни једну активност на рачунару сматрају су компјутерски неписменим лицима. Подаци се прикупљају за становништво старо 15 и више година. [212]

компостирање (1) Третман биоразградивог отпада под дејством микроорганизама, у циљу стварања компоста, у присуству кисеоника и под контролисаним условима. [125, 322]

(2) Поступак којим се органски биљни отпадни материјали излажу биолошком разлагању и којим се добија компост, врста органског ђубрива. [73]

компехензивно-рационалистички модел Овај модел дубоко је укорењен у мисли и у производној и друштвеној пракси Запада, а његову окосницу чине следећи елементи: (1) целовито дефинисан проблем; (2) разматрање и оцењивање сагледивих алтернатива; (3) располагање свим основним информацијама од самог почетка поступка расуђивања; (4) потпуна информација о последицама свих алтернатива; (5) потпуна информација о вредностима и преференцијама грађана; и (6) потпуно расположиво време, техничко знање и средства. [43] (Видети под: рационални модел планирања) (Видети и: инкременталистички приступ).

компромис (1) Доминантни начин решавања конфликта односно усклађивања интереса у тзв. друштвима полиархије. Неопходни предуслови за успостављање компромиса су: (1) постојање равнотеже снага и релативно равномерне дисперзије друштвене моћи у заједници; (2) отвореност институција и организација за стављање релевантних питања на дневни ред; (3) јавност и јавни увид у процедуре и механизме припремања, доношења и спровођења одлука; и (4) успостављање и поштовање транспарентних критеријума у дефинисању јавних добара. [309]

(2) Према немачком социологу и филозофу Јиргену Хабермасу (Jürgen Habermas) (1929 -), компромис значи да свако задовољава своје интересе само делимично, али нико у потпуности. Компромис има две логичке претпо-

ставке: прво, мора постојати равнотежа снага која сама по себи искључује доминацију једног од интересената над другима, и друго, интереси о којима се ради морају бити различити, у том смислу да се не могу спојити у једном општем интересу (нису „поопштиви”, јер би онда и без компромиса били непосредно обавезни). [42]

комунална инфраструктура Јесу сви објекти инфраструктуре за које решење за извођење радова, односно грађевинску дозволу издаје јединица локалне самоуправе. [111]

комунална опрема Земљиште, зграде, опрема и услуге, укључујући јавне објекте, игралишта и паркове који служе за задовољење свакодневних комуналних, рекреативних и социјалних потреба становника локалне заједнице. [137]

комуналне делатности Комуналне делатности су делатности од општег интереса. Комуналне делатности су: (1) снабдевање водом за пиће; (2) пречишћавање и одвођење атмосферских и отпадних вода; (3) производња, дистрибуција и снабдевање топлотном енергијом; (4) управљање комуналним отпадом; (5) градски и приградски превоз путника; (6) управљање гробљима и сахрањивање; (7) управљање јавним паркиралиштима; (8) обезбеђивање јавног осветљења; (9) управљање пијацама; (10) одржавање улица и путева; (11) одржавање чистоће на површинама јавне намене; (12) одржавање јавних зелених површина; (13) димничарске услуге; и (14) делатност зоохигијене. [108]

комуналне отпадне воде Употребљене воде из насеља које се или испуштају у природне водотокове (пречишћене

или директно) или се разливају по површини. Дешава се да и веће индустрије своје отпадне воде прикључе на комуналну канализацију. [73]

комунални отпад Отпад из домаћинства, као и други отпад који је због своје природе и састава сличан отпаду из домаћинства. [125]

комунални центар Тип друштвених и пословних центара града који опслужује углавном средњорочне потребе становништва. Лоцира се на раскрсницама главних улица. Има гравитационо подручје са око 20 000 становника (максимална удаљеност до 15 минута пешачења, радијус око 1 000 m). [304]

комунално-складишна зона Она се планира за лоцирање складишта (опште робних, специјализованих и других), стоваришта за воће и поврће, силоса за житарице, хладњача за месо и друге производе, предузећа за опслуживање саобраћаја (трамвајски депо, површине возних паркова аутобуса, камиона, паркинзи теретних и грађевинских машина, предузећа градске чистоће и одржавања путева и улица, расадници градског зеленила и сл.), предузећа за сакупљање и обраду секундарних сировина (отпади), стоваришта грађевинског материјала. Комунално-складишна зона се поставља ван стамбених територија, тако да по могућности користи делове заштитне и индустријске зоне. Због своје функционалне разнородности, као и због различитог распореда складишта и комуналних предузећа, зона сама по себи не представља компактну територију. [172]

комуникација (1) Представља сваки облик остваривања везе између акти-

вности у тачки А и активности у тачки Б. Активности у простору могу да буду повезане: саобраћајницама, телекомуникацијама, енергетским мрежама (струја, гас, вода) и еколошким мрежама (канализација, дренаже, канали за наводњавање, мреже осматрања). [316]

(2) Пренос (трансфер) информација, идеја, чињеница, жеља, намера, ставова или емоција од једног лица ка другом или из једног извора на пријемник, првенствено путем симбола. Процес укључује кодирање, трансмисију, декодирање као и реаговање на примљене поруке. [137]

(3) Означава размену или преношење информација између одређеног броја особа путем јавно доступних електронских комуникационих услуга, изузев информација које се преносе у склопу услуга јавног емитовања програма преко електронских комуникационих мрежа и које се не могу повезати са одређеним претплатником или корисником, односно примаоцем. [94]

комуникациона мрежа Систем за ширење информација, новости и знања из свих области људске делатности. [137]

комутација пакета Електронски комуникациони уређај који обезбеђује преспајање више врста услуга, које су претходно обједињене у облику дигиталних пакета. [274]

комутирана мрежа Скуп средстава која обезбеђују међусобно преспајање корисника мреже. [274, 321]

Конвенција о биолошкој разноврсности (биодиверзитету) Међународни уговор који је ступио на снагу 1993. године, а који је Република Србија ратификовала 1. марта 2002. године. Ради

постизања својих циљева, конвенција промовише успостављање сарадње између држава у духу Рио декларације о животној средини и развоју, а нарочито подржава научну и стручну сарадњу, једнаку поделу користи које проистичу из коришћења генетичких ресурса и широко коришћење, по животну средину, здравих технологија. [309, 274]

Конвенција о заштити светске културне и природне баштине Генерална конференција Организације уједињених нација за просвету, науку и културу је 1972. године у Паризу усвојила ову конвенцију. Конвенција је ступила на снагу 1975. године. Најзначајнија карактеристика Конвенције о заштити светске културне и природне баштине је да, имајући у виду да су природа и култура комплементарне а културни идентитет снажно повезан са природном средином у којој се развија, у једном документу повезује концепт заштите природних и културних добара. [309]

Конвенција о мочварним подручјима (Рамсарска конвенција) Конвенција о мочварним подручјима/воденим стаништима која су од међународног значаја, нарочито као станишта птица мочварица, такође позната као Рамсарска конвенција према иранском граду у коме је 1971. године усвојена. Ова конвенција је ступила на снагу 1975. године. [309] (Видети под: Рамсарска конвенција).

Конвенција о очувању европске дивљачи и природних станишта (Видети под: Бернска конвенција).

Конвенција о очувању миграторних врста дивљих животиња (Видети под: Бонска конвенција).

Конвенција Уједињених Нација о борби против дезертификације

Ова конвенција је усвојена 1994. године у Паризу, а ступила је на снагу 1996. године. Конвенција препознаје као главна питања физичке, биолошке и социоекономске аспекте борбе против ширења пустиња (дезертификације), преумеравање трансфера одговарајућих технологија и укључивање локалних популација људи у активности заштите од дезертификације. [309]

конвенционална пољопривреда

Систем пољопривредне производње који карактеришу висока капитална интензивност, монокултура и интензивна употреба синтетичких инпута, попут хемијских ђубрива и пестицида, са основним циљем максимизирања продуктивности и профита. [274] (Видети и: органска пољопривреда).

конверзија Претварање права коришћења у право својине на грађевинском земљишту за лица, носиоце права коришћења на изграђеном и неизграђеном грађевинском земљишту, на коме је као титулар права својине уписана држава, аутономна покрајина или јединица локалне самоуправе. Предмет конверзије је катастарска парцела изграђеног или неизграђеног грађевинског земљишта. [116]

конгресни туризам Скуп односа и појава које произилазе из путовања и боравка особа које се састају ради размене научних и стручних информација. [342] (Видети под: МІСЕ).

кондоминијум Представља комбинацију приватне и заједничке својине у вишеспратним стамбеним зградама, пословним, рекреативним и другим

објектима, а чланови кондоминијума су заједнички власници земљишта и зграде у активном идеалном делу и власници изграђеног простора који могу издавати или отуђити. [274]

конзервација (1) Процес (социјални, политички, уметнички, научни, професионални и хумани) који одлаже пропадање у свим његовим облицима и спречава уништење и пустошење културног наслеђа. [321]

(2) Одржавање зграда у сигурном и функционалном стању. Спречавање даљег пропадања објеката у лоше одржаваним подручјима, помоћу одговарајућих закона и прописа. [137]

конкурентне предности (Видети под: конкурентска предност).

конкурентност (1) Овај термин се односи на капацитете једне привреде да оптимално искористи првобитну имовину, да би остварила виши стандард производње, подигла животни стандард и проширила могућности запослења. [152] (Видети под: конкурентска предност).

(2) Конкурентност једног подручја јесте његова способност да се прилагођава променљивим приликама, на начин да задржи или побољшава своју позицију и место у глобалној конфигурацији (наравно, у односу на друге). [42]

конкурентска предност (конкурентне предности, конкурентност)

(1) Јединствена обележја/потенцијали неког региона (подручја) према којима се тај регион (подручје) разликује од других и који осигуравају економске предности у односу на друге. [321]

(2) Способност одређене организације или институтције да, према извесном скупу критеријума, буде квалитетнија од изабране друге групе организација или институција. [309]

консултовање (саветовање) (1) Према моделу лествице партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *консултовање* је други ниво токенизма или симболичне партиципације која омогућава онима без моћи да се чују и да добију одређене информације. У случају токенизма, грађани не располажу механизмима којима би могли да утичу да њихова мишљења заиста буду уважена од стране људи на власти. [44] (Видети под: токенизам).

(2) Консултовање обухвата различите облике учешћа грађана у утврђивању приоритета локалне заједнице као што су панели, јавне расправе, консултације путем електронских медија и интернета, учешће у раду савета корисника услуга и других саветодавних тела. [44]

контаминација Уопштено значи загађење, прљање, мешање неједнако вредних елемената. Најчешће се употребљава у смислу загађивања атмосфере, земљишта, воде, хране и др. радиоактивним материјама, биолошким агенсима, изазивачима заразних болести, бојним отровима или другим загађујућим агенсима. [281]

контролно (регулативно) планирање Оно је у надлежности агенција ауторизованих од стране државе, са израженим атрибутима централизације. Планерски органи су најчешће институционализовани и у потпуности располажу апаратом легислативне

и административне контроле и санкционисања. Имплементација је у оквиру овог модалитета планирања виђена пре свега као повиновање, односно придржавање прописа од стране свих учесника у процесу планирања. Агенције за планирање обезбеђују механизме спровођења планских решења. Кршење прописа доводи до санкција. [69]

конурбација (1) Збир или непрекидна мрежа урбаних заједница које су се физички стопиле услед раста становништва и ширења насеља. Конурбација је полицентричан облик агломерације. Физичка близина и континуитет изграђених подручја су предуслов за дефинисање конурбације, што не значи да се између насеља не могу јавити зелене/слободне површине. Конурбације су, уопштено говорећи, настале током индустријске револуције, када су насеља грађена у подручјима богатим сировинама (на пример, у близини рудника). Конурбације су се, такође, развиле и у приобалним зонама (између обалне линије и планинског залеђа). [282]

(2) Велика урбана целина настала спајањем неколико суседних градских насеља, у којој се поједина насеља издвајају само на основу административне поделе. Градска насеља унутар једне конурбације најтешње су међусобно повезана економским (поседно саобраћајним), културним и другим везама. Конурбације се најчешће јављају у облику урбаних система, састављених од једног водећег центра и групе мањих градских насеља. [184]

(3) Континуирано изграђена и релативно компактна полицентрична урбана подручја у којима готово да нема рурал-

них насеља нити простора намењеног пољопривреди. Развијале су се као просторни изрази убрзаних „револуција“ (индустријске, научне, техничке, технолошке, демографске, урбане, саобраћајне, социјалне...) које су половином XIX века захватиле Енглеску, Велс и делове Шкотске у Европи и североисток Сједињених Држава у Америци. [337]

(4) Конурбације су велике урбане агломерације које досежу величине читавих регија с континуитетом урбанизованости. То су појаве искључиво индустријског доба. Појам и израз *конурбација* први је употребио шкотски биолог, социолог, географ, урбаниста, сер Патрик Гедис (Patrick Geddes) (1854-1932), а развио британски географ Чарлс Банци Фосет (Charles Bungey Fawcett) (1883-1952). Под конурбацијом се најчешће подразумева спајање двају или више градова у територијални континуитет. Конурбација постоји увек онда када су градови један другоме довољно близу да тиме њихове заједничке функције буду промењене, и ако се појављују заједнички управни и технички проблеми. [179]

конфликт Било која ситуација у којој две или више страна сматрају да имају међусобно инкомпатибилне циљеве. [198] Основни облици управљања конфликтима су: (1) пацификација (енгл. pacification); (2) поравнање (енгл. settling); и (3) отклањање, односно решавање (енгл. solving). Начин решавања конфликта зависиће најпре од врсте конфликта о којем је реч, те и од врсте моћи која има превагу у њиховом решавању. [43] Сам појам управљање конфликтима односи се на разне напоре регулисања конфликта, у комуникаци-

ји разних степена принуде/непринуде. Основни начини решавања конфликта (управљања конфликтима) се могу рашчланити на: (1) избегавање („поништавање“); (2) потчињавање, тј. победа једне стране (опције, коалиције, итд.); (3) међусобно контактирање, упознавање, и, могуће, привремено одлагање; (4) спонтана обустава; (5) трансактивно решавање, тј. преговарање и посредовање; (6) арбитража; (7) правно решавање; и (8) непомирљивост. [43]

конференција У процесу партиципације, конференција је званични скуп, углавном отвореног карактера, који се сазива како би се представници управе или јавних установа обратили стејкхолдерима и грађанима. Најчешће се користи за објаву информација о процесу који има значајан утицај на локалну заједницу. Примењује се на самом почетку или у даљим фазама планирања, и то за потребе процене, али и да би се јавност упознала са најважнијим темама, последицама и могућностима, и на тај начин придобила подршка за планиране активности. [369]

концентричан град Језгро концентричног града чини пословни центар с услужним и производним делатностима. Градско језгро окружују стамбене зоне, у којима густина становништва и висина зграда опадају с удаљеношћу од центра. Квалитет становања, међутим, често расте с удаљеношћу. Ту стамбену зону окружују слободне површине. У саобраћајној мрежи најважније су радијалне саобраћајнице којима је повезана концентрација производних делатности и главни смерови приградског саобраћаја. [35] (Видети и: линеарни град; дисперзни град).

концепт вртног града У периоду између 1889. и 1892. године Ебенезер Хауард (Ebenezer Howard) (1850-1928) осмислио је *концепт вртног града*, који се састоји од свеобухватних и самодовољних али повезаних центара, раздвојених пољопривредним земљиштем које их снабдева и пружа могућност симбиозе са природним окружењем. Овај модел одбацује предграђе као неприхватљив компромис. Вртни град би имао фиксну границу – Хауард предлаже 58000 становника у централном граду „градског кластера“ и 32000 становника, који живе на површини од око 400 ha вртног града који је окружен много ширим подручјем трајног зеленог појаса – Хауард предлаже око 2000 ha – који садржи не само фарме, већ и различите урбане институције које могу да остваре корист од локације у руралном окружењу. Према Хауарду и његовој визији друштвеног града, онда кад вртни град достигне своје границе, наредни се формира на малом растојању од њега и временом би се формирала велика планирана агломерација, која може да се проширује практично унедоглед. У оквиру ње, сваки вртни град би пружао широк спектар послова и услуга, али би сваки са оним другима био повезан брзим саобраћајним системом, тиме остварујући економске и друштвене могућности веома великог града. [355]

концепт деполаризације Концепт се темељи на хипотези да процес поларизације није вечит и да не траје бесконачно, већ да је временски ограничен. На одређеном нивоу развоја, силе децентрализације почињу да успоравају поларизацију и да ублажавају њене економске, демографске и просторне

ефекте и смањују регионално-развојне и функционалне разлике у регијама и државама. Гледано у целини, концепт деполаризације заснива се на детерминисању степена сагласности и синхронности, односно степена коеволуције процеса индустријализације и урбанизације са процесима развоја и ширења научних, техничких, технолошких, економских и социјалних иновација и њихових просторних израза. [337] (Видети под: деполаризација).

концепт кружне кумулативне каузалности Овај концепт је развијен под утицајем шведског економисте Гунара Мирдала (Gunnar Myrdal) (1898-1987) и америчког економисте немачког порекла Алберта Ота Хиршмана (Albert Otto Hirschman) (1915-2012). Они су, на једној страни, покушали да објасне услове и узроке неравномерног регионалног развоја, а на другој, да изнађу путеве за превазилажење њихових последица. Из анализе кружног кретања становништва и радне снаге, материјалних добара и капитала на релацијама периферија-језгро-периферија, Мирдал закључује да промене једне променљиве тог каузалног ланца не утичу на иницирање супротних ефеката у његовим другим променљивима по принципу акција – реакција, већ да оне почињу да делују у истом смеру. То се имплицира у појачаној концентрацији и кумулацији економских и социјалних садржаја у регионалним језгрима тј. центрима регија. Капитал се креће из периферије где је инфраструктура слаба и тражња релативно ниска, ка центру, у коме је инфраструктура снажна и где се очекују потенцијално високи приноси од инвестиција. Концентрација индустрије утиче на концентрацију радне

снаге тј. становништва; становништво утиче на концентрацију потрошње и услуга и на развој социјалне и техничке инфраструктуре и слично. Наиме, регионална језгра имају својства да перманентно акумулирају економска добра чиме побољшавају услове за даљи привредни, социјални и демографски развој. На другој страни, у периферном простору одвијају се процеси супротних тенденција и особина. Просторна и социјално-економска покретљивост становништва изазива депопулацију. Са смањивањем становништва смањује се његов радни контингент; слабе радне делатности и потрошачка моћ становника; смањује се атрактивност за улагања капитала; социјално-економска и техничка инфраструктура падају на нижи квалитативни ниво, а временом доживљавају слом; трошкови локалних услуга расту и слично. Периферија улази у фазу депопулације и социјално-економске депресије. По Хиршману, међурегионална једнакост може се постићи прерасмештајем становништва, односно миграцијом, прерасподелом инвестиција и средстава за материјалну производњу и јавну потрошњу између развијених и неразвијених регија, што се реализује разним видовима регионалних политика. [337]

концепт лепог града Чувена чикашка изложба из 1893. године – чији је творац био архитекта Данијел Хадсон Бурнхам (Daniel Hudson Burnham) (1846-1912) – наговестила је почетак покрета названог *Леји њрад* (енгл. City beautiful movement) (чији сами корени, заправо, сежу у прошлост све до Османове (Hausmann) реконструкције Париза и изградње бечког Рингерштрасе). Монуменална архитектура *Лејои њрада*

у сваком случају нема тежњу да доминира целом територијом метрополе. Велељепност и грандиозност довољно је приказати само на једном ужем (али зато стратешки важном) градском сегменту, било да је резиденцијалног, пословног или културног карактера. Заправо, основна улога архитектуре *Лејои њрада* и јесте да импресионира масе, поништи индивидуалност, нагласи пуну доминацију над јединком, нагласи преферирану расну ексклузивност и маргинализује непожељне друштвене групе (што се можда најјасније уочава на примеру бројних колонијалних метропола некадашње британске империје). Грандиозни (и истовремено крајње отуђени) градски тргови, прешироки булевари, претенциозне, гломазне и хладне градске већнице – ту почиње и завршава маштовитост архитектата покрета Лепог града. [142]

концепт линеарног града Идејни творац концепта линеарног града био је шпански инжењер Артуро Сорија и Мата (Arturo Soria y Mata) (1844-1920). Инспирисан наглим развојем саобраћаја, он је још 1882. године предлагао стварање линеарног града („града траке”). Према његовој замисли, линеарни град би се формирао дуж једног појаса (траке) широког 500 m, којим би пролазила железничка (или тамвајска) пруга и све градске инсталације. Са обе стране ове траке би се протезала два уска појаса (по 200 m) стамбених зона у којима би њихови становници живели у непосредној близини природног окружења, ослобођени свих оних проблема карактеристичних за живот у великим, пренатрпаном, загађеним метрополама. [142]

концепт „нових градова“ Један од најважнијих циљева изградње тзв. нових градова (мањих, сателитских, самодовољних насеља у непосредној близини вишемилионских метропола) у периоду након II светског рата, био је смањење несносне загушености у самим метрополама. Други циљ, наравно, био је покушај (планског) стварања бољих услова живота у новим градовима. Циљ формирања сваког новог града је стварање самодовољне градске јединице у којој ће бити обезбеђено становање, запослење и забава, при чему ће, у мери у којој је то могуће, њени становници бити ослобођени зависности од великог града. Међутим, у новим градовима англосаксонског подручја није остварен принцип самодовољности, а по правилу су промовисане ниске густине насељености и коришћење аутомобила. Британски урбани планери су, наиме, погрешно веровали да вртни нови градови препуни зеленила, иако имају ниске густине насељености, могу очувати пешачки карактер. [142]

концепт одрживог развоја (1) Савремени концепт одрживог развоја се појавио 80-их година XX века као скуп идеја које треба да помогну у осмишљавању решавања општег проблема нарушене равнотеже између сталног и неконтролисаног привредног раста и очувања животне средине човека и целокупног људског друштва и наше цивилизације. Према једној од најчешће употребљаваних дефиниција из извештаја Брундтландове из 1987. године, одрживи развој је „развој који задовољава потребе садашњих генерација становништва при том неугрожавајући потребе будућих генерација“. [337] У својој суштини, одрживи развој није фиксно стање хармоније. То је заправо *процес промене* у којем ће промене иско-

ришћавања ресурса као и институционалне, фискалне и технолошке промене подржати, како потребе садашње, тако и потребе будућих генерација. [243]

(2) Одрживи развој подразумева унапређење квалитета живљења у оквирима носивог капацитета земљиних екосистема. [139]

концепт осовина раста и развоја У теоријским основама регионалног планирања сложени појам осовина развоја је произашао из процеса концентрације становништва, насеља, материјалних добара, индустрије и просторно-функционалних јединица различитих улога и намена у најчешће природно предиспониране, својим обликом издужене, инфраструктурно добро опремљене и релативно урбанизоване зоне или коридоре који просторно и функционално повезују половине односно центре развоја. То су најчешће динамичне и сложене просторно-функционалне категорије у чијим еволуцијама доминирају две фазе: прва – поларизацијска (осовина раста) и друга – векторска или дифузна (осовина развоја). [337]

концепт поларизованог раста и развоја Теорија полова раста и развоја имала је велику примену у регионалном планирању и конципирању политика и стратегија регионалног развоја. Применљивост концепта поларизованог раста и развоја је полазила од две премисе. Према првој, неједнак и неуравнотежен регионални развој је последица поларизације која је уско повезана са урбано темељном индустријализацијом. Друга премиса је грађена на претпоставци да се неразвијена подручја или регије могу успешно развијати под директним и индиректним утицајима урбаних привреда. [337]

концепт поларизованих регија и центара развоја Родоначелник овог концепта је француски економиста географске провенијенције Жак Будвил (Jacques Boudeville) (1919-1975). Под поларизованом регијом, он подразумева сложен и динамичан полицентрични урбани систем чији су центри повезани по хоризонтали (географски) и по вертикали (функционално-технолошки и тржишно) бројним везама, на основу чијих интензитета се утврђују степени хомогености или хетерогености регионалних или урбаних система. Из тога је произашла реална чињеница да су урбане агломерације, у којима су развијене „моторне“ јединице, уједно, и поларизоване регије. Будвил под полом развоја подразумева конкретан град у одређеном простору и времену који сам, или у садејству са себи комплементарним насељима, креира и артикулише токове општеразвојних процеса у ширем регионалном окружењу. [337]

концепт постмодерног града Нагла-сак ставља на место и значај који култура има у економској промоцији града, те улогу градског простора потрошње и урбаних стилова живљења као битних аспеката социјалне интеграције која се остварује кроз конзумеризам. [299]

концепт предузетничког града Бави се подстицањем иновативних стратегија економског развоја кроз сарадњу локалне власти са приватним сектором и цивилним друштвом као и променама у сфери социјалне одговорности јавног сектора у контексту приватизације, дерегулације и децентрализације. [299]

концепт стамбене заједнице Зачетак идеје јединице суседства (стамбене заједнице) садржан је још 1898. године

у Хауардовом (Ebenezer Howard) (1850-1928) *концепцији врхној града*. Формирању концепта суседства у САД значајно је допринела и урбана социологија која се 20-их година XX века нагло развијала у чувеној *Чикашкој школи*. Концепт стамбене заједнице оивичене широким булеварима, а у којој живи по 5 000 становника, садржи основну школу, установу за децу, тржни центар, као и све остале најважније институције за задовољавање свакодневних потреба становништва. Транзитни саобраћај кроз њу је дестимулисан, и главни саобраћајни токови се одвијају по њеном ободу. Интересантно је да поред САД, Велике Британије, Немачке и других западних земаља, концепт јединице суседства (стамбене заједнице) бива без икаквих значајнијих измена прихваћен и у бившим социјалистичким земљама. [142]

концепт територијалног капитала Аналоган је разумевању укупног капитала одрживог развоја једног подручја, који се развија у оквиру парадигме одрживости. Он обухвата: (1) створени капитал (од човека), који у најширем смислу обухвата техничку, економску и њима сродну инфраструктуру; (2) природни (или енвајронментални) капитал, што се односи на све екосистеме и ресурсе који служе друштвеном благостању; (3) људски („хумани“) капитал, што обухвата сав људски потенцијал појединачних људи (здравље, мотивација, таленти, вештине, итд.); и (4) друштвени капитал (социјални, социјетални), што обухвата друштвено поверење, норме и формалне и неформалне мреже које људи стварају зарад коришћења ресурса, решавања заједничких проблема и стварања друштвене кохезије. [42]

концепт центар-периферија Концепт центар-париферија доводи у динамичну корелативну везу стадијуме регионалног развоја са просторно-функционалним организацијама националних територија. Он се заснива на три кључне премисе. Према првој, просторна организација мора бити у функцији постизања виших степена националног економског развоја. Због тога, тежи се ка стварању оптималне просторне структуре која ће у континуитету омогућавати ефикасан економски развој заснован на тржишту капитала, радне снаге и материјалних добара. Друга премиса полази од чињенице да стратегија економског развоја, чији је циљ потпуна интеграција националне економије, захтева да се целокупна национална територија третира као јединствен систем састављен од међузависних и функционално повезаних регија. Трећа премиса је изграђена на чињеници да урбани системи имају доминантну улогу у повезивању и интегрисању делова националних територија у кохерентну целину. [337]

концесија (1) У ширем смислу значи одобрење које власти дају како грађанима дате државе тако и, евентуално, страним држављанима, ради обављања индустријско трговинске или уопште привредне делатности, на одређени рок, уз накнаду или без накнаде. [18]

(2) Концесија се може дати ради комерцијалног коришћења природног богатства, добара у општој употреби која су у јавној својини, односно добра у својини јавног тела или обављања делатности од општег интереса, а нарочито: (1) за истраживање и експлоатацију мине-

ралних сировина и других геолошких ресурса; (2) за поједине делатности унутар заштићених подручја природе, као и за коришћење других заштићених природних богатстава; (3) у области енергетике; (4) за луке; (5) за јавне путеве; (6) за јавни превоз; (7) за аеродроме; (8) у области спорта и образовања; (9) на културним добрима; (10) за комуналне делатности; (11) у области железница; (12) за комерцијално коришћење жичара; (13) у области здравства; (14) у области туризма; (15) и у другим областима. [107]

копнене воде Све стајаће или текуће воде на површини земље и све подземне воде. [90]

корисник земљишта Јесте власник или купац земљишта, односно правно или физичко лице које обавља активности на површини земљишта или у земљишту. [100]

корист Јесте да имовина у било коме облику донесе заинтересованој страни зараду, предност, задовољство, благостање или срећу. Корист може бити материјална и нематеријална. Значење користи је различито за различите људе, а њено очекивање и предвиђање зависи како од претходног искуства, тако и од осталих субјективних и психолошких фактора. [70] (Видети под: интерес).

корито за велику воду Јесте корито и простор који плави велика вода повратног периода једном у 100 година. [90]

корито за малу воду Јесте удубљење кроз које теку мале и средње воде водотока, односно удубљење које је стално покривено водама природних језера и других површинских вода. [90]

коришћење без захватања Вода употребљена за било коју намену која не захтева њено претходно издвајање из њеног оригиналног изворишта. [309]

коришћење воде уз претходно захватање Вода употребљена за било коју сврху која захтева њено претходно физичко издвајање из изворишта. Код неких од ових облика коришћења воде, њен значајан део се после извесног времена враћа у извориште и може се поново користити. [309]

коришћење простора Појам *коришћење простора* је динамичка категорија, за разлику од појма *намене површина*, који се у нашој и иностраној пракси просторног планирања представља као статичка категорија. Стварни начин коришћења простора може бити супротан усвојеним планским решењима, јер идентификација циљева од стране планерског тима не мора да одговара циљевима власника (корисника) земљишта. Дугорочан карактер просторних планова има за последицу да се поједини простори подводе под планску намену 20 или 30 година после усвајања плана. До тог времена власник земљишта може да га, уз исвесна ограничења, користи у складу са сопственим интересима и циљевима. [70] (Видети и: намена површина).

кота максималног успора (КМУ) Максимална кота нивоа воде у акумулацији.

кота минималног радног нивоа (КМРН) Кота испод које се не узима вода за кориснике.

кота нормалног успора (КНУ) Кота при којој је испуњена корисна запремина акумулације.

кохезивна политика (регионална политика) Поред тога што обухвата и делове социјалне и пољопривредне политике, регионална (кохезивна) политика у ужем смислу односи се на смањивање регионалних разлика и обнову старих индустријских области. [40]

кош Врста економског објекта који служи за складиштење пољопривредних производа. [111] (Видети под: економски објекат).

крај (1) Просторна целина која може имати условне или одређеније границе, а карактерише се одређеним географским (нпр. приморски крај), историјским (нпр. новоослобођени крај), економским (нпр. неразвијени крај) и другим обележјима. Понекад синоним за област подручје, крајину. [184]

(2) Према неким ауторима, најмања у хијерархији географских регија на релацији област – предео – крај. [184] (Видети и: област; предео).

кретања становништва (Видети под: демографска кретања).

критеријуми Они се сагледавају првенствено кроз правила, стандарде, норме и вредносне категорије уопште, којима се оцењују, уређују и усклађују односи у простору, у правцу обезбеђивања права корисника простора и спровођења политике друштва, а према затеченим условљеностима и утврђеним циљевима просторног развоја. Критеријуми и индикатори користе се као уобичајено средство у свим сегментима просторно-планерског циклуса, од планирања у ужем смислу (процеса израде планског документа, од анализе стања до планских решења), преко евалуације, до имплементације и монито-

ринга. Нужност примене критеријума и индикатора произлази пре свега из нормативног и усмеравајућег карактера просторног плана. [371] (Видети и: индикатори).

крчење шума Сечење и уклањање шумског растиња које, уколико се обавља у брдско-планинским или у аридним и полуаридним зонама, може довести до оштећења екосистема и промене микроклиме, затим може проузроковати испирање тла и на тај начин угрозити пољопривредну производњу, односно умањити пољопривредну активност. [137]

културна баштина У новијем периоду управо *културна баштина* постаје све важнији сегмент потенцијала одређене просторне целине (државе, града, региона, метрополског подручја, итд.), а понекад и одлучујући. Њено активирање за развој и промовисање те целине, било да је изазвано од ендегених фактора и актера, или од неког спољног подстицаја, често има изразито синергијско дејство за екномски раст и развој и јачање конкурентске основе и компеаративних предности у међународној утакмици. [42] (Видети под: културно наслеђе).

културна добра Ствари и творевине материјалне и духовне културе од општег интереса које уживају посебну заштиту утврђену Законом о културним добрима. Културна добра, у зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, јесу: споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места – непокретна културна добра; уметничко-историјска дела, архивска грађа, филмска грађа и стара и ретка књига – покретна културна

добра. Културна добра, у зависности од свог значаја, разврставају се у категорије: културна добра, културна добра од великог значаја и културна добра од изузетног значаја. [109]

културне стазе Културне стазе су итинерери који повезују значајне елементе наслеђа и обичаја који сведоче или илуструју специфичне периоде и догађаје у европској историји. Културне стазе одликује просторна и виртуелна динамика која није својствена културном пејзажу, по природи статичном и ограниченом. [282]

културни пејзаж Означава одређено подручје, онако како га људи виде и доживљавају, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или људских фактора. Настаје у међусобном односу културе и природе. [321]

културни предели (1) Представљају комбиновано деловање природе и човека. Они су илустрација еволуције људског друштва под утицајем физичких ограничења и/или могућности које су пружили његово природно окружење и друштвене, економске и културне спољашње или унутрашње силе. Разликују се рурални и урбани културни предели. У културним пределима се препознају објекти културно-историјског наслеђа у категоријама: а) дизајнираних културних предела; б) органских и реликтних културних предела; и в) асоцијативних културних предела. [274]

(2) Предели комбинованог деловања природе и човека, а могу бити рурална и урбана подручја значајне предеоне, естетске и културно-историјске вредности која су се током времена развијала као резултат интеракције природе,

природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва. [208]

културни споменик националног значаја Сви споменици различитих категорија (културна добра, културна добра од великог значаја и културна добра од изузетног значаја) који нису уписани у Листу светске културне баштине. Овај термин није препознат у законодавству, има плански значај у смислу евалуације врсте и категорије културног наслеђа и компатибилан је са термином културно добро у границама Републике Србије. [274]

културни туризам Специфични облик туризма који обухвата посете туриста изван њиховог сталног места боравка, мотивисан интересом за културом, пре свега историјом, уметношћу, наслеђем или стилем живота људи у некој регији. Овај облик туризма да би задовољио сопствене циљеве има веома позитиван ефекат на наслеђе јер доприноси његовом одржавању и заштити. Као значајан део националних и регионалних економија има значајну улогу у развоју територије и представља битан извор финансирања за одржавање и интервенције на наслеђу, као и у едукацији заједнице. [274]

културно добро од великог значаја Јесте оно културно добро које има једну од следећих карактеристика: (1) значајно је за одређено подручје или раздобље; (2) сведочи о друштвеним или природним појавама, односно условима друштвено-економског и културно-историјског развоја у одређеним раздобљима; и (3) сведочи о значајним догађајима и истакнутим личностима из националне историје. [109]

културно добро од изузетног значаја Јесте оно културно добро које има једну од следећих карактеристика: (1) посебан значај за друштвени, историјски и културни развој народа у националној историји, односно за развој његовог природног окружења; (2) сведочи о пресудним историјским догађајима и личностима и њиховом деловању у националној историји; (3) представља јединствене (раритетне) примерке стваралаштва свог времена или јединствене примерке из историје природе; (4) велики утицај на развој друштва, културе, технике и науке; и (5) изузетну уметничку или естетску вредност. [109]

културно наслеђе (културна баштина) (1) Скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују независно од власништва над њима, као одраз и израз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. [274]

(2) Друштвено, уметничко и интелектуално наслеђе датог друштва из ранијих периода развоја. Културно наслеђе обухвата природне или створене објекте, као што су историјске и архитектонске вредности, споменици, амбијеталне целине, резервати, ботаничке баште, национални паркови итд. [137]

културно подручје Означава одређени простор са већом концентрацијом непокретних културних добара која су у територијалном, историјском, културном, стилском погледу повезана и чине визуелни и духовни идентитет тог простора. [274, 321]

кумулативни ефекти Настају када појединачна планска решења немају

значајан утицај, али неколико индивидуалних заједно могу да имају значајан ефекат. Кумулативни ефекти обухватају укупне последице свих активности по природне ресурсе и добра, екосистеме и људско друштво. [177]

кућна радиност (Видети под: домаћа радиност).

Л/Л

Лајпцишка повеља о одрживим европским градовима

(енгл. Leipzig Charter on Sustainable European Cities) Лајпцишка повеља о одрживим европским градовима, која је неформално усвојена од стране европских ресорних министара 2007. године, наглашава предности и слабости градова и насеља, дајући неке водеће принципе о томе какав би положај требало да имају локалне власти. Овај документ наглашава потребу за интегралним приступом када је у питању дефинисање конзистентних развојних циљева и визије градског подручја, координација различитих секторских планова, политика и инвестиција, усмерено коришћење јавних и приватних фондова и координација учешћа грађана и других заинтересованих страна. [201]

LEADER (фр. Liaison entre l'action pour le développement de l'économie rural) (везе између акција за развој руралне привреде) Представља иницијативу ЕУ са циљем да подржи иновативне акције руралног развоја у свим угроженим регионима ЕУ, преко „локалних акционих група“ (ЛАГ) које сачињавају јавни и приватни, друштвени и привредни партнери. LEADER програм је заснован на новом схватању руралног развоја и темељи се на „зближавању“ носилаца развоја, активности и локалних ком-

поненти, успостављању „веза“ између учесника, активности и подручја организовањем и вођењем „хоризонталних“ локалних партнерстава у циљу упутувања постојећих структура, као и децентрализацијом финансирања и управљања, умрежавањем и успостављањем локалних и прекограничних партнерских односа између руралних подручја. LEADER програм је према свом основном концепту намењен мањим сеоским подручјима која чине јединствену целину у физичком, привредном и друштвеном погледу. Одабрана подручја морају имати довољну усклађеност и критичну масу људских, финансијских и привредних ресурса како би могла подржати одрживу развојну стратегију. [71]

легалност Подразумева оно што је по праву и у складу са правом (мисли се на јавно право), а не мора бити легитимно. [42] (Видети и: легитимност).

леgitимитет (1) Раширено фактичко политичко уверење о важењу права на којима почивају одлуке које су обавезне за све актере. [42] (Видети и: легитимност).

(2) Легитимитет је реч француског порекла и означава законитост али и законско право на посед. Легитимитет означава и праведност и правилност нечега. У монархијама, представља право на престо по рођењу. [25]

леgitимност Спремност да се прихвати поредак у којем се живи и против којег већина активно не устаје (без обзира на то шта се о њему може мислити). [42] (Видети и: легалност; легитимитет).

лежиште минералних сировина Део Земљине коре који садржи просторно

ограничену концентрацију (аккумуляцију) минералне сировине, која је по количини, квалитету, цени и другим условима погодна за практично коришћење – експлоатацију. Према агрегатном стању у коме се појављује корисна минерална сировина, лежишта се деле у три основне групе, а то су: лежишта гасовитих минералних сировина, лежишта течних минералних сировина и лежишта чврстих минералних сировина. [208]

лепота простора (Видети под: естетска димензија).

лествице партиципације Модел лествица партиципације који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), састоји се из осам различитих нивоа који се међусобно разликују по уделу моћи којом грађани располажу. Арнштајнова је два најнижа нивоа на лествицама назвала: (1) манипулацијом и (2) терапијом. Та два нивоа су, у ствари, облици „непартиципације“ које одређене структуре измишљају и дају грађанима као неадекватну замену за праву партиципацију. Стварна сврха ова два облика није да оснажи људе да учествују у планирању и вођењу различитих програма већ да омогући моћницима да „подучавају“ и „лече“ грађане. Следећа три нивоа на лествицама су: (3) информисање; (4) консултовање; и (5) умиривање. Они представљају токенизам или симболичну партиципацију. Овај вид укључености омогућава онима без моћи да се чују и да добију одређене информације. Међутим, грађани не располажу механизмима којима би могли да утичу да њихова мишљења заиста буду уважена од стране људи на власти. Највиша три нивоа на лествицама

партиципације су: (6) партнерство; (7) делегирање моћи; и (8) грађанска контрола. Они представљају грађанску моћ и указују на значајније учешће грађана у процесу доношења одлука. [44]

либерализација (1) Најшире узев, означава процес ослобађања привредних токова од прекомерног уплитања државе. Обухвата: (1) либерализацију унутрашњег тржишта, тј. смањивање и елиминацију државних ограничења која се тичу домаћих трансакција, цена и тржишта; и (2) либерализацију економских односа са иностранством, тј. увођење конвертибилности националне валуте, смањивање и уклањање царинских и других ограничења и слободан улазак страних предузећа на домаће тржиште. [208]

(2) Тзв. „либерални удар“, заснива се на следећим постулатима: (1) најбољи од свих економских светова је онај где постоји само приватна својина и конкуренција међу индивидуалним актерима, који производе и пружају услуге у условима „слободног и неспутаног тржишта“; (2) други најбољи економски свет је онај где се приватни и јавни сектор такмиче, такође на „слободном и неспутаном тржишту“; и (3) трећи, најмање повољан, јесте онај свет где још увек доминира јавни сектор у пружању услуга, али у којем се ова неповољност ублажава што већим уговарањем са приватним сектором. [41]

либерално планирање То је планирање које помаже јачању слободног тржишта, односно слободе појединца засноване на личном интересу и одржавању и реализовању уговора. Једина улога либералног планирања у јавном сектору треба да буде заштита индивидуал-

них права и исправљање повреде права из прошлости. У урбанистичком и просторном планирању, главни циљеви су контрола екстерналија и обезбеђивање јавне инфраструктуре, дозвољене, на пример, кроз рестриктивно зонирање, контролу загађивања, ограничавање претеране изградње инфраструктуре, заштиту природних ресурса и сл. [43]

ливада Обрадиво пољопривредно земљиште покривено травом које се коси целом својом површином. [259]

лизинг (Видети под: дугорочни закуп, лизинг).

линеарни град Линеарни град је издужен дуж главне саобраћајне артерије. С једне стране саобраћајне линије протежу се стамбене зоне, а с друге производне и друге делатности. Пословни центри распоређени су дужином агломерације. [35] (Видети под: концепт линеарног града).

линијски инфраструктурни објекат Јесте јавни пут, јавна железничка инфраструктура, електроенергетски вод, нафтовод, продуктовод, гасовод, објекат висинског превоза, линијска инфраструктура електронских комуникација, водоводна и канализациона инфраструктура и сл. који могу бити надземни или подземни, чија изградња је предвиђена одговарајућим планским документом. [111]

линијски план Карактерише градове који се развијају дуж одређених географских линија (реке, аутомобилски путеви, железничке пруге и др.) као развојних оса. У литератури постоји већи број теоријских модела линијске шеме изградње градова. Њихова суштина је у линијском распореду делова гра-

да правилног геометријског облика с обе стране, на пример, аутомобилског пута, као и у стварању више засебних и заокружених просторно-функционалних целина у којима њихови становници задовољавају основне биолошке и егзистенцијалне потребе (становање, рад, образовање, снабдевање и рекреација). (Видети под: линеарни град).

литорализација Процес концентрације становништва и привредних активности на морским обалама. [184]

лица са личним приходом Економски неактивна лица која имају приходе као што је рента (давање у закуп куће или стана, пословног простора, земљишта и сл.), дивиденда (приходи од акцијског капитала) и сл.

локална власт У употреби су различити појмови: локална власт, локална управа, самоуправа или муниципална власт. Локална власт, има широко значење, јер се односи и на власт у ужем смислу и на разне организације, институције и корпорације, којима је поверено вођење јавних послова и задатака, посебно институције и организације за управљање земљиштем и за газдовање имовином града или општине. [137]

локална заједница Она представља оквир социјалног живота и активности људи на задовољавању њихових заједничких потреба. Значај становништва као конститутивног елемента изражава и следећа општа дефиниција заједнице: „Заједница је облик удруживања људи унутар неког мање или више ограниченог простора. Као појединци, чланови различитих друштвених група, институција, људи ступају у разноврсне социјалне интеракције, окупљајући се око заје-

дничких вредности, потреба, интереса, проблема, развијајући осећања припадности и идентификације са колективом, и предузимајући организоване акције за задовољавање личних и заједничких потреба у оквиру колектива и са ресурсима (људским, материјалним...) којима колектив располаже.” [195]

локална самоуправа Право грађана да управљају јавним пословима од непосредног, заједничког и општег интереса за локално становништво, непосредно и преко слободно изабраних представника у јединицама локалне самоуправе, као и право и способност органа локалне самоуправе да, у границама закона, уређују послове и управљају јавним пословима који су у њиховој надлежности и од интереса за локално становништво. [110] (Видети под: локална власт)

локална управа (1) Власт на одређеној територији у складу са територијалном организацијом државе. [321] (Видети под: локална власт).

(2) Локална управа се односи на органе којима је делегирано право - путем избора или од стране виших органа власти - да обављају разне административне функције на нивоу града, општине, округа или региона. [137]

локалне функције насеља (Видети под: унутрашње функције насеља).

Локални еколошки акциони план (ЛЕАП) (енгл. Local Environmental Action Programme (LEAP)) ЛЕАП идентификује приоритетне проблеме из области животне средине у локалној заједници и даје конкретне акције за њихово решавање у одређеном временском периоду. ЛЕАП је заснован на значајном учешћу јавности у доношењу

одлука локалних власти. Тиме се омогућава повезивање различитих група појединаца чији су интереси, вредности и гледишта разноврсни. Ови појединци раде скупа током периода од 12 до 24 месеца – у сарадњи са локалном заједницом – ради постизања консензуса о препоруци приоритета и акција које се односе на проблеме животне средине у локалној заједници. [344]

локални развој Све активности везане за планирање и спровођење иницијатива друштвено-економског развоја насеља или општине са сврхом унапређења квалитета живота, јавних служби и животног окружења, те промовисања акумулације и обнављања материјалне имовине и заштите природног и изграђеног окружења. [321]

локални урбани систем (Видети под: дневни урбани систем).

локално непожељна коришћења земљишта (Видети под: LULU).

локално планирање Планирање на локалном нивоу у циљу израде локалног плана којим се утврђују детаљне политике и специфични предлози за развој и коришћење земљишта и дају смернице за свакодневно одлучивање. [311]

локација (микророложај) (1) Простор на којем се обавља одређена делатност. Одређивање локације је саставни део анализа, студија и планова. У тржишним привредама, избор локације је предузетничка активност, а изводи се уз помоћ финансијских, банкарских и планерских стручњака и на основу прединвестијских и инвестијских студија и анализа. У избору локације постоје два важна корака. Први корак је одређивање макролокације, између осталог и у

оквиру израде просторних и регионалних развојних планова. Други корак се састоји у одређивању микролокације и обично се изводи приликом израде урбанистичких планова или регулационих планова који се раде у форми прединвестицијске студије. Анализе и избор макролокације и микролокације ослања се на анализу тржишта, анализу позитивних и негативних екстерних економија и на анализу саобраћајних и комуникационих трошкова. Избор макролокације односи се на утврђивање региона, града или насеља, који могу прихватити одређену активност у зависности од тржишта финалних производа, сировина, енергије, воде, радне снаге, саобраћаја и регионалне и комуналне инфраструктуре. [137] Свесно или несвесно циљ сваког корисника простора је да изабере ону локацију која ће имати најмање трошкове а највећу добит, односно да се нађе у оној оптималној ситуацији која максимизира однос трошкова и добити (односно која омогућава већи профит). [316]

(2) Однос неког географског објекта према одређеном месту. [184]

(3) Ограничење распрострањености неке географске појаве или процеса границама одређене територије или акваторије. [184]

локацијски услови (1) Јавна исправа која садржи податке о могућностима и ограничењима градње на катастарској парцели која испуњава услове за грађевинску парцелу, а садржи све услове за израду техничке документације. Локацијски услови се издају за изградњу, односно доградњу објекта за које се издаје грађевинска дозвола, као и за објекте који се прикључују на комунал-

ну и другу инфраструктуру. Локацијски услови се издају на основу: (1) просторног плана подручја посебне намене и просторног плана јединице локалне самоуправе, за делове територије у обухвату плана за које није предвиђена израда урбанистичког плана; (2) плана генералне регулације, за делове територије за које није предвиђена израда плана детаљне регулације; (3) плана детаљне регулације. Уколико је планским документом предвиђена израда урбанистичког пројекта, или је урбанистички пројекат израђен по захтеву инвеститора, локацијски услови се издају на основу тог планског документа и урбанистичког пројекта. [111] (Видети под: информација о локацији).

(2) Исправа коју издаје надлежно министарство или надлежни орган локалне самоуправе за доградњу постојећих или изградњу нових објеката, као и за објекте који се прикључују на комуналну и другу инфраструктуру и која садржи податке о могућностима и ограничењима градње за потребе израде техничке документације. [303]

локационе економије (економије локације) Настају када се више предузећа из исте индустрије лоцира у једном граду. Предности локационе економије су: (1) предузећа се лоцирају близу места где су сировине или где је тржиште, чиме се смањују транспортни трошкови набавке сировина или продаје производа, (2) на месту где је лоцирано више предузећа из исте индустрије, ствара се пун радне снаге тражених квалификација баш за ту врсту индустрије; (3) када су предузећа близу једна другима, иновације се брже преносе; и (4) ствара се низ посебних делатности за рад

предузећа из дате индустрије. (Видети под: агломеративне економије; урбане економије).

локациони захтеви Заснивају се на техничко-економским карактеристикама индустријско-просторних јединица и обухватају: потребе за тереном одређене величине и одређених карактеристика (раван, стабилан терен заштићен од површинских и подземних вода, углавном неизграђен), за тереном који има прикључак на електро, водоводну, канализациону и саобраћајну мрежу – има повољан положај у односу на зоне становања запослених у индустријско-просторним јединицама, на подручја из којих се врши снабдевање сировинама, репроматеријалом и горивом и у односу на подручја у која се врши пласирање производа индустријско-просторних јединица, а истовремено – пружа и повољне могућности за уклапање у околни простор и то без сукоба или тежих последица и по индустријско-просторне јединице и по околни простор. [26] Оптимална је она локација где локациони захтеви индустрија одговарају локационим условима места где се оне смештају. [4]

локациони принципи Два основна локациона принципа су комплементарност и кумулирана атрактивност. На пример, локација становања тражи комплементарне активности снабдевања, школовања деце, лечења, саобраћајну повезаност са местом рада, забаве. Кумулирана атрактивност значи стварање „нагомилане“ привлачности. Циљ формирања привлачних места у граду је да што више људи долази у та урбана подручја. Пример је стварање атрактивних трговачких места или паркова. [4]

локациони услови Они представљају карактеристике простора који се разматра за смештање индустрија (или где су оне већ лоциране). Када су локациони услови бољи од локационих захтева могуће је сместити другу индустрију на датом месту. Она би у потпуности користила постојеће локационе услове. [4]

локациони фактори Критеријуми квантификације предности једне локације у односу на другу. [137] Локациони фактори јесу веза између локационих захтева и локационих услова. Локациони фактори се могу поделити, у ширем смислу на: природне; трошкове транспорта; инфраструктуру и екстерне економије; радну снагу; економске, и равномерног просторног развоја; еколошке и остале. Локациони фактори у ужем смислу, а то су они који непосредно делују на смештај и преразмештај привредних и других активности, су: рента и количина потребног земљишта; трошкови транспорта; екстерне економије; место становања и место запослености; географски фактори и мере политика. [4]

лука (1) Јесте водни и са водом повезани простор који је изграђен и опремљен за пријем домаћих бродова и бродова стране заставе, њихово укрцавање и искрцавање, складиштење, дораду и оплемењивање робе, пријем и испоруку робе другим видовима транспорта (друмски, железнички, интермодални и цевоводни транспорт), укрцавање и искрцавање путника, као и за пружање других логистичких услуга потребних за развој привреде у залеђу луке. Лучки терминали, сидришта, као и делови водног пута који омогућавају обављање лучке делатности су саставни делови луке. [112]

(2) Место које има луку на речној или морској обали. Ужи појам означава речну или морску увалу довољне дубине да могу пристајати путнички и теретни бродови одговарајуће тонаже. У ранијем периоду, луке су обично служиле за пристајање бродова и за искрцавање и укрцавање путника и робе. Касније, у индустријски развијеним земљама, луке представљају лучка подручја која заузимају веома велику површину са зградама, опремом и инсталацијама за претовар и утовар бродова, а око луке се формирају робнотранспортни центри и прерадни и дорадни индустријски капацитети. Велики значај водног транспорта утицао је да се око лука формирају тзв. слободне или бесцаринске зоне у којима се одвија богата производна и комерцијална активност. Градови који поседују луке имају изузетно велике компаративне предности за развој. [137]

LULU (енгл. *Locally Unwanted Land Uses*) (локално непожељна коришћења земљишта) (1) Објекат или постројење чије лоцирање изазива отпор локалног становништва. Типично, подразумева ризична одлагалишта отпада, депоније, термоелектране, ауто-путеве и друге пројекте који могу проузроковати опа-

сност по животну средину или здравље, али LULU такође могу бити: затвори, стамбени простори за сиромашне, прихватилишта, центри за лечење наркомана, смештај душевних болесника, као и други објекти за које се сматра да ће утицати на опадање цена некретнина или ће представљати безбедносни ризик у окружењу. LULU такође може бити објекат коме се становништво противи због расних предрасуда. LULU је термин који је тесно повезан са заступљенијим акронимом *NIMBY* (*Not In My Backyard*), а односи се на заједнички став локалног становништва које је суочено са оним што подразумева LULU. [359]

(2) Појам који се користи за захвате у простору који су од самог почетка доживели противљење заједнице и становника. Обично се односи на већа насипавања тла, грађење затвора, постројења за обраду опасног отпада, електрана и осталих захвата које јавност сматра опасним по здравље. [39]

лучко подручје Јесте подручје луке или пристаништа које се користи за обављање лучке делатности, којим управља Агенција за управљање лукама и на којем важи посебан режим контроле доласка и одласка пловила, као и уласка и изласка возила и лица. [112]

Љ

људска права Права која ужива сваки појединац у погледу људског достојанства и коришћења политичких, економских и грађанских права са аспекта права на стан, радно место, образовање, лечење и друга социјална права. У оквиру људских права нарочито треба истаћи право на заштиту живота, слободе, имовине и друга права. [137]

људски капитал (Видети под: хумани капитал; укупан капитал одрживог развоја једног подручја).

људски ресурси Под људским ресурсима подразумевају се укупни људски потенцијали: расположива знања и искуства, способности и вештине, идеје, и степен мотивисаности за остваривање организационих циљева. [170]

М

магацин (Видети под: економски објекат).

магистрални вод Основна магистрална саобраћајница или магистрални вод (водовод, канализација, топловод и слично), који иде од централне станице или терминала до дистрибутивне мреже. Појам се често користи у саобраћају – магистрална саобраћајница или у области канализационе мреже. [137]

магистрални цевовод Водни објекат са опремом за транспорт воде у систему водоснабдевања од водозавхвата до резервоара или мреже. [90]

мајдан Место где се копа руда или камен, рудник. [281]

максимално дозвољене концентрације (МДК) Оне концентрације загађујућих супстанци у води, ваздуху, храни и уопште у животној средини које при свакодневном деловању у току неограниченог времена не испољавају било какве видљиве патолошке, нити наследне негативне последице на човека. Посебним законским прописима утврђују се вредности МДК за поједине загађујуће материје у ваздуху, води и храни. [281]

мала и средња предузећа (МСП) Према стандардној дефиницији ЕУ и Организације за економску сарадњу и развој: (1) до 10 запослених – микро предузеће;

(2) до 100 запослених – мало предузеће; (3) до 500 запослених – средње предузеће. (Критеријуми и дефиниције могу се разликовати од земље до земље, односно по светским регионима.) [309]

мала хидроелектрана (МХЕ) Енергетски објекат инсталисане снаге испод 10MW, без обзира на тип електране (акумулациона, проточна, прибранска и др.). [141]

мали град Иако не постоји јединствена дефиниција малог града, у већини земаља доња граница величине насеља која се сматра малим градом је 2000 становника, а горња граница се креће до 20000 становника. Величински критеријум је обично праћен процентом становништва који је запослен у непољопривредним делатностима (најчешће 2/3 – 4/5 запослених), или је потребно да насеље има типичне урбане карактеристике. [301] (Видети и: град средње величине).

манипулација (1) Јесте један од основних типова односа моћи. Обухвата намерно скривање корисних информација (на пример, у случају када управљачи скривају своје преференције, или када на јавној сцени прибегавају тзв. „систематској и организованој мобилизацији пристрасности“ у корист једне посебне опције, у односу на друге могућности, итд.). Основни аксиом је да у планирању треба да буде што мање манипулације. [43] (Видети и: ауторитет, принуда, убеђивање (персуазија), патернализам).

(2) Према моделу лествице партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *манипулација* је први ниво тзв. непартиципације која је неадекватна замена за праву партиципацију. [44]

манифестациони туризам Путовање мотивисано посећивањем различитих културних, забавних, уметничких и других догађаја. [342]

маргинализована група становништва (1) Ситуација групе људи која је искључена из доминантне културе и расподеле моћи која постоји у друштву. [128]

(2) Обележје појединих друштвених група или делова популације чији вредносни системи, норме, обрасци понашања, стил живота и друштвени статус одступају од неких општеприхваћених друштвених вредности, што им отежава интеграцију у шире друштво и социјалну средњу. [150]

марина Јесте пристаниште за посебне намене на *водном њишу* намењено за прихват, чување и опрему пловила која служе за рекреацију, спорт и разоноду. [112]

масовни туризам Стари туризам, заснован на стандардизованим и чврсто упакованим путовањима, по принципу производне линије, с неограниченим растом који није уважавао вредности ресурса и окружења. [177]

мастер план Не постоји формална општеприхваћена дефиниција мастер плана, односно он нема јасно дефинисану структуру ни садржај. Пракса је показала да се изради мастер планова начешће приступа ад хок, у циљу испитивања могућности примене унапред дефинисане визије развоја конкретног подручја. Мастер планом се разрађују идејна решења и предлажу генералне смернице (или дефинишу конкретни кораци) за даљу планску и пројектну разраду. Веома често садржи и процену

инвестиционе вредности имплементације датих решења. [303]

материјална депривација Материјална депривација подразумева оскудицу у ономе што се у једном друштву сматра неопходним за пристојан живот. У том контексту, материјална депривација се дефинише као изостанак или неадекватност одређених животних услова везаних за исхрану, погодности, стандарде, услуге и активности које су уобичајене у неком друштву. Материјална депривација обухвата: (1) економска ограничења која се односе на немогућност појединаца да реализују одређене финансијске обавезе и плаћања; (2) немогућност да се приуште трајна потрошна добра (нпр. телевизор у доји, машина за прање веша, кола, телефон); (3) стамбену депривацију (нпр. да ли је стан/кућа без купатила и тоалета, да ли прокишњава или је стамбени простор сувише мрачан); и (4) аспект животне средине (у зависности од буке, криминала или загађености краја живљења). [11]

мегалополис (1) Пространо урбанизовано подручје на територији једне или више земаља у коме се концентрисало урбано становништво у облику готово непрекидне зоне многољудних градова и градова с мањим бројем становника, као и њихових ближих и даљих урбанизованих предграђа и у коме у највећој мери доминирају урбане активности. [184]

(2) Мегалополис је широки урбани простор који настаје међусобним спајањем неког великог града, затим села, других градова, насеља. Овакав град обично има више од десет милиона становника. [73] Примери мегалополиса су: Токио (34 милиона становника); Сеул (24,4 милиона становника); Мексико Сити (23,4 милиона становника); Дел-

хи (23,2 милиона становника); Бомбај (22,8 милиона становника); Њујорк (22 милиона становника); Сао Паоло (20,9 милиона становника); Манила (20,7 милиона становника); Шангај (20,6 милиона становника) и др.

(3) Даље ширење метрополских подручја доводи до формирања мегалополиса: метропола својим просторним ширењем присједињује једно по једно урбано подручје у своју просторну урбану матрицу. Мегалополиси настају кроз претерану концентрацију капитала, средстава за производњу и становништва у метрополским подручјима. Са социолошког становишта, а поготову са аспекта екологије и социологије, претерана урбана концентрација је врло негативна. Претерано велики еколошки и социјални трошкови обично се амортизују приливом профита из других подручја. [137]

мегапројекти Посебно наглашена пројектантска дела, урбани репери четврти или града, који својом величином и упадљивошћу изазивају посебну пажњу, намећу се у односу на околину. [274]

медицински отпад Јесте отпад који настаје из објеката у којима се обавља здравствена заштита људи или животиња и/или са других места у којима се пружају здравствене услуге (из дијагностике, експерименталног рада, лабораторија, чишћења, одржавања и дезинфекције простора и опреме), а обухвата неопасан и опасан медицински отпад. [125]

међудржавни водни пут Јесте водни пут на коме важи међудржавни режим пловидбе на коме је дозвољена пловидба пловила под заставом Републике Србије (односно матичне државе) (прим. аут.) и граничне државе на том водном путу. [112]

међународна организација Организација коју формирају државе ради решавања одређених питања из домена међусобних односа. [137]

међународни водни пут Јесте водни пут на коме важи међународни режим пловидбе на коме је дозвољена пловидба пловила свих застава. [112]

међуопштинска сарадња Иако се под појмом међуопштинске сарадње најчешће подразумевају дугорочни, институционализовани односи суседних градова и општина, то не мора увек да буде случај. Међуопштинску сарадњу, кроз размену искустава, техничку или институционалну подршку и јачање капацитета могу да успоставе све оне локалне самоуправе, без било каквих територијалних ограничења, које у њој проналазе економски, културни или други заједнички интерес. Међуопштинска сарадња може да има различите форме – од уговорне до оснивања заједничког предузећа или заједничког учествовања у пројекту, који финансира и којим управља приватни партнер. [226]

међуопштинске регионалне заједнице (МРЗ) У административној подели у Србији, међуопштинске регионалне заједнице су постојале скоро четврт века, све до 1992. године, када су уведени *ујравни окрузи* са циљем да преузму функције МРЗ. Било је више разлога због којих су укинуте МРЗ, у првом реду управо због политичке воље да се Србија рецентрализује, а по раширеном ставу, и због неефикасности, хипертрофираности одлучивања на овом нивоу, итд. МРЗ су биле уведене неколико година након укидања срезова, тј. 1967. године, опет са аналогним циљем,

да се успостави потребна форма за развијање територијалног управљања на регионалном нивоу, тада у наглашеном „социјалистичко-самоуправном“ наративу. [40]

међурегионална сарадња Има за циљ да побољша ефикасност политике регионалног развоја и кохезионих инструмената кроз размену искустава између региона. [167]

„меки“ територијални капитал Подразумева тзв. „когнитивно-сазнајни, културни и институционални капитал“, који је такође важан за увид о тзв. „ендогеним потенцијалима“ региона-градова, као и за оцену њихове конкурентности, и који се боље изражава кроз „меке“, тј. квалитативне показатеље, махом мање опипљиве. Сумарне карактеристике садржаја појма тзв. „меког“ територијалног капитала су: (1) способност за иновације; (2) висина трансакционих трошкова; (3) социјални капитал (у ужем смислу); (4) ставови и обичаји појединаца, група и институција и организација, неформална регионална правила и способност за међународну сарадњу, помоћ, партиципацију и постизање компромиса; (5) развијеност стратешког мишљења, истраживања и управљања; (6) институционална и организациона оспособљеност за припремање, доношење и остваривање демократски заснованих и квалитетних одлука о развоју; и (7) развијеност мрежа за комуникацију и интеракцију разних актера у томе, као и одговарајућих поступака-процедура (формализованих, неформалних итд.). [42] (Видети под: територијални капитал) (Видети и: „тврди“ фактори територијалног капитала).

мелиорације (1) Мере којима се поправљају физичке, хемијске и биолошке особине земљишта, ради стварања и одржавања оптималног водно-ваздушног режима и других повољних услова за раст и развој гајених биљака и постизање стабилних приноса. [274]

(2) Побољшавање својстава тла, с циљем повећавања његове плодности. У зависности од природних услова, примењују се разни видови мелиорације: хидротехничка (исушивање, наводњавање, испирање заслањеног тла), хемијска (уношење хемијских мелиораната, нпр. креча), агробилошка и др. [184]

(3) Оздрављење земљишта које је деградирано због претеране експлоатације, загађености употребом пестицида, или због поплава и ерозија. Мелиорацијама се земљиште оспособљава за изградњу насеља – урбанизацију, отворених и зелених површина или за пољопривредну производњу. Мелиорације обично обухватају и одређене организационе и управљачке мере и механизме, да не би дошло до поновне деградације. [137]

(4) Мењање особина тла у циљу његовог потпунијег искоришћавања, нарочито са становишта пољопривредне производње. Обухвата радове на одбрани од поплава, на одводњавању и наводњавању, као и радове на заштити земљишта од ерозије. Водоплавна подручја бране се од поплава река изградњом одбрамбених насипа и регулацијом водених токова. Мочварне области се одводњавају изградњом система одводних канала и црпних станица. Наводњавање сушних области организује се изградњом система канала за наводњавање или црпки за извлачење подземне воде. Подручја која су угрожена ерози-

јом се пошумљавају, бујични токови – дренирају, стрми одсеци – терасирају итд. Земљиште под шумом оспособљава се за пољопривреду крчењем шуме и вађењем пањева, а крашко – вађењем камена. [281]

(5) Мелиорациони системи су намењени превасходно побољшавању водних услова за пољопривредну производњу али и регулисању нивоа подземних вода у насељеним подручјима. У том циљу се користи наводњавање, односно довођење воде тамо и кад је нема и одводњавање када воде има превише у односу на жељени режим, а у складу са захтевима пољопривредне производње, односно условима уређења насеља. [82]

мелиорационо подручје Део водног подручја на коме се хидромелиорационим системима за одводњавање и наводњавање уређује водни режим земљишта и побољшавају услови за његово коришћење. [90]

менаџмент план За културно наслеђе је специфичан план управљања наслеђем који дефинише фундаменталне стратешке циљеве који треба да обезбеде одговарајућу равнотежу између конзервације, одрживости и развоја на такав начин да наслеђе може да буде заштићено и очувано за будућност. [274]

мере заштите од катастрофе Мере и активности које треба да обуче становништво да адекватно реагује за случај да се догоде неке непредвиђене околности. Мере обухватају израду оперативних планова, обуку лица која учествују у првој помоћи, набавку неопходне опреме и одвајање одговарајућих финансијских средстава. [137]

мерило (Видети под: размера).

месна заједница Јесте просторна јединица коју образује јединица локалне самоуправе (општина/град) ради задовољења потреба и интереса локалног становништва. Назив, границе и промене одређује својим актима јединица локалне самоуправе. Месна заједница може обухватати једно или више насеља, а исто тако, на подручју једног насеља може се образовати више месних заједница. [67]

место за одмор (ризорт) Јесте део туристичког простора, туристичког места или насељеног места које представља интегрисану и функционалну целину објеката и других садржаја за смештај и боравак туриста без сталних становника, са изграђеним објектима туристичке инфраструктуре и туристичке супраструктуре. [124]

метаболизам Укупност свих хемијских реакција које се дешавају у живом организму. [309] (Видети и: територијални метаболизам).

метанастазичке миграције Облик миграционих кретања становништва – сеобе у мањим групама правцима устаљеним вековима. Метанастазичке миграције су се често сливале с великим историјским миграцијама. Главни покретач метанастазичких миграција су економски фактори, појава релативне пренасељености у матичним земљама, политички фактори и др. [184]

метаподаци Јесу скуп података који описују, објашњавају, лоцирају или на други начин чине лакшим претраживање, коришћење или управљање неким извором информација. [268]

метропола (велеград) (1) Главни град неке државе, покрајине и сл.; уопште административни, политички, трго-

вачки, културни центар неке државе, покрајине и сл. [36] (Напомена: придев је *мейројолски*). (Видети под: метрополитан; метрополитен).

(2) Метрополу одређују величина и симултаност великог броја функција. Доњи праг величине метрополе може бити 100 000 становника, мада по неким другим мишљењима, не би се могао наћи велеград мањи од 700 000 становника. Међутим, у велеграду наилазимо на мултипликативни раст функција и ту је тај квалитативни скок који напосто велики град чини велеградом. Главне карактеристике велеграда су: (1) његова радна снага која долази у великом броју са свих страна и из иностранства; (2) уочљива је интензивна градња без обзира на економски просперитет или економску рецесију; (3) у њему се увек налазе седишта великих предузећа иако не морају бити и седишта државне управе; (4) веома су различита обележја појединих четврти – под маском монотоности крију се драматичне разлике у социјалном статусу становништва, условима становања, опремљености и уређености подручја; (5) велеград је, иако не увек, и управно-политички центар државе, свакако готово увек седиште универзитета, јако средиште научноистраживачког и уметничког рада; (6) развој се одвија готово аутоматски; (7) уколико околности развоја или ситуације постану и неповољне, град не назадује него задржава свој некадашњи престиж; (8) снажна је анексија природне средине око града; (9) немогуће је повући обрис и границу града; (10) густине варирају од 50 – 1 000 становника/ha. [179]

(3) Половином XX века је напуштено мишљење да метрополу чини град са

милион и више становника. Замењено је мишљењем да је метропола град који снагом социјалних и економских функција, без обзира на број становника, интегрише у јединствене регионалне целине насеља окружења, која имају сложене и хетерогене функције и друштвене и економске карактеристике. [337]

(4) Град који је центар неке делатности, уметности и сл., који је значајан по нечему: филмска метропола, културна метропола. [36]

(5) Матична држава као главна држава у односу на своје колоније. [36]

метрополизација (метрополитанизација) (1) Велика концентрација становништва на широком урбаном подручју. У овој урбаној фази град-матича и даље обавља најбитније функције, али многим градовима – нуклеусима, у ширем подручју метрополе, дисперзијом је припало више социоекономских функција које даље омогућавају ширење метрополских утицаја. [304]

(2) Концентрација људи у стамбеним, периферним и приградским зонама града, чиме се око њега ствара густо насељен урбанизовани простор који заједно са градом чини метрополску регију. [184]

метрополис (метрополитански град)

(1) Град од више стотина хиљада или више од милион становника, који има неколико општина и веома доминантан економски и социјални положај у окружењу. [137]

(2) Развијенији стадијум индустријског града који се јавља у тзв. терцијарној или метрополитанској фази урбанизације. Карактерише га већа дисперзија,

мања густина становништва с израженим „кратером“ густине у централној пословној зони, наглашенији функционални и социјални зонинг итд. [35]

(3) Велик и развијен град, с развијеним производним и услужним функцијама и великим гравитационим подручјем. [205]

метрополитан (1) Црквено, код евангелиста, старешина катедралне, саборне цркве. [154]

(2) У литератури се среће погрешно коришћење овог термина у значењу „метропола/велеград“, тј. „метрополис“, могуће и због тога што се придев „метрополитански“ односи и на припадање метрополи, метрополски, велеградски.

метрополитанизација (Видети под: метрополизација).

метрополитанска регија (Видети под: метрополска регија).

метрополитански (1) Који припада метрополитану или надбискупу. [154]

(2) Који припада метрополи, метрополски, велеградски. [154]

метрополитански град (Видети под: метрополис).

метрополитенски регион (Видети под: метрополски регион).

метрополитанско подручје (Видети под: метрополско подручје).

метрополитенско подручје (Видети под: метрополско подручје).

метрополска регија (Видети под: метрополски регион).

метрополски Који припада метрополи (велеграду). (Видети и: метрополитански).

метрополски регион (метрополска регија, метрополитанска регија, метрополитенски регион) (1) Метрополским регионом се (у административном или географском смислу) најчешће сматра регион којим доминира значајно метрополско подручје. У просторном смислу, он има већи обухват од метрополског подручја. Према неким тумачењима, међутим, ова два појма имају исто значење. [282] За разлику од градова-региона који представљају општији појам, а у регионалној пракси шири и бројнији појам, метрополски региони (подручја) су ужи и знатно мањи, наиме, у зависности од тога колико је метропола (светских, макрорегионалних, националних, итд.). [41] (Видети под: метрополско подручје). (Видети и: градови-региони; регионални град).

(2) Метрополска регија је територијална целина издвојена на бази комплементарности и међузависности централног града и насеља његове околине. У њеној конфигурацији издвајају се језгро – доминантни урбани центар или метропола, поље агломеративног дејства сачињено од зона концентрисања становништва и функција, и зона градског утицаја у којима се одвијају позитивне социјалне и развојне трансформације. Посебан вид ових регија су *дневни урбани системи*. [337]

(3) Просторна целина дифузне урбане насељености, функционално повезана с једном или више градских језгара, с доминантном центрифугалном и центрипеталном прометном циркулацијом. [184]

метрополско подручје (метрополитанско подручје, метрополитенско подручје) Метрополско подручје је

систем насеља која чине велики град (заједно са предграђима) и његова зона утицаја у којој се могу налазити урбани центри различите величине. Зоне утицаја су најчешће зоне дневних миграција. Део метрополског подручја такође чине и зелене површине које се налазе између насеља. [282] (Видети под: метрополски регион).

механичка урбанизација (Видети под: екстензивна урбанизација).

механичко кретање становништва (Видети под: миграције становништва).

мешано скенирање (мешовито скенирање) (1) Приступ који је предложио Емитаи Ециони (Amitai Etzioni) (1967; и 1986) са намером да изгради један „активнији плански приступ“ (у његовој формулацији: „трећи приступ питањима доношења планских одлука“), који би се заснивао на добрим странама рационалистичког (синоптичког) и инкременталистичког приступа, али који не би имао њихове недостатке. [43]

(2) Мешано скенирање, у нашој пракси познатије је као проблемски приступ, односно „планирање из различитих углова гледања“. Ециони је одбацио рационални (рационалистички) приступ који није могао да обезбеди пуну дескрипцију или анализу процеса доношења одлуке, као и инкрементализам који је успео да објасни неке, али не све аспекте овог процеса. Мешано скенирање, по његовој теорији, избегава основне грешке оба претходна приступа, тако што издваја фундаменталне (базне) одлуке од свих других. Фундаменталне одлуке се доносе преко истраживања главних опција, идентификованих од стране доносиоца одлуке као корелативних са дефинисаним циљевима.

Насупрот композицији рационалног приступа, детаљи су изостављени тако да је могуће посматрање из перспективе. Остале (небазне, изведене) одлуке се доносе инкременталистички, али у релацијама омеђеним фундаменталним одлукама, тако да два елемента делују комплементарно. [69]

мешовита намена простора (енгл. mixed-use development) (1) Планирана интеграција одређене комбинације трговачких, пословних, стамбених, рекреативних и других функција у насељу. Овакве намене простора су усмерене ка пешацима и чине окружење које садржи све елементе: становање – рад – забаву. Мешовита намена простора максимално повећава његову искоришћеност, нуди разне привлачности и погодности живљења, представља архитектонски израз и тежи ублажавању интензитета саобраћајних токова и неконтролисаног ширења града.

(2) Под мешовитом наменом се подразумева простор који се намењује равноправном коришћењу различитих корисника. [228]

(3) Мешовита намена подразумева три или више значајних и профитабилних намена које се међусобно подржавају. [327]

(4) Мешовита намена простора је присутна у целинама у којима је свака од три елементарне намене (становање, пословање и услуге) заступљена са минимум 10%. [23]

мешовито/подељено власништво (енгл. shared ownership) Облик својине социјалног становања који подразумева да је корисник власник извесног процента стана који користи и који отпла-

ћује на хипотекарни кредит, а остатак стамбеног простора је власништво стамбене асоцијације. [321]

мешовито скенирање (Видети под: мешано скенирање).

миграције становништва (1) Премештање или пресељавање становништва како унутар граница једне земље (унутрашње миграције становништва), тако и из једне земље у другу (спољне миграције становништва). Основни облик географске и социјалне динамике људи који условљава динамичке промене у просторном размештају становништва и производних снага, преношење тековина материјалне и духовне културе. Миграције становништва снажно утичу на бројне социјално-економске, културне, етичке и политичке процесе. Разликују се миграције становништва према основним узроцима, према територијалном домету, према трајању и другим критеријумима. (Видети под: дневне миграције, економске миграције, метанастазичке миграције). [184]

(2) Аналитички се разликују најмање три типа миграционих кретања. Први је миграција из села у градове, што је повезано и са порастом степена урбанизације и степена концентрације; други, миграција из неразвијених у развијена подручја, најчешће у градове и трећи, миграција из мањих у веће и велике градове. Миграције су нормалне пратеће појаве које настају упоредо с друштвено-економским трансформацијама, односно с привредним развојем земље. Међутим, уколико миграциони токови нису усмеравани одговарајућом регионалном, економском и инвестиционом политиком, могу довести до озбиљних

поремећаја пражњења у простору. Оно се најчешће манифестује претераним пражњењем једних подручја и претоваривањем или суперконцентрацијом других подручја. Овакви поремећаји у простору могу имати за последицу многе друге негативне социјалне и друге поремећаје. Драстичне последице су нагло опадање наталитета, успорено обнављање становништва, пораст старачких домаћинстава и пропадање имовине. [137]

микрорположај (Видети под: локација).

минералне воде Подземне воде које се карактеришу повишеним садржајем биолошки активних компоненти (CO_2 , H_2S , Vg и др.) и поседују специфична физичко-хемијска својства (хемијски састав, температура, радиоактивност) која омогућавају да се користе за потребе лечења. [184]

минералне резерве (резерве минералних сировина) Део су минералних ресурса у лежишту, који се јављају у таквом облику, са таквим квалитетом и у таквој количини за коју је доказана техничка изводљивост, економска исплативост и еколошка прихватљивост њихове експлоатације. Минералне резерве представљају комерцијално експлоатабилан део измерених и/или индицираних минералних ресурса, од којих се одбијају предвиђени губици и разблажења при експлоатацији. [119]

минералне сировине Концентрације минералних материја, органског и неорганског порекла, које се при одређеном степену развоја технике и технологије могу економично користити, било у природном стању или након одговарајуће прераде. Обухватају све

врсте угља и уљних глинаца (шкриљаца), угљоводонике у течном и гасовитом стању (нафта и гас) и остале природне гасове, радиоактивне минералне сировине, металичне минералне сировине, укључујући племените и ретке метале, неметаличне минералне сировине, укључујући и сировине за добијање грађевинског материјала, драго и полудраго камење, све врсте соли и соних вода, подземне воде из којих се добијају корисне минералне сировине и геотермална енергија, подземне воде везане за рударску технологију и гасови који се са њима јављају и техногене минералне сировине. [119]

минерални извори Места где на земљину површину издија вода са богатим раствором минералних материја које јој дају специфичан укус и мирис и, често, лековита својства. [184]

минерални ресурси (1) Део геолошких ресурса утврђених адекватним методама и поступцима геолошких истраживања у одређеном простору - лежишту, који се јављају у таквом облику, количини и квалитету да постоје рационални изгледи за њихову економичну експлоатацију, али која у време извештавања није доказана. Минерални ресурси обухватају ресурсе чврстих минералних сировина (металичне, неметаличне и енергетске) и течних и гасовитих минералних сировина (нафта, конdezати и природни гас). Према степену геолошке истражености, чврсти минерални ресурси се деле (класификују) на: претпостављене, индициране и измерене. Ресурси течних и гасовитих минералних сировина деле се на класе: перспективни ресурси, условни ресурси и произведени ресурси и резерве. [119]

(2) Укупност разних руда у унутрашњости рејона, земаља, група земаља и континента подесних за индустријску експлоатацију у савременим условима и у перспективи. Количинска оцена минералних ресурса се изражава залихама корисних руда. [184]

минимални одрживи проток Јесте проток који се низводно од водозавхвата мора обезбедити у водотоку за опстанак и развој низводних биоценоза и задовољавање потреба низводних корисника. [90]

MICE (енгл. Meetings, Incentives, Conferences, Events) Састанци, подстицајна путовања, конференције, догађаји. Синоним за *конгресни џуризам*. [342]

мобилна мрежа Телекомуникациона мрежа у којој терминалне тачке нису на фиксним локацијама, а повезивање тих тачака врши се радио путем. [321]

мобилност Показује степен спремности или могућности појединих производних фактора да се крећу и мењају локације или функције. Између четири производна фактора земља је географски имобилна. Међутим, функције које се на земљишту могу обављати (индустрија, трговина, становање) нису имобилне. Радна снага је мобилан географски и професионално одређен фактор, мада није једноставно постићи мобилност, било због недовољних квалификација или из другог разлога. Капитал у новчаном облику је веома мобилан, док је у физичком (основна средства - зарада, машине), мање мобилан. Мобилност, производних фактора је један од предуслова за њихову рационалну функционалну и просторну алокацију. За регионални развој важно је правити разлику изме-

ђу економске, географске и социјалне мобилности. Економска мобилност одвија се хоризонтално из једне гране у другу, а вертикална мобилност се одвија из ниже у вишу квалификацију. Географска мобилност одвија се између региона. Бројни фактори утичу на ову врсту мобилности: имовина, породичне везе, проблеми запошљавања, стамбени проблеми. У моноцентричним земљама мобилност је углавном једносмерна. У полицентричним је двосмерна и одвија се у различитим правцима и због чињенице да су многи мањи центри веома атрактивни за живот и рад. На друштвену мобилност утичу трошкови школовања, образовања и стицања квалификација. У земљама у којима делују економски фактори урбанизације, поред бриге о трошковима образовања, води се рачуна и о трошковима смештаја радне снаге и отварању радних места. Висока „цена урбанизације“, која укључује цену радног места, цену становања и цену комуницирања, нарочито у градовима изнад 500 000 становника, опредељује многе инвеститоре да отварају радна места у малим градовима до 30000 становника и у градовима средње величине, у којима живи од 50 000 до 250 000 становника. [137]

мобилност радне снаге Способност радне снаге у целини и појединих радника посебно да мењају радна места, запослење, каријеру, службу, индустријску грану, локалитет, регион и земљу. Мобилност радне снаге је у савременом свету веома битан фактор развоја. [137]

модел Основни узорак по којем се нешто израђује, приближни опис појаве или објекта у стварном свету уз помоћ математичке симболике. [311]

модел имплементације просторног плана Јесте поједностављени приказ скупа сродних планерских одлука о акцијама у будућности, који осликава логичку, функционалну и временску кохерентност планских акција, у зависности од типа и метода планирања. [311]

модел интеракција (гравитациони модели) Интеракција у простору одвија се кретањем људи, робе и информација. Кретања се одвијају у различитом смеру и различитим интензитетом, а условљена су задовољавањем различитих потреба, најчешће са руралних подручја према градовима. Према Њутновом закону гравитације, интеракција између два насеља управо је пропорционална њиховим масама, а обрнуто пропорционална њиховој удаљености. Осим броја становника, масу може да представља број активног становништва у терцијарно-квартарном сектору, број запослених, број продавница и сл., док се дистанца може изразити у километрима, али и у времену путовања и сл. [71] (Видети и: теорија централних насеља; и теорија графа).

мондијализација (Видети под: глобализација).

мониторинг (праћење) (1) Мониторинг је механизам и процес надгледања, праћења и обележавања одређених појава и процеса. На основу добијених информација преко мониторинга, могу се поправити претходно донете одлуке или се могу донети нове. Мониторинг је стални процес прикупљања информација о последицама које изазивају одређене планске одлуке. С тим у вези, најважније су економске, правне и еколошке консеквенце планерских одлука. Преко мониторинга се прати реализација планова, програма и пројеката.

Мониторинг је најважнија компонента савременог планирања и одлучивања у вези са развојем и трошењем ресурса. Када се у савременом свету говори о рационалности одлучивања, увек се мисли на три димензије: планирање, одлучивање и мониторинг. Мониторинг се служи развијеним информационом системом, па помоћу формирања повратних спрега може да управља будућим развојним процесима. [137]

(2) Праћење неких објеката и појава географске средине и предупређивање стварања критичних ситуација (нпр. повећана загађеност ваздуха) које су штетне или опасне за здравље људи, биљне и животињске организме. По методама праћења разликују се: космички, авијациони, терестички, биолошки (помоћу биоиндикатора) и инструментални мониторинг. [184]

(3) Процес прикупљања информација и података о последицама које изазивају одређене планске и/или инвестиционе одлуке с механизмима и организацијом надгледања, праћења и обележавања одређених појава и процеса. [177]

мониторинг животне средине Јесте континуална контрола и праћење стања животне средине које се врши систематским мерењем параметара у чиниоцима животне средине у простору и времену. [309]

моноцентрична функционално-урбана регија (Видети под: функционално-урбана регија).

монофункционална насеља Према броју функција које имају, насеља могу бити монофункционална (која имају само једну функцију) и полифункционална (са мноштвом функција). [304] (Видети и: полифункционална насеља).

морталитет (смртност) Број умрлих у односу на број становника за одређено раздобље, место, државу, регију. По правилу се израчунава за годину дана на хиљаду становника. Зависи, у првом реду, од друштвених фактора (степен економске и културне развијености, здравствене заштите, хигијенских услова и др.). [184]

морфолошка структура града (физиономске одлике, просторно-физичка структура) (1) Под појмом морфолошке структуре града се подразумева просторни распоред и међусобни однос морфолошких елемената у градском простору. То су улице, тргови, парцеле, јавне површине, блокови зграда итд. Наведени елементи одликују се својим специфичностима, као што су: густина изграђености, висина, облик и изглед објеката итд. [35]

(2) Обухвата испуњеност насеља насеобинским садржајима (стамбене зграде, привредни објекти, школе, државне установе, улице, тргови, паркиралишта, паркови итд.), њихов међусобни однос (положај зграда у односу на улицу, положај стамбене зоне у односу на индустријску зону итд.) и главна обележја (густине изграђености, типови зграда, старост зграда, висина зграда, начин градње, врста грађевинског материјала и сл.). Морфолошке одлике насеља резултат су, углавном, деловања многобројних историјско-политичких чинилаца, друштвених потреба и интервенција. [304]

морфолошки типови градских регија Они су настали у индустријској фази урбанизације. Тада је дошло до убрзане концентрације становништва у подручјима која су имала иницијалне

факторе за развој индустрије, пре свега сировине и енергију. Реструктурирање и диверзификовање индустрије утицало је на убрзану концентрацију становника у већ постојећим и у новонасталим индустријским центрима као и на њихов општи демографски развој. То се одразило, на једној страни, на ширење урбаних садржаја из градова у градска окружења, а на другој, на промене у структурама и начину коришћења земљишта. Све се рефлектовало у изгледу или морфологији простора. Развијане су урбане агломерације сачињене од старих и нових градских језгара и пространих периурбаних и субурбаних центара, зона и појасева. У њима су лоцирани рудници, фабрике, предузећа, енергетска постројења, лучке и транспортне делатности, складишта, радничка насеља и друго. Оне су, такође, привлачиле становништво. Ипак, то је имало и негативне последице, нпр. негативан утицај на живот људи због загађене животне средине и развој социјалне беде. [337]

мочвара (1) Део копна за који је карактеристична постојана и обилна влажност; вода може да покрива тло или је оно њоме јако засићено већи део године. Мочваре карактеришу и специфични процеси у тлу и појава хидрофилног растиња од кога се формира тресет – наслагe полураспаднутих биљних остатака. [184]

(2) Неplодна пољопривредна површина земљишта која је под водом, са муљевитим дном и посебним растињем – мочварним биљем, шашом и рогозом.

мрежа за радиодифузију Телеком мрежа која се користи за емитовање и дистрибуцију радио и тв сигнала који

су намењени за директан јавни пријем у отвореном простору за неодређен број корисника. [321]

мрежа насеља (1) Представља скуп свих или одређених врста и типова људских насеобина на некој територији са прецизно одређеним границама. У нашим друштвеним условима можемо говорити о мрежи насеља Србије, неког округа, општине, мрежи појединих врста насеља у Србији (мрежа градских насеља, мрежа сеоских насеља, мрежа мешовитих насеља, мрежа централних насеља и сл.) итд. [304]

(2) Укупност свих насељених пунктова смештених на некој територији. [184]

мрежасти (шаховски) план Имају га градови са правоугаоном мрежом улица (шаховска мрежа улица) које се на свим удаљеностима међусобно пресецају под правим углом. Шаховска шема изградње градова је веома стара и потиче из римског периода. Од старих градова такву шему изградње има Александрија, а од савремених Чикаго, Вашингтон и др. [304]

мултидисциплинарност Означава сарадњу различитих дисциплина у којој свака од њих задржава своје темељне карактеристике и методе, али с извесним прилагођавањима па и одступањима од властитих оптимума за вољу заједничког циља, а након обављеног задатка свака од њих опет поново презузима сопствене карактеристике. [179] (Видети и: интердисциплинарност, полидисциплинарност).

мултисервисни приступни чвор Телекомуникациони уређај који омогућава једновремен прикључак (приступ) за више врста услуга. [321]

H/N

наводњавање (1) Људска активност којом се недостатак падавина или површинских вода допуњава системима преноса и разливања воде на пољопривредне површине. [73] (Видети под: иригација).

(2) Изградња, коришћење и одржавање објеката и уређаја којима се благовремено и континуирано доводи вода у пољопривредно земљиште у циљу добијања високих и стабилних приноса пољопривредних култура. [114]

нагиб Степен девијације који се јавља на површини земљишта који одступа од хоризонталне равни. Нагиб показује степен косине конфигурације терена, брда или планине, на пример, или окомитости кровне конструкције. Нагиб се изражава у процентима или у степенима. [137]

надвожњак Јесте путни објекат изнад јавног пута за укрштање у два нивоа са путем, односно инфраструктурним системом. [105]

најбоље доступне/расположиве технике/технологије (Видети под: ВАТ).

накнада Правно лице, предузетник или физичко лице, коме су, због ограничења и забрана из закона или на основу донетих аката о заштити (природе,

културних добара и сл.), битно смањени постојећи услови за стицање прихода од делатности, а којима се бавио најмање пет година до доношења акта којим је утврђена забрана, односно ограничење коришћења, а то није могуће надокнадити дозвољеном делатношћу у оквиру прописаног режима заштите у заштићеном подручју, има право на накнаду за ограничења и забране. [102]

намена земљишта (1) Коришћење земљишта да би се задовољиле људске потребе. Земљиште се користи према одређеним наменама: за пољопривреду, рекреацију, рударство, саобраћај и изградњу људских насеља. У људским насељима намена земљишта је угаони камен за планирање и контролу развоја одређеног подручја. Намена земљишта представља основу просторних и урбанистичких планова. У градовима, поред урбанистичких планова, намена површина је предмет грађевинске, зонске и пореске регулативе. [137] (Видети под: намена површина).

(2) Предвиђени начин коришћења земљишта одређен планским документом. [111, 303]

намена површина Одређивање намене површина у просторним плановима представља завршну и тиме кључну фазу у њиховој изради. Појам *намена површина* уграђен је и у сам појам *план*; он управо презентује ред (поредак) или структуру коришћења простора; намена имплицитно садржи и намеру, па се тиме, као израз свесног напора оптимизације начина употребе простора, готово поистовећује са планом. [70, 180] (Видети под: коришћење простора, намена простора, намена земљишта).

намена простора Планом утврђен скуп могућности како се простор или његов део, може уредити, градити, користити и у коју сврху. [73]

напуштена зона *Derilict* Напуштене зоне (обично градске) су оне које су претрпеле знатан економски пад, са ослабљеном или напуштеном индустријом, затвореним продавницама и кућама, празним складиштима, деградираном животном средином и практично пустим улицама у ноћним сатима. Неке напуштене зоне су и контаминирание и могу се сматрати *браунфилд* земљиштем. Напуштене зоне су главни узрочник погоршања животне средине. [282]

напуштено подручје привредне намене (Видети под: браунфилд).

насеље (насељено место) (1) Место сталне или привремене територијалне концентрације људи, у коме се одвија њихова производна, културна и остала делатност, њихов друштвени и лични живот. [75]

(2) Облик запоседања територије, начин овладавања земљиштем и сл. [75]

(3) Ансамбл стамбених и привредних зграда прилагођених одређеном начину живота људи. [75]

(4) Посебна антропогеографска територијална јединица посебног имена без обзира на број кућа. [75]

(5) Изграђени функционално обједињен простор (просторна целина) у коме су обезбеђени услови за живот и рад уз задовољавање заједничких потреба становника. [73]

(6) Антропогеографска целина која има свој атар и посебан назив без обзира на

број кућа. Насеље може бити у саставу само једне општине. У једној општини два или више насеља не могу имати исти назив. Назив, статус и границе атара насеља-насељеног места, одређује се законом Републике Србије, односно аутономне покрајине. Изузетно, насеља Београд и Ниш су посебне просторне јединице које се простиру на територији више градских општина и као таква су одређена одговарајућим правним актима. [67]

насељено место Насељено место је део територије општине које има изграђене објекте за становање и привређивање, основну комуналну инфраструктуру и друге објекте за задовољавање потреба становника који су ту стално настањени. [123] (Видети под: насеље).

насип (обалоутврда) Насип дуж речних обала се гради у циљу заштите вода и заштите од вода. Насипом се регулише максимални ниво воде који се јавља у време обилних падавина и може довести до великих поплава и уништења природних и створених ресурса, као и до угрожености људских живота. [137]

наталитет (родност) Број рођених у односу на укупан број посматраног становништва у јединици времена, најчешће у години, исказан у процентима или промилима. [184]

Натура 2000 Јесте еколошка мрежа заштићених подручја, успостављена од стране Европске уније у циљу заштите елемената биодиверзитета и значајних станишта на њеној територији. [208]

наутички туризам Облик туризма који подразумева пловидбу и боравак туриста у туристичком пловилу у циљу разоноде или задовољавања одређених туристичких потреба. [342]

научни парк (Видети под: технополис).

нафтовод Систем челичних (или од друге материје) цеви који служи за транспорт нафте на велике удаљености, од места вађења до места њене прераде (рафинерије) или места претовара (железничке станице, луке) у друго транспортно средство. [184]

национализација Принудни прелаз у друштвену, односно државну својину, крупних или свих привредних предузећа одређене привредне гране или ствари одређене врсте и величине, са накнадом или без накнаде. [18]

Национална инфраструктура геопросторних података – НИГП (енгл. National Spatial Data Infrastructure – NSDI), представља интегрисани систем геопросторних података, који омогућава корисницима да идентификују просторне информације и да им приступе. Просторне информације су добијене из различитих извора, од локалног, преко националног, до глобалног нивоа на свеобухватан начин. [221]

националне стазе Националне стазе се формирају повезивањем културних добара која представљају значајне изворе за познавање националне историје у области архитектуре, насељавања и друштва. Њихова узајамна веза може се успостављати на неколико начина: компаративним упоређивањем типолошких карактеристика архитектуре и окружења, ходочасничких путем верника и слично. Подразумевају се претходна улагања у конзервацију, презентацију и инфраструктуру појединих примера. Националне стазе могу се у одређеном смислу повезати у један јединствен итинерер, сложен и слоје-

вит по карактеру наслеђа и по времену настанка. [274]

национални доходак (1) Укупан доходак који су грађани једне земље зарадили у одређеном временском периоду (обично за годину дана). У састав националног дохотка улази новостворена вредност и акумулација. [225]

(2) Национални доходак се добија ако се од укупне вредности годишњег производа одбије део који представља вредност утрошених средстава за производњу, тј. стару вредност која је већ била у тим средствима. [184]

национални парк (1) Сврстава се у заштићена природна добра. Национални парк је подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја. У националном парку дозвољене су радње и делатности којима се не угрожава изворност природе, као и обављање делатности које су у функцији образовања, здравствено-рекреативних и туристичких потреба, наставка традиционалног начина живота локалних заједница, а на начин којим се не угрожава опстанак врста, природних екосистема и предела. [102]

(2) Организациона форма чувања нарочито цењених природних територија, где је омогућена комбинација чувања природе и њеног строго контролисаног искоришћавања, првенствено за потребе туризма. Најстарији, Јелостоунски национални парк (САД) установљен је 1872. године. [184]

(3) Веће подручје са природним екосистемима високе вредности у погледу очуваности, сложености грађе и биогеографских обележја, са разноврсним облицима изворне флоре и фауне, репрезентативним физичко-географским објектима и појавама и културно-историјским вредностима и он представља изузетну природну целину од националног значаја. У Србији је први национални парк проглашен 1960. године и то је НП „Фрушка гора“. [309]

национални урбани систем Њега чине сви градови, односно сви урбани подсистеми земље у њиховој хијерархијској међузависности. Национални урбани системи су јаче или слабије укључени у међународне и светске урбане системе. [35]

нацрт планског документа По објављивању одлуке о изради планског документа, носилац израде приступа изради нацрта планског документа. Нацрт плана садржи графички део и текстуално образложење са потребним нумеричким показатељима. Нацрт плана подлеже стручној контроли у складу са законом. [111]

начело (принцип) Начела, односно принципи дају обавезујуће, базне одредбе/вредности за развој и организацију простора, независно од посебних услова у посебним подручјима или

секторима. [274, 321] На пример, може се говорити о начелима: целовитости; синхронизације; солидарности и једнаких могућности за све; партнерства; планирања; супсидијарности; јавности; контроле и вредновања; ефективности и ефикасности; концентрације; равномерности регионалног развоја; одрживости и унапређења животног стандарда; и др.

начин живота Укупност људских манифестација које, у првом реду, зависе од дневне организације рада и слободног времена. За разлику од човечких биолошко-социјалних функција, има друштвени карактер. [184]

неактивно становништво Чине сва лица старе 15 и више година која нису сврстана у активно становништво. [285] (Видети и: активно становништво).

небазне функције града Функције које првенствено служе потребама становника градског насеља. Називају се и комуналним или ужим градским функцијама, а обухватају функцију становања, функцију снабдевања градског становништва (водом, енергијом и сл.), саобраћај у граду, коришћење зелених површина, сервиса и складишта за снабдевање становништва, телефонску мрежу и др. [184] (Видети и: базне функције града).

невладина организација (НВО)

(1) Облик удруживања људи зарад остваривања заједничких циљева. Невладине организације које служе свим члановима друштва најчешће постоје како би пружиле подршку, савет или помоћ за решавање неких социјалних проблема. У правним и званичним државним документима уместо термина *невладина*

орјанизација, чешће се налази на термин *удружење грађана*. Међутим, разноликост групација које се под овим термином подразумевају временом је довела до негативне конотације оба термина. Стога се у последње време често користи термин *орјанизација цивилној друштва* када се жели истакнути позитиван утицај одређених организација. [280]

(2) Невладине организације су организације, удружења, групе грађана или стручњака независних од владе земље у којој су, обично непрофитне, добровољне. Оне се баве заштитом животне средине и другим делатностима. [73]

недовољно развијени региони Јесу они региони чији је степен развијености испод републичког просека бруто домаћег производа по глави становника. [118]

незапосленост Скуп појединаца који тренутно нису запослени било зато што прелазе на друго радно место или зато што нису у стању да нађу одговарајући посао при постојећем нивоу надница. Битно је нагласити да у незапослене спадају оне особе које су радно активне и које траже посао. Ово је битно, јер постоји и тзв. добровољна незапосленост, када појединци не желе да раде. Сматра се да изврстан број незапослених представља нормалну појаву (тзв. природна стопа незапослености). Ако се овај број креће испод 5% - тада се сматра да постоји пуна запосленост. [18]

неизвесност Чини оно што је непознато због људског незнања или оно што је у зависности од других за које се не зна како ће деловати. [249] (Видети и: извесност).

неизграђено грађевинско земљиште

Јесте земљиште на коме нису изграђени објекти, на коме су изграђени објекти без грађевинске дозволе и привремени објекти. [111] (Видети и: изграђено грађевинско земљиште).

некатегорисани пут Јесте саобраћајна површина која је доступна већем броју разних корисника, коју надлежни орган прогласи некатегорисаним путем и која је уписана у катастар непокретности као некатегорисани пут. [105]

неконтролисано урбано ширење

(неконтролисано ширење градова, неконтролисани развој урбаног насеља, спонтано урбано ширење, (урбано) расплињавање, раштрканост) (енгл. urban sprawl) Спонтано урбано ширење је непланирано и неконтролисано ширење урбанизације на подручју које се налази непосредно уз град. Овај појам се, такође, користи за означавање експанзивног, брзог и понекад неодговорног географског ширења већег метрополског подручја на рачун ширег простора. Неконтролисано ширење градова одликује неколико модалитета коришћења земљишта, као што су: монофункционално зонирање (комерцијалне делатности, становање, индустрија), насеља зависна од аутомобилског саобраћаја, низак интензитет коришћења земљишта, али са вишим степеном заузећа у односу на претходне намене (шири путеви, веће робне куће са великим површинама за паркирање) и недостатак разноврсних пројектантских решења, тако да се понекад стиче утисак једноличне урбане средине. [282]

неконтролисано ширење градова

(Видети под: неконтролисано урбано ширење).

неконтролисани развој урбаних насеља (Видети под: неконтролисано урбано ширење).

непокретнине (непокретне ствари) Обухватају земљишта и све ствари које се налазе на земљишту, укључујући зграде, станове, и друге грађевине, као и растиње било да је настало природно или путем култивације. У савременим привредама сва добра се деле на непокретна и покретна, односно лична. За разлику од ове англосаксонске поделе, на европском континенту, у складу са важећем римског права, сва добра се деле на непокретна и покретна. Класификација је идентична, једино што се у енглеском праву покретна добра дефинишу као лична, „персонална“. [137]

необновљиви извори Јесу корисне природне материје углавном у чврстом стању које, када се једанпут искористе, не могу поново да се користе у истом обиму и на исти начин. То су енергетске сировине: фосилна горива (угаљ, нафта, гас) и минералне сировине (руде метала и неметала). [73] (Видети и: обновљиви извори).

неолиберализам Представља доминантан светски тренд, идеолошки, политички и у конкретним институционалним политикама и праксама, а у марксистичкој интерпретацији, као нова фаза акумулације капитала, са веровањем да је неограничено, конкурентно и нерегулисано тржиште, са што мање уплитања државе, најбољи механизам за економски развој. Неолиберализам као и нови енвајронментализам настали су упоредо са кризом тзв. „фордистичке акумулације“ 70-их година XX века, а као стратешко опредељење формализовани су Вашингтон-

ским споразумом (1990. године) и Извештајем Брунтландове (1987. године), као главним носиоцима постфордистичке економске регулације на глобалном нивоу. [41]

непокретна културна добра (НКД) У зависности од физичких, уметничких, културних и историјских својстава, непокретна културна добра су: споменици културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места. Заједно са покретним културним добрима, непокретна културна добра чине културна добра. [109]

непокретне ствари Ствари које се не могу преместити са једног места на друго без оштећења њихове суштине (зграде, земљиште и сл.). [18] (Видети под: некретнине).

непрофитне стамбене асоцијације (организације, предузећа, агенције) Основни организациони облик социјалног становања у многим европским земљама. Оснивају се и функционишу на нивоу локалне управе као приватне, непрофитне организације са основним задатком обезбеђивања социјалног становања. [321]

неразвијене земље Земље у којима су основни индикатори друштвено-економске развијености веома ниски (висина друштвеног производа, потрошња енергије, дневна потрошња калорија по становнику итд.). То су земље стагнације или веома успореног развоја. У њиховој привреди доминирају примарне делатности. Демографски раст не прати и пораст производње, због чега нема развоја у смислу побољшања квалитета живота. Неке су на нивоу

апсолутног сиромаштва. У неразвијене земље спадају неке земље Африке, Азије, Латинске Америке, Оканије, у првом реду некадашње колоније и друге зависне земље. [184] (Видети и: развијене земље, земље у развоју).

неразвијени региони Неразвијени региони су региони који имају низак степен економске развијености. Економско заостајање може бити последица географског положаја (посебно ако се ради о удаљеним или периферним регионима), природних и климатских услова (региони у поларним областима, региони подложни суши, планински региони), демографских карактеристика (слабо насељени региони са веома малом густином насељености, емиграциони региони) и ограничене приступачности (изоловани региони, региони који су лоше повезани са центрима услед недостатка ефикасне саобраћајне инфраструктуре). Региони које карактеришу застареле економске структуре (стари индустријски региони у којима ће бити извршено реструктурирање) такође се често сврставају у неразвијене регионе. [282]

неразвијеност Фаза економског развоја коју карактерише масовно сиромаштво, низак доходак по једном становнику, дефицит капитала, примитивна технологија у производњи, висок ниво натуралне потрошње и низак ниво размене, дефицит капитала итд. Као посебно значење појма неразвијеност, узима се субоптимално коришћење природних, створених и људских ресурса. [137]

несанитарна депонија (сметлиште) Јесте место где јединице локалне самоуправе одлажу отпад у полуконтролисаним условима, којим управља јавно комунално предузеће и које има одре-

ђену инфраструктуру (ограду, капију, булдожер), а тело депоније није изграђено у складу са прописом којим се уређује одлагање отпада на депоније (нема водонепропусни слој, дренажни систем за одвођење отпадних вода и др.) [125]

нето развијена грађевинска површина (НРГП) Нето развијена грађевинска површина (НРГП) је величина ограничена само на употребу у планерске сврхе и односи се на БРГП умањену за спољне и унутрашње зидове, заједничке и помочне просторије и друге површине. [271] (Видети и: бруто развијена грађевинска површина).

„не у мом дворишту“ (Видети под: NIMBY).

неформална градња Неформална стамбена градња и заузимање земљишта се, у ужем смислу, односе на илегалне (недостатак одговарајућих права на коришћење земљишта), нерегуларне (неиспуњавање урбанистичких норми) и/или недозвољене („дивље“) активности заузимања градског земљишта, најчешће неопремљеног сервисима и инфраструктуром. Уобичајено мишљење је да је неформална градња последица сиромаштва грађана и друштва у целини. Овакав став имплицира да овај проблем није повезан са начином на који се планира и управља развојем градова. Међутим, вишедеценијска истраживања овог феномена у разним деловима света су показала да је неформална градња директна последица неадекватних урбаних политика, те да званични систем урбаног управљања има великог удела у појави и ширењу овог феномена кроз „искључујуће“ регулативе везане за градско грађевинско земљиште (сувише компликоване, скупе и дуготрајне за значајан

број становника), неефикасне и неадекватне стамбене политике, толерисање неформалних активности, опортунистичког понашања и спекулативног деловања на тржишту некретнина итд. [298] (Видети под: бесправна градња).

неформална насеља Јесу спонтано настала насеља или насеља изграђена без поштовања законом утврђених процедура и прописа. У овим насељима су, по правилу, нерешена имовинска питања и власнички односи, објекти су супстандардног грађевинског и хигијенског квалитета, нису изграђене насељске инфраструктурне мреже (саобраћајнице, водовод, канализација) као ни одговарајући објекти/простори за услуге од јавног интереса. [274]

неформални (алтернативни) видови партиципације Као најпознатији, углавном неформални (алтернативни) видови партиципације у односу на плански систем наводе се акциони и стратешки планови, градске консултације, а новијег датума су и развојне стратегије градова. Ови видови партиципације нису законом прописани и заснивају се на консензусном одлучивању представника различитих институција и на легитимитету одлука актера. [370] (Видети под: партиципација). (Видети и: формална партиципација).

неформално образовање (1) Било која организована образовна активност изван постојећег формалног система, без обзира на то да ли функционише независно или као део неке шире активности, која служи одећеним корисницима и циљевима учења. [182] (Видети и: формално образовање; информално образовање).

(2) Неформално образовање одраслих представља организован процес учења одраслих на основу посебних програма, у циљу стицања знања, вештина, способности, ставова и вредности усмерених на лични развој, рад и запошљавање и социјалне активности. [197]

нехигијенско сиромашно насеље Обухвата насеље или крај који је недовољно или неодговарајуће опремљен комуналним инфраструктурама и улицама и који делимично има проблеме у одношењу смећа. Видљиво је сиромаштво. За разлику од слама, нехигијенско насеље настаје изградњом „моје кућице“ као вида трајног решавања стамбеног питања. За разлику од насеља беде, куће су овде већим делом тврдо зидане и ближе су уобичајеним грађевинским стандардима. Понекад то могу да буду куће које су сами становници градили – често мале, невешто подигнуте, дозиђиване и надзиђиване. Некада у нехигијенском насељу могу да се истичу бараке са мноштвом станова, а понекад различити облици плански подигнутих зграда са минималним стандардима. Дворишта се јасно уочавају, често су мала и запуштена, неретко прекривена смећем и старим стварима. Некада и саме куће и дворишта могу бити врло уређене. Становништво нехигијенских насеља је недовољно запослено у формалном сектору привреде. Ове чињенице су разлог обележености житеља нехигијенских насеља као ниже категорије, што је у вези са извесном одбојношћу коју околина има према овим насељима. За разлику од слама, становници нехигијенских насеља не морају да представљају економски и социјално хомогену популацију. [186] (Видети и: слам, фавела).

нивелација саобраћајница и других јавних површина Одређује се прорачуном падова и попречних и подужних профила појаса регулације. Утврђене аналитичке координате (коте нивелете) карактеристичних тачака у плану нивелације представљају основ за утврђивање нивелета регулационих линија, као и основ за постављање улаза у објекат и уређење осталог простора ван појаса регулације. [263]

ниво власти Ниво власти односи се на територијалне/административне јединице у којима постоји изабрана скупштина која има своју сопствену администрацију. У децентрализованим земљама обично постоје три или четири нивоа власти, док се у централизованим земљама не јављају више од два нивоа (национални и локални). [282] (Видети и: ниво управе).

ниво загађујуће материје Јесте концентрација загађујуће материје у животној средини, којом се изражава квалитет животне средине у одређеном времену и простору. [99]

ниво подземних вода Представља горњу линију зоне литолошког профила која је засићена подземном водом. [309]

ниво управе Ниво управе односи се на територијалну/административну јединицу у којој је успостављена јавна управа, независно од тога да ли постоје изабрана тела. У различитим европским земљама обично постоје три или четири нивоа управе. На одређеним нивоима прилично често коегзистирају државна и децентрализована (регионална, општинска) управа. У случају када различити нивои управе зависе од истог управног нивоа (изабрано тело), њихова организација је обично хијерархијска. [282] (Видети и: ниво власти).

NIMBY (енгл. Not In My Backyard („не у мом дворишту“) (1) Заједнички став локалног становништва које се противи локално непожељном коришћењу земљишта (*LULU*). Уобичајено се *NIMBY* покрети јављају као супротстављање могућим опасностима по животну средину, као што су депоније токсичног отпада, спалионице, нуклеарне електране и др. Такође, *NIMBY* удружења могу проистећи из супротстављања другим непожељним коришћењима земљишта, као што су: затвори, стамбени простори за сиромашне, прихватилишта, центри за лечење наркомана, смештај душевних болесника, као и други објекти за које се сматра да ће утицати на опадање цена некретнина или ће представљати безбедносни ризик у окружењу. (Видети под: *LULU*).

(2) Захват у простору због ког је изражено противљење заједнице у којој је планиран. То могу бити затвори, одлагалишта опасног отпада, електране и остале намене за које се сматра да су опасне по здравље и несигурне за окружење. [169]

Нова атинска повеља Усвојена је 20. новембра 2003. године у Лисабону, а у Србији је овај документ преведен и представљен 2010. године. Нова атинска повеља је концентрисана више на становнике и корисника градова и њихове потребе у простору који се убрзано мења. Промовише визију повезаних градова и региона; прихваћени су нови системи управљања и доношења одлука који укључују и активну партиципацију грађана. Повеља настоји да буде реалистична па су разликовани аспекти развоја града у којима планирање може имати стварни утицај од оних аспеката где је његова улога ограничена. [216]

нови градови (Видети под: концепт „нових градова“).

нови туризам (Видети под: алтернативни туризам).

нод (Видети под: чворише).

нодалитет (нодалност) (1) Чворишно значење градског насеља које зависи од његових веза с околином и вредности укупне циркулације људи, робе и услуга. [184] (Видети под: централно место; нодална регија).

(2) Нодалност неког локалитета (значење неког чворишта) одређује се према укупном опсегу његове интеракције са другим чвориштима. [35]

(3) Нодалитет је сума интеракција једног чворишта у простору са свима другима. [34]

нодална регија (поларизацијска регија) (1) Хетерогена целина, чији су делови међусобно комплементарни и одражавају између себе, а посебно са доминатним центром, интензивније везе него са осталим деловима окружења. Главни интегративни фактор конститутивних елемената нодалних регија су функционалне везе изражене кретањима људи, материјалних добара, информација, идеја, новца. Оне се одвијају преко одређених нодуса који су најчешће градска насеља са развијеним централним функцијама. [337] (Видети под: функционална регија).

(2) Географска регија која представља заокружену територијалну целину с властитим центром коме гравитира и с којим је повезана многоструким везама. Концепт нодалне регије почива на околности да град (чвориште) и његов околни, често хетерогени, простор, чине комплементарну целину, а

издвајање тих регија темељи се, у првом реду, на анализи просторне циркулације људи, робе и услуга. [184]

(3) Нодални регион суштински је компонован, састављен из хетерогених чворова и језгара различитих величина и морфолошких облика и композиција (градова, вароши, села или ретко насељених руралних подручја) која су међусобно функционално повезана и условљена. Функционална повезаност проистиче из токова роба, радне снаге људи, комуникација итд. Интензитет токова зависи од величине, односно степена развијености градова чворишта и њихове снаге привлачења која опада удаљавањем због трошкова савладавања ваћих дистранци у простору. Такви процеси и односи унутар нодалних региона омогућили су развој посебних аналитичких техника и примену модела гравитације. [62]

нодални регион (Видети под: нодална регија).

нодалност (Видети под: нодалитет).

нодус (Видети под: чворише).

номенклатура статистичких територијалних јединица (НСТЈ) (енгл. The Nomenclatures of Territorial Units for Statistics – NUTS; fr. Nomenclatures des unites territoriales statistiques - NUTS) У оквиру Европске уније не постоји јединствени тип унутрашње организације и регионалне структуре држава чланица, стога облици регионалних устројстава варирају од федералних до централизованих држава. Функционисање регионалне политике Европске уније и систем редистрибуције средстава између региона директно зависи од постојања, на нивоу Европске уније, стандардизованог система територијалне поделе

држава чланица, који би давао мерљиве и упоредиве податке о нивоу развијености региона. Због тога је створен систем NUTS на нивоу Европске уније, који не представља стандард политичке, већ административно-статистичке природе који су дужне да уведу све државе чланице ради: (1) прикупљања, развоја и хармонизације регионалних статистика Европске уније; (2) социоекономске анализе региона и дефинисања програма развоја неразвијених региона; (3) стварање просторног, административног и политичког оквира за регионалну политику Европске уније. [274]

носивост подлоге Подразумева количину вертикалног притиска који једна подлога може да издржи, а да при томе не дође до деформација. Већа носивост подлоге омогућава изградњу виших грађевина и достизање веће густине насељености, а тиме и рационалније коришћење простора. [172]

носилац израде планског документа

Јесте надлежни орган за послове просторног и урбанистичког планирања у Републици Србији, аутономној покрајини, општини, Граду и Граду Београду. [111]

ноу-хау (енгл. know-how) (знати како) Техничка и стручна компетентност кадрова. Техничка, кадровска и теоретска оспособљеност кадрова да ефектуирају развојне пројекте и програме развоја. Практична знања и посебна искуства која кадрови треба да поседују како би могли лако да обављају поједине радне операције. [137]

нуклеарна електрана Постројење у којем се топлотна енергија, ослобођена у процесу нуклеарне фисије језгара атома урана и плутонијума, користи у затвореном циклусу за производњу електричне енергије. [82]

Њ

њива Обрадиво пољопривредно земљиште које се користи за гајење ратарских култура, као и за расадничку производњу. [259]

О

обала Гранични појас између копна и воде који представља подручје њиховог узајамног дејства. Речна обала је део стране речног корита који се налази изнад нивоа воде у реци. Главни фактори формирања обале водених басена су таласи и плима и осека. [184]

обалоутврда (1) Јесте паралелна регулациона грађевина (водни објекат) којом се речне обале штите, а која од ерозије се гради на конкавним обалама у кривини.

(2) Зид, насип, бедем или нека друга конструкција изграђена у мору да разбије снагу таласа, у циљу заштите природне или створене луке или плаже. [137]

обесправљене групе становништва Категорије становништва које су лишене одређених општеприхваћених хуманитарних права као што су право на одговарајући стан, право на рад, право на школовање и образовање, право на лечење и слично. Ова права се иначе изводе из основне повеље Уједињених Нација и свака земља-чланица ове организације је дужна да наведена права реализује за све групе становника на својој територији. [137]

обешумљавање (Видети под: дефорестација).

обилазница (1) Саобраћајница или ауто-пут који окружује град, тако да прихвата целокупан теретни и путнички транзит, односно саобраћајна кретања која се не завршавају у односном подручју. [137]

(2) Брза саобраћајница изграђена са циљем да присили возила у пролазу на обилазак дела, или пак целог насеља. [169]

објекат Јесте грађевина спојена са тлом, која представља физичку, функционалну, техничко - технолошку или биотехничку целину (зграде свих врста, саобраћајни, водопривредни и енергетски објекти, објекти инфраструктуре електронских комуникација – кабловска канализација, објекти комуналне инфраструктуре, прикључак на електроенергетску мрежу, индустријски, пољопривредни и други привредни објекти, објекти спорта и рекреације, гробља, склоништа и сл.), који може бити подземни или надземни. [111] (Видети под: грађевина).

објекат комуналне инфраструктуре Јесте грађевински објекат са уређајима, инсталацијама и опремом, само постројење, уређај и инсталације и други објекат који служи за пружање комуналних услуга корисницима, као и уређено грађевинско земљиште и добра у општој употреби која се користе за обављање комуналне делатности. (Видети под: комуналне делатности). [108]

објекти геонаслеђа Јесу раритетни, репрезентативни геолошки, педолошки и геоморфолошки облици, појаве и процеси, издвојени као посебне природне вредности од изузетног научног, културног, естетског, туристичког и другог значаја. [102]

објекти јавне намене Јесу објекти намењени за јавно коришћење и могу бити објекти јавне намене у јавној својини по основу посебних закона (линијски инфраструктурни објекти, објекти за потребе државних органа, органа територијалне аутономије и локалне самоуправе итд.) и остали објекти јавне намене који могу бити у свим облицима својине (болнице, домови здравља, домови за старе, објекти образовања, отворени и затворени спортски и рекреативни објекти, објекти културе, саобраћајни терминали, поште и други објекти). [111]

област (1) Део неке територије издвојен приликом регионализације по неком суштинском обележју (природним условима, историјској традицији, етничком обележју или економским карактеристикама). [184]

(2) У неким регионализацијама, највећа у хијерархији географских регија на релацији област – предео – крај. [184] (Видети и: предео; крај).

(3) Статистичка функционална територијална целина, успостављена за потребе планирања и спровођења политике регионалног развоја, у складу са номенклатуром статистичких територијалних јединица на нивоу 3, није административна територијална јединица и нема правни субјективитет. [118]

обновљиви извори енергије (ОИЕ)

(1) Извори енергије који се налазе у природи и обнављају се у целости или делимично, посебно енергија водотокова, ветра, неакумулирана сунчева енергија, биомаса, геотермална енергија и др. [274] (Видети и: необновљиви извори).

(2) У обновљиве изворе енергије могу се сврстати: традиционални (класични) обновљиви извори (биомаса, дрвени угаљ, пољопривредни и животињски отпаци, комунални и индустријски отпаци, биогаз) и велике хидроелектране, као и нови обновљиви извори енергије (сунчева енергија, енергија ветра, мале хидроелектране, геотермална енергија, енергија мора). [177]

обрадиво земљиште (1) Земљиште које се култивише и припрема за потребе појединих грана пољопривредне производње, као и земљиште које се перманентно користи за пољопривредну производњу. [137]

(2) Врста пољопривредних површина које се обрађују и користе у земљорадњи. Обухвата оранице, баште, воћњаке и винограде. [184]

образовање Педагошки процес у функцији обогаћивања људског сазнања. Обухвата усвајање одређеног система знања, формирање практичних умења и навика, а то је претпоставка и темељ развоја сазнајних снага и способности, обликовање научног погледа на свет, за повезивање знања с практичном, професионалном и било којом другом делатношћу. [331] (Видети под: формално образовање; неформално образовање; информално образовање).

образовна структура становништва

Структура становништва према писмености и школској спреми. [184]

обухват плана Јесте просторно или административно одређена целина за коју је предвиђена израда неког просторног или урбанистичког плана у складу са законом. [111]

обухватно планирање регионалног развоја Систематска идентификација, стварање и координација јавних акција у неком региону и његовим мањим целинама. Сваком подрегиону је додељена улога у складу са проблемима ресурса као и друштвено-економским условима тог региона. [321]

оглашавање Оглашавање представља припрему информација и њихово представљање путем штампаних и електронских медија. Техника може да се користи за обавештавање мањих, карактеристичних циљних група или ширег грађанства. У питању је делотворан и брз начин да се скрене или одржи пажња у односу на неки пројекат, план или иницијативу. [369]

ограничење Простор сам по себи представља ограничену категорију. Интерна структура сваког простора који је предмет планирања садржи у себи такође одређена *ограничења* која треба поштовати у просторном плану. Та ограничења могу бити физички, функционално и динамички одређена. Физичка ограничења су: висок ниво подземних вода, клизишта, неплодно земљиште, опасан индустријски објекат, квалитетан пејзаж као ограничење за грађење и сл. Функционална ограничења су: привредна, управна, финансијска, обичајна, ограничења капацитета инфраструктуре, пијаће воде или енергије. Динамичка ограничења су: повећање степена загађености ваздуха у одређеном затвореном простору и промене у простору које из тога проистичу. Ограничења, као и потенцијали, одређују степен и темпо промена у датом простору односно дефинишу однос носилаца активности (инвести-

тора, градитеља) према локацијама. [316] (Видети и: потенцијал).

одводни канал Канал настао отицањем воде природним путем. Овакви канали служе за одвод кишних и осталих површинских вода и могу се проширити и уредити уколико се простор користи. [137]

одводњавање (1) Састоји се из комплекса хидротехничких, агротехничких и привредних мера, у основи којих леже хидротехнички начини нормираног уклањања воде из слоја у којем се налази корење, помоћу система за исушивање. Објекти који се исушују за потребе привреде су мочваре, замочварена и минерална тла, постојано или привремено овлажена. [184] (Видети под: исушивање).

(2) Изградња, коришћење и одржавање објеката и уређаја којима се врши одвођење сувишних површинских и подземних вода са пољопривредног земљишта и редовна примена одређених мера које омогућавају непрекидно ефикасан рад свих објеката и уређаја у одвођењу сувишних вода. [114]

одвојено сакупљање отпада Јесте сакупљање отпада при чему се различите врсте сакупљеног отпада чувају одвојено по врсти и природи тако да се олакша њихов посебан третман. [125]

одлагалиште Јесте простор предвиђен за гомилање или слагање рударског отпада у чврстом или течном стању или у облику раствора и суспензија. [119]

одлагање отпада Јесте било која операција која није поновно искоришћење отпада, чак и када та операција има за секундарну последицу настајање супстанце или енергије. [125]

одлив мозгава (енгл. brain-drain) Одлив мозгава дефинише губитак земље одласком научника, истраживача, инжењера, културних радника и других висококвалификованих грађана. Све до Другог светског рата миганти у потрази за бољим животом, били су углавном најсиромашнији и најмање образовани припадници неке земље. Први пут израз „одлив мозгава“ појавио се у извештају Краљевског друштва из Лондона 1963. године који је описивао егзодус британских научника у Сједињене Америчке Државе. Током 60-их и 70-их година XX века овај термин употребљава се да опише миграцију стручњака и научника из земаља у развоју у развијене земље. Термин се користи и за распрострањену појаву да студенти из сиромашних земаља остају у развијеним земљама након студирања. [57]

одлука о изради планског документа Одлуку о изради планског документа доноси орган надлежан за његово доношење, по претходно прибављеном мишљењу органа надлежног за стручну контролу, односно комисије за планове. Одлука о изради планског документа садржи нарочито: (1) назив планског документа; (2) оквирне границе обухвата планског документа са описом; (3) услове и смернице планских докумената вишег реда и развојних стратегија и списак подлога; (4) принципе планирања, коришћења, уређења и заштите простора; (5) визију и циљеве планирања, коришћења, уређења и заштите планског подручја; (6) концептуални оквир планирања, коришћења, уређења и заштите планског подручја са структуром основних намена простора и коришћења земљишта; (7) рок за израду планског документа; (8) начин финансирања израде планског документа

са оквирном проценом финансијских средстава; (9) место и начин обављања јавног увида; (10) одлуку о изради или неприступању израде стратешке процене утицаја. Одлука о изради планског документа се објављује у одговарајућем службеном гласилу. [111]

одлучивање Поступак доношења одлука о предузимању различитих радњи, чињења или нечињења, најчешће везаних за доношење развојних и инвестиционих одлука. Доношење одлука се изводи на нивоу појединаца или домаћинства, на нивоу предузећа и државе. Одлуке које доносе појединци, домаћинства или специфичне групе, могу бити рационалне (економске), а могу бити засноване и на неким етичким или сличним мотивима. Без обзира на систем рационалности у доношењу одлука, начело социјалне правде захтева да, када се право одлучивања делегира другим лицима и организацијама, поготово ако то повлачи трошење туђих средстава, обавезно се зна зашто се нешто чини, зашто се одступа од критеријума рационалности и шта то значи за ужу и ширу заједницу. Одлучивање се изводи преко елемената који треба да дају одговоре на питања шта, када, колико, како и где. Ако је, на пример, у питању инвестициони подухват, одлука треба да обухвати шта ће се производити (правац), када ће се производити (време), колика ће бити производња (интезитет), како ће се производити (начин) и где ће се производити (локација). [137]

одредиште (Видети под: дестинација).

одржива пољопривреда Концепт пољопривредне производње која је еколошки пододна, економски исплатива и социјално прихватљива. [274]

одрживи индустријски развој Економски ефикасан развој индустрије: (1) чији су производи еколошки погодни/повољни; (2) која је заснована на рационалном коришћењу ресурса; (3) која доприноси смањивању емисије загађујућих материја и отпада; и (4) која у што мањој мери доприноси деградирању животне средине. [309]

одрживи развој (1) Подразумева приступ који обједињује квалитет живота, заштиту животне средине, одрживо трошење ресурса, економски и социјални развој; одрживи развој је и способност човечанства да обезбеди задовољавање потреба садашњег тренутка не компромитујући способност будућих генерација да задовоље сопствене потребе. [274] (Видети под: концепт одрживог развоја).

(2) Социоекономски и културни развој који је усклађен са условима, ограничењима и капацитетима/праговима животне средине (моменат рационалности) и којим се не нарушавају услови опстанка за будуће генерације (моменат солидарности). Одрживост има више значења и аспеката, који често нису међусобно подударни, односно усагласиви: (1) социјална одрживост подразумева правичну расподелу резултата раста и смањивања јаза у степену развијености између разних друштвених односно територијалних група; (2) економска одрживост означава трајан позитиван економски раст; (3) еколошко-просторна одрживост подразумева раст којим се не угрожавају тзв. еколошко-просторни капацитети и прагови; и (4) политичка одрживост се односи на онај развој/раст који се може легитимисати кроз политичке институ-

ције друштва и који подразумева висок степен партиципације најшире јавности у припремању, доношењу и спровођењу одлука. [309]

одрживи развој планинских подручја Заснива се на омогућавању квалитетнијег живота и привређивања локалног становништва, стварању услова за одмор и рекреацију урбаног становништва и обезбеђењу заштите и презентације предела и наслеђа. [274, 193]

одрживи развој туризма (1) Подразумева концепцију развоја туризма која успоставља позитиван однос између економије, екологије и друштвеног окружења. [193]

(2) Одрживи туризам је сваки вид туризма који трајно доприноси унапређењу животне средине, социјалној добробити, економском просперитету и очувању природних и створених ресурса, културних вредности и идентитета локалне заједнице. [274]

одрживи урбани развој (1) Концепт одрживог урбаног развоја манифестује се око три урбана модела: модел компактнoг, модел здравог и модел зеленог града. Модел компактнoг града на најбољи начин повезује форму, функцију и локацију. Основне карактеристике овог модела су оптимално коришћење постојећих комуналних система у комбинацији са новим инвестицијама: свођење дневних миграција на најмању меру, уз виталне секторе јавног превоза и високоразвијено пољопривредно окружење. Модел здравог града ставља тежиште на стварање квалитетних услова живота и рада у граду. За потребе планирања развоја и имплементације развојних циљева, град непрестано

ангажује широку лепезу стручњака, па у овим пословима учествују социјални планери, јавни здравствени радници, еколошки планери, планери стратегије развоја, економски и саобраћајни планери, правници и финансијери. Модел зеленог града заснива урбани развој на свеобухватним везама и међузависностима природних карактеристика и еколошких процеса. [137]

(2) Одрживи урбани развој је: (1) економски ефикасан; (2) одвија се у складу са принципима социјалне правде/правичности; (3) заснива се на принципима политичког плурализма и демократије; (4) обезбеђује очување и ширење културног диверзитета; (5) уважава еколошко-просторна ограничења и принципе заштите; и (6) доприноси повишавању квалитета урбане средине, односно квалитета живљења. [309]

одрживо газдовање ловним подручјима Газдовање ресурсима популација дивљачи на начин и у обиму којим се трајно одржава и унапређује виталност популације дивљачи, производна способност станишта и биолошка разноврсност, чиме се постиже испуњавање економских, еколошких и социјалних функција ловства одржавајући њихов потенцијал ради задовољења потреба и тежњи садашњих и будућих генерација. [274]

одрживо коришћење културног наслеђа Подразумева промишљено коришћење културног наслеђа као ресурса одрживог развоја и квалитета живота у савременом друштву које се непрекидно развија. [274, 321]

одрживо коришћење природних добара и/или ресурса Јесте коришћење компонената биодиверзитета или

геодиверзитета на начин и у обиму који не води ка дугорочном смањењу биодиверзитета, односно геодиверзитета, одржавајући њихов потенцијал ради задовољења потреба и тежњи садашњих и будућих генерација. [102]

одрживо управљање отпадом (Видети под: интегрално поступање са отпадом).

одрживо (трајно) газдовање шумама Подразумева управљање и коришћење шума и шумског земљишта на такав начин и у таквом степену, да се очува биодиверзитет, а продуктивност, обнављање, виталност и потенцијал шума да буду на нивоу којим би се задовољиле одговарајуће еколошке, економске и социјалне потребе и данашње и будућих генерација како на локалном тако и на националном нивоу, а да се при том не угрозе и оштете неки други екосистеми. [274]

округли сто У партиципативном процесу, техника округлог стола омогућава различитим стејкхолдерима да равноправно дискутују о проблемима и да заједничким договором дођу до решења. Суочавају се различита гледишта и тражи се договор који ће задовољити све учеснике. Техника може да се користи када је за реализацију планова и пројеката потребна сарадња јавног, комерцијалног и цивилног сектора. [369]

окружење (1) Скуп околности или услова, посебно физичких, у којима се налази и живи, ради, развија заједница или појединац, спољашни услови који утичу на живот биљака и животиња. Такође, физички услови посматрани у односу на могућност опстанка живота. [274]

(2) Околина; животна средина. [274]

(3) Генерално се мисли на природно окружење: време, климу, вегетацију, земљиште итд. Модификовано окружење може бити окружење које је промењено услед спољашних утицаја. [274]

опасан отпад Отпад који по свом пореклу, саставу или концентрацији опасних материја може проузроковати опасност по животну средину и здравље људи и има најмање једну од опасних карактеристика (експлозивност, запаљивост, склоност оксидацији, органски је пероксид, акутна отровност, инфективност, склоност корозији, у контакту са ваздухом ослобађа запаљиве гасове, у контакту са ваздухом или водом ослобађа отровне супстанце, садржи токсичне супстанце са одложеним хроничним деловањем, као и еко-токсичне карактеристике), укључујући и амбалажу у коју је опасан отпад био или јесте упакован. [274, 125]

опасне материје Хемикалије и друге материје које имају штетне и опасне карактеристике. [321] (Видети под: опасни материјал).

опасни материјал Они производи који, због свог хемијског састава, могу да, у току складиштења или манипулације, изазову негативне последице по околину и кориснике. Ту спадају експлозивне, запаљиве, отровне, радио-активне и заразне материје. [18] (Видети под: опасне материје).

опасност Уопштено се схвата као способност наношења штете. Опасност се прецизније може дефинисати као својство или ситуација који у одређеним околностима могу изазвати материјалну штету, угрозити здравље и живот људи, животну средину, итд. [274]

оператор Правно или физичко лице које гради, поседује или експлоатише телекомуникациону мрежу и/или пружа телекомуникационе услуге. [274, 321]

опремљено земљиште за реконструкцију / пренамењивање Земљиште које је раније било коришћено у индустријске или комерцијалне сврхе, које може бити контаминирано ниским концентрацијама опасног отпада или загађења, и које се након чишћења може поново користити. Понекад се овим термином могу означити и локације које су раније биле валоризоване, чије је коришћење затим доведено у питање, али које нису нужно загађене. Уопште говорећи, ово земљиште се јавља у индустријским зонама неког града, у којима земљиште заузимају напуштене фабрике или комерцијални објекти или у којима су се одвијале загађујуће активности. На мање површине таквог земљишта може се наићи и у бројним старијим стамбеним четвртима у којима се налазе хемијске чистионице, бензинске станице и сл. Иако се такве контаминирани површине често не користе већ деценијама, акценат је тек недавно стављен на њихову деконтаминацију и рехабилитацију за потребе других намена, јер потреба за грађевинским земљиштем све више расте. Такође погледати термин „Напуштена зона“ [282] (Видети под: браунфилд).

оптички кабл Телекомуникациони кабл од стаклених влакана којим се пренос порука врши помоћу светлосних сигнала. [274, 321]

опустињавање (Видети под: десертификација).

општа основа газдовања шумама

Општом основом утврђује се основна намена шума. Доноси се за шуме обухваћене шумским подручјем, односно шуме националног парка. [266] (Видети и: посебна основа газдовања шумама).

општа стопа фертилитета Број рођења у једној години на 1000 жена у добу од 15 до 49 година старости. [309]

општа стопа наталитета Број рођења на 1000 људи у току једне године. [309]

општа стопа смртности Број умрлих на 1000 људи у једној години. [309]

општина (1) Општина је основна територијална јединица у којој се остварује локална самоуправа, која је способна да преко својих органа самостално врши сва права и дужности из своје надлежности и која има најмање 10000 становника. Изузетно, када постоје посебни економски, географски или историјски разлози, може се основати нова општина која има мање од 10 000 становника. Територија за коју се оснива општина, представља природну и географску целину, економски повезан простор који поседује развијену и изграђену комуникацију међу насељеним местима, са седиштем као гравитационим центром. [123]

(2) Територија општине представља природну и географску целину, економски повезан простор, који поседује развијену инфраструктуру и изграђену комуникацију међу насељима, са седиштем општине као гравитационим центром. Општина може припадати само једном *ујравном окрују*. На територији Републике Србије не могу постојати две или више општина са истим називом. Назив, статус, границе општине и

промене одређују се законом Републике Србије, односно статутом Града. [67]

општински пут Јесте јавни пут који саобраћајно повезује територију општине, односно града, као и територију општине, односно града са мрежом државних путева. [105]

организације цивилног друштва То су недржавне организације које покрећу грађани на основу своје приватне иницијативе. [233]

органска пољопривреда Систем пољопривредне производње који комбинује најбоље еколошке праксе, висок ниво биолошке разноврсности, очување природних ресурса и примену високих стандарда добробити животиња са захтевима одређене категорије потрошача за производима добијеним употребом природних супстанци и процеса. [274] (Видети и: конвенционална пољопривреда).

ортакљук (Видети под: партнерство/сарадња).

ортофото (ортофотографија, ортофото карта) Јесте производ који добијамо трансформацијом аероснимка или сателитског снимка у ортогоналној пројекцији. У новије време се ортофото израђује у дигиталном поступку обраде. [218] (Видети под: дигитални ортофото).

ортофотографија (Видети под: ортофото).

ортофото карта (Видети под: ортофото).

основна геодетска подлога, базна карта Карта која садржи основе физичке и грађевинске карактеристике земљишта као што су границе локали-

тета, општина, саобраћајнице и служи као полазна основа за мапирање, планирање, дефинисање намена површина и осталих активности на одређеном подручју. [137]

основне животне потребе Основне људске потребе дефинисане су биолошким и другим карактеристикама као што су ваздух, чиста вода, исхрана и стан. Овако дефинисане потребе представљају основ за планирање људских насеља, јер се према њима дефинишу циљеви и задаци у становању, исхрани, образовању и здравству. [137]

осовине развоја (Видети под: концепт осовина раста и развоја).

осока Представља течно ђубриво које настаје од течног дела сточних екскремената, мокраће, течности из стајњака, те воде из атмосфере и оне која се утроси на прање стаја. [12]

остала урбана насеља Остала урбана насеља су она која карактерише: 1) преовлађујуће делатности из непримарних сектора производње; 2) присуство централних функција; 3) урбани пејзаж. [274, 321]

осунчавање (Видети под: инсолација).

отворени облик мишљења Значајан допринос примени отвореног облика мишљења у поступку израде плана дао је амерички архитекта и урбаниста Кристофер Александер (Christopher Alexander) (1936 -). Према Александеру, да би се остварила боља контрола над квалитетом живота јединственог простора потребно је следити шест основних принципа: (1) принцип органског поретка – по коме ће планирање и уређење простора бити вршени кроз процес који омогућава да се односи у

простору формирају на основу појединачних, локалних иницијатива и акција; (2) принцип учешћа – по коме све одлуке о месту и начину изградње или уређења простора доносе корисници конкретног простора, али у сарадњи и међусобном договору који се врше преко планске институције; (3) принцип постепеног раста – по коме се све активности у простору постепено развијају, без кардиналних акција које могу да поремете еколошке, друштвене и функционалне односе у простору и да поремете низ постојећих интереса; (4) принцип образаца – по коме се целокупна активност у простору врши на основу унапред договорених принципа, правила и политике који могу да представљају заједнички интерес; (5) принцип дијагнозе – по коме се врши редовно (годишње) праћење дешавања промена у датом простору или појединим структурама тог простора уз редовно формулисање дијагнозе стања целине и појединих делова са препоруком акција; и (6) принцип усклађивања – који треба да обезбеди постепено настајање и развијање органског поретка начином финансирања тј. таквим механизмом буџета који треба да осигура да пројекти који се реализују у простору буду управо они који највише доприносе настанку органског поретка. [316] (Видети и: затворени облик мишљења).

отворени план Отворени план треба да је пре свега *инишеиралан* тј. да омогући перманентно повезивање међу секторима, односно да има уграђене инструменте саморегулације у току спровођења. Решења отвореног плана су стратешки дефинисана више у виду принципа и политике, а мање у виду децидних решења намене земљишта

и сл. Графички и текстуално, отворен план је више индикативан а мање просторно одређен. У нормативном смислу отворен план представља „књигу принципа“ за општинску или регионалну администрацију, а мање збирку нормативних одредби. [316] (Видети и: затворен план).

отклањање (решавање) (енгл. solving) Јесте један од основних облика управљања конфликтима. Отклањање имплицира потенцијални конфликт, тј. стање у којем су сила, манипулација и убеђивање само логички могући, тј. не примењују се. Расправа је од одлучујуће важности за овај метод управљања конфликтима, што имплицира знатно учешће убеђивања, а могућа је употреба ауторитета (нарочито тзв. „добрих“ ауторитета). Расправа није никада потпуно рационална у комуникацијском смислу, будући да утврђивање (долажење до) истине и међусобно разумевање никада нису једина сврха расправљања. Наравно, у свему има места и за бесеђење (реторику), тим пре што је мање узajмног разумевања и стварног дискурса а више пуке конверзације. Логички узев, отклањање конфликта је могуће у свим врстама конфликта, осим у класи непомирљивих. [43] (Видети и: пацификација, поравнање).

отпад Јесте свака материја или предмет који држалац одбацује, намерава или је неопходно да одбаци. [125]

отпад животињског порекла Отпад који настаје у кланицама, постројењима за прераду меса, рибе, јаја, објектима за узгој и држање животиња, као и лешеви гинулих животиња. [148]

отпадне воде Воде загађене производним отпацима и отпацима насталим животном активношћу организама, које се удаљавају из насеља и индустријских предузећа системима канализације. У неким случајевима отпадне воде после пречишћавања постају употребљиве за одређене сврхе. [184]

отпорност Често се сусреће као превод за енглески термин “resilience”, иако у случају феномена који се односе на урбани развој и градове, употреба термина „отпорност“ није адекватна. Наиме, превод „отпорност“ за енгл. *resilience* има смисла у физици и у науци о материјалима где служи да опише способност материјала да издрже велике силе, ударе или напрезања. [340] (Видети под: стабилност). (Видети и: адаптивност; флексибилност; гипкост; еластичност; резилијентност).

отпорност подлоге на сабијање (Видети под: стишљивост подлоге).

очување природе Низ мера и активности које се спроводе ради заштите или обнављања природних станишта и популација дивљих врста у циљу очувања њиховог повољног стања, природних екосистема и предеоне разноврсности. [102]

оштећење природе Јесте појава настала услед мењања природних процеса у толикој мери да је нарушена природна равнотежа или су уништене природне вредности. Оштећење природе може бити узроковано природним и вештачким процесима, појавама и непогодама (клизишта, одрони, земљотреси, поплаве, пожари итд.). [102]

П

падавине (1) Вода у капљичасто-течном (киша, роса) и тврдом (снег, крупа/грѝд) стању која пада из облака или се таложи непосредно из ваздуха на површину земље и на предмете (роса, слана, иње) услед кондензације водене паре која се налази у ваздуху. Највећи климатски значај имају киша, снег и град. [184]

(2) Ниво воде који се формира путем падавина – кише, снега, суснежице или града на одређеном подручју и у датом временском периоду. [137]

паметни градови (енгл. Smart Cities) (1) Термин „паметни градови“ није дуго у употреби и још увек не постоји јединствена и општеприхваћена дефиниција паметног града. [246] Колевка овог концепта је „покрет за паметни раст“ (енгл. *Smart Growth Movement*) који је постао актуелан у касним 90-им годинама XX века као нова парадигма урбаног планирања. Популаризација овог термина почиње од 2005. године и то захваљујући пословним гигантима ИКТ као што су *Cisco*, *IBM* и *Siemens*, који користе појам паметни град у вези са комплексним информационим системима који интегришу урбану инфраструктуру и сервисе везане за грађевинарство, транспорт, електро и водоснабдевање и сигурносне системе. [356]

(2) Паметни градови су они у којима се користе модерне технологије, а пре свега ИКТ како би се живот у граду учинио бољим. У складу са тим, појам паметног града се често доводи у везу са концептима као што су електронска управа и интелигентни транспортни системи (ИТС), али и са учешћем индустрије ИКТ у граду или степеном образовања његових становника. [50]

паневропски коридор (Видети под: еврокоридор).

парк Јавна зелена површина величине преко 5 ха, покривена природним или вештачки подигнутим засадима дрвећа, шибља, цвећа и траве, а организована као једна целина са мрежом стаза, путева и платоа, специјалним објектима и вртно-парковским елементима, а преваходно намењена одмору и рекреацији становника. [38]

парк природе Парк природе је подручје добро очуваних природних вредности са претежно очуваним природним екосистемима и живописним пејзажима, намењено очувању укупне геолошке, биолошке и предеоне разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих делатности усклађених са традиционалним начином живота и начелима одрживог развоја. У парку природе нису дозвољене привредне и друге делатности и радње којима се угрожавају његова битна обележја и вредности. Мере заштите, начин обављања привредних делатности и коришћење природних вредности у парку природе, ближе се утврђују актом о проглашењу заштићеног подручја. [102]

парлог Стање обрадивог пољопривредног земљишта, које је закоровљено разноликом вегетацијом, а које је последица необрађивања, тј. запуштања земљишта. [261]

партаја Уска и дубока стамбена парцела на којој се налази низ, најчешће приземних, ређе и спратних кућа, које су подељене на мале станове, састављене од собе и кухиње, а који се нижу дуж тесног дворишта. У предњој зони дворишта, у старијим ситуацијама, по правилу се налазила чесма, заједничка за више станова, а у дну нужници и покоја шупа. Становништво партаја није хомогено. Њих може да настањује свет различитог културног и образовног нивоа, различитог порекла – урбаног или руралног, различите старости, различите професионалне припадности. Оно што је за све њих заједничко јесте да су, по правилу, скромнијих прихода, нижег или средње нижег имовног стања. Једну партају насељава већи број породица које најчешће нису родбински повезане. [186]

партиципативни процес Редослед корака у којима сарађују доносиоци одлука и они који су заинтересовани или на њих има утицај интервенција предвиђена планом или пројектом; ова сарадња може да варира од размене информација, па све до активног учешћа у обликовању живота локалне заједнице. [369]

партиципативно планирање Јесте специфичан облик планских активности које спроводе органи власти (пре свега на локалном нивоу) и који омогућава да се грађани укључе у процес планирања. Најчешћи вид партиципативног планирања је консултовање јавности о пројектима пре њиховог

званичног одобравања. Спроводе се, међутим, и креативније и садржајније форме учешћа јавности, као што су радионице, јавне расправе и сл. Све већу улогу у партиципативном планирању игра и интернет, било да служи ширењу информација о пројектима или формирању интерактивних система комуницирања. [282]

партиципација (1) Партиципација је атрибут цивилног друштва. Она је право на учешће у управљању заједницом. Традиционално је разматрана у контексту заштите политичких и грађанских људских права и прерасподеле моћи, како би се задовољили захтеви свих друштвених група, при чему је наглашаван ефекат социјалне правде омогућавањем укључивања и најугроженијим, друштвено осетљивим групама. Новина у примени партиципативног приступа у планирању је правовремено сагледавање вредности, интереса и потенцијалних конфликта и укључивање актера и активности планирања сходно томе. Партиципација се посматра као могући механизам њиховог усклађивања, начин за рационализацију поступка припремања, доношења и спровођења одлука, кроз посредовање (медијацију), преговарање, па и убеђивање (персуазију). [370]

(2) Партиципација је процес којим се усмерава доношење одлука и чији је првенствени допринос да се о проблемима дискутује. [370]

(3) Партиципација обично значи да у одлучивању непосредно учествују они којих се одлука највише дотиче. То су систематске консултације као облик комуникације између становништва и власти. [352]

(4) Партиципација је право на учешће у управљању заједницом; процес којим се омогућава учешће, утицај и контрола доношења одлука, али и учење о томе како саслушати, препознати и прихватити другачија мишљења, осећања, вредности и знања. Напослетку, то је пре скуп принципа него идеологија, више питање етике него модел. Партиципативни приступ подразумева укључивање различитих актера тако да се њихови ставови, мишљења и проблеми, сагледају и уврсте у процес планирања. Процес планирања углавном садржи две компоненте: (1) партиципацију грађана, која подразумева двосмерно информисање; и (2) укључивање стејкхолдера, које је усмерено на доношење одлука и спровођење плана. Партиципација се подразумева у свим корацима – од иницијалне визије развоја до праћења и вредновања реализације плана. Увођење различитих виђења могуће је обезбедити на више начина – од достављања предлога до позивања заинтересованих актера да контролишу процес одлучивања. [369]

партнерство/сарадња (ортакљук)

(1) Управљање политикама територијалног развоја се током протеклих деценија знатно променило, како би се што ефикасније решавали нови проблеми. И док је у прошлости управљање простором одликовала хијерархија, често у виду веза од врха ка бази, бројни фактори су утицали да се усвоје флексибилнији приступи у којима сарадња и партнерски односи играју важнију улогу, а посебно у смислу: (1) вертикалних и хоризонталних веза између јавних служби надлежних за просторно планирање и секторске политике са утицајем на простор, које су делимично замениле

ауторитативне везе и које омогућавају све већу кохерентност политика јавног сектора, а са циљем унапређивања територијалне кохезије и одрживости; (2) веза између јавне управе и тела која представљају цивилно друштво, која за циљ има јачање присности цивилног друштва са циљевима просторног планирања, хармонизацију политика јавног сектора и иницијатива приватног сектора (нарочито у погледу инвестирања) и ублажавање конфликта између различитих интереса; (3) веза између урбаних и руралних подручја, која за циљ има јачање развоја руралних подручја преко услуга које пружају урбане заједнице, затим смањење притиска метрополских подручја на околна рурална подручја и стварање различитих функционалних и одрживих веза на релацији град-село; и (4) прекограничних и транснационалних веза које за циљ имају усклађивање политика просторног развоја преко националних граница. [282]

(2) Према моделу лествица партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнстајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *партнерство* је шести од осам нивоа на овим лествицама и оно омогућава преговарање и постизање консензуса са људима на власти. [44]

партнерство између града и села

Интеракције између града и села могу да се дефинишу као везе у простору (као што су проток људи, добара, новца, информација и отпада) и везе између сектора (на пример, између пољопривреде, услуга и индустријске производње). У ширем смислу, ове интеракције такође обухватају „руралне“ активности које се одвијају у урбаним центрима (као што је урбана пољопривреда) и

активности, често сврстане у „урбане“ (као што су производна индустрија и услуге које су смештене у руралним насељима). Интеракције између градова и села су се последњих деценија интензивирале у целој Европи и то у погледу токова дневних миграција, рекреације и активности слободног времена, настањивања бившег градског становништва у руралним подручјима, смештања некадашњих урбаних функција и активности у рурална подручја, итд. Другим речима, утицај градова на рурална подручја се повећао. Везе између градова и села су важне за успостављање равномерног економског развоја и смањење рањивости неразвијених руралних региона. Интеракције између села и градова често имају пресудан утицај на коришћење и контролу природних ресурса, посебно у периурбаном појасу. Да би се подстакао хармоничан територијални развој, између урбаних и руралних заједница (које, генерално, представљају локалне власти, уз сарадњу са невладиним организацијама и цивилним друштвом) успостављају се партнерски односи који за циљ имају обезбеђивање услуга, заштиту природних ресурса и животне средине, унапређење редовних контаката између урбаних и руралних заједница, развој економске синергије, итд. [282]

партнерство између јавног и приватног сектора (Видети под: јавно-приватно партнерство).

пасарела Мост, улица или друга врста прелаза преко саобраћајнице. Пасареле се граде изнад прометних саобраћајница да би се раздвојио пешачки и колски саобраћај, односно, да би се обезбедио сигуран прелаз преко ауто-пута. [137]

(2) Уопште узев, сваки аранжман који се ствара зарад постизања одређених заједничких циљева, у којима партнери (ортаци) учествују са разним и различитим ресурсима/инпутима. [309]

парцела (н. лат *parcella*, фр. *parcelle*, нем. *Parzelle*) (1) Комадић, честица, делић целине, нпр. земље, градилиште. Од стране општинског катастра премерен део земљишта који је намењен за градњу једног или групе објеката. [175]

(2) У процесу урбане трансформације, у планским документима, процесом парцелације и препарцелације настају планске парцеле које се касније, уз помоћ предузимача, трансформишу у грађевинске. Привођењем намени, ове парцеле добијају своје власнике или закупце, уносе се у катастар и постају катастарске парцеле. [137] (Видети и: грађевинска парцела; катастарска парцела).

(3) У пољопривреди, комад земљишта као део веће целине на коме се обично гаји иста култура. [232]

парцелација (1) Деоба грађевинских парцела до минимума утврђеног применом правила о парцелацији. [111]

(2) Парцелација земљишта у границама регулационог плана је технички и правни поступак којим се грађевински комплекси неподесних облика а великих површина деле на мање честице – градилишта (грађевинске парцеле). При подели земљишта треба повести рачуна о најмањим површинама градилишта, о проценту искоришћавања земљишта, о повољним димензијама, о начину постављања и о висини објеката. Парцелацијом се тежи да градилишта добију што правилнији облик. [175]

патернализам (1) Патернализам је моћ заснована на бризи за другог. Патерналистички однос има онај који на основу позиције родитеља, васпитача, наставника и стручњака (али и руководиоца, политичара, духовног вође, државе и др.) сматра да „зна боље”, да мора да утиче на понашање другог и да може да њиме управља. [334]

(2) Патернализам комбинује моћ и добровољност акције, будући да подразумева уплитање у ставове и понашање оних актера које контролор има намеру да контролише. Намера контролора састоји се у томе да контролисане подвргне сопственим обрасцима мишљења и понашања, те да им на тај начин промени ниво и структуру преференција, што, генерално узевши, претпоставља да контролисани актери нису потпуно аутономни. Иако је патернализам у планирању понекад неизбежан, треба настојати да он буде што ређе коришћен, наиме, само ако при том постоји могућност да актерима буде сачувана аутономија у припремању и доношењу планских одлука. Тек у посебним околностима смеју планери да претендују на то да они најбоље познају будуће преференције других актера и да их легитимно могу предвиђати. [43] (Видети и: принуда, манипулација, убеђивање (персуазија), ауторитет).

пацификација Један од основних облика управљања конфликтима. Пацификација је често принудна, али имплицира стање манифестованог конфликта у којем је престала употреба принуде. Често настаје као резултат решавања сукоба, где се под сукобом подразумева она врста конфликта где супротстављене стране користе пре-

тежно принуду (иако могу користити и друге облике моћи). [43] (Видети и: поравнање, отклањање).

пашњак Пољопривредно земљиште обрасло травом које је намењено искључиво за испашу стоке (стада). [261]

пејзаж Ограничен простор, који се сагледава са одређене тачке. Део предела, ограничен видним пољем, који се карактерише одређеном композицијом. Пејзаж је визуелна слика предела. [38]

пејсаж Неправилан израз за *пејзаж*. [154]

периурбано подручје Зона транзиције, интеракције у којој се урбане и руралне активности преклапају, повезују или су у конфликту, а карактеристике простора су предмет брзих модификација узрокованих људским активностима. [274, 276] (Видети под: приградска подручја).

периферија града Подручја која се налазе на граници густо изграђеног градског подручја и у контактним зонама између градско грађевинског и пољопривредног земљишта. Налазе се на ободу града и нису сасвим захваћена процесима урбанизације, па се због тога у њима налази комбинација урбаних функција, најчешће становања или сервиса са неким елементима пољопривредне производње. [137]

периферни региони (1) Јесу подручја које се налазе далеко од главних урбаних и економских центара, било унутар једне земље или на нивоу европског континента. Периферни региони обично имају нижи економски потенцијал и слабију приступачност од региона који заузимају централни положај. Политике регионалног развоја посебну пажњу посвећују периферним регионима. [282]

(2) Периферни региони су подручја у којима се обавља врло мало економских делатности; често ненасељена или слабо насељена и сиромашна подручја. [321]

перспектива (демографска) Термин који се користи уз термине *ипројекција* и *ипрогноза*. Ужи је појам од демографских *ипројекција*, јер се код демографских *иперсиктивна* врши избор мање или више вероватних хипотеза о будућем развоју становништва, а опет је шири појам од *ипрогнозе* код које се бира она хипотеза која је у моменту израде пројекције највероватнија. [333] (Видети и: пројекција; прогноза).

Перспектива просторног развоја Европске уније (Видети под: ESDP).

персуазија (Видети под: убеђивање).

ПГДС (Видети под: просечан годишњи дневни саобраћај).

пилот-пројекат Стамбени или неки други пројекат који се прелиминарно ради да би се неке пројектантске или грађевинске идеје провериле, пре него што се приступи изради основних пројеката. На основу експеримената, преко пилот-пројеката, дефинишу се усмерења и параметри за израду пројеката ширих размера у планираном периоду. [137]

писменост Писменост се дефинише као способност читања и писања. Писменим се сматрају сва лица која су завршила најмање три разреда основне школе. Такође, писменим се сматрају и лица без школе и лица која су завршила 1-3 разреда основне школе, а која су се изјаснила да могу да прочитају и да напишу текст у вези са свакодневним животом, без обзира на то којим

језиком и писмом се служе. Подаци се прикупљају за становништво старо 10 и више година. [212]

плавно подручје, плавна зона Земљиште смештено дуж речних обала, благо нагиба или равно, које је подложно плављењу када висина воде пређе обале реке. Равница формирана од алувијалног земљишта нанетог речним поплавама. [137]

план (1) План је слика неког жељеног или замишљеног, пројектованог стања. [235] (Видети и: планирање).

(2) План је сложен динамички систем који је смишљен у облику контролишуће структуре догађаја (акција), чија је функција да у свом окружењу, које је други сложени динамички систем, изазове такве организоване промене које се према вредносним опредељењима тог момента сматрају „прогресом“. [235]

(3) План је један од резултата планског процеса, а чином доношења и усвајања постаје развојни документ. Другим речима, план је само исказ планирања. Условљен је преломним временским тренутком када постаје одлука политике управљања и једно од више средстава усмеравања развоја у одређеном временском периоду. Вредност плана време може потврдити али и негирати зависно од тога шта је њиме било предвиђено и да ли је то пракса прихватила или одбацила. Према томе, план може бити само привремено средство, конкретно развојни документ, који ће пракса прихватити или одбацивати. [62] (Видети под: просторни план).

(4) Скуп исказа, односно других институционалних и организационих аранжмана, о условним намерама планских власти и других актера у планској кому-

никацији, у погледу одређених циљева и начина њиховог реализовања. План важи све док трају претпоставке на којима је заснован. По правилу, обухвата низ посебних докумената (или се реализује њиховом применом): политика, програма, пројеката и др. Претпоставља припремање, доношење и спровођење мањег или већег броја планских одлука. [309]

план генералне регулације Врста урбанистичког плана који се обавезно доноси за насељено место које је седиште јединице локалне самоуправе, а може се донети и за друга насељена места на територији општине, односно града када је то предвиђено просторним планом јединице локалне самоуправе. [111]

план детаљне регулације Врста урбанистичког плана који се доноси за делове насељеног места, уређење неформалних насеља, зоне урбане обнове, инфраструктурне коридоре и објекте и подручја за која је обавеза његове израде одређена претходно донетим планским документом. План детаљне регулације може се донети и када просторним, односно урбанистичким планом јединице локалне самоуправе његова израда није одређена, на основу одлуке надлежног органа или по захтеву лица које са јединицом локалне самоуправе закључи уговор о финансирању израде тог планског документа. [111]

план намене површина План намене површина обједињује диспозицију основних функционалних система у простору: становања, рада и рекреације, рашчлањених даље на своје елементе (по делатностима), онако како су у оквиру просторног плана рађене гранске анализе, студије и пројекције. [70]

планинска подручја Представљају делове копна који се издвајају према: географским критеријумима надморске висине и нагиба терена, развојним критеријумима пољопривреде и туризма, административној подели или комбинацијом више критеријума. Планинска подручја заузимају око једне петине континенталне површине Земље (око 38 милиона km²) Планинско подручје Србије, дефинисано надморском висином изнад 600 m, заузима око 30 хиљада km². Одрживи развој планинских подручја, поред економске и социјалне, има изражену просторно-енвајронменталну димензију која битно опредељује појаву, врсту и интензитет развоја. [177]

планински туристички центар Представља место планирано, изграђено или уређено за боравак, одмор и рекреацију на планинском подручју. Кроз изградњу и функционисање центар стиче идентитет и имиџ, чиме се омогућава најрационалније коришћење спортско-рекреативне и комуналне инфраструктуре, земљишта и услуга. За потребе класификације, термин планински туристички центар користи се само за локалитете на којима целогодишњи туризам представља доминантну активност и када је удео туристичких лежаја једнак или већи од броја сталних становника. [177]

планирање (1) Процес одлучивања о одговарајућој акцији у будућности, кроз вршење низа избора. [235] (Видети и: план).

(2) Процес путем којег се бира одређени правац акција (скуп средстава) да би се постигли постављени циљеви. [235]

(3) Процес припремања скупа одлука о акцијама у будућности, који је усмерен на постизање циљева преферираним средствима. [235]

(4) Планирање је таква људска активност и друштвена делатност која је смишљена тако да делује на окружење са циљем његовог мењања на такав начин да се појачавају тенденције ка конкретности и кохезији, а држе под контролом тенденције ка дезинтеграцији и распадању; другим речима планирање је процес чија је функција „смањивање ентропије и повећање организације у окружењу“. [235]

(5) Планирање као поступак сагледавања будућности је далеко сложенији од поступка предвиђања. Међу њима постоји битна разлика, будући да је планирање непрекидни процес утврђивања развојних циљева и трагање за остваривим решењима, што подразумева координирано и синхронизовано деловање надлежних институција, управљачких механизма и материјалних улагања, да би се у пракси остварили. Планирање је, за разлику од предвиђања, а тиме и научног прогнозирања, организовани систем доношења *сйрајтешких* развојних одлука и предузимање колективних акција о томе зашто, шта, где, ко и када треба нешто урадити. Практика, међутим, показује да и планирање као најкомплекснији и најзначајнији поступак не само сагледавања него и усмеравања и обликовања будућности, који је и законски више или мање регулисан у свим земљама света, не остварује очекиване резултате као један од системских полуа управљања. Разлог је у чињеници да развојни процеси теку под утицајем непредвидивог деловања

механизма тржишта које је циљно оријентисано на стицање дохотка, односно профита. [62] (Видети под: просторно планирање).

планирање градова и села Термин који потиче из Велике Британије (од *Town and Country Planning Act* – а из 1947. године, усвојеног у периоду неосредно после рата као одговор на процесе индустријализације и урбанизације) и који се нашао у широкој употреби на читавом европском континенту. Овај појам се односи на политике јавног сектора које обухватају следеће активности: планирање намена/коришћења земљишта, урбанистичко пројектовање, планирање предела, урбану обнову, планирање саобраћаја, развој објеката јавне намене и комуналне инфраструктуре, итд. Општи циљ планирања градова и села је одржање равнотеже између економског развоја, социјалног благостања и квалитета животне средине. [282]

планирање животне средине Планирање животне средине односи се, како на урбана/метрополска подручја, тако и на рурална/природна подручја. Оно подразумева читав низ прописа у области животне средине, од европског до локалног нивоа. Најраспрострањеније значење планирања животне средине је реализација строгих процена утицаја на животну средину за пројекте и програме који се односе на коришћење земљишта, економски развој, саобраћај, стамбену изградњу, ваздух, буку, воду, влажна подручја, угрожене врсте и станишта, екосистеме, плавне зоне, приобалне зоне, визуелне аспекте итд. [282]

планирање и вредновање предела, пејзажа Обухвата бројне прелиминарне радње и активности усмерене

за дефинисање релативног значаја природних реткости и разних других изузетних карактеристика предела. Оцена карактера, геолошких и створених фактора, вредновање елемената атрактивности и преференција су предуслови за дефинисање граница и садржаја природних и сеоских предела. Оцена значаја пејзажних карактеристика појединих подручја обавља се помоћу субјективних метода и објективних техника мерења. Субјективне методе се заснивају на искуствима и оценама стручњака, а објективне на техникама мерења релативног значаја појединих фактора, као што су морфолошке карактеристике терена, обим и квалитет флоре и фауне, намена површина и релативни значај сваке намене у укупним површинама, као што су шуме, ливаде, пашњаци, пропланци и слично. На основу сагледавања и мерења структуре сваке намене и природних фактора, оцењују се карактеристике пејзажа и одређује се њихов статус: предео, парк, национални парк и слично. [137]

планирање-као-учење У оквиру овог планског приступа, друштвено учење је усредсређено на повезивање и интегрисање знања и акција, где заједнички циљеви настају током саме планске интеракције. Овај плански приступ подразумева оживљавање традиционалних заједничких вредности и стварање нових вредности у условима „неискривљене комуникације“ и без сцијентизма (тј. без злоупотребе научне сазнајне основе). У назначеном оквиру, планер може имати улогу само посредника. [43]

планирање коришћења земљишта (планирање намена) Планирањем

намена утврђује се планско, естетско и научно засновано располагање земљиштем, ресурсима, објектима и услугама, а са циљем да се обезбеди еколошка, социјална, економска и географска ефикасност, као и очување здравља и добробити урбаних и руралних заједница. [282] (Видети и: зонирање).

планирање намена (Видети под: планирање коришћења земљишта).

планирање предела Јесте активност која укључује стручњаке, како из јавног, тако и из приватног сектора, а са циљем стварања, очувања, унапређења и рестаурације предела различитог обухвата: од зелених површина и јавних паркова до великих површина попут шума, дивљих пространстава, рудника и депонија које треба рекултивисати. Планирање предела обухвата различите вештине/дисциплине, као што су пејзажна архитектура и дизајн, очување природе, познавање флоре и екосистема, педологија, хидрологија, културни предели, итд. Одредбе Европске конвенције о пределу дају важне смернице за формулисање садржаја и спровођење процедуре планирања предела. [282]

планирање путем политика (или „индикативно планирање“ у Француској) Политике планирања су формулисани ставови о жељама планерских агенција, са циљем да се утиче на агенцијино одлучивање, те да као препорука или водич служи другим агенцијама и појединцима. По питању имплементације, строгост је умањена у односу на *контролно планирање*. Потпуно повиновање планским политикама се и не очекује, а непридржавање планске акције утврђеним политикама не сматра се неуспехом имплементације.

Процес имплементације заправо представља покушај формулисања политике која би могла да повеже и усклади различите просторне интересе. Улога планера у процесу имплементације је заснована на координацији међу агенцијама, у промоцијама формулисане политике и ангажовању на прибављању политичке и економске подршке. [69]

планирање развоја инфраструктуре

Просторно дефинисање и верификовање саобраћајних, енергетских, водних и телекомуникационих мрежа и објеката. [274]

планска евалуација (1) Уопште узевши, вредновање у припремању, доношењу и остваривању планско-развојних одлука. Три основне класе: *ex ante* евалуација (вредновање и оцена разних опција, пре доношења одлука); *ex post* евалуација (накнадно вредновање степена остваривања раније донетих одлука); и *ex continuo* евалуација (стално вредновање стања и трендова у одређеној области. [321]

(2) Планска евалуација има два основна значења: (1) Вредновање у планирању, уопште; и (2) Поседна, иначе средишња и најсложенија етапа/фаза планског процеса: поступак класификовања, анализе и интерпретације података који су актерима потребни у припремању, доношењу и спровођењу одлука. Три су основна типа евалуације: (1) *ex ante* („унапред“); (2) *ex post* („уназад“); и (3) *ex continuo* („стална/трајна“). [309]

планска политика Средство (мере, инструменти и подршке) за спровођење и примену планских циљева и планских решења/концепција. Махом средњорочног важења. Већином саставни део, односно аспект, одговарајуће дугорочне стратегије. [309]

планска пратећа акта У пракси се користи и термин подзаконска акта. Обухватају регулативу која се доноси по доношењу основног закона. Закони, уколико се не примењују директно, обавезују општине, на пример, да у одређеном року донесу своја подзаконска акта као што су одлуке. [137]

планска пропозиција Плански исказ, уопште, разног садржаја и форме: циљ, концепција/решење, стратегија, политика. [309]

планска регија Представља специфичан вид регије, која се у стручној литератури назива и програмска или операционална регија. У суштини, планска регија је синтетичка или хибридна територијална целина издвојена на принципу циљева планске акције која се у њој или у њеном окружењу изводи. Како се регионализација обавља за потребе секторских или комплексних планских циљева, тако се у издвајању планских регија полази од томе сврхосходних принципа. Они могу бити из домена хомогености или функционалне операционалности, а могу имати и комбиновани карактер. Просторне, демографске, социјалне и економске димензије планских регија зависе, искључиво, од циљева планирања. Овај вид регионалне диференцијације простора је најчешћи инструмент спровођења планских политика. [337]

плански задаци Поседни краткорочни и дугорочни задаци, дефинисани за потребе реализације планске стратегије. Док су циљеви општијег карактера и дају се у текстуалној и нумеричкој комбинацији, задаци су квантификовани и изражени у нумеричким величинама, тако да се може пратити њихова импле-

ментација. Задаци су циљеви разрађени по делатностима, гранама и по територијама. [137]

плански закони Регулатива којом се дефинишу норме и прописи, права и обавезе, забране, принципи и критеријуми локације појединих делатности (становање, пословање, индустрија, здравство, култура и слично) као и просторна организација урбаних и руралних подручја. Закони о планирању и уређењу простора могу непосредно да се примењују или што је уобичајено у правно уређеним државама, преко уредби и правилника. [137]

плански критеријуми Мерила која се у планирању и политици одрживог развоја (као и другог планирања и политике) користе за оцењивање одговарајућих пропозиција (циљева, решења, мера, инструмената). [309]

плански метод Утврђени начин извођења и закључивања на основу задатих претпоставки и расположиве евиденције (грађе, информација). Део опште и примењене методологије планирања. [309]

плански основ Различите врсте планова, стратегија, политика и програма у свим облицима планирања - економском, социјалном, просторном, енвајронменталном и секторском планирању, којима се дефинишу уређење простора, заштита животне средине, ресурса и наслеђа. [177]

плански циљеви Онај скуп/врста планских пропозиција које се односе на побољшања постојећег стања и пожељна будућа стања. Обухвата различито структурисане циљеве: (1) Разних нивоа општости/конкретности/деталности, односно квалитативних и квантита-

тивних садржаја; (2) Разних временских досега/хоризоната (дугорочни, средњорочни и краткорочни); и (3) Разног значаја, односно изведености (основни и помоћни /изведени и споредни). [309]

планско-развојни сценарио Изгледна (могућа, вероватна, предвидљива итд.) развојна ситуација која се дефинише, предвиђа и оцењује кроз више могућности; средство за оцењивања вероватноће будућих догађаја и за избор најприхватљивије („најбоље“, „најмање лоше“ итд.) могућности. [321]

плодност земљишта (плодност тла) (1) Способност земљишта да истовремено задовољи потребе биљака за водом, хранљивим материјама, ваздухом, топлотом, простором за коренов систем и повољним биохемијским режимом. [114, 274]

(2) Способност тла да обезбеди биљкама хранљиве материје, влагу и др. и да даје род. Разликује се потенцијална (природна) плодност тла, која се одређује залихама хранљивих материја у њему, природним, ваздушним и топлотним режимом и ефективна плодност тла, условљена утицајем обраде, мелиорација и др. [184]

плодност тла (Видети под: плодност земљишта).

пловило Јесте брод, технички пловни објекат, јахта, чамац, пловеће тело, плутајући објекат, пвило које обавља риболов и други објекат који је оспособљен за пловидбу и који учествује у пловидби. [112]

пловни пут (1) Јесте део водног пута прописане дубине, ширине и других техничких карактеристика, који је уређен, обележен и безбедан за пловидбу. [112]

(2) Природни или вештачки канал који повезује два или више речних токова и служи за пролаз бродова. С обзиром да је превоз робе воденим путем, а нарочито расутих терета, трошковно веома ефикасан, многе земље, које за то имају услове, копају вештачке (речне) канале и на тај начин стварају услове за лакши превоз расутих и кабастих терета. [137]

плодоред (1) Смењивање различитих пољопривредних култура на истој површини у сукцесивним временским периодима, у циљу побољшања плодности земљишта и спречавања напредовања биљних болести и штеточина, које прате одређене биљне врсте континуирано гајене на истом простору. [274]

(2) Начин искоришћавања ораница код кога се у низу година смењују културе одређеним редом. При томе се избегава једнострано исцрпљивање земљишта, а применом агротехничких мера одржава се његова плодност. [184]

побрђе Варијетет денудационо-тектонског рељефа висине од 300 до 1 000 m. Тачних поређења и критеријума за издвајање овог типа рељефа нема. [184]

повезаност Повезаност неког градског насеља или места односи се на број, природу и капацитет саобраћајних и комуникационих/телекомуникационих веза са осталим градским насељима и главним мрежама. Ниво повезаности не зависи само од близине главних саобраћајних и комуникационих мрежа, већ првенствено од близине приступа овим мрежама (железничке станице, прикључци на ауто-путеве). Појам повезаности односи се и на саобраћајне и на телекомуникационе мреже. [282] (Видети под: приступачност).

поводањ Сразмерно краткотрајно издизање нивоа воде у реци, које се јавља услед брзог топљења снега, обилних киша, испуштања воде из басена. За разлику од *йоилава*, догађа се у свако доба године. [184]

повратно информисање Повратно информисање омогућава свим учесницима увид у начин на који су њихове примедбе и сугестије представљене и укључене у процес доношења одлука. Повратне информације могу се појавити једном (у завршној фази) или више пута у току партиципативног процеса – онда када је важно обавестити учеснике о актуелностима или резултатима везаним за одређени пројекат или план. [369]

повредљивост простора (вулнерабилност) Појам означава сеизмичност терена која се манифестује преко краткотрајног ослобађања сеизмичке енергије у одређеном делу земљине коре и у одређеном временском периоду. Удари се означавају као земљотреси који, у зависности од јачине, могу нанети мање или веће штете људима и створеним и природним добрима. С тим у вези постоје мерила за одређивање утицаја сеизмичких потреса на стабилност терена и објеката. Мерења се изводе по Рихтеровој скали од I до IX и по Меркалијевој од I до XII степени. Полазећи од ових мерења сачињене су таблице за мерење сеизмичких таласа. У зависности од јачине удара и простирања таласа извршено је зонирање простора и за сваку зону су дефинисани услови фундаирања терена и грађења. На тај начин постиже се отпорност зграда на евентуалне изненадне ударе. [137]

површина јавне намене Јесте простор одређен планским документом за уређење или изградњу објеката јавне намене или јавних површина за које је предвиђено утврђивање јавног интереса, у складу са посебним законом (улице, тргови, паркови и др.). [111]

површинске воде Воде које се стално или повремено налазе на Земљиној површини: реке и привремени водотоци, језера, акумулације, мочваре, ледници, снежни покривач. [184]

подзаконска планска акта Правилници и уредбе које доносе локални органи власти, а односе се на планирање и грађење. [137] (Видети под: планска пратећа акта).

подзаконски општи акти Подзаконски општи акти могу бити: уредбе, одлуке, правилници, наредбе и упутства. Подзаконске опште акте доносе: Влада, органи државне управе, имаоци јавних овлашћења, а изузетно их може доносити и Народна скупштина (одлука као извршни акт, на пример одлука о утврђивању културног добра од изузетног значаја). Када је законом или другим општим актом утврђена обавеза доношења одређеног подзаконског општег акта (подзаконског прописа), то значи да закон, односно други општи акт не може да се спроведе без тог прописа. [210]

подземне воде (1) Воде које се налазе у горњем делу Земљине коре у течном, чврстом и гасовитом стању. Налазе се у порама, пукотинама, шупљинама и у растреситом површинском покривачу Земљине коре. Настале су претежно упијањем и понирањем атмосферске воде, ређе, у већим дубинама, синтезом кисеоника и водоника које испушта магма. [184]

(2) Свеже изворске воде и воде које теку испод површине земљине коре, најчешће формирајући ниво подземних вода. Ова врста вода настаје путем падавина које се кумулирају између наслага и у слојевима земље, а затим издија на површину природним или вештачким путем (бушењем бунара, на пример). [137]

подземне инфраструктурне инсталације и објекти Елементи инфраструктуре (водовод и канализација, електрична енергија и гас) који се смештају под земљу и захтевају посебан локациони третман, да би се обезбедила сигурност у функционисању и у односу на остале елементе инфраструктуре појединих система смештених под земљом. [137]

подлоге Оне служе за израду графичког дела просторног или урбанистичког плана. Подлоге су: постојеће копије топографског и катастарског плана, дигитални записи, катастар подземних инсталација, ажурне геореференциране ортофото подлоге, сателитски снимци и одговарајуће карте из географских информационих система. У циљу израде, односно измене планског документа, на захтев министарства надлежног за послове просторног планирања и урбанизма, аутономне покрајине или јединице локалне самоуправе, надлежни орган, односно организација уступа подлоге. [111]

подручја са посебним развојним проблемима Подручја с релативно ниским нивоом привредног развоја који може бити резултат њиховог географског положаја, периферног статуса, природних и климатских услова, демографских особина (ретко насељена подручја с изразито нском густо-

ном становника, подручја изложена исељавању), ограничења доступности (подручја слабо инфраструктурно повезана с центрима). Подручја које одликује заостала привредна структура, такође се сматрају подручјима са посебним развојним проблемима. Политика регионалног развоја приоритетно се бави подручјима са посебним развојним проблемима. [274]

подручје изложено природним катастрофама Подручја изложена деловању природних појава које могу довести до катастрофалних последица као што су насеља високих густина на трусним подручјима или у долинама које су подложне великим поплавама, а у којима се лоше газдује земљиштем. [137]

подстицај Јесте конкретно улагање или програмско усмеравање улагања са републичког нивоа за реализацију пројеката од посебног значаја за регионални развој. [118]

појас контролисана изградње Јесте површина са спољне стране од границе заштитног појаса на којој се ограничава врста и обим изградње објеката, која је исте ширине као и заштитни појас и која служи за заштиту јавног пута и саобраћаја на њему. [105]

показатељ (Видети под: индикатори).

пол раста Јесте развојно жариште у коме су концентрисане економске јединице које снагом своје доминације утичу на развој и (или) привлачење других економских јединица. [337] (Видети под: теорија полова раста; развојни центар – пол раста).

поларизација Економски развој је резултат поларизације која покреће отворену спиралу кружног кумула-

тивног процеса који иде од периферије ка центру. Поларизација се рефлектује из економског у географски простор. Економска поларизација води ка географској поларизацији и кумулацији привредних активности у оквирима ограниченог броја регионалних центара. [337] (Видети и: деполаризација).

поларизацијска регија (Видети под: нодална регија).

поларизован развој Теорија поларизованог (концентрисаног) развоја почиње да се развија половином XX века. Поларизован развој се ослања на логику урбане индустријализације и наглашава да се развој у региону одвија преко чворишта – полова раста односно развоја. [71] (Видети под: концепт поларизованог раста и развоја).

полидисциплинарност Јесте заједничка делатност првобитно различитих дисциплина у којој свака од њих напушта, више или мање, сопствене карактеристике и методе и поприма нове, концентришући се око новог центра интереса. На тај начин се синтезом стварају нове делатности. [179] (Видети и: интердисциплинарност, мултидисциплинарност).

политички регион Јесте специфичан по постојању демократски изабраних и комплетно заокружених органа власти. То значи да се за обављање послова поверених региону формира регионална власт коју су непосредно изабрали грађани датог региона. Тек тако формиран регион са овлашћењима која су му додељена и извесним степеном аутономије која му припада, представља децентрализацију власти и средњи ниво управљања. [308]

полифункционална насеља Полифункционална су насеља са мноштвом функција. [304] (Видети и: монофункционална насеља).

полицентризам Политика која подржава полицентричност као систем функционисања урбаних центара у децентрализованом држави. Политика полицентризма претпоставља свеукупну децентрализацију, којом се полуге управљања развојем спуштају ка нижем (локалном или регионалном) нивоу. Уместо модела у коме територијалне јединице зависе од воље и моћи централне власти, у децентрализованој држави она зависи од успешности и моћи њених региона и локалних заједница. [315] (Видети и: полицентричност).

полицентрична просторна структура/ полицентрични просторни развој (полицентричност) (1) Полицентрична просторна структура односи се на морфологију мреже насеља. Она претпоставља да на различитим нивоима урбане хијерархије постоји мноштво урбаних агломерација сличне величине, за разлику од ситуација у којима један једини велики урбани центар доминира на сваком нивоу, искључујући чак и постојање прелазних нивоа. Принцип полицентричне просторне структуре и развоја може се применити на различитим географским нивоима, од европског до регионалног. Концепт полицентричног просторног развоја први пут је у европску дебату о политикама просторног развоја увео документ European Spatial Development Perspective (ESDP), да би затим био преузет у Водећим принципима. Сматра се да поли-

центрична мрежа насеља може да подстакне одржив просторни развој, као и да ублажи просторне неједнакости. Значајан аспект полицентричности је да је она валидна на различитим нивоима: примењена на европском нивоу, она треба да омогући настајање алтернативних зона глобалне економске интеграције, које би могле да постану контратежа поларизационим ефектима тзв. Пентагона, односно простора између Лондона, Париза, Милана, Минхена и Хамбурга; на прелазном нивоу (нпр. на националном нивоу или на транснационалним подручјима), полицентричност треба да доведе до успостављања равномерне мреже насеља у оквиру које би раст остварило више метрополских подручја различите величине, а не само престонице; на регионалном нивоу, полицентричност треба да омогући да раст и развој остваре и градови средње и мале величине, како би се одржала и повећала виталност руралних делова региона. У Резолуцији број 1 коју је усвојио СЕМАТ (2006) о „Полицентричном развоју: подстаћи конкурентност, побољшати кохезију“ истиче се да је полицентричност свеобухватна тема која сажима различите концептуалне дебате. Како би се стимулисао полицентричан развој, политике просторног развоја треба да: (1) подстичу функционалну комплементарност између различитих нивоа управе; (2) узму у обзир постојање полицентричних мрежа које се делом преклапају; (3) стимулишу интегрални међусекторски приступ и приступ на више нивоа; (4) јачају институционалну изградњу капацитета; (5) узму у обзир постојање „меких“ инструмената који би могли обезбедити ефика-

снију употребу расположивих људских, организационих и инфраструктурних ресурса; (6) буду усмерене ка потенцијалима раста, посматрајући градове као развојне моторе чија је улога кључна за ендегени регионални развој; и (7) подстичу прилагођене административне и организационе структуре које могу да подрже правичну расподелу различитих регионалних ресурса, као и да апсорбују оптерећења и негативне утицаје просторних одлука које често превазилазе локалне административне границе. [282]

(2) Просторна и функционална форма развоја у којој постоји више центара уместо једног великог града који ће доминирати над осталим насељима. Центри су повезани у мреже и међусобно се допуњавају путем комуникационих и саобраћајних веза, уз укључивање и развој периферних регија. Полицентричност треба да осигура да раст и развој буду од користи и малим и градовима средње величине како би се одржала и повећала виталност у руралним деловима региона. [274]

полицентрична функционално-урбана регија (Видети под: функционално-урбана регија).

полицентричност (Видети под: полицентрична просторна структура/ полицентрични просторни развој). (Видети и: полицентризам).

положај Положај је однос према окружењу. Може бити непроменљив и променљив. Условно непроменљив је онај положај који је одређен географском ширином, географском дужином, надморском висином. У просторном планирању нас више интересује промен-

љивост положаја, тј. како ће се положај мењати у будућности. Да ли је тај положај потенцијал или ограничење? Уколико је ограничење, оно треба планом да се превазиђе. Положај се може третирати као макроположај (нпр. положај Србије у окружењу); мезоположај (нпр. положај Шумадије у Србији); и микроположај (локација).

полутант (Видети под: загађивач).

пољозаштитини појасеви Представљају линијске објекте. Најчешће се подижу у систему мреже појасева за подручје које је угрожено, јер на тај начин показују већу ефикасност у редукцији (смањењу) брзине ветра и контроли еолске ерозије. Они представљају баријере ветру и постављају се управно или што управније на правац доминантног ветра. Само у том случају представљају оптимално дејство на редукцију брзине ветра. Утицајем пољозаштитних појасева на смањење брзине ветра и микроклиму индиректно се утиче на раст и развој гајених биљака, односно на принос. [244]

пољопривредни отпад Отпад који настаје од остатака из пољопривреде, шумарства, прехрамбене и дрвне индустрије. [275]

пољопривредни рејон (1) Интегрални економски рејон са пољопривредном производњом као главном граном производне специјализације. [184]

(2) Грански рејон специјализован за одређену врсту пољопривредне производње. [184]

пољопривредно газдинство Производна јединица на којој привредно друштво, земљорадничка задруга,

установа или друго правно лице, предузетник или пољопривредник обавља пољопривредну производњу. [274]

пољопривредно земљиште Јесте земљиште које се користи за пољопривредну производњу (њиве, вртови, воћњаци, виногради, ливаде, пашњаци, рибњаци, трстици и мочваре) и земљиште које се може привести намени за пољопривредну производњу. [114]

помоћ за развој Програм помоћи који се односи на развој неразвијених земаља или неразвијених подручја. Обухвата финансијску, техничку и образовну помоћ. [137]

помоћни објекат Јесте објекат који је у функцији главног објекта, а гради се на истој парцели на којој је саграђен или може бити саграђен главни стамбени, пословни или објекат јавне намене (гараже, оставе, септичке јаме, дунари, цистерне за воду и сл.) [111]

понуда (1) Понуда је количина робе или услуга коју је продавац вољан да изнесе на тржиште по одређеној цени. Закон понуде гласи да, при осталим непромењеним околностима, понуда расте уколико цена буде расла. Понуда ће зависити од неколико фактора: (1) трошкова набавке фактора производње; (2) технологије; (3) цене других добара и услуга (које могу, ако буду довољно високе, да привуку произвођача да промени делатност); и (4) способности понуђача да што тачније предвиди тражњу тако да максимизира свој профит. [256] (Видети и: тражња).

(2) Понуда представља количину понуђеног добра при одређеној цени. Количина понуђених добара је виша што је цена виша. [4]

попис становништва (1) Основни и најзначајнији подаци о становништву добијају се из пописа становништва, који се периодично обављају у многим земљама, као и код нас. У новијем периоду у нашој земљи пописи су вршени 1921, 1931, 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. године. Иначе, први попис целокупног становништва Србије извршен је 1834. године, после чега је било још девет пописа до 1910. године. Пре првог пописа вршена су пребројавања пореских глава и слично. [278]

(2) Периодично потпуно пребројавање становништва, у одређеном моменту, према специјално разрађеном програму за изучавање његовог броја, размештаја по територији земље, састава по полу, узрасту, породичном стању, националности, матерњем језику, нивоу образовања, изворима средстава за живот, занимању, месту рада, социјалним или класним групама и другим обележјима. [184]

пописни круг Пописни кругови нису сталне просторне јединице, већ се формирају за потребе спровођења пописа становништва. Критеријуми за одређивање величине пописног круга су: број домаћинства и карактер насеља. [67] (Видети и: статистички круг).

поплава (1) Појава која настаје као последица периодичних и непредвидивих натпросечних падавина које речна корита нису у стању да прихвате. Због тога долази до изливања воде и плављења околних терена. [137] (Видети под: заштита од поплава).

(2) Значајно потапање краја услед подизања нивоа воде у рекама, језеру или мору (нпр. у реци услед топљења снега или ледника у речном басену, падања

обилних падавина, заустављања ледених санти у кориту, под утицајем ветрова који натерују воду с мора; у приобалном подручју услед потапања таласима који настају приликом земљотреса или вулканских ерупција). Ванредне или катастрофалне поплаве могу нанети велике штете. [184]

популација (1) У нашој литератури појам становништво и популација су синоними. У француској и енглеској литератури појам популација обухвата људске, животињске и биљне популације. (Видети под: становништво). [209]

(2) Просторно-временски интегрисана група живих јединки исте врсте, која располаже заједничким скупом наследних фактора, насељава одређени простор, припада одређеном екосистему и у оквиру које су јединице повезане међу собом односима размножавања. [38]

(3) Скуп свих елемената на којима се извесна појава статистички посматра. [86]

популациона политика (Видети под: демографска политика).

поравнање Један од основних облика управљања конфликтима, који имплицира стање манифестованог конфликта у којем се не користе сила и манипулација. Делом је принудно, али је неретко и резултат независне иницијативе. Осим што настаје као начин разрешавања сукоба, често се остварује као игра, где се под игром подразумева конфликт у којем се не користе сила, али се манипулација веома често користи. Понашање у игри је рационално: у комуникацији се циља на изналажење такве рационалне стратегије и томе је подређена и примена аналитичких техника којима се стратегије дефинишу

и оптимизују. [43] (Видети и: пацификација, отклањање).

порески инструменти Јесу уобичајени и омиљени инструмент сваке власти у домену политике просторног уређења. Први од њих је смањење или ослобађање од пореза на неко време или, што је ређи случај, трајно, уколико се правно или физичко лице у простору понаша, уколико гради или користи и намењује земљиште у складу са прокламованом политиком просторног развоја. Уобичајена мера је и смањење стопе амортизације, ослобађање од пореза на додатну вредност, умањено или привремено ослобађање од плаћања разних доприноса. Ове и друге пореске мере могу имати и регионалне конотације – ослобађање од или умањење пореза за читаве области или зоне које су економски неразвијене, периферне или су претрпеле некакву природну или другу катастрофу – земљотрес, суша, поплава, слом важне индустријске или привредне гране итд. [68]

породица Породица је заједница коју чине брачни или ванбрачни пар, или родитељи (оба или један) и њихова деца. При томе, дететом се сматра свако лице, без обзира на старост и на брачни статус, које живи у домаћинству с једним родитељем или са оба родитеља и које у том домаћинству нема свог брачног/ ванбрачног партнера или своје дете. [212]

посебна намена Једна или више опредељујућих намена, активности или функција у простору које су од државног односно јавног интереса, и то за: (1) подручје са природним, културно-историјским или амбијенталним вредностима (подручје националног парка и друго подручје природног добра

- проглашено или предложено подручје природног добра; подручје непокретног културног добра од изузетног значаја - проглашено или предложено подручје непокретног културног добра); (2) подручје са могућношћу експлоатације минералних сировина (подручје површинске експлоатације енергетских, металних или неметалних минералних сировина у великим рударским басенима); (3) подручје са могућношћу коришћења туристичких потенцијала (подручје природних и створених туристичких потенцијала и друга туристичка подручја значајна за Републику Србију проглашена за туристички простор у складу са законом којим су уређени планирање, развој и унапређење туризма); (4) подручје са могућношћу коришћења хидропотенцијала (подручје слива велике и средње акумулације и подручје изворишта воде - зоне великих пријемника подземне воде, велики водопривредни и енергетски системи у непосредном саставу великих и средњих акумулација - уређаји за прераду воде, акумулативне хидроелектране, проточне хидроелектране, системи хидроелектрана на рекама и др.); (5) реализацију пројеката за које Влада утврди да су пројекти од значаја за државу (привредне зоне и индустријски комплекси, комплекси интензивне пољопривредне производње и пољопривредни комбинати, стамбено - пословни комплекси, пројекти урбане обнове, зоне и комплекси специјалне намене за потребе одбране земље, зоне, комплекси и објекти правосуђа, подручје инфраструктурног комплекса, коридора или мреже коридора међународне, магистралне и регионалне инфраструктуре - саобраћајне, енергетске, телекомуникационе

и водопривредне, или друга подручја); и (6) изградњу објеката за које грађевинску дозволу издаје министарство надлежно за послове грађевинарства или надлежни орган аутономне покрајине. [264]

посебна основа газдовања шумама

Посебна основа газдовања шумама доноси се за *газдинску јединицу*. Посебном основом, на основу стања шума газдинске јединице и циљева и мера утврђених у општој основи, утврђује се врста и обим радова. (Видети и: општа основа газдовања шумама). [266]

пословна зона (1) Физички простор у оквиру градског ткива, у којем се обављају бројне пословне и комерцијалне делатности. То су обично „шопинг центри” или простори у којима постоје високе густине пословних и јавних објеката. [137]

(2) Део градских површина намењен пословним делатностима. У већини градова креће се испод 5% укупне градске површине. У пословним зонама се обављају: трговина на велико и мало, финансијско пословање (банкарство и осигурање), личне услуге, професионалне услуге и управни послови. За пословне делатности карактеристично је да показују тенденцију јаке концентрације људи и капитала на малом простору специфичне локације. [184]

пословни инкубатор Најкраћа дефиниција пословног инкубатора, или бизнис инкубатор центра, је да представља предузеће које помаже оснивању, расту и развоју других предузећа. Обично се објашњава као организован начин формирања МСП, од идеје до њиховог оспособљавања за самостално функционисање, у коме учествује

већи број различитих субјеката, почев од савезних, регионалних и локалних органа власти, преко финансијских институција, великих предузећа (донатора), комора, агенција и асоцијација малог бизниса, научних институција (универзитета и института), заинтересованих бизнисмена, предузетника и стручњака других професија неопходних за истраживање и развој, трансфер знања у технологију и технологије у нове производе (научници, иноватори, пројектанти, инжењери, технолози, економисти и др.). [129]

постмодерни град (Видети под: концепт постмодерног града).

постојеће стање Јесте стварно стање у простору у тренутку пре доношења плана или његовог ступања на снагу. [73]

постројење за пречишћавање отпадних вода (ППОВ) ППОВ, поготово веће, и са сложеним процесом обраде, може се посматрати као фабрика (у оквиру предузећа које се бави прихватом, пречишћавањем и транспортом отпадних вода до места испуштања у пријемник). [60]

постројење за припрему воде за пиће (фабрика воде) Јесте водни објекат за снабдевање водом за пиће и санитарно-хигијенске потребе. У њему се одвија процес прераде воде, који се састоји из процеса предозонизације, процеса коагулације и флокулације, процеса таложења, процеса филтрације и процеса дезинфекције.

постројење за управљање отпадом Јесте стационарна техничка јединица за складиштење, третман или одлагање отпада, која заједно са грађевинским делом чини технолошку целину. [276]

постфордизам Јесте последица опште транзиције капитализма који прелази са фордистичко-кејнзовског режима акумулације капитала на режим његове флексибилне акумулације и убрзаног циркулисања. Док је *фордизам* био успешан у производњи стандардизованих производа за велики број корисника, *постфордизам* се заснива на малим серијама производа који одговарају све избирљивијем тржишту. Развоју постфордизма, у великој мери, допринео је развој информатичких и компјутерских технологија и економије знања. [49] Тај период карактеришу релативно лак и брз трансфер производње и услуга са једне на другу локацију у међународним релацијама и све чвршће економско повезивање високоразвијених регија у условима конкурентности. [337] (Видети и: фордизам).

потенцијал Могућност развоја неког подручја. Простор на специфичан и регионално (чак и локално) различит начин пружа специфичне могућности. Ове могућности становници користе на различите начине за сопствене потребе као и за потребе свог економског, духовног, културног и социјалног развоја. [316] (Видети и: ограничење).

потпуна екумена Потпуно насељене области. [184] (Видети под: екумена). (Видети и: анекумена; субеккумена).

потребе Утврђивање потреба и могућности њиховог задовољења је један од најтежих задатака просторног планирања. Просторним плановима се увек планирају квантитативни изрази потреба (чији је крајњи просторни израз површина, односно простор изражен у објекту, уређају, инсталацијама, мрежама или уређењима и опремљеним повр-

шинама), док је њихов квалитативни израз (опрема објеката, њихово улепшавање и стварање амбијента) претежно предмет пројектовања. Према степеном задовољењу, могу се издвојити: (1) основне потребе – од чијег задовољења зависи одржавање живота савременог човека (више од биолошких потреба); и (2) потребе стандарда – које се задовољавају зависно од висине стандарда преко основних потреба; то су потреба комфора, бољих услова живота и рада у насељима. Границе међу њима су покретљиве. Потребности се не могу до краја задовољити, јер краја нема пошто се потребе налазе у сталном расту. Потребности се још могу класификовати и на: (1) опште и специфичне; (2) сталне и повремене; (3) незаменљиве и заменљиве; и (4) неодложиве и одложиве. У просторном планирању се рачуна са четири карактеристике друштвених потреба: (1) комплексност – више потреба се јавља у исто време те их је потребно планирати заједно и синхронизовано; (2) дељивост – неке потребе се могу само делимично задовољавати, нпр. водовод без канализације, или се привремено редуцирају, нпр. одгајање изградње дома културе; (3) учесталост – једном задовољена потреба се може поново јавити; и (4) периодичност – потребе се јављају у разним периодима и сезонама, што је нарочито случај код задовољења туристичких потреба. [249]

пошумљавање Стварање шумских насада у непошумљеним областима (на песковима, по ивицама јаруга, обалама неких река итд.). Један од облика мелиорације. [184]

праведност Оно што је по праву и с правом, тј. изражено у законској норми. [309]

правичност Оно што постоји и што се манифестује у разним неправним облицима, нпр. као чежња или хтење према ширењу круга легитимних интереса, тежња ка смањивању разлика у друштвеној моћи и благостању, тежња ка срећи највећег броја људи. [309]

правила грађења Правила грађења у просторном плану подручја посебне намене, просторног плана јединице локалне самоуправе и плановима генералне и детаљне регулације садрже нарочито: (1) врсту и намену односно компатибилне намене објеката који се могу градити у појединачним зонама под условима утврђеним планским документом, односно класу и намену објеката чија је изградња забрањена у тим зонама; (2) услове за парцелацију, препарцелацију и формирање грађевинске парцеле, као и минималну и максималну површину грађевинске парцеле; (3) положај објеката у односу на регулацију и у односу на границе грађевинске парцеле; (4) највећи дозвољени индекс заузетости или изграђености грађевинске парцеле; (5) највећу дозвољену висину или спратност објеката; (6) услове за изградњу других објеката на истој грађевинској парцели; (7) услове и начин обезбеђивања приступа парцели и простора за паркирање возила. Правила грађења у зависности од врсте планског документа могу да садрже и друге услове архитектонског обликовања, материјализације, завршне обраде, колорита и друго. [111]

правила уређења Правила уређења садржана у просторном плану подручја посебне намене, просторном плану јединице локалне самоуправе и урбанистичким плановима садрже нарочито: (1) концепцију уређења карактеристи-

чних грађевинских зона или карактеристичних целина одређених планом према морфолошким, планским, историјско-амбијенталним, обликовним и другим карактеристикама; (2) урбанистичке и друге услове за уређење и изградњу површина и објеката јавне намене и мреже саобраћајне и друге инфраструктуре, као и услове за њихово прикључење; (3) степен комуналне опремљености грађевинског земљишта по целинама или зонама из планског документа, који је потребан за издавање локацијске и грађевинске дозволе; (4) услове и мере заштите природних добара и непокретних културних добара и заштите природног и културног наслеђа, животне средине и живота и здравља људи; (5) услове којима се површине и објекти јавне намене чине приступачним особама са инвалидитетом, у складу са стандардима приступачности; (6) попис објеката за које се пре санације или реконструкције морају изградити конзерваторски или други услови за предузимање мера техничке заштите и других радова у складу са посебним законом; (7) мере енергетске ефикасности изградње; (8) друге елементе значајне за спровођење планског документа. Правила уређења за делове у обухвату планских докумената за које је одређена даља планска разрада су правила усмеравајућег карактера за даљу планску разраду. [111]

правилник Документ у виду директиве, декрета или подзаконског акта који доносе централни, регионални, а пре свега локални органи. Многа питања која су нарочито у надлежности општина и градова, централни органи власти на нивоу државе регулишу општим правним актима - законима на основу

којих општине доносе своје правилнике и одлуке. [137]

правило ранга (Видети под: правило реда величине).

правило реда величине (правило ранга) (1) Законитост која повезује број становника града са његовим местом (израженим редним бројем) у списку градова земље (или њеног дела). Може се, наиме, очекивати да ће број становника једног града у низу градова поређаних по величини (број становника) бити једнак броју становника највећег града у том низу, подељено са редним бројем величине тог града. Математичка формула овог правила је: $S_n = S_1 / r^n q$, при чему је S_n – број становника града n , S_1 – број становника највећег града, r – редни број величине градова, q – константа. [184]

(2) Правилном ранга градова се бавио Џорџ Кингсли Зипф (George Kingsley Zipf) (1902–1950). Испитивање испуњености Зипфовог закона за градове у једној земљи почиње састављањем листе градова која је урађена према њиховој величини. Као мера величине града узима се број становника који у њему стално бораве. Град с највећим бројем становника добија ранг један, затим следе остали градови, заузимајући одговарајући ранг. [374] Величина града одређеног ранга (P_r) се израчунава тако што се број становника највећег града (P_1) подели са датим рангом (r). Формула је: $P_r = P_1 \cdot r^{-1}$. На пример, уколико највећи град има 2 милиона становника, пети град по рангу би требало да има 400 000 становника. Са смањивањем величине градова повећава се њихов број. Када се изврши логаритмовање варијабли (ранга и обима популације), добије се *log-normal* линија дистрибу-

ције градова. У литератури се правило ранга објашњава: тумачењем Кристале-ра, Зипфа, деловањем економије урбанизације, трошкова инфраструктуре, повећањем броја становника итд. [4]

правни систем Представља поступак правне сигурности и заштите свих оних које дотиче просторни план са својим решењима. План, као акт општег значаја у нашем уставно-правном систему, има тежину закона, те је правну заштиту могуће тражити једино на уставном суду који може да обустави примену плана. [316]

право грађења Право неког лица (градиоца) да подигне своју грађевину на туђем земљишту и да неко време, нпр. 50 или 100 година, буде њен власник након чега својина на објекту прелази на власника земљишта. Код нас је познатије као право трајног коришћења грађевинског земљишта које државни орган додељује ради изградње објекта, као и право градње које је могло бити дато власнику национализованог грађевинског земљишта и најужем кругу његових сродника, на земљишту које му је одузето. [254]

право коришћења Парасвојински институт у систему друштвене својине који подразумева вршење својинских овлашћења (државина и употреба) на предмету друштвене својине, без права располагања тим предметом. Прво је било својствено за тзв. друштвена правна лица, али се током времена мењало, постајући доступно и грађанскоправним и физичким лицима, тако да је реликт друштвене својине опстао и данас у виду права коришћења грађевинског земљишта у друштвеној својини. [254]

право пролаза Могућност дата титулару да користи туђу ствар, без обзира на то ко је њен власник или да захтева од њеног свакодневног сопственика да је на неки начин не употребљава. Све до новијег времена службености су углавном коришћене у руралним подручјима и састојале су се у праву пролаза преко туђег имања, праву прогона стоке, превоза терета, узимања воде из туђег бунара и слично. Такви пролази су морали бити јасно назначени и сопственик је био обавезан да свим суседним сопственицима, који на други начин нису могли доћи до својих имања, дозволи да користе такво право пролаза. Развојем урбанизације службености су се умножиле и састоје се од права пролаза до имања – куће, све до права наслона на зид суседне куће, права отварања прозора према туђем дворишту и слично. [137]

право својине Субјективно стварно право из кога произилази највиша правна и фактичка власт на ствари. [254]

право службености Стварно право на туђој ствари које овлашћује њеног титулара да туђу ствар на одређени начин користи. [254]

прагови развоја Прагови развоја су ограничења са којима се градови суочавају током свог ширења, услед физичких карактеристика, постојећих намена површина и инфраструктурних услуга. Наиме, физички раст градова није сасвим континуалан већ се наставља по стадијумима које карактеришу сукцесивна ограничења која се називају *прагови развоја*. Неки прагови развоја се могу идентификовати на земљишту (нпр. физичка ограничења) док друге можемо изразити једино нумерички као ограничења капацитета (нпр.

ограничење водоснабдевања). Прагови развоја нису непремостиви, већ се могу превазићи кроз увођење додатних (често веома високих) инвестиционих трошкова, познатих као „трошкови прагова“. Прагови се могу класификовати у два типа – равномерни прагови и скоковити прагови. Разликовање се базира на начину по којем се прави инвестирање ради превазилажења прагова. [339]

пратећи садржаји јавног пута Јесу мотели, ресторани, сервиси, продавнице, објекти за рекреацију и други објекти намењени пружању услуга корисницима пута. [105]

праћење (Видети под: мониторинг).

преграда Јесте управна регулациона грађевина (водни објекат), која служи за преграђивање сувишних рукаваца или старог напуштеног корита.

предвиђање Екстраполација садашњости у будућност сагледана кроз вероватне промене. Предвиђања, екстраполацијом садашњег стања, сагледавају будућа стања у временском распону од 15 до 30 година. [62]

предграђе Резиденцијално подручје које се налази на периферији града, а с градом је повезано одговарајућим саобраћајним системима: аутобуским, тролејбуским, трамвајским или метро-системом. Становништво предграђа најчешће борави у насељу, док је другим активностима (радна места, периодичне и специјалне набавке, услуге културе и забаве) везано за град. [137]

предео (1) Одређена територија чији карактер представља специфичан спој природних и створених вредности карактеристичних за дати регион. [102, 276]

(2) Означава одређено подручје, онако како га људи виде и доживе, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или људских фактора. [115]

(3) Конкретна територија, једнородна по пореклу и историји развоја и недељива по зоналним и азоналним карактеристикама, а одликује се јединственом геолошком основом, једним типом рељефа, климом, једнообразним условима земљишта, биоценозом. [38]

(4) Предео означава одређено подручје, онако како га виде људи, чији је карактер резултат деловања и интеракције природних и/или културних (људских) фактора. [274]

(5) Обично мања просторна целина чије границе нису прецизније одређене. [184]

(6) По неким класификацијама, предео је таксономска јединица карактера мезорегије у хијерархијском низу – област (нпр. планинско-котлинска област), предео (нпр. источна Србија), крај (нпр. карпатска Србија). [184] (Видети и: област, крај).

предео изузетних одлика Представља подручје препознатљивог изгледа са значајним природним, биолошко-еколошким, естетским и културно-историјским вредностима, које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва. Предео изузетних одлика може бити природни предео изузетних одлика и културни предео изузетних одлика. Природни предео изузетних одлика је подручје значајне биолошко-еколошке

и естетске вредности где традиционалан начин живота локалног становништва није битније нарушио природу и природне екосистеме. Културни предео изузетних одлика је подручје значајне предеоне, естетске и културно-историјске вредности које се током времена развијало као резултат интеракције природе, природних потенцијала подручја и традиционалног начина живота локалног становништва. Мере заштите, начин обављања привредних и традиционалних делатности и коришћење природних и створених вредности у пределу изузетних одлика, ближе се утврђују актом о проглашењу заштићеног подручја. [102]

предеона разноврсност (1) Јесте структурираност простора настала у интеракцији (међудејству) природних и/или створених предеоних елемената одређених биолошким, климатским, геолошким, геоморфолошким, педолошким, хидролошким, културно-историјским и социолошким условима и обележјима. [274, 102]

(2) Предеона разноврсност је структурираност простора настала у интеракцији (међудејству) природних и/или створених предеоних елемената одређених биолошких, климатских, геолошких, геоморфолошких, педолошких, хидролошких, културно-историјских и социолошких обележја. [102]

предеони елеменат Јесте најмања, релативно хомогена еколошка јединица структуре предела, било природног или антропогеног порекла. [102]

предузетнички град (Видети под: концепт предузетничког града).

предузетништво Предузетници стварају нове комбинације капитала, земљишта и рада за производњу у циљу максимизирања профита. Предузетнике карактерише више иницијатива, а мање рутинско обављање послова. Акцијама предузетника се стиче предузетнички профит. Предузетници су усмерени на развој. Уводе нову технологију, која ће бити прихваћена уколико су приходи које стичу већи од трошкова производње. Производе нова добра или производе са бољим карактеристикама. [4]

презентација културног добра

(1) Означава начин представљања културног добра јавности кроз брижљиво одабрану планирану комуникацију између садржаја културног добра и посматрача. [274, 321]

(2) Презентација природног и културног наслеђа представља вид комуникације који омогућава посетиоцима боље разумевање и доживљај вредности наслеђа, а тиме и подизање свести о значају његовог коришћења и заштите. [193]

прекогранична сарадња Она се одвија на релативно кратким раздаљинама између подручја са обе стране националних граница. Прекогранична сарадња обухвата све врсте активности које спадају у устаљене активности локалних и регионалних заједница, као што су економски развој, просторно планирање, туризам и рекреација, обука, саобраћај, заштита животне средине итд. Прекогранична сарадња се, такође, односи на подручја као што су Еврорегиони, а у неким случајевима и на области у којима се сустичу две или више држава (на пример, Регион Saar-Lor-Lux, троугао горње Рајне). [282]

пренамена функције Део је процеса *реконструкције*, и често се употребљава, посебно у савременој обнови. Некада је методолошки било незамисливо да се функција мења када обнављамо неки објекат а данас је то скоро нормалан случај (нпр. индустрија постаје пословање и становање). Брзе промене захтевају и еластичност. [24]

препарцелација (1) Препарцелација је поступак измене граница више катастарских парцела тако да се образују катастарске парцеле другачијег облика од постојећег. [61]

(2) На већем броју катастарских парцела може се образовати једна или више грађевинских парцела на основу пројекта препарцелације, на начин и под условима утврђеним у планском документу, а уколико плански документ није донет, образоваће се на основу подзаконског акта којим се утврђују општа правила парцелације, регулације и изградње. [111]

препознавање региона – брендирање Стварање имиџа и идентитета региона, најчешће у сврху промовисања региона, а са циљем привлачења потенцијалних инвеститора и потрошача/корисника услуга. [321]

прерада отпада Јесте свако поступање са отпадом које омогућава: регенерацију, рециклажу, директну поновну употребу или алтернативну употребу после третмана, односно искоришћавање вредних својстава отпада у материјалне или енергетске сврхе, смањивање количине и запремине отпада и делимично или потпуно уклањање његових опасних карактеристика. [309]

пресељење становништва (1) Јесте расељавање становништва из разли-

читих мотива и разлога. На пример, изградња великих акумулација и потапање плодних долина, изградња површинских рударских копова или проналазак изворишта нафте изискује пресељење делова или целокупних насеља (становништва и опреме) на нове терене. [137]

(2) Пресељење становништва једно је од најделикатнијих питања која прате велике развојне пројекте у које се сврставају и они везани за производњу лигнита и електричне енергије. [241] Измештање становништва (домаћинства) из њиховог традиционалног места боравка утиче не само на промену њиховог физичког окружења већ и на промену њиховог социјалног и културног миљеа. За свако домаћинство пресељење представља, у извесном смислу, стресну ситуацију, поготово ако оно није лично мотивисано, већ је изазвано реализацијом развојног пројекта. Зато је неопходно да се цео процес пресељења одвија у сарадњи са локалним становништвом, у складу са њиховим потребама и преференцијама. Пресељење је процес који је потребно планирати и анализирати кроз време како би становници завршили у бољим условима него пре пресељења. [240] Циклус активности потребних истраживања, формирања и избора одговарајућих планских решења, кад је реч о пресељењу, према досадашњим искуствима не може се реализовати без пуних десет година. У случају кад се становништво није определило за опцију самосталног пресељења, организовано пресељење насеља и домаћинства обухвата следеће фазе и активности: (1) утврђивање дугорочних и средњорочних (најмање десетогодишњих) програма пресеље-

ња насеља; (2) утврђивање зона насељавања; (3) прецизно и разумљиво дефинисање услова експропријације домаћинства; (4) процену трошкова насељавања; и (5) анкетирање домаћинства. [300]

претежна намена земљишта Јесте начин коришћења земљишта за више различитих намена, од којих је једна преовлађујућа. [111]

претходна студија оправданости Претходном студијом оправданости утврђује се нарочито просторна, еколошка, друштвена, финансијска, тржишна и економска оправданост инвестиције за варијантна решења дефинисана генералним пројектом, на основу којих се доноси плански документ, као и одлука о оправданости улагања у претходне радове за идејни пројекат и израду студије оправданости. Претходна студија оправданости садржи генерални пројекат како је дефинисано законом. [111]

претоварна станица (Видети под: трансфер станица).

претприступна помоћ Приоритети претприступне помоћи ЕУ обухватају пружање помоћи земљама корисницама како би ојачале свој административни капацитет, те подршку усвајању и спровођењу правне тековине ЕУ. Како би ојачала административни капацитет, Комисија финансира активности попут изградње институција, успостављања система управљања и оспособљавања. [81] (Видети под: инструмент за претприступну помоћ (IPA)).

прибављање земљишта Једна од фаза развојног процеса, у којој се прибавља земљиште да би се реализовао урбанистички план или пројекат. Ове послове

обављају јавне и приватне агенције. За јавне подухвате и социјално становање, земљиште прибављају јавне или полу-јавне агенције, док приватно и тржишно оријентисане подухвате реализују приватне агенције. [137]

приватна својина (Видети под: приватно власништво).

приватни сектор (1) Приватни сектор је део привреде којим руководе приватни појединци или групе, обично као начин да се дође до профита, а који није под контролом државе. (Видети и: јавни сектор; јавно-приватно партнерство).

(2) Приватни сектор обухвата сва физичка и правна лица, односно организације и институције које организују било какву привредну делатност, лукративно опредељену и профитно мотивисану на принципима приватне својине. Приватни сектор није под директном контролом државе. Држава овај сектор усмерава комбинацијом мера монетарне и фискалне политике, или мерама расподеле дохотка и контроле цена. [137]

приватно власништво (приватна својина) У римском праву (*proprietas*) обично се дефинише као право слободног коришћења и располагања стварима. Приватна својина се дефинише као најшира приватна власт на ствари. Карактеристика приватне својине је да је апсолутна (обухвата сва овлашћења која се односе на економско искоришћавање, коришћење и располагање предметом приватне својине по слободној вољи њеног сопственика), искључива (власник може сваког искључити из уживања свог предмета својине), недељива и јединствена (и кад постоји више

власника, они не деле право својине, већ сваки сувласник користи ствар и располаже њоме у сразмери са својим сувласничким делом), еластична је (власник иако не располаже са ствари и не употребљава је, остаје и даље власник, што представља голу својину). [137]

приватно добро Добро које ексклузивно користи његов власник и не могу га симултано користити други субјекти. [256] (Видети и: јавно добро).

привредни развој Сложен економски ток којим се једна земља постепено ослобађа економске неразвијености и сиромаштва, достижући све више развојне нивое. Привредни развој чине: привредни раст – повећање националне производње током времена и промене у структури привреде. [274] (Видети и: привредни раст).

привредни раст Он подразумева повећање производње на нивоу економије једне земље у односу на број становника и то у дужем временском периоду. Привредни раст се може квантитативно изразити помоћу стопа раста бруто домаћег производа, националног дохотка, националног дохотка по глави становника и сл. Појам *привредног развоја* је ужи појам од *привредног развоја*. Привредни развој, поред раста производње на нивоу економије једне земље, обухвата и привредносистемске и структурне промене (институционалне, техничко-технолошке и друге). [224] (Видети и: привредни развој).

приградска подручја Приградска/периурбана подручја су подручја на којима се одвија прелазак из стриктно руралне у урбану средину. Она често

представљају директан спој урбаног и руралног и на крају могу да се развију у потпуно урбана подручја. То су места у којима становништво игра кључну улогу, односно у којима се одвија потпун животни циклус. Већина приградских подручја се налази на ободу формираних урбаних подручја, али се такође могу налазити и у оквиру руралних предела у виду зона у којима се развија резиденцијална функција. Приградска подручја најчешће настају као последица процеса субурбанизације или неконтролисаног ширења градова. [282]

пријемник (реципијент) Под пријемником се сматрају природни и вештачки водотоци, језера, акумулације и земљиште, у које се испуштају отпадне и атмосферске воде и воде из каналске мреже за одводњавање. [90]

прикључак (1) (у саобраћају) Јесте саобраћајна површина којом се повезује јавни пут ниже категорије са јавним путем више категорије или некатегорисани пут, односно прилазни пут са јавним путем. [105]

(2) (у енергетици) Прикључак на систем је скуп водова, опреме и уређаја којима се инсталација објекта енергетског субјекта, произвођача природног гаса или крајњег купца, физички повезује са преносним, транспортним, односно дистрибутивним системом. [95]

прилагођавање (Видети под: адаптација).

прилазни пут Јесте саобраћајна површина преко које се омогућава власнику, односно непосредном држаоцу непокретности која се налази поред јавног пута, прилаз на тај пут. [105]

примарна здравствена заштита

Здравствена делатност на примарном нивоу обухвата: (1) заштиту и унапређење здравља, спречавање и рано откривање болести, лечење, рехабилитацију болесних и повређених; (2) превентивну здравствену заштиту групација становништва изложених повећаном ризику оболевања и осталих становника, у складу са посебним програмом превентивне здравствене заштите; (3) здравствено васпитање и саветовање за очување и унапређење здравља; (4) спречавање, рано откривање и контролу малигних болести; (5) спречавање, откривање и лечење болести уста и зуба; (6) патронажне посете, лечење и рехабилитацију у кући; (7) спречавање и рано откривање болести, здравствену негу и рехабилитацију за лица смештена у установе социјалног старања; (8) хитну медицинску помоћ и санитетски превоз; (9) фармацеутску здравствену заштиту; (10) рехабилитацију деце и омладине са сметњама у телесном и душевном развоју; (11) заштиту менталног здравља; (12) палијативно збрињавање; и др. У обављању здравствене делатности на примарном нивоу, здравствене установе (домови здравља, апотеке, заводи) остварују сарадњу са другим здравственим, социјалним, образовним и другим установама и организацијама за припремање и извођење програма за очување и унапређење здравља. [103]

примарна енергија Сви облици енергије добијени после примарне прераде искоришћених енергетских резерви и који се могу непосредно користити или се користе у постројењима за конверзију/трансформацију у секундарне/финалне облике енергије. [321]

примарна сеоска насеља Примарна сеоска насеља су на дну хијерархије у систему свих насеља. По правилу су то најмање насеобине, претежно пољопривредног становништва, али и становништва непољопривредних делатности – дневних миграната. Та насеља имају углавном стамбено-економски карактер за потребе становништва самог насеља, без других садржаја или спољних функција. Ретко насеља садрже мању продавницу и кафану. [336]

примарна урбанизација Она се односи на демографски, физиономски и функционални развој града у његовим границама, чиме настају компактно изграђена урбана подручја са великом концентрацијом становништва и градских активности. [304] (Видети и: секундарна урбанизација).

примарне делатности Примарни сектор делатности обухвата: пољопривреду, шумарство, лов и рибарство. У великом броју земаља овде се сврстава и сектор вађења руде и камена. [27]

примарни град (Видети под: доминантни град).

принцип (Видети под: начело).

принципи планирања Сваки систем планирања, без обзира на концепцијске и термилошке нејасноће, заснива се на основним принципима као резултатима научно-стручних истраживања произашлих из дугогодишње праксе планирања. Планирање се у целини заснива на принципима: *научносћии*, *реалносћии*, *комплексносћии*, *нейрекидносћии*, *демократичносћии*, *сусрејносћии* и *инсћиииуционалносћии*. Могуће је проширивати, али и сужавати бројност принципа планирања водећи рачуна о

њиховом поштовању и примењивању кроз међусобно прожимање и условљавање. Непотребно је њихово аналитичко рашчлањивање и детаљисање, али их је неопходно прилагођавати конкретним потребама зависно од врста и нивоа планирања. Пракса показује да је планирање успешније уколико се адекватно поштују и примењују основни принципи планирања али и да је њихово уважавање тешко у потпуности остваривати. Принцип *научности* планирања је од кључног значаја, будући да обезбеђује коришћење и примењивање проверених научних знања и теоретских ставова и концепција из одговарајућих научних дисциплина. Планирање као сврсисходни процес сагледавања будућности заснива се на систематизованим и међусобно повезаним научним студијама и анализама из разних научних дисциплина које се директно или индиректно баве проблематиком развоја како у целини тако и по његовим појединим сегментима. Због тога планирање користи сазнања из економских, социолошких, правних, политичких техничко-технолошких наука, као и математичко-статистичких дисциплина укључујући логику и филозофију. Принцип *реалности* планирања није ништа мање значајан него принцип научности. Примена овог принципа захтева да се планирањем дође до конкретних циљева и решења која су реално остварива и прилагођена стварним развојним потребама и могућностима, а не пуким и субјективним жељама и аспирацијама. Принцип *комплексности* и *обухватности* планирања подразумева да се истраже, утврде и узајамно повежу све релевантне функције и димензије развоја (економске, социјал-

не, еколошке итд., односно просторне и временске) и његових динамичких структурних односа и промена. Примена овог принципа непосредно је повезана са претходним, а посебно са принципом *научности*. Принцип *континуираности* планирања произилази из чињенице да су развојни процеси непрекидни и динамични, што и захтева да планирање буде континуалан, односно сталан процес, а не повремен, привремен или ад хок процес. Кључни услов је да у сваком временском раздобљу постоји одговарајући систем планирања, али и планова који су међусобно координирани и синхронизовани да би се пратили развојни процеси и утврђивали узроци одступања између планираних и стварних стања. У том смислу, пракса показује да је боље имати било какав систем планирања и скуп планова него никакав, или ниједан. Принцип *демократијичности* би морао бити присутан у целокупном процесу планирања, а посебно при утврђивању планских циљева, планских решења, доношењу и реализовању планова кроз адекватно постављен институционални и организациони систем који омогућује да сваки појединац и људска заједница учествује не само у јавним дискусијама, или тзв. јавном увиду, него у свим фазама планирања. Принцип *сусрећности* у планирању подразумева стални проток размене информација о могућностима развоја што указује да се не ради о тзв. *сусрећном* иланирању од врха ка дну и обратно, од дна ка врху. Суштина му је да се сви субјекти, који учествују у планирању као функцији управљања, међусобно информишу, што је везано и са принципом *демократијичности*. Принцип *институционалности* под-

разумева постојање и примењивање одговарајуће правне, односно законске регулативе без које планирање не би могло обављати своју функцију управљања. Овај принцип указује на потребу да планирање мора бити правно и организационо регулисано да би имало легитимитет и одређени степен обавезности регулисан кроз одговарајући систем правних, законских аката и одлука. [62]

принуда Јесте један од основних типова односа моћи. Принуда, односно присила (било да је актуелна, или постоји само као претња), означава стварање физичких ограничења слободи других, или доношење бола и повреда другог (укључујући и његово уништење), или угрожавање основних биолошких потреба другог. Широко и жестоко коришћење принуде уништава претпоставке стварне комуникације (у њеном изворном значењу). У планирању се користе разне аналитичке технике помоћу којих се смањују могућности за наступање антагонистичког понашања (укључујући и примену принуде): истраживање развојних могућности (алтернатива), оцена утицаја, разне врсте предвиђања, разне врсте планске евалуације, итд. [43]

приобално земљиште Јесте појас земљишта непосредно уз корито за велику воду водотока који служи одржавању заштитних објеката и корита за велику воду, и обављању других активности које се односе на управљање водама. Ширина појаса приобалног земљишта је: (1) у подручју незаштићеном од поплава до 10 m; (2) у подручју заштићеном од поплава до 50 m (зависно од

величине водотока, односно заштитног објекта), рачунајући од ножице насипа према брањеном подручју. [90]

приоритет Елемент планирања и програмирања који омогућава да се циљеви рангирају временски или према релативном значају да би се олакшала њихова реализација. У пракси планирања, ређе се користи један а најчешће више приоритета, јер постоји узрочно-последична веза између циљева. Један циљ може бити предуслов за реализацију другог, или реализација једног циља може да буде од мале користи уколико се не реализује и други циљ који је са првим у узајамној вези. Отуда, приоритети представљају рангиране циљеве према временским фазама предузимања одређених послова и задатака. [137]

природна богатства (1) Јесу све минералне и неминералне сировине, воде, ваздух, земљиште, биљни и животињски свет, природне лепоте и др. [73]

(2) Добра од општег интереса дата од природе која уживају посебну правну заштиту: земљиште, шума, вода, море, обале, рудно благо и др. [254]

природне вредности (1) Јесу делови природе који заслужују посебну заштиту због своје осетљивости, угрожености или реткости, ради очувања биолошке, геолошке и морфолошке и предеоне разноврсности, природних процеса и екосистемских услуга или ради научног, културног, образовног, здравствено-рекреативног и другог јавног интереса. [102]

(2) Јесу природна богатства, земљиште, воде, шуме, ваздух, биљни и животињски свет. [73]

природне непогоде Појаве нарушавања стабилности природних система деловањем природних процеса, у последње време знатно модификованих антропогеним утицајем. [274]

природне реткости Јесу биљне или животињске врсте или њихове заједнице којима је угрожен опстанак у природним стаништима или им популације брзо опадају. Истовремено, смањују им се подручја распрострањења. Под овим термином подразумевају се и врсте које имају посебног еколошког, биогеографског, генетског, привредног, здравственог и другог значаја. [73]

природни гас (земни гас) Јесте природно гасовито фосилно гориво са високим садржајем метана. Редовно је присутан у налазиштима нафте. Овај гас се након довођења на површину у сепараторима одваја од нафте и чисти од примеса (воде, остатака нафте, механичких нечистоћа) још на самом налазишту да би се довео у границе прописаног квалитета и потом транспортовао гасоводима великих пречника до крајњих корисника. [160]

природни капитал (енвајронментални капитал) Односи се на све екосистеме и природне ресурсе који служе друштвеном благостању. [42]

природни предели (1) Предели у којима је степен модификације минималан, биофизичка структура је већином природног порекла (ресурси средине), а постоје и елементи који су последица природних поремећаја и занемарљиво малог човековог утицаја. То су шумски предели, предели са вредним акватичним екосистемима, високопланински предели где је човеков утицај занемарљиво мали. [274, 321]

(2) Неизмењени предели а који су без видљивог утицаја човека. [73]

природни прираштај Представља разлику између броја живорођених и умрлих у посматраној години. [288]

природни резерват Подручје које је законским прописима заштићено у нетакнутом облику да би се обезбедио опстанак биљних и животињских врста. У оваквим подручјима приступ је строго контролисан. Користе се за научне студије и истраживања заштићене биолошке заједнице. [137]

природни ресурси (1) Природни елементи који се налазе у животној средини, неопходни за опстанак људске заједнице или задовољавање људских потреба. Прерађени природни ресурси имају економску вредност. Расположиви природни ресурси у одређеном региону значајан су фактор опстанка људских насеља. Уколико се ресурси неконтролисано и неадекватно експлоатишу, долази до деградације животне средине, а у екстремним случајевима и до нарушавања таквих региона. [137]

(2) Део свеукупности природних услова постојања човечанства и најважније компоненте природне средине која га окружује, искориштаване у процесу друштвене производње за задовољавање материјалних и културних потреба друштва. Главне врсте природних ресурса: Сунчева енергија, унутрашња земљишна топлота, воде, тла, минерални ресурси, биљни и ресурси животињског света. [184]

(3) Јесу обновљиве или необновљиве геолошке и биолошке вредности, садржане у чиниоцима животне средине, који се директно или индиректно могу

користити или употребити, а имају реалну или потенцијалну економску вредност. [309]

природногеографска регија (физичкогеографска регија) Јесте део геопростора чије јединство, хомогеност и специфичност произлазе из појединачног или комплексног деловања физичкогеографских елемената и фактора. Тако, геопростор се диференцира на веће или мање природне целине, тј. регије, које имају исте или сличне рељефне, климатске, хидролошке, биogeографске или педолошке особине. [337]

присвајање (Видети под: узурпација).

пристаниште Јесте водни и са водом повезани простор који је изграђен и опремљен за пријем домаћих бродова, њихово укрцавање и искрцавање, као и по потреби складиштење само одређене врсте робе, односно за укрцавање и искрцавање путника. [112]

приступачно становање (енгл. affordable housing) Оно становање које је економски, социјално и индивидуално прихватљиво породицама које су део циљних група; оно становање које прима јавне субвенције како би се омогућило да продајна цена стана или рента за његово изнајмљивање буду осетно ниже од тржишних цена или ренти на неком локалитету. [321]

приступачност (приступност) (1) Под приступачношћу се подразумева лакоћа којом се може стићи до одређеног места. Поред географске приступачности коју обезбеђује саобраћајна инфраструктура, повезивање путем напредних телекомуникационих система подстиче виртуелно повезивање различитих подручја. Приступачност зависи од

обима и квалитета саобраћајне инфраструктуре и услуга. Људи који живе у веома приступачним местима могу брзо да стигну до бројних одређених места, док људи настањени у неприступачним местима за то исто време могу да стигну до мањег броја места. Напредак телекомуникационих система условио је појаву новог, виртуелног облика приступачности, који чини важан сегмент валоризације потенцијала територијалног развоја. Ниво приступачности је веома важан чинилац територијалног развоја, нарочито у данашњем контексту глобализације. [282] (Видети под: повезаност).

(2) Јесте резултат примене техничких стандарда у планирању, пројектовању, грађењу, реконструкцији, доградњи и адаптацији објеката и јавних површина, помоћу којих се свим људима, без обзира на њихове физичке, сензорне и интелектуалне карактеристике, или године старости осигурава несметан приступ, кретање, коришћење услуга, боравак и рад. [267]

приступна мрежа Скуп телекомуникационих средстава која омогућавају кориснику приступ до првог уређаја за даљи пренос. [274, 321]

приступни пут Колска веза имања, парцеле и (или) зграде с јавном саобраћајницом. [137]

приступност (енгл. accessibility) Лакоћа приступа роби, услугама, активностима. [142] (Видети под: приступачност).

проблемска регија Јесте просторна категорија (проблемско подручје) које има одређене развојне проблеме. Ти проблеми могу бити из више дома-

на (природногеографски, економски, демографски, социјални, еколошки и сл.). Проблеми се посматрају парцијално или интегрално. Затим, они се хијерархизују према степену негативних утицаја на регионални развој и величини територије коју захватају. У циљу превазилажења проблема, појединачно или комплексно, предузимају се планске интервенције. У случајевима да проблемско подручје има регионалне димензије, поистовећује се са планском регијом. [337]

прогноза (демографска) Јесте термин који је ужи од *пројекције* и *перспективе*. Разлика између ових термина је у следећем: док демографске *пројекције* преко скупа израчунавања показују какав ће бити будући развој становништва на бази хипотеза, које нису обавезно вероватне, дотле се код демографских *перспектива* врши избор мање или више вероватних хипотеза, а код *прогноза* се бира она хипотеза која у моменту њихове израде изгледа највероватнија, што значи да је термин *пројекције* најшири и обухвата друга два термина, односно све прогнозе су *пројекције*, али све *пројекције* нису прогнозе. [333] (Видети и: *пројекција*; *перспектива*).

програм Организовани и усмеравани скуп истородних и међусобно повезаних пројеката. [309]

програмирање развоја Јесте један од поступака сагледавања будућности. У пракси је најприсутније, будући да представља конкретизацију програма развоја обично састављених из више пројеката. Оно представља разрађивање циљева, решења, средстава у координиране, синхронизоване и интегрисане програме развоја. [62]

прогресивно планирање (1) Ова класа планских приступа обухвата адвокатски модел планирања и његове касније многобројне гране. Заједничко свим овим приступима је настојање да се у процесу припремања и доношења одлука узму у обзир и интереси депривилегованих, које репрезентују управо планери, и да се ти интереси унапреде. [43]

(2) Основни принцип *прогресивног планирања* је давање предности значају нечега, а не интересу. Интерес увек заступа бирократија, из различитих разлога. Суштински, бирократска држава по дефиницији смањује латитуду планера, а прогресивно планирање, сматра се, да представља адекватан одговор струке. Поука за планере је да држава није неприкосновена, те да познавајући њене полуге и механизме, можемо да учинимо и нешто прогресивно, ако мудро делујемо. Да би се иновативно и прогресивно понашали, не морамо чак ни мимо државе: имамо довољно аутономије у оквиру својих надлежности да бар, с времена на време, учинимо нешто мимо устаљене латитуде. [69]

продуктовод Јесте цевовод који служи за транспорт течних деривата нафте од рафинеријског постројења до купца или складишта. Саставни делови продуктовода су: пумпне станице, арматуре, мерно-регулациона опрема, системи катодне заштите, телекомуникациона мрежа за потребе система даљинског надзора и друга одговарајућа постројења и уређаји. [126]

пројекат Скуп управљаних и међусобно повезаних активности усмерених на реализовање једног или мањег броја дефинисаних циљева. Најчешће

поседан део одговарајућих планова, програма и других докумената. На другој страни, тзв. стратешки/кључни пројекти, махом дугорочног важења, неретко садрже (или се реализују) кроз низ појединачних планова, програма и поседних пројеката. [309]

пројекат за грађевинску дозволу

(1) Пројекат за грађевинску дозволу спада у техничку документацију и израђује се за потребе прибављања решења о грађевинској дозволи. Овај пројекат обавезно садржи и изјаву главног пројектанта, одговорног пројектанта и вршиоца техничке контроле, којом се потврђује да је пројекат израђен у складу са локацијским условима, прописима и правилима струке. За објекте за које је законом, којим се уређује заштита од пожара, прописана мера обавезне заштите од пожара, саставни део пројекта за грађевинску дозволу јесте и елаборат о заштити од пожара. [111]

(2) Пројекат за грађевинску дозволу је скуп међусобно усаглашених пројеката којим се дефинишу положај и капацитет објекта на локацији, функционалност са становишта технолошких и других захтева, просторно обликовање, избор конструкцијског система, димензионасање главних елемената конструкције, начелни избор грађевинских материјала, инсталација и опреме, чиме се обезбеђује испуњеност локацијских услова и основних захтева за објекат и др. Пројектом за грађевинску дозволу врши се разрада планиране концепције објекта утврђене идејним решењем на основу ког су прибављени локацијски услови, а његова усклађеност са тим идејним решењем обавезна је само у погледу битних елемената на основу којих су ти

локацијски услови, односно услови за пројектовање и прикључење утврђени (у зависности од врсте објекта, односно радова нпр: намена, БРГП, габарит, хоризонтална и вертикална регулација, положај на парцели, приступ парцели, број функционалних јединица, капацитети и начин прикључења на комуналну и другу инфраструктуру и сл.). Пројекат за грађевинску дозволу може одступити од идејног решења и у погледу битних елемената који приказују или наводе податке неопходне за утврђивање локацијских услова, ако се измене врше приликом разраде техничке документације, као и ради усклађивања тог пројекта са условима за пројектовање и прикључење, с тим што та одступања не могу бити у супротности са планским документом, као ни осталим условима за пројектовање и прикључење издатим за тај објекат. За линијске инфраструктурне објекте, поред претходно наведеног, у пројекту за грађевинску дозволу једнозначно се у простору дефинише траса објекта са свим потребним елементима, која може имати само микромерања у односу на трасу из идејног пројекта, у циљу оптимизације радова. Пројекат за грађевинску дозволу се израђује за потребе прибављања грађевинске дозволе у складу са законом. [265]

пројекат за извођење (1) Пројекат за извођење спада у техничку документацију и израђује се за потребе извођења радова на грађењу. Пројекат за извођење је скуп међусобно усаглашених пројеката којим се утврђују грађевинско-техничке, технолошке и експлоатационе карактеристике објекта са опремом и инсталацијама, техничко-технолошка и организациона решења за градњу објекта, инвестициона вредност објекта

и услови одржавања објекта. Пројекат за извођење обавезно садржи и изјаву главног пројектанта и изјаве одговорних пројектаната којима се потврђује да је пројекат израђен у складу са локацијским условима, грађевинском дозволом, пројектом за грађевинску дозволу, прописима и правилима струке. За објекте за које се у складу са законом којим се уређује заштита од пожара прибавља сагласност на технички документ, пре издавања употребне дозволе прибавља се сагласност на пројекат за извођење. [111]

(2) Пројекат за извођење је скуп међусобно усаглашених пројеката неопходних за извођење грађевинских, занатских, инсталатерских радова и других радова, којим се утврђују грађевинско-техничке, технолошке и експлоатационе карактеристике објекта са опремом и инсталацијама, техничко-технолошка и организациона решења за изградњу објекта, инвестициона вредност објекта, као и услови одржавања објекта. Пројектом за извођење се разрађују детаљи и технолошка решења која су одређена пројектом за грађевинску дозволу, као и идејним пројектом за реконструкцију објекта, који се врши на основу решења којим се одобрава извођење тих радова. Пројекат за извођење се израђује за потребе грађења објекта и извођења радова и може се израђивати и у фазама, односно деловима, у складу са динамиком грађења, односно извођења радова. За линијске инфраструктурне објекте поред претходно наведеног, у пројекту за извођење врши се разрада детаља и технолошких решења у границама простора за изградњу, одређених пројектом за грађевинску дозволу. Израда пројекта за извођење је обавезна

и за извођење радова на реконструкцији објекта, који се врше на основу решења којим се одобрава извођење тих радова, осим за објекте категорије „А“ (пројекте архитектуре са изјавом одговорног пројектанта да објекат има одговарајућу носивост и стабилност), као и у случајевима за које је предвиђено прибављање сагласности на пројекат за извођење у складу са прописима којима се уређује заштита од пожара. [265]

(3) Пројекат за извођење се израђује на основу *пројекта за грађевинску дозволу*, односно *идејног пројекта* за реконструкцију објекта. Пројекат за извођење садржи детаљнија техничка решења у којима се разрађује пројекат за грађевинску дозволу, односно идејни пројекат за реконструкцију објекта, а у зависности од врсте и класе објекта, садржи и друге делове пројекта који нису предмет пројекта за грађевинску дозволу, а неопходни су за извођење радова. У пројектима, односно деловима пројекта за извођење користе се елементи (нпр. цртежи, прорачуни, анализе) пројекта за грађевинску дозволу, односно идејног пројекта за реконструкцију објекта, или се на њих само позива, при чему се означава у ком делу пројекта за грађевинску дозволу се ови елементи налазе. Саставни део пројекта за извођење могу бити и технолошке шеме, каталошки и радионички цртежи, ако је то потребно за извођење радова, али их у том случају мора потписати и оверити печатом одговорни пројектант предметног пројекта, при чему се јасно означава ком пројекту припадају. [265]

пројекат изведеног објекта (1) Пројекат изведеног објекта спада у техничку документацију и израђује се за потребе

придавања употребне дозволе, коришћења и одржавања објекта. Пројекат изведеног објекта израђује се за све објекте за које се по одредбама закона прибавља грађевинска дозвола. Пројекат изведеног објекта је пројекат за извођење са изменама насталим у току грађења објекта. Пројекат изведеног објекта не подлеже техничкој контроли, осим када се израђује за потребе легализације објеката. У случају да у току грађења објекта није одступљено од пројекта за извођење, инвеститор, лице које врши стручни надзор и извођач радова потврђују и оверавају на пројекту за извођење да је изведено стање једнако пројектованом стању. [111]

(2) Пројекат изведеног објекта представља скуп међусобно усаглашених пројеката са приказом свих детаља изграђеног објекта неопходних за утврђивање његове подобности за употребу и може се израђивати у фазама, односно деловима за које се утврђује подобност за употребу, у складу са правилником којим се уређује технички преглед објеката. Пројекат изведеног објекта се израђује за потребе прибављања употребне дозволе, коришћења и одржавања објекта. [265]

пројекат препарцелације и парцелације На већем броју катастарских парцела може се образовати једна или више грађевинских парцела на основу пројекта препарцелације, на начин и под условима утврђеним у планском документу, а уколико плански документ није донет, образоваће се на основу подзаконског акта којим се утврђују општа правила парцелације, регулације и изградње. На једној катастарској парцели може се образовати већи број гра-

ђевинских парцела, које се могу делити парцелацијом до минимума утврђеног применом правила о парцелацији или укрупнити препарцелацијом, а према планираној или постојећој изграђености, односно, планираној или постојећој намени грађевинске парцеле, на основу пројекта парцелације. Пројекат препарцелације, односно парцелације израђује овлашћено привредно друштво, односно друго правно лице или предузетник које је уписано у одговарајући регистар. Саставни део пројекта препарцелације, односно парцелације је и пројекат геодетског обележавања. Израдом пројекта препарцелације, односно парцелације руководи одговорни урбаниста архитектонске структуре. [111]

пројекти просторног развоја Пројекте просторног развоја израђују или контролишу јавне институције, са циљем подстицања територијалног развоја на различитим нивоима. Пројекти просторног развоја могу да обухватају инфраструктурне радове, привредни напредак и развој специфичних подручја, мере урбане рехабилитације, рестаурацију деградираних екосистема, итд. Уопштено говорећи, пројекти просторног развоја су део општих развојних стратегија. Док се неки пројекти спроводе од врха ка бази, укључујући, пре свега, власти на различитим нивоима, други се спроводе од базе ка врху, укључујући, пре свега, цивилно друштво и приватне интересе (као у случају партнерства између јавног и приватног сектора). [282]

пројекција становништва Пројекција становништва су веома важна метода не само у демографији већ и за све оне

делатности које се баве планирањем. Оне се могу радити за свет као целину, државе, регионе, али и за општине, насеља и мање територијалне подобласти. Када се говори о демографским пројекцијама, одмах се намећу и други термини – *йерсйектйива* и *йроїноза*. Разлика између ова три термина је у следећем: док *демографске йројекције*, преко скупа израчунавања показују какав ће бити будући развитак становништва на бази хипотеза које нису обавезно вероватне, код *йерсйектйива* се врши избор мање или више вероватних хипотеза, а код *йроїноза* се бира она хипотеза која у моменту њихове израде изгледа највероватнија. Дакле, термин *йројекција* је најшири и обухвата перспективу и прогнозу, тј. све прогнозе су пројекције док све пројекције нису прогнозе. [333] (Видети и: перспектива; прогноза).

прорачун (Видети под: буџет).

прорицање Неограничен број варијанти мимо стварности и временски је неограничен. [62]

просечан годишњи дневни саобраћај (ПГДС) Подаци о просечном годишњем дневном саобраћају (ПГДС) на постојећим државним путевима, који су утврђени на основу резултата добијених бројањем саобраћаја на одређеним карактеристичним попречним пресецима путева, прикупљени су, по правилу, у публикацијама надлежних стручних органа. Просечан годишњи дневни саобраћај за изградњу нових путева се одређује на основу саобраћајних прогноза. За мање оптерећене путеве могуће је извршити и самопроцену просечног годишњег дневног саобраћаја. Подаци о просечном годишњем дневном сао-

браћају треба, по правилу, да обухватају следећу категоризацију репрезентативних моторних возила: (1) путнички аутомобили и каравани; (2) аутобуси; и (3) камиони: лаки – носивости до 3 т; средњи – носивости 3 до 7 т; тешки – носивости преко 7 т; и тешки са приколицом и вучним возом. [134]

проспекција Покушај комплексног предвиђања будућности назива се *йросйекцијом*. Под овим појмом и поступком подразумева се утврђивање тенденција развоја целокупног система на основу свестранијег аналитичког истраживања и стицања сазнања о узроцима и последицама динамичког деловања унутрашњих и спољних фактора развоја. [62]

простор (1) Место егзистенције. [38]

(2) Средина коју третира просторно планирање; активан чинилац који условљава развој и у коме настају различити међуутицаји и односи. [249]

(3) Простор је сложена, динамична, и у значајној мери ирационална категорија, јер зависи од понашања људи који га насељавају и користе. Простор као предмет просторног планирања представља истовремено објективну и субјективну категорију: објективну, утолико што простор има физичке, мерљиве особине и димензије и јер се у њему одвијају економски и еколошки мерљиве активности са веома одређеним физичким последицама; и субјективну, утолико што схватање односа, узрока и последица у датом простору подлеже специфичном, субјективном обрасцу људског мишљења условљеног менталитетом, генетским особинама, културом, естетским осећањем и дру-

гим немерљивим категоријама људског ума и духа. [316]

просторна димензија урбаног система (Видети под: хоризонтална димензија урбаног система).

просторна диференцијација животне средине Валоризација одређеног простора/подручја у односу на постојеће стање квалитета животне средине и тренд у наредном периоду. [274]

просторни индикатор Мерљиви исказ одређеног обележја који омогућава да се прате и контролишу појаве и процеси у простору. [321]

просторни план Јесте резултат процеса планирања и као такав је: (1) оруђе човека у борби против стихије у природи и друштву; (2) средство за регулисање међуљудских односа у просторним заједницама; (3) коректор штетног дејства тржишног механизма; (4) документ којим се предвиђа и спречава настајање непожељних последица у изградњи и организовању просторних заједница; и (5) инструмент владајуће класе у остваривању политике просторне организованости људи. Просторни план је документ којим се: окончава фаза планирања и започиње наредна и завршна фаза реализације плана; утврђује политика усклађивања економског и социјалног развоја са просторном организацијом, изградњом и уређењем насеља и подручја; утврђује политика синхронизованог развоја ради проширења материјалне основе удруженог рада и животног стандарда; и остварује економичнија, хуманија и лепша средина за живот и рад људи. Просторни план је истовремено документ израђен на научној основи, при-

меном метода других наука. Њега усваја држава а примењују сви фактори који или утичу или имају интерес у области организације и уређења простора. Као такав, он је једно од средстава друштва за свесно усмеравање развоја насеља и подручја. [249]

просторни план јединице локалне самоуправе Врста планског документа који се доноси за територију јединице локалне самоуправе (општине или града) и одређује смернице за развој делатности и намену површина, као и услове за одрживи и равномерни развој на територији јединице локалне самоуправе и уређајне основе за село. [111] Просторним планом јединице локалне самоуправе одређују се делови територије јединице локалне самоуправе за које је предвиђена израда урбанистичког плана. Просторним планом јединице локалне самоуправе могу се одредити локације за урбанистичко-архитектонски конкурси. [264]

просторни план подручја посебне намене Врста планског документа који се доноси за подручја која захтевају посебан режим организације, уређења, коришћења и заштите простора, пројекте од значаја за државу или за подручја одређена Просторним планом државе, или другим просторним планом, а нарочито за: (1) подручје са природним, културно-историјским или амбијенталним вредностима; (2) подручје са могућношћу експлоатације минералних сировина; (3) подручје са могућношћу коришћења туристичких потенцијала; (4) подручје са могућношћу коришћења хидропотенцијала; (5) за реализацију пројеката за које Влада Републике Србије (прим. аут.) утврди да

су пројекти од значаја за државу; и (6) за изградњу објеката за које грађевинску дозволу издаје министарство надлежно за послове грађевинарства или надлежни орган аутономне покрајине. [111] Просторни план подручја посебне намене може се донети, односно може обухватити већи број мањих подручја посебне намене, ако су она мањег обухвата и налазе се на мањем међусобном растојању, односно ако се тиме обезбеђује рационалност у припреми, изради, доношењу и примени просторног плана. [264]

Просторни план Републике Србије

Просторни план Републике Србије доноси се за територију Републике Србије и основни је плански документ просторног планирања и развоја у Републици. Остали плански документи морају бити у складу са Просторним планом Републике Србије. Просторни план Републике Србије има стратешко-развојну и општу регулаторну функцију. Просторни план Републике Србије доноси се за период од најмање 10 година, а највише до 25 година. [111]

просторни планер Стручњак образован да обавља послове просторног планирања. Просторни планер треба да поседује теоријска и практична знања и искуства за рад са интердисциплинарним циљевима. Због тога просторни планер треба да, поред просторног планирања у ужем смислу, синтетизује одређена знања из природних наука (географија), из техничких наука (урбанизам, архитектура, грађевинарство, саобраћај и др.), а из области друштвених наука треба да има одређена знања из економије, социологије и др., као и из домена права о имовинским и облига-

ционим односима, а затим и да познаје неке елементе менаџмента. [137]

просторни подаци Просторни подаци се односе на било коју врсту података који се везују за локацију или облик објеката. Као такви, чине најважнији део ГИС-а. Просторни подаци се могу поделити у векторске и растерске податке. Тип података обично зависи од намене. У случају векторских података, основни графички елементи су тачке, линије и површине са сопственим координатама, док се растерски подаци састоје од пиксела. Могућа је конверзија из једног у други тип података. [32]

просторни развој Просторни развој се односи на промене у простору у свим доменима (економски, социјални, еколошки, физички). Посматрање просторног развоја (на пример, у контексту ESPON програма), израда анализа трендова просторног развоја и студија предвиђања будућег просторног развоја, спадају у активности које су неопходне за припрему политика просторног развоја. Појам „политике просторног развоја“ је прилично нов. Настао је током деведесетих година прошлог века (у време када су усвојени ESDP и Водећи принципи) и означава политику која стимулише развој простора у складу са општим принципима. [282]

просторно културно-историјска

целина Просторно културно-историјска целина јесте урбано или рурално насеље или њихови делови, односно простор с више непокретних културних добара од посебног културног и историјског значаја. [109]

просторно планирање (1) Просторно планирање се може дефинисати као

организована акција/ пракса размештаја (алокације) становништва и његових активности, објеката, опреме и средстава за комуникацију које оно користи у складу са природним, социјалним и економским условима на одређеној територији, са циљем да се стратешки и путем проспекционе визије постигне комодитет, економичност и хармонија у простору. [68]

(2) Оптимални распоред људи, добара и делатности на територији ради њене оптималне употребе. [179]

(3) Просторним планирањем се планира активност на усмеравању будућег развоја, организације и уређења простора. Оно настоји да пронађе најповољније услове усклађивања и повећавања развојних могућности и тенденција на одређеном простору са циљем да се постигне усклађеност економског и социјалног развоја у корист људи који на том простору станују и раде. [249]

(4) Просторно планирање је и систематска активност и систематизација разних одлука, којима се утврђује најповољније решење за организацију и уређење датог подручја. [249]

(5) Просторно планирање је усмерено ка заједници која је у стању да га користи као средство за усмеравање сопственог развоја. Као и друга планирања, оно се одвија у систему насеља или региона, и представља један од елемената система планирања у целини. Просторно планирање је и процес у коме се стално повећава информативна основа за доношење мера усмерених на организацију и уређење простора. [249]

просторно-физичка структура (Видети под: морфолошка структура града).

просторно-функционалне целине (Видети под: гравитационо подручје насеља).

просторно-утицајне сфере (Видети под: гравитационо подручје насеља).

противерозивне мере (Видети под: антиерозивне мере).

противерозивни радови и објекти (Видети под: антиерозивни радови и објекти).

противпожарна заштита Материјали, мере и активности које се примењују у циљу спречавања пожара или свођења губитака у људству и имовини на најмању меру. [137]

профит (добит) Профит представља разлику између укупних прихода и укупних трошкова производње. Свако предузеће тежи да увећа свој профит. Пре улагања се због тога праве прединвестиционе и инвестиционе студије. Израчунавањем се установљава да ли ће стечени профит бити виши од укупних трошкова активности (где је и камата трошак). [4]

процена еколошког ризика Процес спознаје и испитивања ризика за људе и друге живе организме и различите екосистеме, изазваног присуством хемијских материја испуштених у животну средину. [321]

процена утицаја на животну средину (1) Представља основни инструмент превенције у политици заштите животне средине. То је процес идентификације, предвиђања, оцењивања и управљања утицајима предложеног инвестиционог пројекта на животну средину. [177]

(2) Превентивна мера заштите животне средине заснована на изради студија и спровођењу консултација уз учешће јавности у анализи алтернативних мера, са циљем да се прикупе подаци и предвиде штетни утицаји одређених пројеката на живот и здравље људи, флору и фауну, земљиште, воду, ваздух, климу и предео, материјална и културна добра и узајамно деловање ових чинилаца, као и да се утврде и предложе мере којима се штетни утицаји могу спречити, смањити или отклонити, имајући у виду изводљивост тих пројеката. [146]

(3) Процена утицаја на животну средину је анализа могућих утицаја које неки пројекат може да има на екосистеме, људско здравље и развој услуга. Главни утицаји које треба анализирати су: утицај на земљиште, утицај на ваздух, дејство буке на здравље, еколошки утицај (укључујући и процене утицаја на угрожене врсте), процене геолошких ризика и последице загађења вода. Процедуром процене утицаја на животну средину обезбеђује се да последице одређених пројеката по животну средину буду утврђене и процењене пре него што се добије одобрење за реализацију пројекта. Јавност, такође, може да да своје мишљење, а сви резултати се разматрају приликом спровођења поступка за одобрење пројекта. Јавност се касније обавештава о одлуци. [282] (Видети под: стратешка процена утицаја на животну средину).

процена утицаја на простор Процена утицаја на простор је метод који за циљ има утврђивање утицаја свих типова просторно оријентисаних политика јавног сектора, мера и пројеката на простор, а посебно на територијалну

одрживост и кохезију. У том смислу, утицаји на простор које треба утврдити могу бити економске, социјалне, еколошке и културне природе. Они могу бити повезани са променама у домену приступачности, биодиверзитета, избора локација, регионалних/локалних могућности запошљавања, квалитета живота, итд. Процене утицаја на простор раде се због тога што бројне секторске политике/пројекти изазивају промене у простору, а да при томе не доприносе неминовно и остваривању циљева политика просторног развоја. *Ex post* процене утицаја на простор показују како су политике спроведене у прошлости утицале на простор и какве поуке из тога могу да се извуку. Оне су важне због подизања нивоа свести, као и због унапређења метода евалуације. *Ex ante* процене утицаја на простор су неопходне због антиципирања могућих утицаја будућих политика, а тиме и због лакшег избора између различитих могућих политичких опција. Израда процене утицаја на простор је веома комплексан процес, јер у обзир треба узети бројне међусобне утицаје. Из тог разлога, методологија за израду процене утицаја још увек се налази у фази уобличавања и унапређивања. [282]

пустошење шума Под пустошењем шума сматра се свака радња извршена противно прописима којом се слаби плодност (приносна снага) шумског земљишта, и тиме доводи у опасност или онемогућава трајност шумске производње или гајење шума на том земљишту, или угрожава опстанак шума и њихове општекорисне функције (сеча већег обима која се приближава крчењу шума, пребирна сеча прејаког интензитета, подбељивање стабала, свака радња

која може проузроковати закоровљавање, спирање и одношење земљишта водом или ветром и др.). [127]

пут Јесте изграђена, односно утврђена површина коју као саобраћајну површину могу да користе сви или одређени учесници у саобраћају. [105]

путна мрежа Јавни путеви и некатегорисани путеви чине мрежу путева. [105]

путни објекти Јесу мостови, надвожњаци, подвожњаци, вијадукти, аквадукти, пропусти, тунели, галерије, потпорни и обложни зидови и сл. [105]

Р

радикални модел планирања Овај модел планирања тежи радикалним реструктурирањима социјалних и економских институција система. [362] Окреће се против доминације експертског знања и остаје отворено за учење кроз акцију или искуство и цени тако стечено знање. Насупрот колегама, радикални планери делују у јасној опозицији према владиним организацијама и/или економским интересима. Они макар делимично одбацују политички систем друштва и теже промени економских и политичких структура у настојању да елиминишу системске неједнакости. Радикални планери заобилазе традиционалне методе и скупштинске процедуре, фаворизујући деловање ван система. Овај модел је нашао примену у многим областима: од иницијатива стамбено угрожених и бескућника, покрета зелених и миротвораца, све до урбаног планирања. [68]

радионица Радионица је затворени састанак који окупља мање групе стејкхолдера око унапред одређених задатака или проблема. Користи се у различитим фазама процеса планирања, јер може да укаже на спорна места и постави правце за будуће активности. Радионица има видљив резултат до којег се дошло преко рада свих учесника. [369]

радио-релејна веза Усмерена радио веза која служи за транспорт телекомуникационог сигнала између фиксних тачака. [321]

радна снага Укупно расположива радна снага која се нуди на тржишту рада, или радно активни део укупног становништва у датој земљи. У ову категорију убрајају се сви запослени с пуним и делимичним радним временом, запослени на одређено време и становници који траже запослење, без обзира да ли су регистровани на берзама рада. Радно активно становништво (активна радна снага) представља веома значајан фактор приликом билансирања свих расположивих развојних потенцијала дате земље или датог региона. [137] (Видети под: активно становништво).

развијено село Село које се састоји од раштрканих кућа или група кућа (засељака). Најчешће је у планинским пределима, али се јавља и у разређеном низу уз пут, реку, руб долине или по врховима брежуљака у виноградарским крајевима. [184]

развијене земље Земље у којима основни индикатори друштвено-економске развијености имају веома високе вредности (већина активног становништва запослена у секундарним и терцијарним делатностима, интензивна урбанизација, високе вредности друштвеног производа по једном становнику, потрошње електричне енергије, дневне потрошње калорија итд.). Природни прираштај становништва је низак, а укупан демографски прираштај местимично расте услед увоза радне снаге. Унутар групе постоји разлика у степену развијености. У групу развијених земаља спадају земље западне, северне и средње Евро-

пе, САД, Русија, Јапан, Аустралија. [184] (Видети и: неразвијене земље; земље у развоју).

развође Узвишење које дели падавинске воде и усмерава их да се сливају у све суседне реке, у два језера, мора и океана. [66] (Видети под: вододелница).

развој (1) Генерички појам који обухвата квалитативне (структурне) промене у настајању одређене појаве (догађаја) или у кретању одређеног процеса. Раст становништва, који је праћен социјалним, образовним и другим променама, дефинише се као развој. Слично је и са економским и урбаним развојем. У друштву се развој дефинише као процес састављен од скупа активности и мера за мобилисање и организовање људских, природних, финансијских и створених ресурса у циљу стварања и подизања личног и општег благостања. Развој укључује прикупљање домаћег и иностраног капитала за изградњу индустрије и развој других привредних активности у циљу запошљавања становништва, унапређење пољопривредне производње, подизање неопходне инфраструктуре и изградњу станова и јавних делатности, школство, здравство, културу, рекреацију, спорт и социјално старање. Развој обухвата подизање дохотка, укупно и на једног становника, подизање животног стандарда и унапређење исхране, здравља, физичке и психичке способности становништва и стварање одговарајућих организационих и институционалних облика који треба да омогуће ефикасније функционисање друштвене заједнице. [137]

(2) Развој карактеришу промене које су покренуте, планиране и усмераване

одговарајућим управљачким стратегијама и политикама, а њих остварују у пракси одређени актери и носиоци развоја. Примарана особеност развоја је везана за дифузију технолошких и културних иновација. Концепт развоја експлицитно признаје екстерну отвореност друштва спољним утицајима и унутрашњу изложеност утицајима управљачких политика и механизма као колективних акција. Развој се остварује у времену и простору, али не равномерно. Општи развојни процес је резултат међусобног деловања економских, социјалних, културно-историјских, институционално-организационих и еколошких фактора и процеса са узрочно-последичним ефектима и односима. [62] Главни фактори неуравнотеженог развоја су интензивна, често хетерорегулативна, и на фордистичким принципима заснована индустријализација, иновације у индустрији, индустријска испреплетаност и повезаност и технолошко-развојне политике држава и индустријских предузећа. [337] (Видети под: економски развој; друштвени развој; социјални развој).

развој и уређење грађевинског земљишта Подразумева све неопходне активности предузете у циљу уређења и парцелације земљишта за стамбену изградњу, укључујући рушења, изградњу саобраћајница, изградњу водоводне, канализационе и електромреже и изградњу зграда. Уједно, то је свака промена намене земљишта и зграда у циљу повећања њихове корисности. [137]

развојна политика Скуп индиректних и директних мера од стране државе у циљу подстицања и унапређења привредног развоја земље. Ово не значи

да политика треба да преузме на себе предузетничке функције, него да држава, помоћу мера монетарне и фискалне политике, и политике дохотка и цена, ствара услове за развој приватних иницијатива и активности. У одређеним случајевима, држава користи и мере директне интервенције. Развојна политика се концентрише око четири основна циља: стварање општих услова за развој; активирање свих развојних потенцијала земље, природних и створених ресурса и хуманог капитала; предузимање или стварање услова за извођење великих инвестиционих подухвата; и стварање услова за несметан развој приватног сектора. [137]

развојни документ Документ на републичком, регионалном и локалном нивоу, којим се уређује економски и друштвени развој. [118]

развојни пројекат Пројекат изградње или обнове комуналне, економске, еколошке, социјалне и друге инфраструктуре, изградње и јачања институција и кадровских и људских ресурса, развоја привредних друштава и предузетништва, подстицања научноистраживачког рада, као и други пројекти који доприносе свеобухватном друштвено-економском или регионалном развоју. [118]

развојни центар - пол раста Урбани центар који је економском развојном политиком предодређен да постане пол раста, тако што ће се развијањем економских и социјалних активности генерисати развој тог окружења. Такав центар служи за запошљавање вишка радне снаге из трибутарног руралног подручја, организује маркетинг и пласман пољопривредних вишкова и снабдева пољопривредна подручја маши-

нама, репроматеријалима и финалним производима. На тај начин, развојни центар обезбеђује динамичку економску активност и генерише економску виталност целокупног региона. [137]

развојно подручје Неразвијено подручје које има висок степен незапослености, а у које држава усмерава развој индустрије како би ослабила притисак и смањила загушеност у развијеним центрима, у циљу успостављања уравнотеженог економског развоја целе земље. [137]

разврставање отпада Јесте истовремени поступак одређивања врсте отпада према пореклу, карактеру и категорији отпада. [309]

размера (1) Пропорционални однос између природне величине објекта и његове визуелне презентације на папиру, плану и моделу. [137]

(2) Размер(а) (мерило) у картографији представља однос дужина на карти (плану, аероснимку) према одговарајућим дужинама у природи; део математичке основе карте. Разликују се бројчани и линијски размер. [184]

Рамсарска конвенција Првобитно „Конвенција о влажним стаништима од међународног значаја нарочито као станишта птица мочварица”, сада само „Конвенција о воденим стаништима”, познатија као Рамсарска конвенција, усвојена је 1971. године у иранском граду Рамсару, на обали Каспијског мора. То је први од бројних глобалних међународних докумената који се тичу очувања и мудрог коришћења природних ресурса. Водена станишта обухваћена Конвенцијом нису само мочваре, већ веома широк спектар типова ста-

ништа, река, језера, мангрова или чак и коралних гребена, па и оних које је човек створио, канала или рибњака, на пример. [283] (Видети под: Конвенција о мочварним подручјима).

Рамсарска подручја Рамсарска подручја су мочваре од међународног значаја, нарочито као станишта птица мочварица, заштићена на основу тзв. Рамсарске конвенције. [274]

рани јавни увид После доношења одлуке о изради планског документа, а пре израде нацрта планског документа који подлеже стручној контроли, носилац израде планског документа организује рани јавни увид, при чему упознаје јавност (правна и физичка лица) и имаоци јавних овлашћења са општим циљевима и сврхом израде плана, могућим решењима за развој просторне целине, могућим решењима за урбану обнову, као и ефектима планирања. Излагање материјала на рани јавни увид обавља се пре прибављања услова и података од стране надлежних предузећа и организација. Рани јавни увид оглашава се седам дана пре отпочињања увида, у средствима јавног информисања и у електронском облику на интернет страници јединице локалне самоуправе и на интернет страници доносиоца плана и траје 15 дана од дана објављивања. Заинтересована правна и физичка лица подnose примедбе и сугестије на изложени материјал у току трајања раног јавног увида носиоцу израде планског документа у писаном облику. По завршеном раном јавном увиду носилац израде планског документа припрема извештај о обављеном раном јавном увиду, који усваја комисија одређена Законом. Извештај

о обављеном раном јавном увиду може да садржи и закључке комисије у форми смерница за даљи рад стручног обрађивача на изради нацрта планског документа. [264, 111]

рањивост (Видети под: вулнерабилност).

раскрсница Јесте површина на којој се укрштају или спајају путеви и може бити површинска (укрштање у нивоу), или денivelисана (укрштање ван нивоа). [105]

раст Генерички појам који обухвата повећање или опадање неке појаве или процеса. Обично се дефинише у смислу квантитативних промена и кретања са позитивним или негативним предзнаком. Изражава се у апсолутном или релативном смислу. У апсолутном смислу познати су појмови (категорије) раста становништва, заправо – разлике наталитета и морталитета у националним размерама или миграциона кретања, односно механички прилив или одлив становништва. Економски раст или опадање изражава се као прираст или опадање друштвеног производа или дохотка, као разлика између прихода и расхода датог подручја или друштвене заједнице у датом периоду времена. Раст је повезан са појмом конкуренције која се у отвореним системима одвија кроз размену материје, енергије и информација датог система са његовим окружењем. [137]

растер Представља форму складиштења континуираних географских података у два облика: растерска слика и растерски подаци. За оба облика је карактеристична организација података у мрежу ћелија тзв. пиксела, где

је сваки пиксел носилац информације. Код растерских слика, пиксел носи информацију о боји, док код растерских података може носити и друге атрибутне вредности: надморску висину, угао нагиба, експозицију рељефа, таласну дужину и сл. Растерске слике су све фотографије (укључујући и аерофотографије) и скенирани документи, док је најрепрезентативнији пример растерског податка сателитски снимак. Растерски подаци су обично креирани од скенираних карата, аерофото и сателитских снимака. Саме слике, без просторне референце, немају употребну вредност у ГИС-у, јер се као такве не могу искористити. [302]

растерски подаци (1) Они се састоје од ћелија (пиксела) распоређених по редовима и колонама. Свака ћелија има јединствену x-y адресу и додељена јој је специфична вредност. Растерски подаци олакшавају сложене аналитичке процесе (нпр. просторне анализе, хидролошке анализе). У смислу прикупљања података и структуре података, растерски подаци функционишу брзо и једноставно. [32] (Видети под: просторни подаци). (Видети и: векторски подаци).

(2) Растерски подаци су обично креирани од скенираних карата, аерофото или сателитских снимака. Саме слике, без просторне референце, немају употребну вредност у ГИС-у, јер се као такве не могу искористити. Да би ови типови растер података могли да се искористе и комбинују са другим просторним подацима, често је потребно поравнати их или *геореференцирати* у карту која има координатни систем. [302] (Видети под: геореференцирање).

раубовање простора Јесте прекомерна измена и уништавање простора. [73]

рационални модел планирања (синоптички, компрехензивно-рационалистички модел) Рационални модел планирања је био извор и инспирација за готово све остале моделе, који представљају или модификацију рационалног модела или реакцију на њега. [68] Основне фазе (кораци) рационалног модела су: (1) анализа ситуације; (2) формулисање циљева; (3) дефинисање могућих праваца акције ради постизања тих циљева; и (4) поређење и вредновање последица тих акција. [191] Рационални модел подразумева да се процес планирања мора спровести по прецизној процедури, корак по корак. [68] Основне одлике рационалног модела су јасноћа циљева, објективност и прецизност вредновања, висок степен интегралности синтезе и, где год је то могуће, квантификација вредности и примена математичке анализе. [168] У периоду између 1945. и 1970. године рационални модел је на велика врата ушао у многа поља људских активности. Нису га користили само планери и урбанисти, већ и приватне корпорације, политичари, јавна администрација итд. Овај модел је доминирао у планирању и на Западу и на Истоку током „златних 60-их година XX века“, у доба оптимизма – сматрало се да се помоћу пажљивог планирања може доћи до решења која значе напредак. [68]

рационалност Јесте кључна категорија која је предмет основног спорења између разних планских теорија, с обзиром на то да се у њима рачуна на разне врсте рационалности, а у првом реду то се односи на издвајање тзв.

инструменталне/функционалне рационалности (која се као особина приписује понашању корпоративних тела и администрације у јавном и приватном сектору а тиче се превасходно средстава, све полазећи од претпоставке да су циљеви унапред постављени и, барем за дати контекст неупитни) у односу на тзв. *суйстантивну рационалности* (једна од општих особина људских јединки и институција, тј. способност да се у датој ситуацији дела интелигентно на основу властитог увида у односе између догађаја). [43] (Видети под: ефикасност).

раштрканост (енгл. *sprawl*) Издвојени делови грађевинских подручја насеља с веома ниском густином становања. Њихови становници зависе од коришћења аутомобила, а подручја захтевају дужу уличну мрежу за снабдевање свих зграда, већу потрошњу енергије и све већу потрошњу земљишта. [169] (Видети под: неконтролисано ширење градова).

реализација Обављање или извршавање одговарајућих активности. Појам се користи приликом спровођења, извођења, ефектуирања или испуњавања планова и пројеката од којих се очекују конкретни ефекти. [137] (Видети под: имплементација).

ревитализација Процес обнове – оживљавања деградираних или оштећених аутохтоних екосистема или неког од његових фактора. [73]

регенерација У ужем смислу означава оздрављење, рехабилитацију девестираног дела града, градске четврти у циљу оживљавања. [321]

регија (1) Целовит територијални систем, просторно и временски изра-

жен конзистентношћу природноеколошких и човековим радом створених добара, становништва и функција са развијеном структуром коју карактеришу целовитост, компонентност, комплементарност, динамичност, хијерархичност, интегративност, односно интегралност. [337] (Видети под: регион, рејон).

(2) У основи појмова везаних за регију и регионализацију је латинска реч *regio, regionis* f. која се код нас преводи као подручје, крај, покрајина, срез и слично. [337]

(3) Поред формалних питања везаних за превод речи из других језика за које се у српском језику користе термини регија, регион, регионализација, рејон и рејонизација, или синонима за њих, јављају се и одређена суштинска питања семантичког карактера. У светској као и у домаћој географији, испољаван је различит приступ у детерминисању и тумачењу наведених термина. У иностраној литератури појам регија везује се за територијалне јединице издвојене на бази истородности једног или више сличних физичкогеографских обележја, али не искључиво. [337]

регион (1) Термини регион или рејон користе се за просторне целине или комплексе издвојене на бази економско-географских и урбаногеографских обележја. При тумачењу регионализације засноване на функцијама урбаних насеља, све више се користи термин регион (нпр. функционално-урбани регион). Слично је и при економскогеографској регионализацији (нпр. индустријски регион, регион примене високих технологија, воћарски, виноградарски регион и сл.) [337] (Видети под: регија).

(2) Подручје у оквиру земље и њене привреде које је довољно структурно целовито тако да може самостално да функционише задржавајући јаке односе са осталим деловима земље и њене привреде. Често регион као појам подразумева целину историјског порекла, па су му као таквом својствене временске и просторне димензије. [62]

(3) Део територије једне државе, одвојено географско подручје, заједница људи истих или сличних интереса која се одликује економском хомогеношћу, међурегионалном поделом рада и производном оријентацијом. Истовремено, регион је довољне величине да расположивим природним ресурсима и људским потенцијалом, у датим друштвено-економским условима, омогући стварање жаришта привредног развоја, односно, специјализацију уз истовремени комплексан развој производње на тој територији. Границе региона се најчешће поклапају са границама подручја локалних власти. [274]

(4) Географско подручје састављено од неколико ентитета као што су заједнице које се стварају из одређеног разлога или имају нека препознатљива обележја. [274]

(5) Подручје неке државе које је просторно омеђено у сврху планирања и развоја. Регион може обухватати и делове који се налазе у различитим земљама. [274]

регион за управљање отпадом Просторна целина која обухвата више суседних јединица локалне самоуправе које, у складу са споразумом који закључују те јединице локалне самоуправе, заједнички управљају отпадом у циљу успостављања одрживог система управљања отпадом. [274, 322]

регионализам Односи се на идеологију која одражава захтеве грађана одређене територије (региона) за већу контролу над пословима региона и за успостављање регионалне власти. Регионализам је усмерен „од доле ка горе“, децентралистички је и политички. [71] (Видети и: регионализација).

регионализација (1) Сложен и динамичан процес диференцирања геопростора у времену на целине које имају релативно иста или слична обележја тј. на регије и регионе. [337]

(2) Односи се на методолошке поступке (метод или скуп метода) помоћу којих се детерминишу, издвајају и типолошки класификују регије и региони. [337]

(3) Територијална подела земље на одређени број региона, за административне потребе или за потребе друштвено-економског развоја. Регионализација се изводи путем географских, политичких, економских и других критеријума са циљем да се добију географски, демографски и економски заокружена подручја, оспособљена да прихвате одређене обавезе регионалног и урбаног развоја. [137]

(4) Централистички процес издвајања мањих територија ако националне власти креирају политику „одозго“ и преносе је ка регионима на адекватном нивоу за реализацију. [71] (Видети и: регионализам).

регионална поларизација Подразумева процесе који се изражавају у неуравнотежености у развоју, праћене великим регионалним разликама, проблемима растућих друштвених трошкова, настајањем великих агломерација привреде и становништва с једне стране, наспрам неразвијеног остатка с

друге стране. Тежња да се између њих успоставе односи хијерархије и доминације, све то у крајњој линији води регионалној поларизацији. [274]

регионална политика (Видети под: кохезивна политика).

регионална сарадња Економска, социјална и техничка сарадња групе земаља које припадају истом региону. Поводи за сарадњу могу бити различити, а најчешћи је обављање неких привредних или техничких подухвата, као што су изградња хидроелектрана, саобраћајница, мостова, родно-транспортних центара, или нека социјална или еколошка активност. Појам се користи и да означи сарадњу између региона унутар земаља које имају висок степен регионалне аутономије. [137]

регионални град (енгл. "Regional City") је концепт чији је творац амерички архитекта и планер Кларенс Штајн (Clarence Stein) (1882-1975). Изворно, то је био један комунитаристички/државни просторни (регионални) идеал, а циљ му је био да помогне – или је, чак, то био једини начин – да се реше проблеми брзе субурбанизације у периоду након Другог светског рата. Према том „идеалном“ просторном обрасцу, требало је код људи створити осећање локалног идентитета и припадања, а на ширем плану требало је постићи равнотежу између урбанизације и захтева животне средине (окружења) међу насељима одвојеним великим отвореним просторима, али тесно међусобно повезаним ауто-путевима. Показало се да је Штајнова идеја још увек релевантна управо са порастом значаја метрополског нивоа управљања, а након примене сродних модела у многим другим градовима, па

и у Европи, често под другим именима, где се иначе чешће него „регионални град“ користио појам „урбана мрежа“. Осим за дескриптивне и експанаторне сврхе, концепт регионалног града коришћен је и као планско-предиктивно средство, у многобројним националним и регионалним развојним стратегијама. У једном делу, концепт регионалног града има доста заједничког са идејом „вртног града“. [40]

регионални просторни план (1) Он се израђује за веће просторне целине административног, функционалног, географског или статистичког карактера, усмерене ка заједничким циљевима и пројектима регионалног развоја. Регионални просторни план је плански документ који уз уважавање специфичних потреба које произлазе из регионалних посебности, разрађује циљеве просторног уређења и одређује рационално коришћење простора, у складу са суседним регионима и општинама. [111]

(2) Јесте план нижег реда у односу на државни просторни план и служи као полазна основа за дефинисање локалних развојних планова у општинама и градовима. [137]

регионални развој (1) Обухвата мере и активности државе, која се индиректно, преко мера економске политике, и директно, преко институција и организација које формира, ангажује на привредном, социјалном, кадровском и другом оспособљавању мање развијених подручја за њихово укључивање у нормалне развојне токове. Тако су настале теорије као што су „теорија полова раста“, „теорија инкубатора“ и слично, са циљем да неразвијени региони створе полове, инкубаторе који

би временом „повукли“ развој таквих подручја. Мере обухватају изградњу инфраструктурних система, школовање кадрова, припремање и опремање локација. Активности се спроводе тако што, у сарадњи са предузећима из развијених подручја, уз ослобађање од царина, уз програме развоја, држава преузима на себе одговорност да припреми све предуслове развоја, за које приватни капитал по природи није заинтересован. Готово све развијене земље користе или су користиле овај пут исправљања наслеђених територијалних разлика у развијености. [137]

(2) Регионални развој у себи садржи опасност да се сведе на процесе и промене које се дешавају унутар једног региона као хомогене или хетерогене просторне целине и структуре, при чему се занемарују спољни међурегионални утицаји и односи. Отуда регионални развој подразумева не само оно што се дешава унутар појединог региона него шта се интерактивно дешава међу регионима. Једино тако је могуће и успоставити међурелације укупног развоја и развоја који се дешава на локалном нивоу. Повезивањем националног и локалног преко регионалног развоја, могуће је успоставити и објаснити интерактивне везе и односе и њихов динамизам, како у времену тако и у простору. Нажалост и у теорији и у пракси такав приступ није остварен, а то је један од узрока што се проблематика регионалног развоја своди на поједине конкретне регионе као специфичне случајеве и узоре. Занемарује се очита чињеница да је оно што се дешава у оквиру појединачног региона последица његових функционалних и структурних веза са свим осталим региони-

ма, не само у непосредном окружењу. Није редак случај да су функционалне, па и структурне везе посматране кроз констелацију друштвених и економских активности јаче и интензивније између удаљенијих региона, односно далеко слабије са суседним. [62]

(3) Општи циљ регионалног развоја је унапређење благостања и богатства субнационалних просторних јединица. У ту сврху се обично користи приступ који претпоставља укључивање локалних и регионалних актера у развој одређеног подручја, односно региона. Три су међусобно повезана аспекта развоја на која се настоји деловати: економски развој, друштвена (укључујући културну) кохезија и енвајронментална одрживост. [274]

(4) Процес унапређења привредног, друштвеног, културног, еколошког аспекта развоја неког региона. Процес се одвија развијањем потенцијала региона, те потенцијала његовог становништва, као о развијањем односа које регион има са окружењем. [274]

регионални савет за сарадњу (енгл. Regional Cooperation Council) Регионални савет за сарадњу (бивши Пакт за стабилност Југоисточне Европе) промовише међусобну сарадњу, као и европске и евроатлантске интеграције земаља Југоисточне Европе у циљу подстицања развоја. Савет је званично почео са радом 2008. године и обухвата 11 земаља учесница. Рад Савета одвија се у оквиру шест приоритетних области: економски и социјални развој, енергетика и инфраструктура, правда и унутрашњи послови, сарадња у области безбедности, изградња људског капитала и парламентарна сарадња. [274]

регионални центри за управљање отпадом Центри у регионима за управљање отпадом који садрже: регионалну депонију, постројење за сепарацију рециклабилног отпада, трансфер станице, постројење за компостирање, центре за сакупљање рециклабилног отпада. [274, 322]

регионално планирање (1) Регионално планирање је саставни део укупног система планирања. Ако се под системом укупног планирања подразумева свесно управљање токовима да би се остварио одређени циљ у друштвеној заједници, онда се и регионално планирање може сматрати предвиђеним током акција, али одређених територијалних јединица, којима се тежи да се оствари дефинисани циљ уз помоћ одређених средстава (мере, инструменти, политика). Другим речима, главне карактеристике регионалног планирања укључују низ акција које су замишљене да реше проблеме у будућности на дефинисаном територијалном нивоу. [71]

(2) Појам који се користи у оквиру просторног планирања и у оквиру економског планирања значајних географских подручја. Веома значајан проблем регионалног планирања је успостављање одговарајућих односа између урбаног и руралног подручја, односно између града и села, и између пољопривредних и непољопривредних активности. Један од битних циљева регионалног просторног планирања је да, путем контроле развоја, заустави негативне урбане процесе, и да обезбеди планирано ширење града. [137]

(3) Регионално планирање, без обзира на различите врсте, па и форме, може се сматрати као покушај управљања

развијем региона. Регионално планирање условљено је развојним проблемима који имају регионалану димензију. У многим земљама таква два типа проблема се односе на: а) урбане агломерације, односно урбане регионе у којима убрзано расте број становника, тиме повећава степен урбанизације и мобилност са повећањем животног стандарда; и б) депресирана индустријска и рурална подручја суочена са економском слабошћу. Поред ових основних проблема који су мање-више присутни у свим земљама Европе па и Трећег света, регионално планирање наилази и на пратеће проблеме, као што су постојање посебних регионалних култура, идентитета и њихове тежње ка самосталности и аутономији у систему управљања и одлучивања. Не мање значајан проблем који је овом планирању својствен јесте трагање и истраживање како остварити већу управљачку ефикасност на супраурбаном и субнационалном нивоу. [62]

(4) Регионално планирање, за разлику од урбаног, захвата далеко шири простор и у њему се истражују и анализирају разноврсни процеси и односи – економски, социјални, демографски, културолошко-историјски, еколошки итд. Више се заснива на развојним процесима и структурним интеракцијама и њиховим ефектима, а мање на морфолошким облицима и формама. Таквим приступом више је повезано са процесима урбанизације, а не урбанизма, и сталним односима и њиховим променама посматраним у ширим размерима и димензијама, на пример узроцима и последицама трансфера становништва из села у градове, односно тенденцијама концентрације у градским подру-

чјима у хијерархијско-функционалном смислу њиховог развијања различитим темпом и интензивношћу. [62]

регистар културних добара У регистар културних добара се уписују културна добра према врстама. На културна добра уписана у регистар културних добара ставља се ознака да су под посебном заштитом. [109]

регулатива Збирка прописа, правила, норми и стандарда који се уобичајено доносе у одређеној делатности по основу закона. У планирању и грађењу је раширена израда, нарочито регулатива у виду грађевинских уредби и грађевинских правилника, који садрже прописе о локацијама, пројектовању, изградњи и одржавању зграда. [137]

регулативно планирање (Видети под: контролно (регулативно) планирање).

регулациона линија Јесте линија која раздваја површину одређене јавне намене од површина предвиђених за друге јавне и остале намене. [111]

режим ветра Премештање масе ваздуха у хоризонталном правцу назива се ветром. Доминатан правац ветра је важан фактор при избору места за насеље и размештај зона у њему. При томе је јасно да рељеф места утиче не само на термичка својства већ и на брзину ветра. [172]

режим заштите Јесте скуп мера и услова којима се одређује начин и степен заштите, коришћења, уређења и унапређења заштићеног природног добра. [102]

режим заштите I степена Овај режим подразумева строгу заштиту и спроводи се на заштићеном подручју природног добра или његовом делу са

изворним или мало измењеним екосистемима изузетно научног и практичног значаја, и њоме се омогућавају процеси природне сукцесије и очување станишта и животних заједница у условима дивљине. [102]

режим заштите II степена Овај режим подразумева активну заштиту и спроводи се на заштићеном подручју природног добра или његовом делу са делимично измењеним екосистемима великог научног и практичног значаја и посебно вредним пределима и објектима геонаслеђа. [102]

режим заштите III степена Овај режим подразумева проактивну заштиту и спроводи се на заштићеном подручју природног добра или његовом делу са делимично измењеним и/или измењеним екосистемима, пределима и објектима геонаслеђа од научног и практичног значаја. [102]

резервати биосфере Подручја међународно призната у оквиру Унесковог програма Човек и биосфера (МАВ). [274]

резерве минералних сировина (Видети под: минералне резерве).

резервоар Природно или вештачко језеро, цистерне, базени за прикупљање воде која настаје као последица падавина, путем дренаже или из природних изворишта. Овакви објекти служе за снабдевање насеља водом, за наводњавање пољопривредних култура и за производњу електричне енергије. [137]

резервоар за воду (Видети под: водоторањ).

резиденцијалне преференције (стамбене преференције) Подразумевају давање предности одређеном

виду становања. Без обзира на место у коме људи живе (град, предграђе, село), њихова очекивања од те средине су умногоме подударна и односе се на економску стабилност (запослење) и напредак, квалитетно становање и функционисање јавних служби, привлачно окружење и осећај сигурности које место живљења треба да им пружи. Међутим, становништво је у исто време склоно чињењу компромиса при избору места живљења, па је важно проучити факторе који утичу на формирање резиденцијалних преференција код одређених група становништва у одређеним животним стадијумима. [239]

резилијентност (енгл. *resilience*) Назив термина потиче од латинске речи *resilire*, што значи „опоравити се“. Првобитно је коришћен у физици и науци о материјалима да опише способност особина материјала да издрже велике силе, ударе или напрезања. [347, 345] У том контексту се овај термин јавља у преводу „отпорност“. Превод који је примеренији за друштвене науке, просторно планирање, урбанизам и сл. био би „еластичност“ или „флексибилност“, али није погрешно користити ни назив „резилијентност“. Упркос широком распону дисциплина у којима се овај термин користи, најпопуларнија тумачења резилијентности су настала у психологији и екологији, према којима она представља способност субјекта (људи, еколошких система, предузећа итд.) да се носе са штетним догађајима, а затим одскоче и врате се у функционално стање. [340] Социолози користе термин *резилијентности* да објасне како људске способности вратити у нормалу након апсорбовања стреса или преживљавања негативних промена. [324] Термин *рези-*

лијентности се односи на „способност да се опорави“. Међутим, научна употреба термина често укључује додатне концептуализације резилијентности које се проширују изван ове почетне дефиниције. [340] (Видети под: адаптивност, флексибилност, гipкост, еластичност). (Видети и: отпорност, стабилност).

реиндустријализација Процес привредног развоја који омогућава излазак из *рецесије*, у коме индустрија има приоритетно место, а који подразумева технолошке промене са преласком на високу технологију и пораст продуктивности рада. [274]

реинтродукција (1) Јесте мера очувања врсте/подврсте путем вештачког уношења очуваних делова популације на просторе из којих је ишчезла. [208]

(2) Метод заштите и очувања биолошке разноврсности вештачким враћањем врсте на некадашња станишта са којих је ишчезла или на станишта на којима је бројност њене популације драстично смањена. [102]

рејон (Видети под: регион, регија).

рекогносцирање терена Облизнак и непосредно упознавање терена на коме се предвиђа нека траса. Има за циљ утврђивање топографских, геолошких, метеоролошких, хидролошких и других услова. [175]

реконструкција (1) Активност која има за циљ да у потпуности измени изглед града или дела града. Старе, дерутне и запуштене зграде и четврти града се обично руше и уклањају, а на њиховом месту се граде нови објекти. Реконструкција је по правилу праћена

променом намене површина, променом функција, па и својинских односа. Саобраћај, пословање и комерцијално становање су најчешћи повод за предузимање великих реконструкционих захвата у градовима. [137]

(2) Извођење грађевинских и других радова на објекту, којима се: врши доградња; утиче на стабилност и сигурност објекта; мењају конструктивни елементи; мења технолошки процес; мења спољни изглед објекта; повећава број функционалних јединица; утиче на безбедност суседних објеката, саобраћаја, заштите од пожара и животне средине; мења режим вода; утиче на заштиту природног и непокретног културног добра, евидентиране непокретности, добра које ужива претходну заштиту, његове заштићене околине, осим конзерваторско-рестаураторских радова. [254]

(3) Поступак којим се могу изменити просторни и конструкцијски елементи или делови, при чему се мењају технички параметри у циљу потпуне или што приближније сличности са изворним облицима. [177]

рекреативни туризам (спортски туризам) Јесте привремено путовање и боравак појединца изван уобичајеног места борава због: учешћа у физичкој активности, гледања физичке активности или посете атракцијама које су везане за спорт. [153]

рекултивација (1) Планирани процес обнављања антропогених екосистема после њихове деградације или нарушавања. [73]

(2) Пољопривредно земљиште које је коришћено за експлоатацију минералних сировина или за друге намене

које немају трајни карактер, приводи се одговарајућој намени, односно оспособљава за пољопривредну производњу по пројекту рекултивације пољопривредног земљишта. [114]

релативно сиромаштво Релативно сиромаштво подразумева немогућност да се оствари животни стандард који је одговарајући у односу на друштво у коме појединац живи. [185] (Видети и: апсолутно сиромаштво).

реликтна врста Она врста која је у далекој прошлости имала широко распрострањење, а чији је данашњи ареал (остатак) сведен на просторно мале делове. [102]

ремедијација (санација) (1) Активности на уклањању, контроли, ограничавању или редуковању загађења, тако да контаминирано подручје, узимајући у обзир негову садашњу и будућу намену, више не представља ризик по здравље људи и животну средину. [274]

(2) Јесте процес предузимања мера за заустављање загађења и даље деградације животне средине до нивоа који је безбедан за будуће коришћење локације, укључујући уређење простора и рекултивацију. [309]

рента Рента се плаћа на име уступања непокретности (земљишта, стамбених јединица итд.) другом правном или физичком лицу. Рента је део дохотка, односно део вишка вредности изнад просечног профита. [4]

репарцелација (Видети под: препарцелација).

реприватизација Појам оживљен у постсоцијалистичком периоду, којим се означава поновна приватизација државних, односно друштвених имо-

винских добара која су некада била у режиму приватне својине путем денационализације тј. кроз враћање имовине старим власницима од којих је одузета мерама национализације, конфискације и експропријације. [254]

репродукција становништва (1) Процес обнављања генерација унутар становништва. За просто обнављање популације (синоним: проста замена генерација) потребно је 2,1 дете у просеку по жени у популацијама у којима је морталитет жена од 0 до 14 година низак. Обим рађања испод овог нивоа говори о недовољном обнављању (недовољној репродукцији) становништва. [274]

(2) Процес смене покољења услед природног кретања становништва. Код премашивања броја рођених над бројем умрлих, репродукција становништва је проширена (позитивна), при равнотежи – проста, а у случају премашивања броја умрлих – сужена (негативна). Понекад се под репродукцијом становништва подразумева обнављање становништва на основу, како природног кретања, тако и миграција, социјалних премештања и других процеса. [184]

рестаурација (1) Процес обнове зграда уз настојање да се, у мери у којој је то могуће, очува њихова оригинална форма и услови функционисања. Примењује се код зграда које имају историјску, архитектонску и урбанистичку вредност, као и за вредне зграде које су битније оштећене. [137]

(2) Планерске и друге мере којима је могуће повратити у првобитно стање неки простор. Овај израз се често користи у урбаној обнови делова града или појединих вредних објеката. [73]

реституција (1) Повраћај ранијих права на земљишту и другим непокретностима која су власници изгубили по разним основама у претходном периоду, а повезује се са реприватизацијом и формирањем нових својинских односа на земљишту које је раније припадало држави. [137, 274]

(2) Као класични правни институт, означава успоставу ранијег стања у имовини неког лица, онаквог какво је било пре неког штетног догађаја, и односи се, пре свега, на враћање имовине у натуралном облику. [254]

ресурс подземних вода Јесте један или више аквифера међусобно повезаних у јединствену хидрогеолошку и хидродинамичку целину. [90]

ресурси (1) Ресурс је нешто што извире из природе и користи се као вредност за човека. Ресурс се увек користи као материјална вредност, тј. ресурси представљају материјалну основу развоја друштва. Постоје две врсте ресурса: (1) обновљиви (шумски фонд, животињски фонд, воде, земљиште, итд.) и (2) необновљиви (фосилна горива, минералне сировине, незагађена природа и њен биолошки диверзитет). (Видети и: вредност).

(2) Ресурси обухватају имовину, оруђа за рад, предмете рада, људе са њиховим занимањима и производним искуством, новац, природне изворе, и слично, који се могу употребити за различите активности у процесу задовољавања људских потреба. Употреба ресурса је сврсисходна активност која треба да има за резултат одређени материјални, емотивни или неки сличан ефекат. У економетријским и планерским разма-

трајима, ресурси се третирају као ограничени фактори, који се могу различито употребити. [137]

(3) Основне компоненте богатства региона су природни ресурси (укључујући замљиште и животну средину), људски и створени, или капитални ресурси (инфраструктура, становање, комунални објекти, привредни и непривредни фондови итд.). [62]

ретенција Задржавање воде у шупљинама крашког подземља. Ретенција је нарочито значајна у красу који је утонуо у непропусно земљиште. [184]

ретензија Мала акумулација дуж водотока у коју се вода наменски пушта да би се спречило рушење насипа због преливања и да би се на низводном подручју смањило врх поплавног таласа. [181]

реурбанизација (1) Свеобухватни процес поновног насељавања („резиденцијализације“) и унапређења раније депопулацијских подручја ужег центра града различитим друштвеним групама, а вођена општим стамбеним преференцијама према градском начину живота. [162, 20, 22]

(2) Четврта (завршна) фаза циклуса урбаног развоја, у којој конурбација успева да ревитализује своју централну зону и интегрише се са залеђем, што је води у нову фазу циклуса урбаног развоја. [142]

реформа привреде Процес суштинских промена привредног система, ка типу привреде која функционише на доминантно тржишно заснованим одлукама. Уз структурно прилагођавање, представља суштину најширег процеса транзиције. [309]

реформистичко планирање Иако се сматра да су „златни дани“ разних облика планирања из ове групе одавно прошли, оно се још увек понегде практикује, али се у томе све мање полази од саморазумљивог и непорецивог јавног интереса, односно максимизације општег добра, као главног легитимизационог основа планирања. Генерално узевши, реформистичко планирање не би могло да допринесе ни знатнијем очувању основних права, нити изражавању заједничких вредности, а на данашње реформистичко планирање би могло да се гледа као на још једно средство помоћу којег елите одржавају социјални, економски и политички статус кво. [43]

рецептивно туристичко подручје Подручје које прима туристе. Његове могућности у том погледу условљене су рентабилношћу туристичког привређивања, степеном економске развијености, могућностима за туристичко инвестирање. [184]

рецесија Период сужавања привредне активности, тј. период са мало или нимало стварног привредног раста. [18]

рециклажа (1) Јесте свака операција поновног искоришћења којом се отпад прерађује у производ, материјале или супстанце, без обзира да ли се користе за првобитну или другу намену, укључујући поновну производњу органских материјала, осим поновног искоришћења у енергетске сврхе и поновне прераде у материјале који су намењени за коришћење као гориво или за прекривање депонија. [125]

(2) Јесте поступак коришћења отпадних материјала. Он се састоји у томе да се на местима производње отпадака (у индустрији)

стријским погонима, домаћинствима, административним, угоститељским и другим организацијама) обавља селекција по врстама (стакло, папир, метал, текстил, органски материјали, пластика), па се односи на она места и у погоне где могу да послуже као замена за сировину). [73]

реципијент (Видети под: пријемник).

речна мрежа Укупност свих река које се налазе у границама неке територије. Њен основни показатељ је густина водених токова. [184]

речна обала (1) Појас узајамног дејства копна и коритастог водотока. Може бити ерозивна и акумулативна. Карактер разарања и наплављивања речне обале зависи од особености морфологије и динамика корита (меандрирање, гранање на рукаве, премештање спрудова), геолошке грађе и савремених тектонских покрета. У процесу разарања речне обале, велику улогу имају гравитациони процеси (клижење, одроњавање). [184]

речни наноси Јесу трајни или привремени наноси река и бујица (песак, шљунак и слично), који се налазе на водном земљишту. [90]

речни слив Јесте простор са кога се сав површински отицај слива мрежом водотока, а могуће и језером, са припадајућим подземним водама према ушћу, естуару или делти реке у море. [90]

решавање (Видети под: отклањање).

рибњак Објекат на пољопривредном земљишту, односно објекат за аквакултуру који се користи за гајење риба, млађи, оплођене икре и осталих водених организама. [259]

ригола Јесте елемент јавног пута у усеку за прихватање и контролисано вођење површинских вода који обезбеђује стабилност коловозне конструкције. [105]

ризик Јесте одређени ниво вероватноће да нека активност, директно или индиректно, изазове опасност по животну средину, живот и здравље људи. [99]

ризорт (Видети под: место за одмор).

родност (Видети под: наталитет).

рударски објекат Рударским објектима, постројењима и уређајима, сматрају се објекти, постројења, машине и уређаји који су у функцији истраживања, експлоатације, транспорта минералних сировина и других геолошких ресурса. [119]

рударски отпад Отпад настао од екстрактивне индустрије, односно отпад настао приликом геолошких истраживања, експлоатације, припреме и складиштења минералних сировина, као и отпад добијен у процесу припреме руде који подразумева механички, физички, биолошки, топлотни или хемијски поступак, (измена димензија, сепарација и излуживање, прерада раније одбаченог отпада), искључујући топљење, термо-процесе производње (осим печења кречњака) и металуршке процесе, као и нафтна исплака. [119]

рударски радови Рударским радовима сматрају се радови: на изради бушотина у сврху експлоатације минералних сировина и геотермалних ресурса високе енталпије на изради хоризонталних, косих и вертикалних јамских просторија; на реконструкцији рударских објеката, постројења и уређаја; на припреми, отварању и експлоатацији

лежишта; на одлагању рударског отпада и депоновању корисних минералних сировина; сви радови на експлоатационом пољу који су у функцији експлоатације, одржавања и припреме минералних сировина; као и радови који се изводе на основу рударских пројеката и других пројеката који су саставни део рударских пројеката и рударски радови који се обављају у циљу истраживања минералних сировина (истражни поткопи, окна, бушотине). Рударским радовима сматра се и извођење радова при процесу одводњавања и испумпавања вода у оквиру експлоатације минералних сировина, односно утискивања вода у оквиру експлоатације нафте и природних гасова, радови на сепарацији нафте и гаса, припреми нафте и гаса за сабирање, транспорт и ускладиштење, издвајање природних течних гасова (етан, пропан, бутан и природни газолин) у дегазолинажама и сл. постројењима на експлоатационом пољу, као и транспорт ових сировина сабирним нафтоводима и гасоводима када су у технолошкој вези са експлоатационим пољима. [119]

ружа ветрова Јесте графички приказ смера дувања ветра, учесталости његовог појављивања и интензитета. Комбинује се са приказом севера. [271]

рурализам (Видети под: руризам).

рурална индустрија Она се јавља као наставак индустријализоване пољопривреде или као последица трансформације занатских предузећа. Рурална индустрија се заправо односи на вишефункционалне делатности које су у тесној вези са развојем малих предузећа. Мала привреда може обухватити: производне активности у функцији

прераде пољопривредних производа, услужне активности у функцији одржавања пољопривредних уређаја, развој домаће радности, развој капацитета у сеоском насељу као погона градске индустрије и сл. [336]

рурална насеља (сеоска насеља) (1) Рурална насеља карактеришу: 1) преовлађујуће делатности везане за употребу земљишта; 2) ниже густине насељености и 3) сеоски /рурални пејзаж. [274]

(2) Опште је прихваћен став да се ради о мањим насељима чије се становништво претежно бави пољопривредом и другим примарним делатностима. Граничне вредности за оба показатеља су различите у Европи и у свету и крећу се од неколико стотина до неколико хиљада становника. Као додатни критеријуми користе се густина насељености, опремљеност објектима услужних делатности, степен комуналне опремљености насеља, функцијске карактеристике становништва, итд. Дефинисање села и града је у свакој држави више ствар конвенције. Дефинисање села се може заснивати на његовом разликовању од града, а одабирају се или комбинују историјски, правни, административни, демографски, социјални критеријуми, и др. [336]

(3) У традиционалном значењу, село се дефинише као заједница земљорадничких или сточарских или мешовитих домаћинстава на одређеној територији при чему су домаћинства повезана радним, економским и социјалним везама. [56]

(4) Дефиниција села садржи пет битних елемената. То су: (1) у сеоским насељима већина становништва бави се пољо-

привредном производњом (потпуно или делимично); (2) села имају малу густину насељености, најчешће између 10 – 20 становника/ha, а максимално до 40 становника/ha; (3) села имају слабу комуналну опремљеност; (4) дворишта и кућишта садрже, поред становања, и привредне функције (стаје за стоку, складишта хране, објекте за смештај пољопривредних машина и сл.), тако да су становање и рад блиско повезани; и (5) спољне функције већине сеоских насеља су слабо развијене па су она у том погледу слична. [157]

рурални предео Показује карактеристике природног предела али се под утицајем антропогених промена рашчлањује у мање целине са карактеристичним начином коришћења и специфичним културним идентитетом. У руралном пределу преовладавају рурални начин коришћења земљишта, мања густина насељености и сеоска насеља које се стапају са природним окружењем. [274]

рурални радиотелефонски систем Радиотелефонски систем намењен за ретко насељена подручја. [274]

рурални развој (1) Заснива се на оцени и анализи друштвених, економских процена и процеса у окружењу као и локалних могућности и потенцијала руралних подручја. Сврха политика руралног развоја и њених акција је идентификација и спровођење програма развоја и улагања уз активно учешће локалних актера. Општи циљ је побољшање економске ефикасности и конкурентности, осигурање раста запослености и унапређење квалитета животног окружења. [274]

(2) Рурални развој је комплексна област планирања која је усмерена на унапређивање руралних простора – развоја различитих привредних и непривредних делатности, (пољопривреда, индустрија, сектор малих и средњих предузећа (МСП), трговина, туризам, објекти јавних служби и друге услужне делатности), побољшање комуналне опремљености сеоских насеља, развој инфраструктуре, очување културног идентитета и еколошка заштита простора уз рационално коришћење природних ресурса. Политика руралног развоја има за циљ економско унапређивање и неутралисање социоекономских разлика између центара, периферних региона и руралних заједница. [336]

рурални регион Регион у којем више од 50% популације живи у руралним заједницама; да би се уочиле разлике између њих, ови региони се најчешће деле у три типа: региони ближи метрополским центрима, региони који су удаљени од метрополских центара и погранични региони. [274]

рурални туризам Облик туризма који подразумева боравак туриста у здравој сеоској средини уз упознавање људи са села, обичаја, традиционалних вредности и сеоских послова, често уз могућност активног учествовања у обављању тих послова. [342]

рурално подручје Подручја/општине са густином насељености мањом од 150 ст./km²; подручја ван функционалних урбаних подручја. [274]

рурално-урбани континуум Еколошку динамику процеса рурално-урбаног континуума карактерише пет појава: (1) Дисекономичност у развоју

окружења града (појава која има обе-
лежје економски нерационалног кори-
шћења простора који окружује град и
који представља рурално-урбану мар-
гину. На овом простору делују супротне
еколошке снаге. Једна делује у правцу
резиденцијалног коришћења а друга у
правцу коришћења за пољопривредне
и друге намене. Ни једна ни друга не
преовладавају.); (2) Варијабилност и
нестабилност у просторном концепту
коришћења земљишта (наиме, рурално-
урбани просторни комплекс или град-
ско окружење не представља један за-
окружен прстен, просторно формиран,
ограничен и дат за одређени времен-
ски период. Градско окружење показује
тенденцију сталног проширења на све
удаљенија подручја која окружују град.
У новим захваћеним подручјима тако-
ђе се наставља формирање хетерогене
просторне структуре. С друге стране,
у првобитно формираном градском
окружењу мењају се намене извесних
просторних комплекса.); (3) Преовлада-
вање јефтиног становања у коришћењу
градског окружења; (4) Ирелеванција
између карактеристика земљишта и

типа насеља, типа намене; и (5) Сма-
њивање пољопривредних површина
(Пољопривредне површине у градском
окружењу су веома расцепкане. Њихо-
ва расцепканост расте са могућношћу
њиховог коришћења у различите наме-
не. Узрок је капитализација вредности
коју земља својим коришћењем омогу-
ћује. Истовремено, земљиште својим
карактеристикама не предодређује
стриктно начин коришћења. Ове две
појаве са своје стране доприносе хете-
рогенизацији просторних структура у
градском окружењу). [175]

руризам (рурализам) Руризам решава
општу проблематику уређења и изград-
ње села тј. комплексни проблем једног
насеља чија је карактеристика одређено
занимање становништва. [158] Данас
се уобичајено користи да означи грану
урбанизма која се бави планирањем и
уређивањем села. У Великом речни-
ку страних речи и израза, под појмом
„рурализам“ подразумева се „наука
која се бави унапређивањем живота на
селу“ [154], док у истом речнику појам
„руризам“ не постоји [46]. (Видети и:
урбанизам).

C/S

саветовање (Видети под: консултовање).

савремени коловоз Коловоз са завршним слојем израђеним од асфалта. [274]

самовласно заузеће (Видети под: узурпација).

санација (ремедијација) (1) Јесте процес чишћења или коришћења других метода за уклањање загађења, или унапређење других неповољних карактеристика на одређеној локацији до нивоа који је безбедан/повољан за будуће коришћење. [208]

(2) Извођење грађевинских и других радова на постојећем објекту којима се врши поправка уређаја, постројења и опреме, односно замена конструктивних елемената објекта, којима се не мења спољни изглед, не утиче на безбедност суседних објеката, саобраћаја и животне средине и не утиче на заштиту природног и непокретног културног добра, евидентираних непокретности, добра које ужива претходну заштиту, његове заштићене околине, осим конзерваторско-рестаураторских радова. [254, 111]

(3) Процес предузимања мера за заустављање загађења и даље деградације животне средине до нивоа који је безбедан за будуће коришћење локације укључујући уређење простора, ревитализацију и рекултивацију. [99]

санитарна депонија (1) Санитарна депонија је санитарно-технички простор на коме се одлаже чврсти отпад који се не може искористити (рециклирати, компостирати, користити као гориво...). То је потпуно затворен и контролисан систем који подразумева: изградњу посебне подлоге у циљу заштите тла од процедурних вода, сакупљање и третман процедурних и падавинских вода, сакупљање и збрињавање депонијског гаса уз поштовање прописа о количини загађивача (лебдеће честице, хлориди, флуориди, тешки метали, SO₂, NO_x). [364]

(2) Санитарна депонија представља грађевински објекат који служи за коначно одлагање отпада (не треба заборавити да код сваке врсте третмана отпада увек постоји одређен део отпада који се мора одложити на одабрано место за одлагање отпада). Ови објекти су опремљени различитом опремом која служи очувању животне средине, а при томе се мора спроводити одређен технолошки поступак, отпад се мора компактирати и покривати слојем земље или другог инертног материјала на систематичан и санитаран начин. Један од најважнијих задатака функције одлагања, јесте планирање начина коришћења рекултивисаног земљишта. [171]

(3) Санитарна депонија представља површину земљишта на коју се одлаже комунални чврсти отпад на начин који не угрожава животну средину. Отпад се разврстава у слојеве, сабија и прекрива слојем инертног материјала. [346]

санитација Стварање и одржавање хигијенских и здравих услова. [377] (Видети под: санација).

саобраћајна мрежа (1) Структура постојећих саобраћајних праваца, саобраћајних веза и објеката у оквиру дате државе или датог подручја. Саобраћајна мрежа обухвата мреже железничког, друмског, речног, морског и ваздушног саобраћаја, а према начину коришћења обухвата путнички и теретни саобраћај. [137]

(2) Укупна мрежа комуникација одређених врста саобраћаја. Укључује аутомобилске путеве и путеве за теглећи саобраћај, железнице, водене путеве (реке и канале), цевоводе, многе авио-линије (поморски путеви не улазе у састав саобраћајних мрежа). Саобраћајна географија приликом изучавања саобраћајних мрежа разматра њена квалитативна и квантитативна обележја: дужину, густину, типове конфигурације, састав по врстама промета, пропусну и превозну способност итд. [184]

саобраћајна површина Јесте посебно уређена површина за одвијање свих или одређених видова саобраћаја или мировање возила. [105]

саобраћајни коридор Појас земљишта, обично линеарне форме, у којем се налази један саобраћајни путни правац или више њих, који повезују два центра активности. Повезани су приступним путевима и одговарајућим објектима за увођење саобраћаја. Коридори најчешће детерминишу правце урбане експанзије. [137]

саобраћајно оптерећење Јесте оптерећење изражено преко броја возила (ПГДС-просечан годишњи дневни саобраћај) или преко броја прелаза називног (номиналног) осовинског оптерећења од 100 kN (ПГДО), које ће проћи

кроз изабрани попречни пресек пута у дефинисаном периоду трајања. [134]

сарадња (Видети под: партнерство/сарадња).

сателитски град (град пратилац, град трабант) Издвојена урбанистичка градска целина, саграђена у близини неког већег града која је потпуно урбанистички аутономна од суседне градске матице. Сателитски град представља целину за себе како у урбанистичком смислу, тако и у економском, саобраћајном или територијалном смислу. Међутим, сателитски град је ипак зависан од већег центра за неке функције, нпр. за високошколско образовање. [175]

сателитски снимци Они показују макрооблике без нејасноћа проузрокованих вишком микродетаља. Из тог разлога су врло погодни извори за израду карата ситних размера на којима се првенствено приказују макрооблици. [220]

свеобухватни приступ просторном развоју Приступ политика просторног развоја који разматра све чиниоце који би могли да утичу на просторни развој неког подручја, без обзира на њихову природу (природни услови, као што су климатске промене или ризици од елементарних непогода, људске активности, на пример, приватна улагања или социокултурне навике, политике јавног сектора у различитим доменима, итд.). Овај приступ посвећује нарочиту пажњу кохерентности секторских политика, чији утицај на простор има за циљ да (у највећој могућој мери) обезбеди територијалну кохезију и избегне недостатке у виду недовољне синергије, незадовољавајуће расподеле ресурса и трансформације простора у нежељеном правцу. [282]

свеобухватност (Видети под: интегралност; целовитост).

Светски самит о одрживом развоју (Видети под: Јоханесбуршка конференција).

сврсисходност (Видети под: ефективности).

SEVESO постројење Постројење у којем се обављају активности у којем је присутна или може бити присутна опасна материја у једнаким или већим количинама од прописаних. SEVESO постројење је техничка јединица унутар комплекса где се опасне материје производе, користе, складиште или се њима рукује. Постројење укључује сву опрему, зграде, цевоводе, машине, алате, интерне колосеке и депое, докове, истоварна пристаништа за постројења, пристане, складишта или сличне грађевине, на води или копну, а које су нужне за функционисање постројења. [99]

сезонске миграције Кретања становништва условљена првенствено сезонском ритмиком природних процеса с којом су повезане могућности радова у пољопривреди, грађевинарству и другим делатностима. [184]

секторски план (Видети под: грански/секторски план).

секторско планирање (Видети под: гранско/секторско планирање).

секундарна здравствена заштита Здравствена делатност на секундарном нивоу обухвата специјалистичко-консултативну и болничку здравствену делатност. Специјалистичко-консултативна делатност на секундарном нивоу у односу на здравствену делатност на примарном нивоу обухвата сложеније

мере и поступке откривања болести и повреда као и лечења и рехабилитације болесних и повређених. Болничка здравствена делатност обухвата дијагностику, лечење и рехабилитацију, здравствену негу и смештај у болницама, као и фармацеутску здравствену делатност у болничкој апотеци. [103]

секундарна урбанизација Она произлази из дивергентног утицаја града и територијалне дисперзије урбаних елемената, чиме се стварају нова урбанизована подручја. [304] (Видети и: примарна урбанизација).

секундарне делатности Секундарни сектор делатности обухвата: прерађивачку индустрију и производњу електричне енергије, воде и гаса, као и грађевинарство. [27]

секундарне сировине Јесу отпаци који се могу користити непосредно или дорадом, односно прерадом, а настају у току обављања производње, услужне или друге делатности, предмети искључени из употребе, као и отпадне материје које настају у потрошњи. [309]

села са сеоским центром Она имају развијене спољне функције за задовољавање потреба становништва *примарних сеоских насеља*. Често су међутим оваква насеља на таквом саобраћајном положају и положају у локалној мрежи насеља да представљају самосталне центре, без свог гравитационог подручја. Та насеља су седишта месних заједница и у њима се налази месна канцеларија, а од других друштвених функција могу да садрже задружни дом, непотпуну основну школу, амбуланту, пошту, продавницу прехрамбених производа, занатске радионице, кафану и сл. [336]

село (1) Насеље чије се становништво претежно бави пољопривредом, а није седиште општине. [111]

(2) Насеље које има развијену пољопривредну делатност, па се већина становништва бави пољопривредом. Мање је површине, има мање становника и мања му је густина насељености. [271]

(3) Основни облик територијалне, социјалне и економске организације оног становништва које се претежно бави пољопривредним делатностима. Положај села је условљен, пре свега, локалним условима топографске површине. Настају често на крчевинама, затим на додиру планинског и равничарског земљишта, у близини воде, на речним терасама и мањим узвишењима итд. Према степену збијености или разбијености кућа, деле се на збијена и разбијена села. По броју становника, села су, по правилу, мање насељена у односу на градове. [184] (Видети под: рурална насеља).

(4) Групација сеоских индивидуалних домаћинстава (сеоске куће, пољска добра, мајури, фарме) која су ограничена неком замишљеном границом (пољем, сеоском међом – границом, границом поља), а чији се становници у већем броју баве пољопривредом. Изворне форме сеоских групација биле су веома различите и развиле су се у зависности од географских, микроклиматских утицаја, облика терена и услова за становање које терен пружа, као и од привредних могућности и околности. [175]

сенилизација (старење становништва, демографско старење) Повећање броја и удела старог становништва

у укупној популацији. Интензивно и континуирано старење становништва започиње под утицајем смањивања наталитета и смањивања смртности старих лица. Поменути процес захтева даљи развој појединих система економског, здравственог и социјалног обезбеђења становништва и убрзано прилагођавање специфичностима животних услова и потреба које се јављају у старости. [199] (Видети под: демографско старење).

сенкруп (сенкгруб) У земљу укопан резервоар озидан опеком, каменом или бетоном, у који се излива отпадна вода од кућне канализације у градовима и насељима без уличне канализације. Изнутра је малтерисана цементним малтером да не пропушта воду, дно је коритасти, а при врху има отвор за чишћење. [175]

сеоске зграде Грађевински објекти – амбари, штале, силоси, објекти за смештај стоке, складиштење производа и чување опреме и слично, који се користе за потребе пољопривреде. [137]

сеоски туризам (Видети под: агротуризам; рурални туризам).

сеоско газдинство Пољопривредно земљиште са стамбеном зградом и економским објектима за узгој стоке, прераду пољопривредних производа и смештај оруђа за рад и производа. [137]

сеоско туристичко домаћинство Објекат или група објеката у којем се пружају услуге смештаја, исхране и пића, или само исхране и пића, који се налази у руралном (сеоском) окружењу са елементима локалног обележја и наслеђа. [124]

септичка јама (1) Септичке јаме представљају решење за таложење (сакупљање) и делимично чишћење отпадних вода у оним подручјима где не постоји изграђен градски канализациони систем и где није могуће прикључити се на канализацију. [251]

(2) Уређај за пречишћавање отпадне воде (како би се учинила мање штетном) при коме се врши механичко таложење чврстих делова фекалија и биолошко – хемијско разлагање органских материја врењем. [175]

сидриште Јесте опремљени и обележени део водног пута на којем се може вршити безбедно сидрење и маневрисање пловила. [112]

симболична партиципација (Видети под: токенизам).

синергизам Појава која настаје када је ефекат комбинације материјала већи него збир појединачних ефеката сваке поједине супстанце у комбинацији. [309]

синоптички модел (Видети под: рационални модел планирања; компрехензивно-рационалистички модел). (Видети и: инкременталистички приступ).

сиромаштво Стање у коме човек не задовољава основне животне потребе. На нивоу државе, сиромаштво карактеришу следећа ограничења: (1) недовољна природна богатства, која су некад била најважнија, али данас, са технолошким напретком, губе на значају; (2) неповољан географски положај, где је поморска земља имала предност над континенталном, али је и то изгубило значај; (3) недостатак капитала, доскора сматран најважнијим, али данас, у време глобализације, није тако важан, јер и

сиромашне земље имају приступ светским финансијским тржиштима и могу привући стране директне инвестиције; (4) слаб људски капитал, тј. недовољна образованост и способност радне снаге и мањак предузетничких склоности; и (5) слабе институције; уколико је држава корумпирана, лоше вођена, са лошим економским и социјалним институцијама и школством, тада јој ни обилни природни ресурси и погодан положај неће много помоћи, већ ће остати назадна и сиромашна. Најбољи лек за сиромаштво је економски развој. Алтернативни метод је редистрибуција, где држава прелива доходак богатих ка сиромашнијима, али је његов домет далеко мањи од првог. [192]

систем зелених површина (систем зеленила) Систем зелених површина одређеног насеља представља комплекс просторно повезаних унутарградских и приградских зелених површина, које у просторној композицији чине једну целину и имају одређену функцију и намену. [38]

систем зеленила (Видети под: систем зелених површина).

систем насеља Насеобинску структуру система насеља одређене просторне јединице чини једна или већи број мрежа насеља. У руској научној литератури, под системом насеља (насељавања) подразумева се свеукупност насеља међусобно тесно повезаних економским односима, социјално-културним опслуживањем становништва, коришћењем транспортних и других инжењерских комуникација (веза, линија). Свако насеље у таквом систему представља саставни део комплекса насеобина остварујући у његовој структури

одређене функције и развој у сагласности са другим насељима. [304] (Видети под: агломерациони систем(и); урбани систем).

сити (Видети под: централна пословна зона).

скијалиште Скијалиште се састоји из једне или више ски-стаза, једног или више ски-полигона, из ски-путева, ски-рута, ски-лифтова, жичара, инфраструктурне мреже и објеката, сервисних објеката скијалишта, снежне и сервисне механизације, сервисних путева, сопствених енергетских објеката, приступних путева и паркинга на улазима у скијалиште, објеката за обављање делатности и др. [106]

склониште Јесте двонаменски или посебан грађевински објекат намењен првенствено за заштиту становништва од елементарних непогода и других несрећа, а граде се породична, кућна и блоковска склоништа. [89]

слам (енгл. slum) (1) Назив за бедни део града, за део урбане супструктуре који је супстандардан, са бедним кућама, без инфраструктуре. Слам представља станиште сиромашних и бедних, легло заразе и део града где не постоје нормални животни услови. [175] (Видети и: фавела, нехигијенско сиромашно насеље).

(2) Слам је стамбено насеље у коме је социјална и енвајронментална ситуација до те мере лоша да негативно утиче на здравље, социјално и психичко стање житеља. То је насеље беде. Куће су најчешће врло мале, махом саграђене од најлошијих, неграђевинских и отпадних материјала – старих лимова, тер-папира, најлона, са лошим конструкцијама од отпадне даске, летава, отпадне или

старе грађе, блокова, опеке и сл. Реч је о насељу састављеном од страћара и чатрља, понекад и од земуница, напуштених вагона итд. Слам не поседује комуналне инсталације, улична мрежа не постоји, прилази понекад нису ни стазе. Читав простор може да буде затрпан смећем и отпадом, тако да укупан амбијент одаје утисак не само крајње неуређености и неодржавања, већ и нехигијенских услова живота. Слам је у социјалном и економском погледу хомоген. Његово становништво је необразовано, неквалификовано, оспособљено само за маргинализована занимања, која се неретко граниче са криминалним или полулегалним активностима. Житељи су искључени или лоше интегрисани у локално и глобално друштво. Околина према оваквим насељима углавном има одбојан однос. [186]

слив Површина копна ограничена вододелницом, са које падавине отичу речним системом у океан, море, језеро или неку другу реку. [184]

слободно време (Видети под: доколица).

службеност Право које по закону има појединац или јавна организација да неограничено користи непокретност која припада другом власнику – право пролаза кроз туђе имање, право вођења инфраструктурних инсталација и подизање потребних инфраструктурних објеката, право наслањања зида на зид суседа и слично. Све службености деле се на стварне и личне. Стварне службености су преносиве, а личне непреносиве. [137] (Видети под: право службености).

Смарагдна мрежа (Видети под: EMERALD мрежа).

смернице Низ ограничења и циљева, мање захтевних и обавезујућих од одредби за спровођење, којима је циљ да послуже као путоказ при предлагању и планирању нових захвата у простору. [169]

сметлиште (Видети под: несанитарна депонија).

смеће (Видети под: ђубре, отпад).

смог Видљива комбинација дима и магле. [309]

смртност (Видети под: морталитет).

снабдевање водом Обухвата производњу, третирање, лагеровање и дистрибуцију воде до финалних потрошача. За нормалну понуду воде важна је изграђена мрежа резервоара у којима се вода складишти и пушта у разводну мрежу у време повећане потрошње. За понуду воде важан је развијен систем који се састоји од акумулација, црпних станица, уређаја за прикупљање и пречишћавање воде (фабрике воде, разводна мрежа – градска и насељска, прикључци на зграде, црпне станице и станице за пумпање воде нижих у више висинске зоне, водомери итд). [137]

соларна енергија (1) Електромагнетно зрачење Сунца, које доспева на Земљину површину. [274]

(2) Енергија сунца која се добија директно или рефлектованом радијацијом. Потенцијални извор неограничене чисте енергије која се може хватати и акумулирати различитим технологијама за конверзију. [137]

сопственик Онај коме нешто припада; власник. [36]

социјална држава (Видети под: држава благостања).

социјална инклузија Обезбеђивање да маргинализовани припадници друштва и они који су сиромашни имају веће учешће у доношењу одлука које се одражавају на њихов живот, што им омогућава да побољшају свој животни стандард и укупно благостање [321]

социјална инфраструктура (Видети под: друштвена инфраструктура).

социјална искљученост (Видети под: друштвена (социјална) искљученост).

социјална кохезија Социјално правичан и уравнотежен развој, који омогућава просперитет што већег броја социјалних, територијалних и других друштвених група, одређени степен солидарности, одређени степен друштвене интеграције, и што мању социјалну искљученост. [274]

социјална мешавина (енгл. social mix) Узајамно мешање људи на датом простору (државе, региона, града, краја града, зграде у којој се живи) и то људи различитих друштвених слојева и материјалних статуса, различитих категорија као што су етничка припадност или посебне потребе, различитих старосних доба и различитих типова породица и домаћинства. [321]

социјална мобилност Социјална покретљивост појединаца и група или напредовање у служби, послу и каријери. Савремена развијена друштва се, између осталог, карактеришу и степеном социјалне мобилности. То значи меру до које је друштво отворено да успешним, вредним и амбициозним кадровима омогући прелазак из најнижих у више професионалне и доходовне категорије. Напредовање на лествици успеха. [137]

социјална правда Означава истовремено поштовање основних људских права, како на локалном, тако и на општем нивоу. Овај принцип одрживог развоја задире у етичке проблеме али и политичке. Захтева и глобалну политику социјалне правде као и доношење и придржавање низа правних и других инструмената где ће значајну улогу имати здравство, школство и популациона политика. Међутим, социјалну правду треба успоставити и на националном нивоу, преко грађанских и других права. [73]

социјална укљученост (Видети под: друштвена укљученост).

социјалне услуге од општег интереса Социјалне услуге од општег интереса односе се на две категорије услуга (поред здравствених услуга) којима се обезбеђује социјална сигурност и заштита, а то су: (1) мрежа/институционални оквир социјалне сигурности која се обезбеђује различитим незапосленост, ризике од губљења посла, неспособност/ сметње за самосталан живот (disability), и (2) услуге које се обезбеђују директно грађанима/појединцима, имају улогу превенције од искључености и јачања социјалне кохезије и обухватају различите видове подршки да би се олакшала социјална укљученост и заштитила/ гарантовала основна права. [321]

социјални индикатори Серија података из домена социјалне статистике, на основу којих се могу извести разна аналитичка закључивања и предвиђања кретања појава у оквиру становништва. [137]

социјални капитал (Видети под: друштвени капитал).

социјални развој Социјални развој се односи на: (1) разне дистрибуционе аспекте економског развоја, повећања животног и друштвеног стандарда становништа и јачање социјалне сигурности и једнакости; (2) развој разноврсних људских делатности, које нису тржишно оријентисане нити подложне тржишним законитостима већ задовољавају опште јавне потребе, односно услуге као што су здравствена заштита, образовање, становање, комуналне услуге итд., а које имају изразито јаке повратне ефекте на процес развоја у целини; и (3) социолошке процесе као што су страгификација социјалних група, друштвених институција, мењања друштвених односа кроз промене социјалног статуса и снаге утицаја, те начина комуницирања и социјалног кретања у простору. [62]

социјалногеографске регије Ово је специфичан тип регија који је условно сврстан у функционалне регије. Принципи социјалногеографске регионализације крећу се од премисе да се географски простор хомогенизује и диференцира под утицајем социјалних фактора. Конфигурацију регија чине урбана жаришта – градови у којима су развијене и концентрисане социјално-географске функције и територија која је под њиховим утицајем трансформирана. [337]

социјално планирање Програмирана друштвена акција усмерена на постизање оптималног односа између социјалних циљева и средстава за реализацију тих циљева која иду у правцу задовољавања и хуманизације животних потреба људи у оквиру одређене заједнице. [59]

социјално становање (енгл. social housing) (1) Означава различите форме субвенционираног становања (социјални станови, становање са контролисаним закупнинама, субвенциониране станарине и/или закупнине и сл.) које користе домаћинства/грађани који због економских, социјалних и других разлога не могу по тржишним условима да обезбеде становање оговарајућег квалитета. У употреби су и други појмови са сличним значењем: становање у јавном сектору (енгл. public housing), приступачно становање (енгл. affordable housing), непрофитна изградња (енгл. non-profit housing) и др. [274]

(2) Организовано обезбеђивање становања одређеног стандарда породичним домаћинствима која из различитих, а пре свега економских и социјалних разлога нису у могућности да себи прибаве стамбени простор на тржишту. [321]

(3) Становање у јавној својини које је намењено закупу, и које се додељује на коришћење социјално угроженим домаћинствима која не могу да задовоље стамбене потребе на тржишту. [10]

(4) Становање одговарајућег стандарда које се обезбеђује уз подршку државе домаћинствима која из социјалних, економских и других разлога не могу да обезбеде стан по тржишним условима. [121]

спаљивање отпада (Видети под: инсинерација отпада).

специјални резерват природе Јесте подручје са неизмењеном или незнатно измењеном природом, од нарочито значаја због јединствености, реткости или репрезентативности, а које обу-

хвата станиште угрожене дивље врсте биљака, животиња и гљива, без насеља или са ретким насељима у којима човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних одлика, генског фонда, еколошке равнотеже, праћењу природних појава и процеса, научним истраживањима и образовању, контролисаним посетама и очувању традиционалног начина живота. [102]

специфична потрошња воде Просечна запремина воде за пиће у литрима, која се по једном становнику, односно кориснику водовода, употреби у току 24 сата. [309]

специфична производња отпадне воде Просечна запремина отпадне воде из домаћинства у литрима, која по једном становнику настане у току 24 сата. [309]

спирање (Видети под: денудација).

споменик културе Јесте грађевинско-архитектонски објекат од посебног културног или историјског значаја, као и његова градитељска целина, објекат народног градитељства, други непокретни објекат, део објекта и целине са својствима везаним за одређену средину, дело монументалног и декоративног сликарства, вајарства, примењених уметности и техничке културе, као и друга покретна ствар у њима од посебног културног и историјског значаја. [109]

споменик природе Јесте мања неизмењена или делимично измењена природна просторна целина, објекат или појава, физички јасно изражен, препознатљив и/или јединствен, репрезентативних геоморфолошких, геолошких, хидрографских, ботаничких и/или других обележја, као и људским радом фор-

мирана ботаничка вредност од научног, естетског, културног или образовног значаја. Споменик природе може бити геолошки (историјскогеолошко-стратиграфски, палеонтолошки, петролошки, седиментолошки, минералoшки, структурногеолошки, хидрогеолошки и други), геоморфолошки, спелеолошки (пећина, јама и друго), хидролошки (цео или део водотока, слап, језеро, тресава и друго), ботанички (ретки или значајни примерци биљног света, појединачно стабло или скупина стабала, дрвореди, паркови, арборетуми, ботаничке баште и друго). На споменику природе забрањене су све радње и активности које угрожавају његова обележја и вредности. [102]

спонтано урбано ширење (Видети под: неконтролисано урбано ширење).

спортски туризам (Видети под: рекреативни туризам).

спратност објекта Јесте податак о броју подземних и надземних етажа објекта: С+П+2+пот. Под.+П+ман., П-приземље, П+1-приземље и један спрат, под.-подрум, пот.-поткровље, сут.-сутерен, ман.-мансарда. [271]

средишна рурална подручја (1) Она обухватају околину урбаних центара и подручја са повољним геоморфолошким и климатским условима. Њихов развој је највећим делом условљен јаком интеракцијом са градом и разним формама рурално-урбане комплементарности, а најчешће је то присуство различитих пољопривредних и других економских активности које су лоциране у близини урбаних центара. Карактеришу их везе са урбаним системом у производном и социјалном смислу. [274]

(2) Средишна рурална подручја су предели који имају релативно добру инфраструктурну опремљеност, али су удаљена и зависна од пољопривредне производње, те трпе константно иселјавање и старење становништва. [65]

средиште (Видети под: центар).

средњи град (Видети под: град средње величине).

стабилност Реч потиче од латинске речи *stabilis*, што значи „стајати чврсто или приправно“. Овај термин је широко распрострањен у различитим научним дисциплинама (математици, инжењерским наукама, економији, природним и друштвеним наукама) и њиме се исказује способност објекта да задржи равнотежу (еквilibријум). У природним наукама, концепт еколошке стабилности је најпре дефинисан као константност датог квалитета, без обзира на присуство реметећих фактора. (Видети под: отпорност). (Видети и: адаптивност; флексибилност; гипкост; еластичност; резилијентност). [351]

стагнантни региони Јесу они региони који развојно заостају будући да су изложени одливању образованих и привредно предузимљивих кадрова и потенцијалног производног и друштвеног капитала. Тенденцију исцрпљивања, односно одливања појачава и процес пласмана добара и услуга експанзивног региона на тржишта стагнатних региона ограничавајући и спутавајући њихове привредне активности и иницијативе. У стагнатним регионима под таквим околностима погоршавају се услови привређивања и квалитет живота посебно у сферама здравствене заштите, образовања и културног про-

свећивања становништва. (Видети и: експанзивни регион). [62]

стамбена заједница (Видети под: концепт стамбене заједнице).

стамбена зона Она је предвиђена за размештај стамбених објеката и објеката друштвеног стандарда и организације (администрација, школе, домови здравља, спортско-рекреативни објекти и сл.), као и зелених насада опште употребе. Основни структурни елемент стамбене зоне су стамбени блокови (квартови). [172]

стамбене преференције (Видети под: резиденцијалне преференције).

стамбене субвенције Обухватају широк спектар мера подстицаја и олакшица социјалном становању, било на државном, регионалном или локалном нивоу, из области фискалне, кредитне, земљишне, урбанистичке и других политика, намењених стамбеној понуди/провајдерима, или крајњим корисницима социјалног становања, укључујући ту и помоћ око стицања власништва над станом. [321]

стамбени фонд Представља укупни биланс на нивоу целе земље или ужег подручја у оквиру исте земље. Балансирање укупног стамбеног фонда, заједно са балансирањем укупног броја породица – домаћинства, служи за сагледавање стамбеног дефицита или стамбеног суфицита, мерено индикатором једна породица – један стан. За сагледавање стамбеног фонда по појединим ужим подручјима – градовима и општинама. Наиме, иако земља у целини има суфицит станова, поједини, нарочито имиграциони градови могу имати дефицит станова. [137]

стамбено подручје Део града или вароши у којем људи станују и задовољавају основне животне потребе. Таква подручја могу имати минималан број радних места који задовољава свакодневне потребе становника, а могу бити опремљена већим бројем пратећих активности, као што су трговина, угоститељство, разне врсте услуга итд. [137]

стандард (1) Стандард је свака законом утврђена мера, нормална мера, мерило; нешто што важи као узор, образац, што је признато као класично: стандард живота, просечна мера задовољавања економских потреба појединаца, појединих друштвених класа, апстрактно – народа. [175]

(2) Стандарди су услови и мерила у погледу уређења и опремљености објекта, квалитета пружања услуга и претежног садржаја услуга и одржавања објекта. [124]

(3) Стандарди су норме, граничне вредности законом прописане које одређују лимите загађивања, концентрације неке загађујуће материје или пропис квалитета (садржаја, састава) и квантитета неког производа. [73]

стандарди приступачности Јесу обавезне техничке мере, стандарди и услови пројектовања, планирања и изградње којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама. [111]

станиште (1) Просторно ограничена јединица која се одликује специфичним комплексом еколошких карактера. [274]

(2) Јесте простор или место на којем се у природи може наћи неки организам

или популација, односно посебна средина у којој живи одређени организам, са укупним комплексом флоре, фауне, земљишта и климатских услова на које је та врста/подврста/популација адаптирана. [208]

(3) Станиште-обитавалиште, место (територија, акваторија) које заузима одређена врста, популација, биоценоза и сл. Станиште поседује све неопходне услове абитотске и биототске средине који обезбеђују живот и развој организама. [184]

(4) Географски јасно одређен простор у коме конкретна заједница биљака, животиња, гљива и микроорганизама (биоценоза) ступа у интеракцију са абитотичким факторима (земљиштем, климом, водом и др.) формирајући функционалну целину. [102]

(5) Одређено место са специфичним условима животне средине на којем се одвија живот датог организма. Означава се као биотоп, или као хабитат. [309]

становање (1) Јесте битна претпоставка реализације широког спектра индивидуалних и друштвених потреба. То га чини једним од најсложенијих друштвених феномена, елементарном функцијом сваког насеља и индикатором квалитета живота сваког друштва. На микронивоу, потребе појединаца/домаћинстава које се остварују посредством стана могу се груписати у четири категорије: склоништа (елементарна сигурност и задовољење базичних потреба), приватност (развојност потреба), социјабилност (припадање локалној заједници/социјализација), инвестиција (вид штедње, акумулација богатства). [297]

(2) Становање је сложена урбана функција, која данас има веома комплексно значење задовољења сложених људских потреба, које обухватају како елементарне људске потребе за заштитом од елементарних и других непогода и незгода, тако и сложене социјалне, психолошке, биолошке, физиолошке, културне и друге потребе, које су саставни део животних процеса везаних за индивидуу, породицу, домаћинство и разне људске скупине. Задовољење ових сложених људских потреба, свакодневних и повремених, у зависности од субјекта, врши се на разним нивоима организације простора: стану, згради, суседству, заједници, зонама, граду, који се дефинишу зависно од схватања система становања. [156]

становништво Скуп особа које живе и раде на неком делу Земљине површине, скуп у којем свака јединка учествује са својим посебним обележјима. [209]

старење становништва (Видети под: демографско старење; сенилизација).

статистичке регије Јесу изрази територијалних подела и управно-административних организација појединих држава или њихових асоцијација. Њихове границе, најчешће су резултати компромиса остварених између интереса економских субјеката и политичких актера који директно или индиректно одлучују о смеровима и циљевима економског, друштвеног и просторног развоја. [337] (Видети под: административни (статистички) регион).

статистички круг Јесте најмања стална просторна јединица. Мрежа стати-

стичких кругова образује се у оквиру насеља/насељеног места, односно у оквиру катастарске општине. Свака промена територије било које просторне јединице вишег хијерархијског нивоа налаже анализу и спровођење промене до нивоа статистичког круга. Деоба статистичког круга врши се само када настану законски, односно методолошки разлози, а кориговање граница статистичких кругова врши се када то захтева фактичко стање на терену. Један статистички круг може садржати један или више *појединих кругова*. [67]

статус инвалидитета (Видети под: инвалидитет).

стационарни извори загађења ваздуха (Видети под: тачкасти извори загађења ваздуха).

стејкхолдер (актер просторног развоја) (енгл. stakeholder) Јесте појединац, група или институција: (1) на коју има директан утицај интервенција предвиђена планом; (2) која има директан интерес и специфичне захтеве у простору; (3) која има утицај (позитиван или негативан) на реализацију плана и урбани развој; и (4) којој су доступни ресурси неопходни за имплементацију плана (финансијски, технички, интелектуални), или их контролише. За разлику од стејкхолдера, учесници у процесу планирања обухватају све који су активни у процесу, и оне чије учешће не подразумева профилисан интерес, утицај или доступност ресурса. [369]

степен заузетости парцеле (Видети под: индекс заузетости парцеле).

степен изграђености парцеле (Видети под: индекс изграђености парцеле).

степен озелењености Представља однос укупне количине зелених површина према броју становника, а изражава комфорне могућности система зеленила у односу на животну средину. Овај количински однос се изражава у $m^2/$ становнику. [38]

степен урбанизације (1) Процентуални однос урбаног у укупном становништву дате земље. Служи као једна од одредница урбане развијености одређене земље. Урбанизација може бити економска и демографска. Економска урбанизација се одвија паралелно са економским и технолошким развојем. Демографска урбанизација карактеристична је за неразвијене земље у којима је стопа раста урбаног становништва много виша у односу на стопу економског развоја. [137]

(2) Процентуално учешће градског (урбаног) у укупном становништву. Важан показатељ економске и опште друштвене развијености (већи степен урбанизације – већа економска развијеност). [184]

стишљивост подлоге (отпорност подлоге на сабијање) Представља својство подлоге да својим еластичитетом односно отпорношћу одговори на пластичне промене. [172]

стопа активности Представља проценат активног становништва у укупном становништву старом 15 и више година. [131]

стопа запослености Представља проценат запосленог у укупном становништву старом 15 и више година. [131]

стопа незапослености Представља проценат незапослених у укупном броју активних становника. [131]

стопа раста Статистичка процена пораста становништва или привредног раста дате земље или одређеног подручја у одређеном временском периоду. [137]

стране директне инвестиције (СДИ)

Инвестиције на основу знатног и дуготрајног власничког интереса у предузећу које се налази у другој држави. Мотиви инвеститора могу бити различити: освајање већег дела тржишта, обезбеђење природних ресурса, смањење трошкова производње због ангажовања јефтине радне снаге итд. Са економског становишта, СДИ су корисна појава јер доводе до преливања капитала на подручја са бољим пословним могућностима и већим профитом, што је за све добро. Ово посебно важи за земље у развоју, које уз помоћ СДИ решавају проблем мањка капитала и предузетништва и технолошког заостајања, с тим да земља прилива није повећала своје задужење у иностранству и да сав ризик инвестиције припада страном инвеститору. Многе земље, посебно оне у развоју, дају посебне повластице страним инвеститорима кроз порезне и увозне олакшице, субвенције и друге сличне погодности, верујући да ће тај губитак бити надокнађен у дужем року. [192]

стратегија Појам *στρατηγική* је потекао из војне терминологије и односи се на вештину успешног вођења ратних операција, а подразумева и ратне тактике, реторику и дипломатију. Од 60-их година XX века користи се у пословној економији и управљању организацијама (менаџменту), у играма на срећу и, све чешће, у јавном сектору, у управљању развојем територија, заједница или појединих сектора. [51] Стратегија генерално укључује формулисање циљева,

утврђивање активности за њихово достизање и укључивање ресурса за извршење тих активности. Расположиви ресурси за постизање циљева су обично ограничени те се утврђује на који начин и са којим ресурсима ће се циљеви постићи. [258]

стратегија развоја Дугорочни логистички след (шема, скуп водећих правила, скуп основних принципа) за остваривање одређеног циља (или мање групе истородних циљева). Стохастички оквир за саставне средњорочне политике и одговарајуће одлуке. У управљачко-организационом погледу, означава начин деловања управљачког (под)система на управљани систем, у контексту унапред дефинисаног скупа околности/претпоставки. [309]

стратешка процена утицаја на животну средину (1)

Стратешка процена врши се за планове, програме и основе у области просторног и урбанистичког планирања или коришћења земљишта, пољопривреде, шумарства, рибарства, ловства, енергетике, индустрије, саобраћаја, управљања отпадом, управљања водама, телекомуникација, туризма, очувања природних станишта и дивље флоре и фауне, којима се успоставља оквир за одобравање будућих развојних пројеката одређених прописима којима се уређује процена утицаја на животну средину. [122]

(2) Контролни инструмент за усмеравање планског процеса ка циљевима заштите животне средине. Представља део планске документације који подразумева припрему извештаја о стању животне средине, спровођењу поступка консултација, уважавање извештаја и резултата консултација у поступку

одлучивања и доношења или усвајања одређених планова и програма, као и пружања информација и података о спроведеном поступку. Извештај о стратешкој процени утицаја на животну средину подразумева део документације која се прилаже уз план или програм и садржи идентификацију, опис и процену могућих значајних утицаја на животну средину због реализације плана и програма. Поступак стратешке процене утицаја на животну средину се спроводи за планове, програме и стратегије у области просторног и урбанистичког планирања или коришћења земљишта, пољопривреде, шумарства, рибарства, ловства, енергетике, индустрије, саобраћаја, управљања отпадом, управљања водама, телекомуникација, туризма, очувања природних станишта и дивље флоре и фауне, којима се успоставља оквир за одобравање будућих развојних пројеката. [146]

(3) Стратешка процена утицаја на животну средину не односи се на могуће утицаје појединачних пројеката (као у случају процене утицаја на животну средину), већ на могуће утицаје појединих планова и програма на животну средину. Директива ЕУ која се односи на процену утицаја појединих планова и програма на животну средину, обезбеђује да се у току припреме и пре усвајања одређених планова и програма, идентификују и процене њихове последице на животну средину. Управа и институције које су надлежне за животну средину могу да дају своје мишљење које се, заједно са свим осталим мишљењима, разматра током спровођења планских процедура. Након усвајања плана или програма, јавност се упознаје са одлуком и начином на

који је она донета. У случају значајних прекограничних утицаја, информишу се угрожена држава чланица и њена јавност и даје им се могућност да приложи своје примедбе које се касније разматрају у поступку доношења одлука у оквиру земље која израђује план или програм. Укључивањем јавности и интегрисањем аспекта животне средине у израду планова и програма ради остваривања циљева одрживог развоја, стратешка процена утицаја на животну средину за циљ има повећање транспарентности процеса планирања. [282]

(4) Представља процес којим се интегришу циљеви и принципи одрживог развоја у просторно и секторско планирање (саобраћаја, енергетике, пољопривреде, индустрије, туризма и др.) ради избегавања или ограничавања негативних утицаја решења стратешких планова на животну средину. [193]

(5) Техника слична процени утицаја на животну средину, али која се примењује на политике, планове, програме и друге групе пројеката. Њоме се потенцијално избегава припрема и имплементација неодговарајућих планова, програма и пројеката и асистира у идентификацији и евалуацији алтернатива и кумулативних ефеката. [59]

стратешки планови Имају намену формирања општег планског оквира и основа који је усмеравајући и примењује се даљом разрадом у плановима, стратегијама, политикама и програмима на истом и нижим нивоима планирања. [193]

стратешко планирање Обухвата припрему стратегије или оквира одређивањем општих образаца раста уместо детаљних алокација у простору и зони-

рања. Углавном је дугорочно и свеобухватно, обједињујући социјалне, економске и просторне аспекте развоја. [59]

стратешко планирање локалног развоја Планирање локалног економског развоја као системски процес путем кога актери из локалне заједнице из приватног, јавног или невладиног сектора раде заједно како би створили боље услове за економски раст и побољшање квалитета живота за све становнике локалне заједнице. [274]

стратешко управљање Процес који тече паралелно или следи стратешком интегралном планирању са циљем компензације одређених недостатака који се односе на домен стварне примене и ефикасност предложених политика просторног развоја (које могу бити превише опште) и њихову актуелност. [59]

строги резерват природе Јесте подручје неизмењених природних одлика са репрезентативним природним екосистемима, намењено искључиво за очување изворне природе, генског фонда, еколошке равнотеже, праћење природних појава и процеса, научна истраживања којима се не нарушавају природна обележја, вредности, појаве и процеси. [102]

структурна (структурална) регија (Видети под: хомогена регија).

структурно прилагођавање Процес промена привредне структуре ка типу привреде чије је функционисање засновано на тржишним принципима, механизмима и институцијама, којим се национална привреда прилагођава измењеним условима функционисања у ближем и ширем окружењу (макро-економско прилагођавање). [309]

стручна контрола планског документа Пре излагања на јавни увид, нацрт планског документа подлеже стручној контроли. Стручна контрола обухвата проверу усклађености планског документа са планским документима ширег подручја, одлуком о изради, законом, стандардима и нормативима, као и проверу оправданости планског решења. Стручну контролу Просторног плана Републике Србије, просторног плана подручја посебне намене и регионалног просторног плана, врши министарство надлежно за послове просторног планирања. Стручну контролу планских докумената јединица локалне самоуправе врши комисија за планове, у року од 15 дана од дана подношења захтева за вршење стручне контроле. По извршеној стручној контроли, у року од осам дана саставља се извештај, који садржи податке о извршеној контроли, са свим примедбама и мишљењима надлежног органа, односно комисије за планове по свакој примедби. [111]

стручњак (Видети под: експерт).

студија заштите Научна и/или стручна основа којом се утврђују вредности подручја које се предлаже за заштиту и начин управљања подручјем. [102]

студија оправданости Студијом оправданости одређује се нарочито просторна, еколошка, друштвена, финансијска, тржишна и економска оправданост инвестиције за изабрано решење, разрађено идејним пројектом, на основу које се доноси одлука о оправданости улагања, за пројекте који се финансирају средствима из буџета. Студија оправданости садржи идејни пројекат како је дефинисано законом. [111]

субвенције Начин финансирања подстицаја путем улагања/давања државе којима се обезбеђују економске користи за предузећа/кориснике подстицаја која испуњавају одређене критеријуме пословања (углавном бесповратно давање средстава корисницима подстицаја ради финансирања/суфинансирања одређених трошкова, које кориснику подстицаја обезбеђује већу профитабилност, конкурентност, квалитет и стандарде у пословању). [292]

субекумена Субекумену чине повремено насељене области. (Видети под: екумена). (Видети и: анекумена; потпуна екумена).

субјективни дух (Видети под интуиција планера).

субурбанизација Субурбанизација је процес који се односи на развој предграђа око великих градова и метрополских подручја. Процес субурбанизације настаје као последица демографског раста (повећања укупног броја становника) и унутрашњег реструктурирања градова. Процес субурбанизације се често поистовећује са неконтролисаним урбаним ширењем, посебно када долази до погоршања саобраћаја и уништавања предела и природних ресурса. [282] (Видети и: неконтролисано урбано ширење).

субурбија Појам се јавља заједно са идејама о децентрализацији града и његовом развоју путем проширења на околна градска подручја. Субурбија представља урбану заједницу образовану изван круга језгра и ширег центра града, која има саобраћајне везе са језгром, али функционише засебно и аутономно. [175]

супраструктура У најширем тумачењу супраструктуру чине просторни објекти и њихове међусобне везе, човеку неопходни за обављање основних функција становања, рада, рекреације и других активности. [82] (Видети и: инфраструктура).

супсидијарност (1) Означава приступ односно стратегију расподеле надлежности између виших нивоа државне организације, код које се одређена функција преноси на најнижи ниво на којем се може ефикасно обављати. [274]

(2) Принцип по коме одлуке треба да се доносе на најнижем могућем нивоу власти, тј. на нивоу најближем грађанима којих се те одлуке тичу. Супсидијарност захтева да више или сложеније социјалне структуре не треба да се мешају без потребе у послове нижих структура власти, јер то лишава ове друге њихових природних функција, осим у случају криза, ванредних ситуација и када ниже структуре нису самодоволне. А када се овакво мешање и догоди оно треба да буде посебно усредсређено, ограничено, привремено и ради обнављања самодоволности. [192]

супсидијарност у вођењу стамбене политике Подразумева да се питања социјалног становања решавају тамо где настају, дакле на нивоу локалних заједница и њихових управа. [321]

суседство (1) Суседство се сврстава у заједнице чији је елементарни основ успостављања односа (као први критеријум класификације) просторна блискост и које у том смислу садрже елемент неминовности (за разлику од друге велике групације заједница, које се елементарно базирају на избо-

ру), потом, то су заједнице у којима је примарни разлог интеракција (други критеријум класификације) заснован на заједничким активностима (а не на уверењима) и у којима је фреквенција интеракција (трећи критеријум класификације) релативно висока. [21] (Видети под: зајединица).

(2) Суседство, када се пореди са другим насељским потцелинама, представља територијалну јединицу која је мања од општине а већа од неколико улица и сматра се физичким и друштвеним окружењем које утиче на животе својих становника. [217]

(3) Најмање планирано стамбено подручје, где становници имају заједничке јавне службе и друштвене садржаје, а који су на пешачком растојању од њиховог места становања. [169]

(4) Суседство представља резиденцијално подручје на ком се становницима тог простора нуде одређене услуге. Резиденти суседства улазе у међусобне односе и имају корисност од понуђених услуга и других карактеристика као и могућност избора. Термин *суседство* обухвата: (1) карактеристике људи који су ту настањени: резиденти у суседству ступају у формалне и неформалне везе; неформалне везе обухватају личне контакте, а формалне укључивање у рад различитих организација које су формиране у датом суседству; становници суседства имају сличности и разлике с обзиром на: ниво дохотка, образовања, старост, породични статус, професију итд.; (2) понуђене услуге и понуду добара за потрошњу: за суседство је значајна понуда комуналних услуга, супраструктуре, трговина; и (3) пријатност: на повећање пријатно-

сти у суседствима се утиче политиком заштите животне средине и дислоцирањем индустријских објеката, стварањем паркова, реконструкцијом историјски и архитектонски вредних зграда итд. [4]

суспендоване материје Мале честице чврсте материје или капљице течности чија величина омогућава да остану задржане у ваздуху. [309]

сценарио Сценарио припада групи аналитичких средстава (техника) за помоћ доношењу одлука и друго расуђивање. [151] Сценаријима се описују алтернативне (варијантне) слике хипотетичких будућих стања, па тако они служе као аналитичка оруђа за истраживање, описивање и дефинисање будућих стања. Сценарији не описују каква ће будућност бити, већ пре – која будућа стања би се могла очекивати зависно од тога да ли ће у садашњости бити предузете неке активности, или неће бити предузете. Сценарио се заснива на логичкој релацији „ако... онда“. Израда и поређење алтернативних сценарија треба да на систематски, уређен и логички конзистентан начин омогући бољи увид у: (1) активности које треба подржати; (2) оне активности које се могу избећи; (3) временске пресеке за доношење кључних одлука; и (4) кључне импликације и консеквенце одлука по друга питања и одлуке. [42]

SWOT анализа (енгл. акроним од Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) Представља комбиновани приказ којим се истражују садашње стање (позиција) ресурса/добра и утицаји интерних и екстерних фактора на њега. Она омогућава да се уоче позитивни и негативни фактори који утичу на остварење опредељења. [208]

T

таксон (1) Назив класификационих јединица који показује њихов ранг или место у систему. На пример, таксони су физичко-географски рејон, област, тип гла, биљна формација. [184]

(2) Јединица (категорија) за класификацију система, најчешће у биологији. [73]

(3) Група сродних организама који се по степену сродства могу класификовати као таксономске категорије: врсте, родови, фамилије, редови, класе, раздели, царства, домени и још многобројне допунске категорије. [274]

таложeње Уклањање примарно или секундарно таложних суспендованих честица из природне или отпадне воде гравитационим таложeњем. Остварује се у правоугаоном или кружном базену, у коме се практично потпуно умирена вода задржава неколико сати, а који располаже уређајима за прикупљање муља са њене површине и са дна базена. [309]

тачкасти извори загађења ваздуха (стационарни извори загађења ваздуха) Јесу индивидуална ложишта, котларнице и топлане, термоелектране, нуклеарне електране, индустријски објекти (нарочито хемијске и металоперађивачке индустрије), занатски објекти. [281]

„тврди“ фактори територијалног капитала У ове апсолутне факто-

ре територијалног капитала једног подручја, а који се заснивају на опипљивим величинама, сврставају се: географски, односно геостратешки положај; клима; величина територије; бројност популације; издашност природних ресурса; економска структура; квалитет живљења – живота; квалитет животне средине; развијеност техничке инфраструктуре и њена приступачност; културно наслеђе. [42] (Видети под: територијални капитал). (Видети и: „меки“ територијални капитал).

текуће воде Воде у којима под утицајем силе земљине теже постоји одређено и стално протицање кроз корито (водотоци). У текуће воде се сврставају реке и потоци. [281]

телекомуникације Свако емитовање, пренос или пријем порука у виду сигнала коришћењем жичних, радио, оптичких или других електромагнетних система. [274]

телекомуникациона мрежа Скуп телекомуникационих средстава и система који омогућавају пренос порука. [274]

телекомуникациона услуга Услуга која се у потпуности или делимично састоји од преноса сигнала кроз телекомуникационе мреже. [274]

тематске карте Карте које детаљно приказују поједине природне и друштвене појаве на фону географске основе (нпр. геолошке, политичке, туристичке карте). [184]

тематски парк Забавни парк настао специјализацијом према одређеном садржају (теми) и активности. Настао је тематских паркова који чине део

туристичке инфраструктуре рачуна се од 1955. године, тј. од првог Дизниленда у САД-у. Тематски паркови су настали како би туристима пружили „бег од свакодневице“ (земља снова, маште, забаве...). Примарни циљ делатности оваквих паркова је забава, али се све више пажње поклања и функцијама образовања и чувања културног наслеђа. Већина атрактивности тематских паркова је лоцирана у отвореном простору.

теорија граница раста Тим стручњак са МИТ-а (Massachusetts Institute of Technology) предвођен супружницима Медоуз (Donnella & Dennis Meadows), 1972. године је објавио студију о границама раста светске економије у XXI веку. Направили су сложен рачунарски софтвер који прати светску економију и животну средину. Тим је пратио индустријализацију, популацију, храну, употребу ресурса и загађење. Моделирали су податке до 1970. године и развили неколико сценарија до 2100. године, у зависности од тога хоће ли човечанство предузети озбиљне кораке када су у питању проблеми животне средине и ресурса. Ако се то не би догодило, модел је предвиђао „досезање крајње тачке и урушавање“ - у економији, животној средини и популацији – пре 2070. године. То су назвали сценаријем *“business as usual”* (све по старом). Централна теза им је била да је „Земља ограничена“ и да ће тежња за неограниченим растом у популацији, материјалним добрима и слично једнога дана довести до слома. [194] (Видети под: Границе раста).

теорија графа Теорија графа је један од теоријских модела који се користе при успостављању хијерархијског односа међу градовима и њиховим зонама

утицаја. Граф је скуп географских локалитета међусобно повезаних бројним везама у систем. Анализа мреже у простору заснива се на: (1) броју чворишта; (2) броју веза између њих; и (3) броју независних субграфова у мрежи. Чворишта у графу могу да означавају вредност локације, величину, односно капацитет веза, а везе удаљеност између чворишта. На простору региона чворишта су градови и насеља, а везе су саобраћајнице које их повезују. [71] (Видети и: теорија централних насеља; и модели интеракција).

теорија немерљивости Теорија немерљивости је настала у крилу постмодернизма у планирању. [69] Дискурс постмодерности је утемељен на премиси да развијено друштво чини безброј разлика уз висок степен одсуства системске кохерентности. [337] Основни аксиом на коме почива теорија немерљивости је да су социјалне заједнице немерљиве/ несхватљиве. Другим речима, процеси у њима, њихови ставови и њихов језик су другима неразумљиви. Негирање могућности постојања универзалних истина довео је многе до схватања да је дијалог и разуман споразум између различитих социјалних заједница немогућ. Деструктивност овог схватања може се сажети у две тврдње: (1) различите социјалне заједнице не треба да се надају да ће разумети једна другу; и (2) чак и да могу да се разумеју, никада се неће сложити. Као последица, јавља се борба за влашћу и фрагментација између полова, етничких група, конфесија, раса, култура, па и цивилизација. Штавише, по овој теорији поларизација на глобалном, регионалном и локалном нивоу ће се настављати, и временом добити на интензитету. [69]

теорија полова раста Теорију полова раста је половином педесетих година прошлог века разрадио и у литературу увео француски економиста Франсоа Перу (François Perroux) (1903-1987). Касније су његови савременици и следбеници допуњавали ову теорију и примењивали је у праксама друштвеног и регионалног планирања. [337] Према теорији полова раста, у складу са чињеницом да су раст и развој везани за територијално нагомилавање и концентрисање инвестиција, људи и размене информација на одређеним местима, развој се врши ширењем преко тачака, односно полова раста и (или) развоја. Раст се не јавља свуда истовремено. Појављује се у половима и шири се различитим каналима, али има и различите утицаје на целокупни привредни развој држава. [236]

теорија централних места (Видети под: теорија централних насеља).

теорија централних насеља (теорија централних места) Класичну теорију централних насеља креирао је 1933. године немачки географ Валтер Кристалер (Walter Christaller) (1893-1969). Кристалер у својој теорији доводи у везу просторни размештај центара с њиховом основном функцијом. Основна функција центара у простору је, према њему, снабдевање становништва „централним услугама“ и „централном робом“. С обзиром на ту основну функцију, размештај центара у простору мора бити такав да што мањи број већих центара снабдева што већи број мањих центара на што мањој удаљености. То је облик шестоугаоника, односно хексагона, уз напомену да су мањи центри распоређени у хексагону, а већи

је центар у његовом средишту. Такав облик просторног размештаја настао је током еволуције од кружног размештаја. Кристалер је, даље, утврдио да се централна насеља међусобно разликују по броју и врстама главних функција и по величини гравитационог, односно комплементарног подручја. Централна насеља вишег степена имају више функција и веће гравитационо подручје. Свако насеље вишег степена централитета има све функције као и централно насеље нижег степена, које му гравитира. Између централних насеља постоји функционална хијерархија. [71] (Видети и: теорија графа; и модели интеракција).

теорије локација (1) Теорије локација континуирано су развијане и усавршаване од прве половине XIX века до данас. Оне су утицале директно или индиректно на више доктрина регионалне економије, регионалног развоја и регионалног планирања. У првим фазама, теорије локација су за предмет истраживања имале утврђивање законитости лоцирања аграрних, а у каснијим, индустријских, услужних и других делатности и активности. Од половине прошлог века до данас, оне су флексибилније, прилагођаване постиндустријским друштвеним и економским условима и процесима. [337]

(2) Циљ сваког корисника простора је да изабере ону локацију која ће имати најмање трошкове и највећу добит, односно да се нађе у оној оптималној ситуацији која максимизира однос трошкова и добити (која омогућава већи профит). Класична теорија локације привредне активности у том смислу представља темељ просторног планирања. Теорије

локација имају велики значај у развијеном економском свету. Поред жеље појединих фирми да максимизирају профит на нивоу регионалне привреде, тежи се спољним или мултипликативним ефектима у оквиру региона, а на нивоу државне привреде, већим ефектима између региона. [316]

терапија Према моделу лествице партиципације грађана, који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *шераиција* је други ниво тзв. непартиципације која је неадекватна замена за праву партиципацију. [44]

терасирање Јесте врста заштитних радова од ерозија и бујица. Терасирањем се праве насипи од земље или камена који су изграђени попречно на падину. Њиме се остварује интензивније коришћење тла него што би то иначе било могуће. Ово се постиже било смањивањем нагиба преко кога тече површинска вода или задржавањем отицања пре него што се оно превише акумулира, и одвођењем отицања на сигурне излазе. На тај начин је степен спирања и ерозије сведен на минимум.

терен Земљиште, тло, земља; облик земљишта. Земљиште на коме се врше геодетски или технички радови. [175]

теренско истраживање (1) Метода научноистраживачког рада коју чини функционално посматрање, прикупљање статистичких података, анкетирање, разговор, попис и др., зависно од предмета и циља теренског истраживања. [184]

(2) Посматрање, испитивање, истраживање или анализа понашања природних и других појава на терену. [137]

територија (1) Ужа и конкретнија, односно, јасније дефинисана просторна јединица односно целина. [274]

(2) Ограничени део тврде Земљине површине са њеним природним и антропогеним особинама и ресурсима, који се карактерише површином, географским положајем и другим својствима и представља објекат конкретне делатности и истраживања. Квалификована на одређен начин, територија добија својство *шаксона*. Традиционално, територија се не идентификује са целом Земљином површином, мада је јасно да је сума свих територија, класификованих на основу јединственог обележја, једнака површини копна на Земљи. [184]

Територијална агенда Европске уније Територијална агенда Европске уније – ка конкурентнијој и одрживијој Европи разноврсних региона (енгл. Territorial Agenda of the European Union / Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions) представља усвојен оквир за израду националних и регионалних политика и планова просторног развоја на нивоу ЕУ. Потреба за доношењем новог оквира јавила се као последица значајног повећања броја чланица, а тиме и територије Европске уније у односу на период када је донет ESDP, затим као последица све интензивнијег укључивања просторне проблематике у дебате и процесе који се одвијају на нивоу ЕУ, као и потребе да се оквирни документ из домена просторног планирања веже за период Регионалне политике 2007-2013. године и која предвиђа бројне (посредне) инструменте за спровођење принципа Агенде (кроз програм Европске просторне сарадње и расподелу структур-

них фондова). Територијална агенда је усвојена током Неформалног министарског састанка о урбаном развоју и територијалној кохезији, одржаном 24. и 25. маја 2007. године у Лајпцигу. [274]

Територијална агенда Европске уније до 2020. године Територијална агенда Европске уније до 2020. године – ка инклузивној, паметној и одрживој Европи разноврсних региона (енгл. Territorial Agenda of the European Union 2020 / Towards an Inclusive, Smart and Sustainable Europe of Diverse Regions) Избијање светске економске кризе 2008. године навело је на преиспитивање већине секторских и интегралних политика Европске уније, укључујући и политику просторног развоја сажету у оквиру Територијалне агенде Европске уније из 2007. године. Територијална агенда ЕУ до 2020. године дефинише шест територијалних приоритета Европске уније који ће допринети успешном спровођењу стратегије Европа 2020. То су: (1) подстицање полицентричног и равномерног територијалног развоја; (2) подстицање интегралног развоја у градовима, руралним и другим специфичним регионима; (3) просторна/територијална интеграција у прекограничним и транснационалним функционалним регионима; (4) обезбеђивање глобалне конкурентности региона на основу јаке локалне привреде; (5) боља територијална повезаност за појединце, заједнице и предузећа; и (6) управљање и повезивање еколошких, предеоних и културних вредности региона. Територијална агенда Европске уније до 2020. године усвојена је током Неформалног састанка министара надлежних за просторни развој, одржаног 19. маја 2011. године у

месту Годоло (Gödöllő) поред Будимпеште. [332]

територијална кохезија (1) Територијално уравнотежен развој одређене просторне целине, који, уз то, омогућава решавање проблема територијалне расцепканости, остваривање разумне „функционалне поделе рада“ међу саставним подручјима, и постизање одређеног степена територијалне интеграције. [274]

(2) Територијална кохезија представља највиши циљ територијалног развоја у Водећим принципима и у Перспективама просторног развоја Европске уније (ESDP). Иако се налази у званичним документима на највишем нивоу, појам територијалне кохезије до сада није наишао на јединствену дефиницију. Он се, углавном, сматра концептом који је комплементаран циљевима економске и социјалне кохезије и који за циљ има промовисање хармоничног и хомогеног развоја целокупног простора. Постоји општа сагласност да је територијална кохезија вишедимензионални појам који има најмање три главне компоненте: (1) територијални квалитет: квалитет животне и радне средине; упоредивост животног стандарда између различитих просторних целина; сличан приступ услугама од општег интереса и знању; (2) територијална ефикасност: ефикасна експлоатација енергетских ресурса, земљишта и природних ресурса; конкурентност економске структуре и атрактивност територије; спољашња и унутрашња приступачност; способност супротстављања деструктивним силама које проистичу из процеса глобализације; територијална интеграција и сарадња између региона; и (3) терито-

ријални идентитет: присуство „социјалног капитала“; способност стварања заједничких визија будућности; локални „*know-how*“ и локалне специфичности; производна оријентација и компаративне предности сваке територије понаособ. [282]

територијална сарадња Под територијалном сарадњом се подразумева развој заједничких активности у области политика просторног развоја на различитим нивоима управе. Посебан значај има територијална сарадња дуж националних граница, али и између јединица управе у оквиру исте земље. Циљ територијалне сарадње је да подстакне територијалну интеграцију, као и да промовише конкурентније и одрживије облике територијалног развоја од оних који би проистекли из појединачних и фрагментираних мера које се спроводе без договарања. Територијалну сарадњу остварују органи управе на различитим нивоима, али се у њу могу укључити и други актери (НВО, приватни сектор, итд.). [282]

територијални капитал (територијални потенцијал) (1) Јесте скуп свих развојних фактора (ресурса, потенцијала и др.) одређеног подручја. Састоји се из „тврдых“ фактора – елемената као што су: географски, односно геостратешки положај; клима; величина територије; бројност популације; издашност природних ресурса; економска структура; квалитет живљења – живота; квалитет животне средине; развијеност техничке инфраструктуре и њена приступачност; културно наслеђе; људски ресурси и „меких“ фактора – елемената: сазнајни, културни и институционални капитал; способност за иновације;

социјални капитал (у ужем смислу); ставови и обичаји појединаца, група и институција и организација; неформална регионална правила и способност и спремност за међусобну сарадњу, помоћ, партиципацију и постизање компромиса. [274]

(2) Према дефиницији Организације за економску сарадњу и развој (OECD) из 2001. године, територијални капитал представља један посебан скуп фактора датог подручја, који привлачи инвестиције, односно који чини да инвестирање на неком датом подручју буде исплативије, односно, приноси на инвестиције већи него у другим подручјима (наиме, не за све инвестиције, већ за оне које највећи принос дају на том подручју), па је управо због тога упутније инвестирати на том подручју, него другде. [42] (Видети под: укупан капитал одрживог развоја једног подручја).

територијални метаболизам Концепт територијалног метаболизма представља оквир анализе ресурса који „улазе“ и отпада који је продукован у оквиру одређених територијалних целина. У природи су метаболички токови цикличног карактера. Међутим, када је реч о антропогеним територијалним целинама, метаболизам материје и енергије је у основи линеаран. Ове целине „увозе“ биомасу, минералне ресурсе, воду и енергију за потребе свог становништва, а затим у линеарном току „извозе“ отпад (отпадне емисије материје и енергије). [147]

територијални потенцијал Свако подручје има специфичан потенцијал (или капитал), који се разликује од потенцијала других подручја и кога одређује низ фактора, међу којима су:

географски положај, величина, производња и инфраструктура, клима, природни ресурси, квалитет живота и животне средине или привредне активности агломерације, бизнис инкубатори, индустријске зоне или мреже других економских активности које доприносе смањењу трошкова трансакција. Друге компоненте су више социјалне и културне природе и укључују факторе као што су традиција, схватање, неформална правила која омогућавају да економски чиниоци функционишу заједно у условима неизвесности, солидарности и међусобног помагања. Појам територијалног потенцијала обухвата и квалитативну димензију која се односи на интеракцију између институција, правила, практичних искустава и актера (произвођача, истраживача и креатора политика) који обезбеђују креативност и иновативност. [282] (Видети под: територијални капитал).

територијални развој Под територијалним развојем подразумева се процес постепене трансформације настањеног географског простора. Он обухвата физичке (инфраструктура, рурални и урбани предели, итд.), али и структурне компоненте територије или насеља, тј. географску дистрибуцију становништва и људских активности, са посебним освртом на величину и међусобну повезаност градских насеља. Територијални развој је општи појам који се, такође, наводи и као циљ политика јавног сектора („политика територијалног развоја“). Општи карактер појма територијалног развоја проистиче из чињенице да он за циљ нема само економски развој региона, већ и њихову одрживост са економског, социјалног, еколошког и културног аспекта. Тери-

торијални развој, стога, има висококвалитетну димензију која захтева велику кохерентност приликом конципирања и спровођења политика јавног сектора. Територијални развој снажно одражава актуелну ситуацију у Европи, коју карактеришу ниске стопе раста и велике регионалне неравнотежности. Док су у периоду снажног раста током послератних деценија главни задаци политика просторног планирања били вођење процеса раста кроз регулисање коришћења земљишта, обезбеђивање инфраструктуре и подстицајних мера за привлачење инвестиција, данас је територијални развој постао општи приоритет који треба да обезбеди радна места и услуге и умањи територијалне неједнакости. [282]

територијално планирање Обухвата кључне елементе планирања становништва, а у првом реду наталитет, формирање породица и образовање радне снаге и усмеравање становништва према одређеним територијама – регионима. Територијално планирање изводи се у садејству са економским, еколошким и социјалним аспектима планирања. Представља својеврсни аспект регионалног развојног планирања. [137]

термална енергија Она може бити природна и вештачки добијена. Природни извори термалне енергије постоје најчешће са извориштима лековите бањске воде. Вештачки добијена термална енергија се производи у акцелераторима вибрирањем молекула, за шта се користи неки енергетски извор. [137]

термалне воде Подземне воде које имају температуру од 20°C и више, захваљујући топлоти из дубоких зона Земљине коре. У планинским областима, тер-

малне воде излазе на површину у виду врелих извора, у рејонима савременог вулканизма – у виду гејзира и струја паре. [184]

термални извори Извори *термалних вода* који имају температуру воде вишу од средње годишње температуре ваздуха места где се извор налази. [184]

термоелектрана (термоцентра) Постројење за производњу електричне енергије коришћењем топлотних енергетских извора, односно преображавањем топлотне енергије која се издваја при сагоревању органских горива. [184]

термоцентра (Видети под: термоелектрана).

терцијарне делатности Непроизводне делатности које обухватају саобраћај, трговину, туризам, угоститељство, услужно занатство, банкарство. [184]

техничка документација Јесте скуп пројеката који се израђују ради: утврђивања концепта објекта, разраде услова, начина изградње објекта и за потребе одржавања објекта. Техничка документација израђује се као: (1) генерални пројекат; (2) идејно решење; (3) идејни пројекат; (4) пројекат за грађевинску дозволу; (5) пројекат за извођење; и (6) пројекат изведеног објекта. [111]

технолошки парк (Видети под: технополис).

технолошки ризик Технолошки ризик је нужно повезан са људским активностима у области индустријске производње и производње енергије, саобраћаја, изградње, јавних радова, итд. Ризици од индустријских, нуклеарних, рударских и подземних активности, ризици од превоза опасних материја

(копном, реком или морем) или опасност од пробијања брана, спадају у главне технолошке ризике. Превенција од технолошких ризика, чији циљ је сузбијање појављивања технолошких акцидентата и њихових могућих утицаја, прописује се одговарајућим националним законима. Превенција од технолошких ризика може да обухвата и мере које се односе на политике просторног развоја, посебно на политику коришћења земљишта. [282]

технолошки удес (удес већих размера) Јесте изненадни и неконтролисани догађај или низ догађаја при производњи, промету, употреби, превозу, преради, складиштењу, одлагању или дуготрајном неадекватном чувању опасних материја, када настају веће емисије, пожари и експлозије које доводе до озбиљних последица за здравље људи, животну средину и материјална добра. [274]

технолошки центар (Видети под: технополис).

технополис (технолошки центар, технолошки парк, научни парк) Подразумева подручје на коме су концентрисане бројне активности јавног и приватног сектора које се односе на развој и истраживање, технолошки развој, трансфер технологије, висок ниво научног образовања, високотехнолошку производњу и услуге, итд. У многим случајевима, технополиси обухватају један или више специјализованих кластера предузећа високе технологије, инкубаторе младих предузећа, центар пословања и иновација, кластере за консалтинг. Начела на којима се заснивају технополиси су: стварање синергије између различитих заинтересованих страна које су присутне на локацији (предузећа,

истраживачке и развојне активности, млада предузећа, услуге, итд.), избор активности које ће у технополису бити лоциране (на пример, уклањање стоваришта или загађујућих индустријских активности), унапређење и подршка власти (лакше прибављање и уређивање земљишта, подршка истраживачким и образовним активностима, итд.) и, коначно, постојање изванредног радног амбијента, који је значајан за имиџ предузећа и организација присутних на локацији. [282]

течне загађујуће материје Јесу углавном отпадне воде. Њихови извори су урбане средине, индустријски и термоенергетски објекти, пољопривреда, водни транспорт и сметлишта. [73] (Видети под: отпадне воде).

течни отпац Јављају се у три облика: флотациони материјал, суспендоване честице и растворене нечистоће. Третман течних отпадака обухвата механичко одстрањивање, хемијске и биохемијске методе и њихову комбинацију. У те сврхе користе се различити поступци: дестилација, електродијализа, евапорација, кристализација, филтрација, флотација, измена јона, реверзна осмоза, седиментација и биолошко пречишћавање. [281]

тип вегетације/растиња Таксономска категорија биљног покривача која обједињује формације са извесним јединством услова средине, састављене од доминантних врста које припадају једној еколошко-морфолошкој форми (нпр. степа, ливада итд.). [184]

тип рељефа Комбинација облика рељефа који имају сличне форме, грађу, порекло и закономерно се понављају на одређеном делу Земљине површине. [184]

тип станишта Јесте скуп или група станишта која су по својим биотичким и абиотичким карактеристикама веома слична. [102]

тип тла Група тла која се развијају у једнородним биолошким, климатским и хидролошким условима и карактеришу се изразитим испољавањем основног процеса настанка тла. Основна таксономска јединица генетске класификације тла. Деле се на подтипове, родове, врсте и мање таксономске јединице. [184]

типови предела Типови предела су категорије предела чија јединственост и квалитет су одређени еколошким, структурним, физиогномским, историјским, социоекономским и естетским обележјима. [102, 208]

типологија Груписање изучаваних објеката по укупностима (типovima) који се постојано међусобно разликују по квалитативним обележјима. [184]

тло (земљиште) Природна или припремљена минерална и органска подлога распрострајена преко одређене површине која треба да послужи сађењу и гајењу биљака. [169] (Видети под: земљиште).

токенизам (симболична партиципација) На лествици партиципације грађана од осам различитих нивоа коју је 1969. године понудила Шери Арнстајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), токенизам обухвата трећи ниво (информисање), четврти ниво (консултовање/саветовање) и пети ниво партиципације (умиривање). Токенизам омогућава онима без моћи да се чују и да добију одређене информације. Међутим, у случају токенизма, грађани не располажу механизмима којима би могли да утичу да њихова мишљења заиста буду уважена од стране људи на власти. [44]

токсичност (1) Способност неке отровне супстанце да буде штетна за организам и степен до кога је она штетна за организам. [309]

(2) Количина отрова који се налази у некој супстанци или коју производи неки организам. [309]

толеранција Спремност да се призна право на различита веровања, ставове или деловања упркос одсуству наклоности или симпатије или чак упркос неслагању са њима, чак иако постоји моћ мешања. Она представља подношење или трпељивост и уважавање другачијег мишљења, става, начина понашања, животног стила итд. [192]

топлотни комфор Представља психолошко стање које одговара угодном осећају топлотних услова у простору, односно, скуп услова у којима је постигнута топлотна равнотежа организма. Параметри топлотног комфора су: температура ваздуха, средња температура зрачења зидова, брзина кретања ваздуха и влажност ваздуха. [177]

топографија (1) Конфигурација површине земље у датом подручју. Веома је значајна за опредељење врсте и типа пољопривредне производње, а у урбанизму детерминише техничке и технолошке елементе изградње објеката. [137]

(2) Изглед неког земљишта, нарочито његов нагиб и начин одвођења површинских вода. Друго значење обухвата научни поступак израде карата или другог приказа површине терена неког подручја. Тај појам означава и приказ зграда и грађевина на том терену. [169]

топографска карта Крупноразмерна општегеографска карта на којој су

детаљно приказани природни и социјално-економски објекти предела са њима својственим квантитативним карактеристикама. За разлику од плана, на топографској карти је учртана географска координатна мрежа. [184]

топографска површина Укупност равних и неравних облика рељефа од којих је састављена површина чврсте Земљине коре, на било ком њеном делу. Што је рељеф рашчлањенији у вертикалном и хоризонталном правцу, то веће димензије достиже однос топографске површине и њене хоризонталне пројекције. Величина тог односа може да послужи као мера или карактеристика рашчлањености рељефа. [184]

топографско снимање (1) Снимање, мерење и обележавање земљишта праћено израдом карата и мерних елемената. Детерминисање међа катастарских парцела и саобраћајница помоћу геометријских и тригонометријских мерила. У ужем смислу речи, наведени поступак се односи на катастарско снимање земљишта. У ширем смислу, топографско снимање обухвата мерење и израду карата физичких особина датог подручја – региона, укључујући локацију изграђених објеката са хоризонталном и вертикалном представом терена (изохипсе и висинске коте). [137]

(2) Укупност мерења на терену, која се спроводе ради израде топографских карата методама аерокосмичке топографије или путем површинских снимања. [184]

тоталитаризам Свеобухватан систем владавине који подразумева потпуну контролу друштва и државе. Карактеришу га контролисано друштво у

коме постоји обавезујућа официјелна идеологија, једна странка, полицијски систем отвореног насиља и терора, контролисана планска економија, монопол власти над културом и информацијама. У тоталитарним системима је укинута грађанско или цивилно друштво, а тиме и разлика између друштва и државе и између приватног и јавног живота. За разлику од аутократског, односно ауторитарног поретка у којима се монопол политичке моћи постиже одстрањивањем маса из политике, у тоталитарном систему се цео друштвени и приватни живот „политизује“ у циљу остваривања потпуне контроле. [192]

трабант-насеље Насеље изван градске регије, које у односу на град – језгро има већи степен функционалне самосталности него сателитско насеље. Привредне претпоставке издвајања: удео активног становништва мањи од 10%, више од 150 запослених на 1 000 становника, удео у терцијарном сектору мора бити већи него у секундарном и др. [184]

традиционална архитектура Архитектура која се заснива на традиционалним техникама изградње стамбених, привредних и других зграда, уз коришћење традиционалних грађевинских материјала. [137]

традиционални извори енергије У традиционалне изворе енергије се убрајају: дрво, угаљ, нафта и гас. Користе се за грејање и производњу других врста енергије. [137]

традиционално становање Станови изграђени према традиционалним пројектима и методама и од локалних материјала. Станови и куће грађени и пројектовани у духу времена, али и места грађења. [137]

тражња (1) Представља обим финансијских средстава која су појединци и предузећа у датој привреди спремни да потроше на куповину добара и услуга у одређеном временском периоду. Теорија тражње се налази у основи теорије вредности, која представља суштину економске теорије, и других научних дисциплина које се баве вредносним категоријама. [137] (Видети и: понуда).

(2) Тражња представља количину добара и услуга по одређеним ценама коју су купци вољни да плате. Ако се цена смањује, повећава се тражња, а када цена расте, тражња опада. [4]

(3) Максимална количина робе коју ће људи купити при датој цени. [256]

(4) Притисак играча на тржишту који доводи до неког тржишног исхода. [256]

трајно коришћење природних ресурса Јесте суздржано, разборито, промишљено коришћење природних ресурса, тј. оно које обезбеђује будућим генерацијама барем исти ниво коришћења. У случају обновљивих ресурса, оно коришћење које подразумева уравнотежен однос између узимања и обнављања. [309]

транзитна саобраћајница Свака већа саобраћајница која претежно служи за одвијање теретног саобраћаја. [137]

транзитне воде Реке које у Србију, односно на територију одређене матичне државе, долазе из страних држава. [274] Заједно са домицилним водама, транзитне воде чине површинске воде дате територије.

транзиција (1) Означава реформске промене у земљама некадашњег комунистичког или социјалистичког режи-

ма. У жељи да у што краћем временском периоду разреше сва питања друштвеноекономског развоја и животног и друштвеног стандарда, комунистичке/социјалистичке земље су створиле тоталитарне режиме у којима су државе преузеле улогу покретача и арбитра производње, расподеле, размене и потрошње и доношења свих економских одлука. На тај начин, елиминисани су тржиште, конкуренција, цене, награђивање према раду итд., па су тако елиминисани мотивациони фактори рада и стваралаштва, а појединац се потпуно утопио у колектив. У међувремену, земље тржишне привреде, уважавајући позитивне аспекте приватне својине и тржишне конкуренције у комбинацији са регулаторном улогом државе, оствариле су снажан економски и технолошки раст, уз висок степен благостања свих слојева друштва. Поучене овим искуствима, некадашње комунистичке/социјалистичке земље, после 1990. године постају земље у транзицији и предузимају корените реформе у циљу повратка на приватну својину и, уз уважавање аутономије произвођача и потрошача, настоје да повећају економску ефикасност, социјалну правду и еколошку интегралност. Због тога, транзиција представља систем квантитативних и квалитативних структурних промена у привреди и друштву, заснованих на уважавању тржишта и приватне својине. Транзиција представља корените промене правног и економског система, а не промене режима. [137]

(2) Процес преласка једне земље из комунистичког једнопартијског система у вишепартијски демократски систем. На пољу економије, транзиција

значи прелазак из командне у тржишну економију, и обухвата: либерализацију, стабилизацију, приватизацију и реструктурирање. [18]

транзиција у привреди Процес реформисања привредног система и структурног прилагођавања националне привреде, при преласку са доминантно планског на доминантно тржишни начин функционисања. [309]

трансфер станица (претоварна станица) (1) Јесте место до којег се отпад допрема и привремено складишти ради раздвајања или претовара пре транспорта на третман или одлагање. [274]

(2) Трансфер станица служи за претовар отпада из удаљених насеља ради његовог транспорта до регионалне депоније. Формирањем мреже трансфер станица у оквиру једног региона постиже се економизација система управљања отпадом тако што се смањују транспортни трошкови. [148]

трансформаторска станица (Видети под: трафо-станица).

трафо-станица (ТС) (трансформаторска станица) У трафо-станицама се врши трансформација напона 220 KV односно 400 KV на 110 KV. Из ових трафо-станица гради се електроенергетска мрежа 110 KV за расподелу електричне енергије која се завршава у трафо-станицама 110/10 KV односно 110/20 KV, а у употреби је још и напон 110/35 KV и 35/10 KV. Из ових трафо-станица гради се мрежа за дистрибуцију електричне енергије до појединих ТС 10/0,4 KV, из којих се даље гради нисконапонска мрежа до појединих потрошача, односно објеката. [83]

тресет Фосилно гориво настало у процесу природног одумирања и непотпуног распадања мочварног растиња у условима обилне влажности и отежаног приступа ваздуха. Производ првог стадијума у процесу настајања угља. [184]

тресетна гла Горњи слој тресетних лежишта мочвара, који настаје услед постојане овлажености атмосферским, површинским или подземним водама. [184]

Трећи свет Обухвата све неразвијене земље и земље у развоју. Појам је настао у време хладног рата, чија је последица строга подељеност Европе и Северне Америке на земље тржишне привреде и на земље планске привреде – бивше социјалистичке земље Источне Европе. У таквој подели, западне земље и Јапан су представљале Први свет, источно-европске земље и Кина Други свет, а све остале земље су формирале групацију Трећег света. [137]

трећи сектор Трећи сектор означава постојање посебне сфере деловања грађана кроз разне врсте непрофитних, невладиних институција и организација. То је сектор који је независан од државе (првог сектора), иако се бави темама и проблемима којима се бави и држава са друге стране, али то је и сектор чији циљ није стварање и увећање профита (као што је то циљ профитном сектору). Будући да не припада ни сфери државе, а ни сфери економије и профита, настао је термин трећи сектор, који од прва два сектора преузима подручја делатности и методе рада, али не и циљеве и сврху због којих постоји. Трећи сектор је схваћен као сектор „приватних организација с јавном сврхом“, чије су суштинске вредности утемељене на емпатији, алтруи-

зму, филантропији, волонтерским добровољним активностима, реципроцитету и узајамности. Повећање интереса за трећи сектор везано је са политиком одрживог развоја и политиком „трећег пута“, које заговарају реорганизацију државе и друштва и партиципацију грађана у решавању друштвених проблема, као и нова партнерства између јавног и приватног сектора у пружању јавних добара и услуга. У том смислу сва три сектора се, иако различита, зближавају, повезују и сарађују, како би се заједница и грађани приближили одрживом развоју (друштвено одговоран профитни сектор, децентрализовано управљање и владање, активан и робустан сектор грађанског друштва). [233]

тржишна економија (тржишна привреда) (1) Привреда у којој је висок обим потрошње значајан предуслов за висок обим производње. Привреда у којој фактори понуде и тражње слободно делују у складу са законима тржишне конкуренције, која истовремено представља полазну основу за алокацију ресурса и за избор метода производње, као и за решавање проблема размене, расподеле и потрошње. [137]

(2) Облик привредног живота у којем се кретање производа између произвођача и потрошача остварује путем тржишта, односно, путем слободне размене. [18]

тржишна привреда (Видети под: тржишна економија).

тржиште (1) Механизам купопродаје где продавци и купци размењују робе и услуге за новац. [256]

(2) Понуда и потражња робе у циљу њене купопродаје и повезивања про-

извођача са потрошачем. С обзиром на обим може бити локално, национално, регионално, светско, а такође унутрашње (у оквиру једне земље) и спољно (међународно). С обзиром на врсту робе, може бити: тржиште средстава за производњу; тржиште средстава за потрошњу; тржиште капитала; тржиште радне снаге; тржиште новца итд. Данас, тржиште постаје све сложеније и све је мање везано за физичко присуство робе и људи. [184]

(3) Подразумева свеукупност односа између понуде и тражње. Овде је битно уочити да се ради о односу између две стране, а не о месту на коме се те две стране састају. За тржиште је такође битно и постојање новца, посредством којег се врши размена, тј. плаћање производа и услуга. [18]

трим стаза Јесте део туристичке инфраструктуре и представља уређен терен за масовну рекреацију; стаза за трчање и пешачење са справама за физичке вежбе. [215]

трошак Представља издатке на име утрошеног капитала, рада, земљишта и предузетништва. Ова плаћања се обављају у форми камате, ренте, личних доходака (плата и надница). Појам материјални трошкови обухвата део трошкова сировина и полупроизвода. Укупни трошкови се деле на фиксне (сталне) и варијабилне (променљиве). Променљиви трошкови се мењају са променама производње, док стални остају исти, с порастом или падом производње. [137] (Видети и: профит).

трстик Пољопривредно земљиште, које је угрожено водом и на којем расте трска. [261]

туристичка атракција Јесте нарочито привлачно обележје туристичке дестинације, природног или друштвеног карактера у оквиру туристичког простора. [124]

туристичка валоризација Комплексна оцена туристичких мотива са становишта економике и организације туризма, пропаганде туристичких вредности, начина њиховог презентовања, избора и димензионисања туристичких рецептивних објеката. [184]

туристичка инфраструктура Њу чине објекти за информисање, предаха, снабдевање, рекреацију, едукацију и забаву туриста, и то: скијалишта, купалишта и плаже, тематски и забавни паркови, туристички информативни центри, центри за прихват туриста и посетилаца, одморишта поред путева, објекти наутичког туризма, терени за голф, тенис терени, отворени и затворени објекти спортске рекреације, мале вештачке акумулације са купалиштем, базени за купање, велнес објекти, забавно рекреативне стазе и путеви (трим стазе, стазе здравља, видиковци, панорамски путеви, бициклическе стазе, пешачке стазе, стазе за моторне санке и слично), уређене обале река и језера, објекти за посматрање природних реткости, објекти за предаха и краће задржавање туриста, објекти за авантуристичке активности и друго. [124]

туристичка локација Јесте ужа, саобраћајно повезана и инфраструктурно опремљена просторно-технолошка целина, која садржи једну или више *туристичких атракција*. [124]

туристичка регија (1) Просторна целина у којој је туризам доминатна или обједињујућа функција, а њена

физиономија је у многоме последица те функције. [184]

(2) Област са активираним туристичким мотивима. [184]

(3) Простор у коме туристичке вредности својим квантитетом и квалитетом доминирају над осталим природним и економским вредностима, а међу свим делатностима туризам има највећи значај. [342]

туристичка сигнализација Одговарајући симболи и знаци, као и симболи и знаци туристичке саобраћајне сигнализације, којим се обележава туристичка атракција и садржај туристичке понуде. [124]

туристичка супраструктура Њу чине угоститељски објекти као и галерије, изложбени, конгресни и забавни објекти који су у непосредној вези са угоститељским објектима и објектима спортско рекреативног садржаја или са њима образују јединствену целину. [124]

туристички кластер Јесте секторска или географска концентрација, међусобно повезаних привредних субјеката, других правних лица или физичких лица, ради повезивања заједничких потреба и јачања конкурентности. [124]

туристички мотиви Појаве и предмети у природи и у друштву, који поседују извесне атрибуте привлачности са становишта туристичких кретања, односно рекреативних, културних и других потреба туриста; подстицајни фактори туристичких кретања. [184]

туристички објекат Туристички мотив (или један његов део) који је оспособљен за посету и прихватање туриста. Појам *туристички објекат* везује се само за туристичке мотиве који имају материјална својства. [184]

туристички производ Јесте скуп међузависних елемената који чине материјални производи и услуге, природне вредности и културна добра, туристичке атракције, туристичка супраструктура и туристичка инфраструктура. [124]

туристички простор Јесте јединствена и недељива географска и функционална целина природних и створених ресурса и вредности од значаја за туризам. [124]

туристички центар (1) Више туристичких локалитета у неком насељу и у територијалном оквиру неког мотива. [184]

(2) Окосница планског развоја туристичких регија. [184]

(3) Туристичке функције туристичког центра тесно су повезане са осталим друштвено-економским делатностима – саобраћајем, трговином и сл. [184]

туристичко место Јесте организациона и функционална целина са формираном туристичком понудом, природним вредностима, културним добрима и другим знаменитостима значајним за туризам, комуналном, саобраћајном и туристичком инфраструктуром, као и објектима и другим садржајима за смештај и боравак туриста. [124]

Ғ

Һар (Видети под: добит; профит).

У

убеђивање (персуазија) Означава ону врсту аргументације којом „контролори“ настоје да убеде „контролисане“ у ваљаност свог понашања, мишљења и циљева. Убеђивање је вид индиректног утицаја и може имати више облика, а најчешћи су: (1) пропаганда; (2) реклама; и (3) реторика (бесеђење). Коришћење *убеђивања* као методе полази од претпоставке да постоји структурно условљена асиметрија у располагању информацијама (и другим ресурсима), па се додатним информацијама може утицати на промену туђих преференција и понашања. За разлику од *манипулације*, код убеђивања онај, над ким се настоји да се има утицај, има увид у дејство већине релевантних фактора, тако да, барем у принципу, може да користи одговарајућу противаргументацију. У планирању се често користи *убеђивање*, а неретко је и основано и сврсисходно, јер би многе планске акције биле незамисливе без њега. [43]

увећана вредност земљишта Карактеристика свих урбаних подручја која доживљају урбани раст и резултат јесте улагање у земљиште које, због ограничености и веће тражње од понуде, генерише и већу додатну или увећану вредност земљишта, а испољава се преко тржишта локација и парцела. [274]

уговор Двострани или вишестрани правни посао којим се стране уговорнице обавезују једна према другој да нешто дају, учине или не учине. Уговор настаје слободном сагласношћу воља уговорних страна, а не из закона. Међутим, одговарајуће понашање физичких и/или правних лица, из којег настају уговорне обавезе, увек је оно које закон квалификује као закључење уговора. Обавезе које се преузму уговором правно су обавезујуће, што значи да се могу извршити судским путем, као и да се може, под одговарајућим условима, захтевати накнада проузроковане штете због неиспуњења уговорне обавезе. Ипак, да би имао правну снагу, уговор мора бити у складу са важећим правом и добрим обичајима. [192]

угрожена врста Јесте она врста која се суочава са високом вероватноћом да ће ишчезнути у природним условима у блиској будућности што се утврђује у складу са општеприхваћеним међународним критеријумима. [102]

угрожене групе становништва (вулнерабилне друштвене групе) Јесу групе људи које су социјално-економски угрожене због различитих друштвених околности и урођених или стечених карактеристика. [290]

удаљено, слабо рурално подручје Подручја која припадају овом типу су најређе насељена подручја, лоцирана у рубним областима, удаљена од урбаних центара које такође карактеришу слабе генеричке способности, изолованост услед топографских карактеристика терена и лоше саобраћајне повезаности. Карактерише их изразито ниска густина насељености, неповољна старосна и образовна структура становништва,

слаба опремљеност саобраћајном и друштвеном инфраструктуром. Привредне гране усмерене су ка коришћењу природних ресурса. То су подручја где је пољопривреда разорена због: (1) неповољних географских и структурних карактеристика, што је случај са брдско-планинским, изолованим и периферним подручјима и регионима, али и због (2) урбаног развоја, што је случај са околинама рубних урбаних делова метрополских подручја и урбаних центара. [274]

удес (1) Јесте изненадни и неконтролисани догађај који настаје ослобађањем, изливањем или расипањем опасних материја, обављањем активности при производњи, употреби, преради, складиштењу, одлагању или дуготрајном неадекватном чувању. [99] (Видети под: акцидент).

(2) Догађај на нивоу оператора, процесног постројења, фабрике и шире, који је довео до ванредне ситуације, са или без последица по људско здравље, животну средину и материјална добра. [309]

удружења грађана (1) То су групе људи који се удружују на основу приватне иницијативе ради задовољења заједничких циљева, интереса и мотива. Она су део невладиног, непрофитног (трећег сектора) и припадају сфери цивилног друштва. Удружења своју основу за настанак и деловање изводе из права на слободу удруживања. [233]

(2) Удружења грађана у области заштите животне средине припремају, пропагирају и реализују своје програме заштите, штите своја права и интересе у области заштите животне средине, предлажу активности и мере заштите,

учествују у поступку доношења одлука у складу са законом, доприносе или непосредно раде на информисању о животној средини. [99]

удружење Правно лице кога оснивају чланови ради постизања дозвољеног циља који му они поставе. Чланови удружења тај циљ могу променити или донети одлуку да удружење престане да постоји. [254]

ужа зона санитарне заштите (зона II санитарне заштите) На подручјима која се користе као изворишта за снабдевање водом за пиће одређују се три зоне санитарне заштите, и то: зона непосредне санитарне заштите (зона I); ужа зона санитарне заштите (зона II); и шира зона санитарне заштите (зона III). Ужа зона санитарне заштите акумулације површинске воде обухвата подручје око језера чија ширина износи 500 m мерено у хоризонталној пројекцији од спољне границе зоне непосредне санитарне заштите (зоне I). Код издани у порозној средини међузрнског типа, када је подземна вода са слободним нивоом и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, ужа зона санитарне заштите обухвата простор са ког вода дотиче до водозахватног објекта за најмање 50 дана. У порозној средини међузрнског типа, када је подземна вода под притиском и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, простирање уже зоне санитарне заштите не може да буде краће од 50 m од водозахватног објекта. У порозној средини карстно-пукотинског типа, када је подземна вода са слобо-

дним нивоом и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, ужа зона санитарне заштите обухвата простор са ког вода дотиче до водозахватног објекта за најмање један дан. У порозној средини карстно-пукотинског типа, када је подземна вода под притиском и када је водоносна средина покривена повлатним заштитним слојем који умањује утицај загађивача са површине терена, простирање уже зоне санитарне заштите не може да буде краће од 500 m од водозахватног објекта. [262]

узорак Део скупа на основу кога се доносе закључци о неким карактеристикама целог скупа. [74]

узурпација (присвајање, самовласно заузеће) (1) Узурпацијом се сматра свако самовласно заузимање, односно бесправно држање земљишта у друштвеној својини, као и случајеви у којима је самовласни држалац држао то земљиште на дан 28. августа 1945. године независно од тога да ли је доцније престао бити држалац тога земљишта. [117]

(2) Узурпација је свако противправно присвајање и/или угрожавање туђег добра (јавног или приватног), без обзира да ли се остварује са дозволом или без дозвола. На први поглед делује контрадикторно тврдити да узурпација има дозволу. Међутим, највећи број узурпација простора у Србији у последњих неколико деценија „покривен“ је (квасилегалним) дозволама и сагласностима локалних и републичких власти. Узурпацију треба разликовати од *бесправне изградње*. Наиме, код бесправне изградње се не ради о узурпацији јавног простора нити заузимању туђег

власништва, већ о непоштовању урбанистичких и других прописа, тј. изградњи без грађевинске дозволе. [238]

(3) Остваривање нелегитимног интереса, чиме се нарушава уобичајена друштвена регулација (друштвено управљање) и угрожава јавно и/или приватно добро, односно интерес. Такође, оно нарушавање друштвене регулације којим се настоји прибавити нека посебна корист. [309]

уклањање објекта Уклањање објекта или његовог дела јесте извођење радова на рушењу објекта или дела објекта. [111]

уклањање отпадака Прикупљање, сортирање и одвожење чврстог отпада из стамбених насеља и индустријских зона до одговарајућих места на којима се врши припрема за рециклажу. У развијеним земљама уклањање чврстог отпада прерасло је из комуналне у производну делатност која рециклира стари папир, текстил, метал, стакло и слично. [137]

укњижба Упис у земљишне књиге којим се коначно стичу или губе земљишнокњижна права (право својине, право службености, право залог и сл.). [296]

укрупњавање земљишног поседа Укрупњавање земљишног поседа ради његовог рационалнијег коришћења може да се врши добровољним груписањем земљишта и то на територији целе катастарске општине или дела катастарске општине. Скупштина јединице локалне самоуправе доноси одлуку о покретању поступка за добровољно груписање земљишног поседа на предлог најмање десет власника земљишта, односно ако се ради о државном

пољопривредном земљишту на предлог најмање једног власника земљишта или ако утврди да за то постоје оправдани разлози. [114]

укупан капитал одрживог развоја једног подручја

Он обухвата: (1) створени капитал (од човека), који у најширем смислу обухвата техничку, економску и њима сродну инфраструктуру; (2) природни (или енвајронментални) капитал, што се односи на све екосистеме и ресурсе који служе друштвеном благостању; (3) људски („хумани“) капитал, што обухвата сав људски потенцијал појединачних људи (здравље, мотивација, таленти, вештине, итд.); и (4) друштвени капитал (социјални, социјетални), што обухвата друштвено поверење, норме и формалне и неформалне мреже које људи стварају зарад коришћења ресурса, решавања заједничких проблема и стварања друштвене кохезије. [42]

улица Јесте јавни пут у насељу који саобраћајно повезује делове насеља. [105]

умиривање Према моделу лествице партиципације грађана који је 1969. године понудила Шери Арнштајн (Sherry Arnstein) (1930-1997), *умиривање* је трећи ниво *џокенизма* или симболичне партиципације. [44]

унапређење енергетске ефикасности Јесте смањење потрошње свих врста енергије, уштеда енергије и обезбеђење одрживе градње применом техничких мера, стандарда и услова планирања, пројектовања, изградње и употребе зграда и простора. [111]

унапређење животног стандарда Јесте побољшање животног стандарда садашњих генерација, уз обезбеђење

повећања свих развојних потенцијала будућих генерација. [118]

унапређење природе Јесте низ мера и активности које су потребне за обнављање природних станишта и популација како би се они довели у повољно природно стање, као и низ активности на ревитализацији и санацији природних екосистема и предела. [102]

универзална поштанска услуга

Основне поштанске услуге за које се гарантује доступност свима, са специфичним степеном квалитета, по повољним ценама. [274, 321]

универзални град (Видети под: екуменополис).

универзални сервис Скуп основних телекомуникационих услуга одређеног квалитета и обима које треба да буду доступне свима, по прихватљивим ценама. [274, 321]

униформна регија (Видети под: хомогена регија).

унутаррегионални диспаритети Представљају диспаритете између развијених и неразвијених подручја/општина унутар неког региона. [202]

унутрашња пловидба Јесте пловидба која се обавља на водном путу. [112]

унутрашње воде Јесу реке, канали и језера на територији Републике Србије, односно на територији матичне државе (прим. аут.). [112]

унутрашњи водни транспорт (Видети под: унутрашња пловидба).

унутрашњи пловни пут Јесте део водног пута прописане дубине, ширине и других техничких карактеристика, који

је уређен, обележен и безбедан за пловидбу на територији Републике Србије, односно на територији матичне државе (прим. аут.). [112]

упитници (1) У упитницима се питања постављају у структурираној и стандардизованој форми, то јест у формату који се користи при анкетирању. Ваљано конципиран упитник је логички структуриран. [166]

(2) Упитник је списак једнообразних питања која ће се на исти начин постављати свим саговорницима. Упитник треба да садржи сва питања која су од значаја за посматрану појаву, али не и непотребна питања. Питања не смеју бити компликована. Она треба да су свима разумљива и формулисана тако да одговори буду одређени и кратки. Питања у упитницима могу да буду затвореног типа (са унапред понуђеним одговорима) и отвореног типа (са празним пољима за одговоре). [74]

употребна дозвола (1) Објекат за који је у складу са законом предвиђено издавање грађевинске дозволе може се користити по претходно прибављеној *ујошредној дозволи*. Орган надлежан за издавање грађевинске дозволе издаје решењем употребну дозволу, у року од пет радних дана од дана подношења захтева за издавање употребне дозволе. Уз захтев за издавање употребне дозволе прилаже се извештај комисије за технички преглед којим се утврђује да је објекат подобан за употребу са предлогом да се може издати употребна дозвола, пројекат за извођење или пројекат изведеног стања, елаборат геодетских радова за изведени објекат и посебне делове објекта, као и елаборат геодетских радова за подземне инсталације и

сертификат о енергетским својствима објекта, ако је за објекат прописана обавеза прибављања сертификата о енергетским својствима. Употребна дозвола издаје се за цео објекат или за део објекта који представља техничко-технолошку целину и може се као такав самостално користити. Употребна дозвола садржи и гарантни рок за објекат и поједине врсте радова утврђене посебним прописом. Употребна дозвола се доставља инвеститору и надлежном грађевинском инспектору. [111]

(2) Документ који издаје надлежни орган којим се потврђује да је зграда – објекат у свему изграђен према условима и прописима који су дефинисани уредбама, правилницима о планирању и грађењу, стандардима, односно према грађевинској дозволи издатој на основу техничке документације. [137]

(3) Документ којим се инвеститору одобрава употреба објекта. [303]

управљање (1) Управљање се користи у значењу скупа механизма који обликују друштвене активности, било од стране државе (првог сектора), приватног (другог) сектора или цивилног (трећег) сектора. У активностима управљања, формулисање политика се не сматра резултатом активности једног актера или као нешто наметнуто „одозго”. Политике се формулишу интеракцијом и преговорима различитих актера и усклађивањем интереса. У моделима управљања, интеракције између више актера регулисане су кроз широк скуп „друштвених” начина координације, уместо кроз ограничен скуп хијерархијски дефинисаних организационих процедура. У процесима управљања, друштвене начине координације врше

различити јавни и приватни актери кроз формирање партнерстава, партиципацију и др. [79] (Видети и: владање).

(2) Управљање је вођење јавних послова у политичким заједницама уопште, у које су укључени бројни актери из невладиног, односно цивилног и приватног сектора. [357]

управљање градом (урбани менаџмент) У општем контексту политика просторног развоја, управљање градом обухвата низ политика јавног сектора које се формулишу и спроводе на локалном или метрополском нивоу, како би покриле велик број питања из области планирања намена, саобраћаја, становања, урбане обнове, преуређења напуштеног и браунфилд земљишта, заштите животне средине, управљања отпадом, снабдевања енергијом и водом, обезбеђења услуга и комуналне инфраструктуре, економског развоја, социјалне кохезије и интеграције, очувања и унапређења културног наслеђа, промовисања и развоја културе, итд. Главни проблем са којим Европа мора да се суочи је све комплекснији систем веза између сиромаштва, ниских прихода, незапослености, ниског образовног и квалификационог нивоа, безусловног становања и недовољне опремљености, даљег неконтролисаног ширења градова, итд. Градови, такође, треба да побољшају своју конкурентност и општи имиџ, како би развили функције које обезбеђују високу додатну вредност и како би привукли инвестиције. Посебан задатак урбаног менаџмента је ревитализација запуштених градских четврти и проблематичних приградских подручја, са нарочитим освртом не само на физичке и еколошке карактер-

ристике, већ и на економске и социјалне ресурсе становништва, као и на њихову социокултурну интеграцију. Кључни елементи политика управљања градом су приступи који укључују обезбеђивање и обнову станова у оквиру локалних програма обнове у којима учествује и само становништво. [282]

управљање животном средином Јесте комплекс усмеравајућих механизма који кроз систем организације друштва обезбеђује квалитетнију животну средину. Управљање квалитетом животне средине је део општер система управљања и активности за оптимизацију животне средине. [172]

управљање земљиштем Управљање земљиштем може се дефинисати као процес одрживог управљања наменама и развојем земљишних ресурса. Пошто се земљишни ресурси користе у сврхе које могу бити међусобно конкурентне, све намене би требало планирати и њима управљати на интегралан начин. Управљање земљиштем је тесно повезано са планирањем намена и физичким планирањем. Под управљањем земљиштем такође се може сматрати и поступак прибављања земљишта (куповина земљишта од стране управе ради остваривања будућих намена, као што су заштита природних подручја или развој земљишта за посебне намене, као, на пример, за становање или инфраструктуру). [282]

управљање отпадом (1) Јесте спровођење прописаних мера за поступање са отпадом у оквиру сакупљања, транспорта, складиштења, третмана, односно поновног искоришћења и одлагања отпада, укључујући и надзор над тим активностима и бригу о постројењима

за управљање отпадом после затварања и активности које предузима трговац и посредник. [125]

(2) Јесте систем делатности и активности који подразумева превенцију настајања отпада, смањење количине отпада и његових опасних карактеристика, третман отпада, планирање и контролу делатности и процеса управљања отпадом, транспорт отпада, успостављање, рад, затварање и одржавање постројења за третман отпада, мониторинг, саветовање и образовање у вези делатности и активности на управљању отпадом. [274]

управљање простором Управљање простором је општи појам који означава начин на који се, укупно посматрано, спроводе просторно оријентисане политике. Управљање простором је резултат квалитета односа између различитих нивоа и сектора у оквиру поменутих политика. Оно се односи на хоризонталну и вертикалну сарадњу приликом конципирања и спровођења политика просторног развоја. У том смислу, од посебног значаја су принципи супсидијарности и реципроцитета. Управљање простором се може посматрати као настанак и примена иновативних заједничких облика планирања и усмеравање социопросторних процеса. У најједноставнијем смислу, управљање простором може се схватити као традиционална и практична примена општих принципа управљања на политике просторног развоја... Разумно управљање простором подразумева овладавање просторним процесима путем указивања на просторне импликације различитих политика које су предвидели актери у оквиру јавног и приватног сектора. Циљ је да се постигне договор о заједни-

чким циљевима и подели одговорности за спровођење стратегија и политика просторног развоја. Да би се повећао квалитет управљања простором, често је потребно појачати улогу оних регионалних и локалних органа власти који обезбеђују кохерентност и већу ефикасност политика јавног сектора које се на датом простору спроводе. [282]

управљање развојем Означава систем легитимног утицања на понашање појединаца и друштвених група према претходно постављеним циљевима друштвене заједнице. [177]

управљање растом Јесте коришћење великог броја различитих поступака како би се одабрао начин, врста и степен жељеног развоја неке заједнице, или насеља, или њиховог одређеног дела. Поступци могу бити уграђени у просторно планску документацију кроз планска решења, намену површина, ограничења ширења грађевинског подручја насеља, степен комуналне опремљености, програме развоја и сличне програме. [169]

управљање речним сливом Управљање речним сливом се односи на управљање водним ресурсима у речном сливу и обухвата главни речни ток, све његове притоке, као и подземне воде. Активности управљања водом обухватају спречавање поплава, контролу активности које утичу на ниво и квалитет водних ресурса (захватање воде, местимично или дифузно загађење) и све мере које су неопходне за очување еколошког баланса хидролошког система речног слива. [282]

управљање ризиком Процес планирања, доношења одлука и активности за

смањивање ризика на прихватљив ниво у контексту одређених друштвено-економских околности. [274, 321]

управљач заштићеног подручја Заштићеним подручјем управља правно лице, а у изузетним случајевима предузетник и физичко лице. Управљач заштићеног подручја обавља послове заштите, унапређења, промовисања и одрживог развоја заштићеног подручја (природног добра). [269]

управни округ Управни округ се образује ради вршења послова државне управе изван седишта органа државне управе. Управне округе образује Влада Републике Србије уредбом, којом одређује и подручја и седишта управних округа. Уредбом којом образује управне округе Влада Републике Србије одређује и услове под којима органи државне управе могу образовати подручне јединице за два управна округа или више њих, једну општину или више њих, Град или аутономну покрајину. [91]

упуштање (Видети под: имисија).

урбана агломерација Означава групу градова који се налазе у непосредном суседству између којих постоје бројне везе и интеракције. Интеракције се огледају у међузависности индустрије, дневним миграцијама радне снаге или у доминантном трговачком центру који обавља функцију и за суседне градове. Појам *конурбација* се користи за веће урбане агломерације, а појам *мејало-лоис* за веома велике агломерације. Удаљеност између градова, квалитет саобраћаја и квалитет услуга одређују и њихове међусобне утицаје, односно сфере утицаја. [137] (Видети под: градска агломерација).

урбана зона Зона која се карактерише појачаним интензитетом развоја градских насеља. [184]

урбана морфолошка зона (УМЗ) (енгл. Urban Morphological Zone – UMZ) Јесте скуп урбаних подручја која се налазе на међусобном одстојању до 200 m. Ова урбана подручја се дефинишу према класама земљишног покривача које чине урбано ткиво и доприносе његовом функционисању. Класе CORINE базе података о земљишном покривачу које чине УМЗ су: 111 – целовита градска подручја, 112 – нецеловита градска подручја, 121 – индустријске или комерцијалне јединице, 141 – градске зелене површине; као и 142 – спортско рекреативни објекти и 122 – путна и железничка мрежа и припадајуће земљиште, уколико су повезане са неком од претходно поменутих класа, а налазе се на међусобном одстојању мањем од 200 m. [80]

урбана мрежа Представља скуп свих урбаних насеља на некој територији са прецизно одређеним границама. У урбаним мрежама у земљама равномерно усклађене урбанизације, свако урбано насеље нормално развија своје функције у складу са својом величином, тако да је успостављена функционална и величинска комплементарност између малих, већих и великих градова. [137]

урбана обнова (енгл. urban renewal) (1) Јесте скуп планских, градитељских и других мера којима се обнавља, уређује или реконструише изграђени део града или градског насеља. [271]

(2) Урбана обнова је најшири облик *реконструкције*. Најчешће се овај термин употребљава кад је објекат пажње читав град. [24]

(3) Односи се најшире на методу поновног развоја и унапређења градског земљишта у зонама средње и више густине градова, често у зонама градског језгра, у приобаљима река, и обухвата мере економске, социјалне и физичке обнове. Сматра се контроверзном методом јер осим очитих предности носи и елементе деструкције као што су гетоизација, уништење дотадашњег бизниса и коришћење, односно могућу злоупотребу највреднијег градског земљишта. [274, 321]

(3) Урбана обнова има за циљ замену осиромашених градских четврти и напуштених подручја пројектима великих размера, који укључују изградњу станова, услуге, систем превоза, површине за рекреацију, итд. Понекад су трошкови обнављања градова врло високи за заједницу, па се такав тип активности у данашње време ређе користи него пре неколико деценија. [282]

урбана периферија Део урбаног подручја који се налази по ободу града или изван формалних предграђа у којима се прожимају урбана и рурална насеља и у којима доминира комбинација пољопривредног и грађевинског земљишта. [137]

урбана развојна зона Специфично урбано подручје које се формира у циљу развоја градских функција. Оваква подручја настају на основу неопходности да се велики градови, а најчешће главни град, растерете дела становништва, радних места и неодговарајуће индустрије, с једне стране, и активирања мање развијених подручја, с друге стране. У том смислу, урбане развојне зоне добијају улогу развојних центара који треба да подстакну развој својих гравитационих подручја. [137]

урбана ревитализација (1) Она за циљ има трансформисање превазиђене социоекономске основе неких урбаних подручја у одрживију социоекономску основу, кроз привлачење нових активности и предузећа, модернизацију урбане структуре, унапређење урбане животне средине и диверсификацију социјалне структуре. [282]

(2) Назив за поновно оживљавање једне урбане структуре или једног дела урбане структуре: градског језгра, једне улице и др. [175]

урбана регенерација (1) Она се све чешће употребљава као шири термин који обухвата реконструкцију а може да се односи како на најуже просторе, нпр. јавне просторе, тако и на ширу територију града. Подразумева учешће различитих аспеката реконструкције у том поступку (социјалне промене, економско унапређење и др.). [24]

(2) Појам урбане регенерације је у почетку подразумевао метод социјалне реформе сиромашних градских зона. У савременој пракси она подразумева концепт осавремењивања свих урбаних система, структуре и инфраструктуре. Пројекти урбане регенерације су тржишно оријентисани пројекти у циљу стимулсања локалног одрживог економског раста, примене привредних и организационих иновација (креативне и културне индустрије) али су и инструменти за преобликовање градова. Пројекти урбане регенерације су усмерени на тржишно лукративне намене који обухватају пословне објекте (канцеларијски простори), трговину великог формата (велики тржни центри), културу (музеји, галерије, опере и други), забаве, али и становања. Простори

урбане регенерације су најчешће делови традиционалног градског центра и његовог обода, међу којима су веома атрактивни већи просторни комплекси превазиђених намена (некадашње индустријске зоне, војне касарне, обале и друге). На избор локације знатно утиче положај у граду (и саобраћајна приступачност), постојеће структуре, квалитет непосредног окружења, препознатљивост у слици града и друго. [255] (Видети под: урбана ревитализација).

урбана реконструкција За урбану реконструкцију се на енглеском језику употребљавају термини “Urban renewal” или “Urban rehabilitation”. У грађевинском смислу означава поновно грађење, односно доградњу девастираног објекта и уређење постојећег затеченог стања. [24] (Видети под: реконструкција).

урбана рестаурација Она за циљ, на првом месту, има регенерацију и очување изграђеног наслеђа или урбане животне средине, укључујући и екосистеме. Поред обнове историјских грађевина и предела, ове активности такође обухватају модернизацију и унапређење техничких објеката и поштовање норми и стандарда у погледу животне средине и безбедности. [282]

урбана рехабилитација Упућује на исто значење као и регенерација и такође подразумева употребу различитих метода да би се град или четврт оживели. Основа речи рехабилитација – оздрављење показује циљ, али и стање, од ког се кренуло. Претпоставља се да је стање било изузетно лоше, те показује снажније активности и већи квантитет посла од нпр. регенерације. Указује на помак од више степена унапред. [24]

урбана структура Урбану структуру чине главни елементи и функције које се јављају у оквиру неког урбаног подручја, као што су: морфологија града (компактна или дисперзна, један или више центара), размештај урбаних подручја у односу на њихову старост (средњовековна, послератна, итд.) и главне функције (комерцијалне делатности, становање, индустрија, рекреација, итд.), социјални размештај и организација (сиромашне и напуштене зоне, зоне имућних, зоне у којима живи средња класа, зоне са високим уделом имиграната, итд.), главне карактеристике саобраћаја и саобраћајни коридори (систем путева, систем јавног превоза). [282]

урбана/урбанистичка политика

(1) Систем политичких одредница и мера, планова и стратегија, конкретних акција и ситуација које са политичког аспекта утичу на урбани развој, планирање или пак на конкретни урбанистички план. Урбану политику постављају структуре управе једне државне заједнице и она може да буде: стимулативна, рестриктивна, одређујућа, ограничавајућа. Урбана политика се спроводи урбаном легислативом (законима) и егзекутивом (надзор, инспекције, судови и др.) и уграђује се у урбана документа (урбанистичке програме, урбанистичке планове и др.) Урбана политика зависи од система уређења једне државе и односа према урбанизацији. [175]

(2) Најчешће, активност власти на супралокалним нивоима, која се бави регулисањем процеса, трендова и тенденција у мрежи насеља и у самим насељима. Када се примењује на локалном нивоу, неретко се бави „обичним“, „рутинским“,

„свакодневним“ и сличним проблемима урбаног живљења. Често се преклапа са *урбанистичким планирањем и урбаним менаџментом*. [309]

(3) Део дугорочне стратегије урбаног развоја, односно њена етапна, махом средњорочна „развијања“, комплементарна дугорочном, односно средњорочном, урбанистичком планирању. [309]

урбана форма У зависности од географских, историјских, економских, културних и других околности, развиле су се у пракси различите форме настајања градова које имају одговарајуће последице на организацију и функционисање градова. Међу овим формама разликује се компактни град, линеарни град, звездасти град, полицентричан град, итд. Неки од ових модела су реални и наслеђени из протеклог периода, други су у већој мери утопијски, док се трећи са мање или више успеха прилагођавају савременим технолошким и привредним процесима. [137]

урбана хијерархија (1) Она произилази из различитог функционалног капацитета чворишта мреже или система насеља са јасно израженом функционалном зависношћу центара мање, од центара веће нодалности. Дакле, ради се о функционалној зависности по „вертикали“. [304]

(2) Рангирање људских насеља у зависности од социјалних и економских критеријума и према степену урбанизације од мегалополиса, метрополе, великог града, преко града средње величине до мањег и малог града и најмањег насеља. [137]

урбана центрификација (Видети под: центрификација).

урбане економије Урбане економије настају када се у граду лоцирају разноврсне привредне делатности, а посебно индустрије из различитих грана. Предности које се стичу по основу урбаних економија су: (1) понуда квалификоване радне снаге; (2) понуда комуналних услуга; (3) услуге за радну снагу и њихове породице; (4) услуге за саме индустрије; (5) поред једне индустрије лоцирају се друге које се вертикално интегришу са првом или производе комплементарне производе; (6) мештање предузећа која користе нуспроизводе из постојећих предузећа; и (7) предузећа су близу једна другима, чиме се могу смањивати транспортни трошкови – када су повезана. [4] (Видети под: агломеративне економије; локационе економије).

урбане функције (1) Назив за групу различитих функционалних одредница карактеристичних за једну урбанистичку целину. Урбане функције могу да буду: функције становања, рада, администрационе, културне, привредне (индустријске), саобраћајне, инфраструктурне и др. [175] (Видети под: градске функције).

(2) Урбане функције одређују карактеристике појединих градова. Многи градови имају доминантну функцију, а велики градови имају више функција. Индустријски градови обично имају веома наглашене индустријске функције у којима већина запослених ради у индустрији. Градови – спаваонице обезбеђују становање за запослене који раде у суседним градовима. Комерцијални град има развијене трговачке функције. Градови – центри комуникација су лучки градови, центри укрштања желе-

зничког саобраћаја или тзв. нодалне тачке на друмским саобраћајницама. Универзитетски градови су градови са развијеним универзитетима. Административни градови су центри државних и владиних функција. Уједно имају и статус главног града државе и главног града региона, тј. центра локалне управе. [137]

урбани блок (Видети под: блок).

урбани економски раст Генерички појам; различито се одвија у појединим градовима. Градови су инструменти и симболи економског раста, па су због тога планери дужни да иницирају и промовишу економски раст и тиме утичу на његово убрзање. Планерски фактори су веома значајан чинилац у исправљању несавршености тржишта у претварању мреже насеља и градова у оптималан урбани систем јер треба да омогуће економско сазревање појединих градова и насеља у складу са њиховим компаративним предностима. Економско сазревање означава дејство тзв. фактора привлачења инвеститора у градове, где инвеститори, под једнаким условима, могу са нижим појединачним и друштвеним трошковима да производе поједине робе и да пружају услуге. Непоклапање индивидуалне и друштвене економске ефикасности у појединим градовима захтева од планера посебне напоре уношења корективних фактора у развојне моделе, који треба да обезбеде тенденције кретања ка просторном оптимуму. [137]

урбани екосистем Урбани екосистем представља заједницу биљака, животиња и људи који насељавају урбану средину. Иако се ради о подручју којим доминирају изграђене структуре,

попут зграда, путева, канализације и електричних водова, оно, такође, обухвата и богат мозаик зелених површина (паркове, дворишта, улично зеленило, зелене површине, урбане водене токове, комерцијално уређене пределе и неизграђене парцеле). Иако, понекад, изгледају фрагментисано, ови елементи функционишу као део једног организма. Урбани екосистеми су, по правилу, веома деградирани системи где земљиште, биљни покривач, температура и воде трпе брзе промене. Живот биљака у урбаним екосистемима је другачији од оног у природним екосистемима. Чак и у оквиру природних или делимично природних подручја града као што су паркови, вегетација је често веома измењена и нападнута нетипичним и инвазивним врстама. Изузетно важно питање урбаних екосистема је њихова способност да обезбеде здраву средину, како за природни екосистем, тако и за грађане. Урбана екологија, као релативно нова дисциплина, испитује и прати урбане екосистеме (факторе који омогућавају да дивље растиње и животиње преживе у изграђеним срединама, утицаје модела урбаног развоја на еколошке услове) и покушава да обједини све услове који су неопходни за здравију и боље уређену заједницу. [282]

урбани индикатори Представљају систем показатеља и фактора који служе за анализу, оцену, процену, закључивање и за дефинисање планских циљева, задатака, стратегије и приоритета. Индикатори такође служе за вредновање планских опредељења и за избор развојне алтернативе, од доношења плана до његове имплементације. У индикаторе спадају економски и социјални услови живота и рада, физички

и вредносни показатељи о земљишту, зградама и некретнинама, демографски показатељи, подаци о радној снази и радним местима, подаци о дохотку и потрошњи домаћинства, здравству, култури, образовању итд. [137]

урбани континуум Повезивањем два или више *урбаних њоља* настала су континуирано насељена и изграђена подручја, тј. *урбани конџинуум*, са 600 000 до 20 милиона становника. Условно, то су физиономски хомогене, а функционално диверсификоване и комплексне полицентричне урбане регије испресецане саобраћајницама и саобраћајним коридорима који их просторно и економски хомогенизују. У њима се непрекидно одвијају интензивне економске комуникације и стална пресељавања као и дневна миграција становништва. Она, данас, захватају једну трећину државне територије у којој је концентрисано око 90% популације Сједињених Америчких Држава. [234] Има случајева да урбана поља прелазе границе државе и повезују се са сличним урбаним формама у суседним државама. На пример, у Калифорнији је развијен мексички град (Mexican city) у чијем су саставу Тихуана у Мексику и Сан Дијео и Лос Анђелес у Сједињеним Америчким Државама. [210]

урбани менаџмент (1) Делатност локалних (градских) власти и других актера која се тиче „редовног“ функционисања датог насеља/локалне заједнице и повећавања његове конкурентности у односу на друге аспиранте (уз мање или веће учешће других актера). Може се делом преклапати са *урбанисџичким њланирањем*. [309] (Видети под: управљање градом).

(2) Низ активности које се предузимају у циљу подизања ефикасности рада комуналних система и разних других урбаних функција. Менаџмент треба да допринесе подизању економске ефикасности, економске виталности, социјалне праведности и еколошке интегралности датог града. Обухвата различите функције: административне, развојне, инвестиционе, одржавање и друге које подижу ефикасност и рационалност рада и приватног и јавног сектора. [137]

урбани полип Ширење града у виду урбаних полипа одвија се дуж саобраћајница на излазним правцима града и по правилу је последица неконтролисане урбанизације. Неорганизовано ширење града по принципу полипа разара околину, доводи до саобраћајне загушености и дефицита за стамбену изградњу и нерационално увећава потрошњу пољопривредног земљишта. [137]

урбани предео Јесте човековим интервенцијама потпуно измењен природни или рурални предео који се успоставља и функционише прилагођено урбаним потребама. Карактеришу га претежно урбани начин коришћења земљишта, већа густина насељености, урбана насеља и периурбана подручја. [274]

урбани развој (1) Као и у случају просторног развоја, под урбаним развојем могу се сматрати промене које се јављају унутар неког (урбаног) подручја или утицаји различитих активности које доприносе развоју тог подручја. Подстицање урбаног развоја подразумева јачање различитих економских, социјалних, еколошких и културних потенцијала градова и урбаних подручја. Урбани развој обухвата широк дијапазон политика јавног сектора које се

базирају на мултидисциплинарном знању. Укључивање цивилног друштва кроз партиципацију и партнерство је, такође, од пресудног значаја за решавање сложених питања урбаног развоја. У оквиру стратегија урбаног развоја последњих година се као приоритетни циљеви појављују одрживост, укључивање свих заинтересованих и социјална кохезија. [282]

(2) Подразумева изградњу нових градова или планирано ширење постојећих. Укључује изградњу социјалне и физичке инфраструктуре и разних других услуга које су неопходне за функционисање привреде и за живот и рад становништва у урбаним подручјима. Представља бригу државе у циљу спровођења политике равномерне урбанизације и полицентричног развоја земље. [137]

урбани раст Обухвата раст становништва и разних других физичких елемената града, без квалитативних структурних промена. Пораст квантитативних категорија у граду, често је са негативним социјалним и еколошким последицама. [137]

урбани регион Представља већи урбани центар окружен трибутарним подручјем у којем се налазе центри урбаног, урбаноруралног и руралног типа. Ови центри и подручје у целини се развијају под јаким утицајем регионалног урбаног центра. Утицаји нису моноцентристичног и једносмерног карактера (утицај града на регион), него двосмерни, поливалентни и комплементарни, па се зато такво подручје дефинише као урбани регион. [137]

урбани садржај Изграђени објекти и уређене површине које служе за потре-

бе становања, као и за потребе производних, услужних и других делатности. [184]

урбани систем Просторни и социјални систем, скуп градских насеља између којих постоји интеракција која се врши циркулацијом људи, робе и информација посредством саобраћајних веза. Урбани систем карактеришу три битне узајамно повезане димензије: хијерархијска или вертикална, просторна или хоризонтална и временска димензија. [184]

урбанизам (1) Урбанизам је делатност у вези са планирањем, пројектовањем, изградњом и уређењем насеља у техничком, естетском, економском, друштвеном и правном погледу. У проширеном значењу, урбанизам је проучавање развоја градова и њихове физичке и социјалне структуре, а у најнижем значењу, делатност која се бави израдом урбанистичких планова. Урбанизам је мултидисциплинарна јединствена делатност настала бављењем различитих дисциплина градом као предметом занимања. Архитектура је матично подручје из којег се урбанизам развијао, али се и друге науке и гране технике баве, с различитих становишта, проблемима насеља: просторно планирање, урбана географија, урбана социологија, урбана економија, историја, археологија, медицина, грађевинарство и комунална техника, планирање саобраћаја, урбана екологија, биологија, психологија и др. [175]

(2) Урбанизам подразумева израду планова коришћења земљишта и планова изградње, као и одређивање локалних правила за изградњу и заштиту животне средине. Историјски посматрано,

у XIX веку на урбанизам су утицале новопризнате дисциплине као што су архитектура и грађевинарство, које су почеле да кодификују рационалне и стилизоване приступе решавању урбаних проблема кроз пројектовање простора. Током XX века, област урбанизма је проширена увођењем економског и социјалног планирања и планирања животне средине. [282]

урбанизација (1) По својој суштини, урбанизација је комплексан процес, везан за градове и њихова окружења. Према наводима, шпански инжењер Илдефонс Серда (Ildefons Cerdà) (1815-1876) је у свом делу „Општа теорија урбанизације“ 1867. године први пут употребио појам *урбанизација*. У свом изворном и почетном смислу овај појам представљао је процес везан искључиво за градове. Временом, како се значај градова у геопростору повећавао ширењем њиховог конвергентног и дивергентног утицаја, то се и значење појма урбанизације непрестано проширивало. Са географског становништа под урбанизацијом се подразумева комплексан насеобинско-географски процес са изразитим друштвено-економским одликама, од којих су следеће најбитније: (1) пораст градског становништва и преображај демографских структура (биолошке, економско-социјалне и образовне) у граду и његовој околини; (2) дневно кретање радне снаге на релацијама: град – село, село – град и град – град; (3) трансформација и развој физиономских одлика града и насеља у његовом окружењу; (4) промене функционалних структура у комплексу град – околина; (5) утицај природних услова и извора на развој града и формирање његовог гравитационог

подручја; (6) смањење диспропорција између урбаних и руралних насеља; и (7) ширење градског начина живота и рада и уопште утицаја градова у руралној околини. Урбанизација се може поделити на основу више критеријума. Према величини територије која је захваћена процесом урбанизације, она се дели на *примарну урбанизацију* и *секундарну урбанизацију*. С обзиром на начин испољавања и квалитет промена које настају њеним утицајем, урбанизација се може поделити на *екстензивну* и *интензивну*. [304]

(2) Процес урбанизације у неком региону има велике последице на његову привреду и екологију. Постоје различити облици (модел) урбанизације или концентрације људских активности, насеља и социјалне инфраструктуре (моноцентрична мрежа насеља, полицентрична мрежа насеља, компактни градови, предграђа, итд.). [282]

(3) Разликују се степен и темпо урбанизације. Највиши степен урбанизације је у развијеним земљама, док земље у развоју имају најбржи темпо урбанизације. Данас је урбанизација светски процес који поспешује индустријализација, развој саобраћаја, пораст удела терцијарних делатности у привреди, културни напредак. [184]

урбанизована зона зона која се карактерише појачаним интензитетом развоја градских насеља. (Видети под: урбанизација). [184]

урбанизована подручја (енгл. Urbanized Area – UA) Она представља специфичан вид морфолошких регија. Урбанизована подручја су се развила у Сједињеним Америчким Државама.

Она су један од еквивалената *конурбацијама*. Урбанизована подручја се састоје из градског језгра и ивичне периурбане густо насељене зоне. Издвајају се на основу намене, густине и степена изграђености простора и на основу густине становништва. Од 1951. године, у више наврата, урбанизована подручја дељена су на различите форме и видове социјално-географских регија или метрополских статистичких подручја. [337]

урбанистички план Поред просторних планова, у планска документа се сврставају и урбанистички планови. Урбанистички планови су: (1) Генерални урбанистички план; (2) План генералне регулације; и (3) План детаљне регулације. Урбанистички план доноси скупштина јединице локалне самоуправе. [111] Након што надлежни орган донесе урбанистички план, он се објављује у службеном гласилу јединице локалне самоуправе и има снагу закона. [137]

урбанистички пројекат Урбанистички пројекат се израђује када је то предвиђено планским документом или на захтев инвеститора, за потребе урбанистичко-архитектонског обликовања површина јавне намене и урбанистичко-архитектонске разраде локација. Урбанистички пројекат се израђује за једну или више катастарских парцела на овереном катастарско-топографском плану. Урбанистичким пројектом за урбанистичко-архитектонску разраду локације може се утврдити промена и прецизно дефинисање планираних намена у оквиру планом дефинисаних компатибилности, према процедури за потврђивање урбанистичког пројекта утврђеној законом. Урбанистички

пројекат може да израђује привредно друштво, односно друго правно лице или предузетник, који су уписани у одговарајући регистар за израду урбанистичких планова и израду техничке документације. Израдом урбанистичког пројекта руководи одговорни урбаниста архитектонске струке са одговарајућом лиценцом. [111]

урбанистичко/урбано планирање

(1) Мултидисциплинарна активност која се бави решавањем економских, друштвених, просторних и еколошких проблема градова. Економски аспекти урбанистичког планирања обухватају стварање услова и претпоставки за економски ефикасну алокацију ресурса у граду. Тржишни механизам и механизам цена не делују савршено у граду због присуства екстерних економија, појаве монопола, нарочито монопола на локацијама због наглашених међузависности у развоју и функционисању комуналне инфраструктуре, зато што су одређена добра јавна и тешко их је као таква тржишно вредновати. Друштвена улога урбанистичког планирања обухвата дефинисање циљева, задатака, приоритета и стратегије развоја града. Урбанистички циљеви, засновани на друштвеним вредностима, представљају елемент партиципације становништва у процесу реализације планова и програма. Просторна димензија урбанистичког планирања везана је за распоред активности у простору и за њихове димензије у комбинацији локације функције и физичких објеката и становништва. Еколошка функција постаје критичка варијабила просторне организације и функционисања града. Друштвена, економска, еколошка и

просторна функција су комплементарне, међусобно повезане бројним интеракцијама и представљају основ организације града. [137]

(2) Урбано планирање представља комплексан систем урбаних анализа, урбаних предвиђања и других истраживања на пољу урбанизма који за циљ имају представљање приоритета организације простора градског подручја у дужем временском периоду. Првобитно планирање града вршено је на основу природних, одбрамбених, социјалних, трговачких и верских карактеристика које је град морао да постигне. Данашње урбано планирање одређено је дијаметрално друкчијим захтевима. Основни захтеви савременог урбаног планирања су: социолошки, саобраћајни, инфраструктурни, правни, управно-административни, развојни и други. [175]

(3) Свесна и организована друштвена делатност која је усмерена на дефинисање стратегије за остваривање жељеног скупа будућих циљева у решавању нестандартних проблема, где учествује већи број актера из свих сектора друштва, у чему су неопходна одређена средства и где се претпоставља постојање власти које могу остварити планске одлуке (уз мању или већу сарадњу других актера). Може се делом преклапати са *урбаним менаџментом* и *урбанистичком њолиџиком*. [309]

урбанистичко пројектовање Јесте традиционална дисциплина урбанизма, која је била у моди посебно у време када се урбанизам искључиво бавио плановима изградње. Урбанистичко пројектовање је нарочито коришћено у време планирања нових градова, обухватајући изглед читавог града. Од недавно,

у жижи урбанистичког пројектовања се налази уређење јавних површина (улице и паркови). Пројектовање, изградња и управљање јавним површинама захтева интердисциплинарни приступ (инжењеринг, екологију, познавање локалне историје, планирање саобраћаја, архитектуру, итд.), као и консултације и преговоре на различитим нивоима и са различитим заинтересованим странама. [282]

урбанистичко-технички документи

Урбанистичко-технички документи за спровођење планских докумената су: (1) урбанистички пројекат; (2) пројекат препарцелације и парцелације; и (3) елаборат геодетских радова за исправку граница суседних парцела и спајање две суседне парцеле истог власника. [111]

урбанистичко-технички услови

Исто што и *информација о локацији*, само пре доношења новог Закона о планирању и изградњи. Садрже податке о урбанистичким и техничким могућностима и ограничењима градње на катастарској парцели, а издавали су се на основу планског документа и техничких могућности јавних и приватних предузећа. [303]

урбано подручје (1) Урбано подручје је подручје које физички припада већем или мањем граду и које одликује висок удео изграђених површина, велика густина насељености и радних места и значајна опремљеност саобраћајном и другом инфраструктуром (што није случај у руралним подручјима). Урбаним подручјима сматрају се и неизграђене, односно, зелене површине које градско становништво користи у рекреативне сврхе. [282]

(2) Подручје у којем су густине коришћења земљишта и социоекономске карактеристике доминантно урбане. Такво подручје укључује урбана предграђа и веће или мање градове, вароши и варошице. То је подручје које је оивичено границама изграђеног грађевинског земљишта и које је повезано са градом заједничком употребом јавних услуга. [137]

(3) Урбано подручје представља територију коју покрива једна урбана структура, односно, град. Урбано подручје може да буде: географско; микроклиматско; социјално; економско (индустријско); уже и шире градско подручје и др. [175]

урбано поље Поред *урбанизованог подручја*, урбано поље је једна од форми испољавања урбанизација у Сједињеним Америчким Државама. Термин *урбано поље* користи се од почетка 60-их година XX века. Он детерминисхе просторне обухвате и функционалне организације урбаних форми које су развијане континуалним ширењем и морфолошким спајањем више градских подручја. У *урбаним пољима* је, већ, 1960. године, живело око 150 милиона становника. Посматрано кроз призму просторног испољавања савремене урбанизације Северне Америке може се рећи да су урбана поља континуирано изграђене територије сачињене од урбаних језгара и њихових урбанизованих окружења. Ограничена су двочасовном изохроном аутомобилског саобраћаја и имају минимум 300 000 становника.

урбано расплињавање (Видети под: неконтролисано урбано ширење).

урбано ткиво Све грађевине и објекти који су директно у функцији града, које град развија и који се везују за градски начин производње и живота. Реч је не само о индустријском постројењима, стамбеним насељима, или комуналним објектима и водовима, већ и о читавим скалама отворених и озелењених простора – од рекреативних подручја до специфичних облика пољопривредне производње која је често везана са градом. [38] Урбано (градско) ткиво у својој сложености подразумева тесније повезивање и разноликост, што је у супротности са једноличношћу и фрагментисаношћу структура које све више карактеришу урбани раст и развој. Урбано ткиво је здраво само ако је довољно повезано и ако су све његове тачке доступне, а како би савремени град „оздравио“ неопходно је у постојеће урбане матрице интерполирати нове слојеве који су сразмерни пешачком кретању. [16]

урбоцентризам У политичком систему успостављеном у СФРЈ након Другог светског рата, инвестиције у насеља (привреда, јавне службе, инфраструктура, становање, услуге) биле су плод одлука политичких чинилаца. Урбоцентризам, тј. фаворизовање улагања у градска насеља имало је вишеструку улогу – развој градова; обнова и реконструкција градова разараних током четворогодишњег рата; интензивна стамбена изградња ради смањивања дефицита стамбеног простора и генерално побољшање квалитета живљења у градовима; као и испуњење неких претежно идеолошких и политичких циљева. Латентна функција фаворизовања инвестиција у градска насеља била је уништавање економске незави-

ности сељака, маргинализација пољопривредних домаћинстава и довођење сељаштва у инфериоран друштвени положај. [238]

уредба (1) Акт извршне власти (најчешће владе), општег и апстрактног карактера, којим се прецизирају и спроводе одредбе формалног закона. Уредба, отуд, има статус секундарног извора права, у односу на формални закон који је примарни извор. [192]

(2) Правни документ којим се уређује или прописује начин управљања. [169]

(3) Врста подзаконског акта коју доноси Влада Републике Србије ради извршавања закона. Уредбе и одлуке обавезно се објављују у „Службеном гласнику Републике Србије“. [210]

уређајна основа за село Она се обавезно израђује за села која немају донет плански документ са детаљношћу која је потребна за издавање локацијских услова и саставни је део просторног плана јединице локалне самоуправе, односно доноси се за села за која није предвиђена израда планског документа. Уређајна основа за село се израђује у сврху просторног развоја села и подстицања његовог одрживог развоја, уважавајући типолошке и морфолошке различитости. [111]

уређене парцеле Обухватају делове насеља или града који су испарцелисани и опремљени елементима инфраструктуре. [137]

уређено грађевинско земљиште (1) Јесте земљиште које је у складу са планским документом комунално опремљено за грађење и коришћење (изграђен приступни пут, електро mreжа, обезбе-

ђено снабдевање водом и обезбеђени други услови). [111]

(2) Обухвата уређено земљиште насеља, града или делова насеља и градова. Уређено земљиште, у ствари, представља земљиште које је оплемењено елементима комуналне инфраструктуре и као такво оспособљено је да прими супраструктурне објекте намењене становању, комерцијалном пословању, индустрији и разним другим друштвеним, комуналним и рекреативним активностима. [137]

уређење простора Обухвата рационално коришћење и организацију, заштиту и управљање простором као посебно вредним и ограниченим општим ресурсом, чиме се стварају услови за одрживи развој применом интегралног приступа у просторном планирању. [177]

усклађеност планских докумената

(1) Документи просторног и урбанистичког планирања морају бити усклађени, тако да документ ужег подручја мора бити у складу са документом ширег подручја. Плански документи у Републици Србији морају бити у складу са Просторним планом Републике Србије. [111] (Видети под: вертикална координација).

(2) Сва правила и смернице које се користе приликом примене неког плана нижег нивоа морају бити усклађене са правилима и смерницама плана вишег нивоа. [169]

усељавање (Видети под: имиграција).

услови за заштиту и уређење простора и изградњу објеката У фази израде или измене планских докуме-

ната, органи, организације и јавна предузећа, који су овлашћени да утврђују услове за заштиту и уређење простора и изградњу објеката, дужни су да по захтеву носиоца израде плана, у року од 30 дана, доставе све тражене податке, без накнаде. [111, 264] За потребе израде планског документа прибављају се услови од надлежног завода за заштиту природе, надлежног завода за заштиту споменика културе и министарства одбране, односно други услови прописани посебним законом. [264]

услови комфора Јесу сви они услови у згради (термички, ваздушни, визуелни и звучни) у којима се нека особа осећа угодно. [177]

услуге од општег интереса То су услуге које обезбеђује јавни сектор, без обзира да ли су профитабилне на слободном тржишту, а финансирају се из јавних фондова (јавни транспорт, транспортна инфраструктура за јавну употребу, обезбеђење снабдевања водом и електричном енергијом, одвођење отпадних вода и одлагање смећа, образовање, здравствене услуге, социјална заштита, и др.) [274, 321]

услугне делатности Радно интензивне делатности које су специјализоване за производњу и пружање услуга: угоститељство, хотелијерство, сервиси за пружање материјалних и личних услуга, услуге школства, здравства, социјалног старања, и разне друге услуге које се баве одржавањем и оправкама имовине. [137]

услужни центар Град, варош или насеље које обезбеђује целокупне дневне, периодичне и специјалне трговачке и угоститељске, пољопривредне и адми-

нистративне услуге становницима који живе у трибутарном подручју (зона гравитације) таквих центара. [137]

усмеравање развоја Обухвата обједињен и координисан систем контроле примене регулација. [177]

успињача (Видети под: жичара).

устав У материјалном смислу, скуп писаних и обичајних правила која уређују надлежност, организацију и функционисање државне власти, као и ограничења те власти људским правима и слободама. У формалном смислу, устав је скуп писаних правила садржаних у једном акту који доноси уставотворна власт. Устав у материјалном смислу је конститутивно обележје правног поретка сваке државе и одражава се у њеном облику владавине, облику државног уређења, систему власти и др. Устав у формалном смислу, пак, нововековна је појава (за први формални устав традиционално се узима Устав САД-а из 1787. године) а ни данас га немају све земље света (нпр. Велика Британија и Израел). Како је формални устав израз највише, уставотворне власти, подразумева се да је поступак његовог доношења и мењања сложенији од обичног законодавног поступка, али и да се он налази на врху хијерархије правних норми, о чијем поштовању се посебно стара уставни суд. [192]

устава (Видети под: брана).

установа јавне службе Јесте организациона форма у којој се остварују права утврђена законом и другог законом утврђеног интереса у области: образовања, науке, културе, физичке културе, ученичког и студентског стандарда, здравствене заштите, социјалне зашти-

те, друштвене бриге о деци, социјалног осигурања и здравствене заштите животиња. [274, 321]

утицај Јесте непосредан или посредан ефекат одређених човекових активности на постојеће физичке, друштвене и економске услове живота на неком подручју. Ефекат се испољава кроз деловање активности на јавне садржаје додатним повећањем броја становника који долазе у тај простор привучени изградњом одређених нових (допунских) садржаја. [169]

утопизам Утопизам је једна врста социјалне теорије у којој се њени заговорници залажу за извесне жељене вредности и обичаје, приказујући их у идеалном стању или друштву. У делима која су посвећена утопизму, циљ је да се прикаже нешто што чини суштинску природу овог појма – правда или слобода – тиме што се његов садржај износи у преувеличаној форми, у виду идеалне заједнице која почива на том појму. Утопизам је можда својствен човековој природи, можда само у оним културама на које су утицале класична и хришћанска традиција, али могли бисмо да се сложимо и са Оскаром Вајлдом, који је рекао да „карта света у којој није уцртана *ушоиџа* не заслужује ни да је погледамо“. [166]

утопијско планирање Јесте традиционалан модалитет, са израженом тежњом за бољим квалитетом живота. Иако само утопијско планирање може бити детаљизовано, оно не подразумева постојање било какве агенције за

имплементацију. Могло би се рећи да је утопијско планирање по дефиницији против сваке имплементације, али радије треба рећи да се имплементација код овог модалитета планирања исказује кроз пружање планирању веома потребних идеја и вредносних судова. [7]

учесници Појединци или представници институција, који активно учествују у партиципативном процесу. [368] (Видети под: актер просторног развоја).

учешће јавности Оно може да се односи на формално учешће јавности или на шире грађанско учешће. Обавезе које се тичу ове вредности: (1) морају учинити доступним процес одлучивања целокупној заинтересованој јавности; (2) могу укључивати елементе приступа информацијама како би се обезбедио сврсисходан допринос јавности у одлучивању; и (3) често укључују право да се нечији глас чује, али не нужно и право да неко буде формални део процеса одлучивања. Алтернативно, обавезе се могу бавити ширим оквиром деловања који омогућава учешће у грађанском простору. Примери укључују, али нису ограничени на: (1) реформе које унапређују слободе окупљања, изражавања, петиције, штампе или удруживања; (2) реформе у вези са удруживањем, укључујући законе о синдикатима или невладиним организацијама; и (3) реформе које унапређују транспарентност и процес формалних демократских процеса као што су грађански предлози, избори, или петиције. [29] (Видети под: партиципација).

Ф

фабрика воде (Видети под: постројење за припрему воде за пиће).

фавела Део градске територије у насељима Латинске Америке у којем живи најсиромашније становништво. Фавеле су најчешће изграђене „дивљом градњом“, а састоје се од барака, обично без санитарних уређаја. [184] (Видети под: нехигијенско сиромашно насеље, слам).

фарма У англосаксонским земљама, назив за пољопривредно добро, без обзира на величину. Може бити специјализована за одређену производњу, односно узгој, нпр. фарма живине, фарма говеда и сл. [184]

фарма ветрењача (Видети под: ветроелектрана).

фацитилитатори Лица која су по својој професионалној обуци, практичном искуству и својој непристрасности (имају исте обавезе према свим учесницима) квалификована да организују и усмеравају партиципативни процес. Они помажу учесницима да разраде могућа решења, али им препуштају све одлуке. [369]

федерализам (1) Систем у којем централне власти и већи број децентрализованих јединица, барем делимично аутономних, сарађују до одређеног степена, како би остварили неке заједничке циљеве. [15]

(2) Посебан облик унутрашњег уређења једне државе или већег броја држава. У оквиру федерализма постоји одговарајућа аутономија држава, што истовремено значи супротстављање централизму. Сматра се да федерализам углавном произлази из вишенационалних, односно разноликих етничких и социолошко-политичких структура. [257]

фертилитет Број живорођене деце на хиљаду жена фертилног доба (15-49 година старости) у одређеном периоду. Стопе фертилитета су више у мање развијеним земљама и обратно. [184]

физиогномска регија (Видети под: физиономска регија).

физиономска регија (1) Један је од типова *хомојених регија*. Физиономска регија се издваја на основу степена регионалне хомогености изражене физиономијом природних и/или културних пејзажа или ландшафта. Термини *физиономска* и *физиојномска регија* користе се као синоними. [337]

(2) Географска регија која има карактеристичан изглед, физиономију, захваљујући, пре свега, хомогености природне средине (рељефа, еколошке структуре), а такође процеса историјско-географског развоја. [184]

физиономске одлике (Видети под: морфолошка структура града).

физичке трасе (канални) Представљају најосетљивији елемент просторног плана, због свог значаја у функционалном и економском смислу. У том погледу, канали и трасе, као што су регионалне саобраћајнице, регионални системи за снабдевање водом, гасне мреже и мреже далековода представљају чврсте,

тешко променљиве елементе код којих је потребно обавити пажљива испитивања и оптимизацију и у фази анализе и у фази синтезе просторног плана. [316]

физички капацитет локације Физички капацитет локације или конкретног геопростора подразумева максималан број корисника који се на неку површину може физички сместити. Физички капацитет је недостижан јер је економски, физиолошки, социјално и еколошки неоправдан. [173]

физичкогеографска регија (Видети под: природногеографска регија).

физичко планирање Оно је тесно повезано са планирањем коришћења земљишта / планирањем намена, обликовањем урбаног простора, планирањем саобраћаја, планирањем предела, плановима изградње и сл. Физичко планирање обухвата активности и пројекте који непосредно утичу на физичку структуру и животну средину градова и њиховог непосредног окружења (за разлику од активности економског или социјалног планирања). [282]

фиксна телекомуникациона мрежа Телекомуникациона мрежа која се користи за пружања услуга између стационарних терминалних тачака мреже. [321]

филтрација Основни процес који се састоји од пропуштања воде кроз слој зрнастог материјала, при чему из ње бивају уклоњене суспендоване и једним делом и колоидно дисперговане честице. [309]

финансијер Јесте лице које по основу закљученог и овереног уговора са *инвеститором* финансира, односно суфинансира изградњу, доградњу, рекон-

струкцију, адаптацију, санацију или извођење других грађевинских односно инвестиционих радова предвиђених законом, и на основу тог уговора стиче одређена права и обавезе које су законом прописане за инвеститора у складу са тим уговором, осим стицања права својине на објекту који је предмет изградње. [111]

финансијски инструменти Они могу имати облик субвенција или бонификација, а усмерени су на локализацију предузећа у зонама које су означене као приоритетне или оптималне, или могу бити реализовани као инфраструктурно опремање локације да би се привукли инвеститори. Извори средстава су обично наменски или ад хок створени фондови – коришћење средстава из тих фондова је уобичајено омогућено уз задовољавање прописаних услова. Ти услови могу одредити до ког обима помоћи (у процентуалном износу) потенцијални инвеститор може рачунати при изградњи или опремању објекта. Понекад се средства из наменских фондова не искористе у потпуности: услед неповољних услова коришћења или недостатка интереса да се инвестирање уопште спроведе. Субвенције нису усмерене само на изградњу објекта или уређење и опремање простора инфраструктуром већ држава може и да суфинансира израду одговарајућих планских докумената, због тога што сиромашније општине и региони немају довољно средстава у буџету за те потребе. Финансијски инструменти могу бити коришћени и у рестриктивном, односно дестимулативном смислу. Поред повећања пореза, рестриктивни финансијски инструменти се нај-

чешће односе на плаћање тзв. пенала или посебних бонуса када се инвеститор одлучи да, у складу са сопственом логиком и интересима, лоцира капацитет одређеног типа на територији, супротно од циљева заједнице, односно државе. [68]

флексибилност (енгл. resilience) Флексибилност нуди нове методе за отклон планирања од поретка, извесности и стабилности, при чему се трансформације сагледавају као нормална дешавања, а динамика (промена) као саставни део функционисања система. (Видети под: адаптибилност; гипкост; еластичност; резилијентност). (Видети и: отпорност; стабилност). [368]

флотација Подизање суспендованог и/или емулгованог отпадног материјала у води на њену површину, увођењем у њу компримованог ваздуха и механичко уклањање тако издвојеног муља. Код стабилно суспендованих и емулгованих материјала у води, претходно се додатком одређених хемијских агенаса мора узвршити њихова дестабилизација. [309]

фонд (1) Укупни потенцијал материјалних добара. [154]

(2) Део материјалних или новчаних средстава који је намењен за посебне сврхе. [154]

(3) Државна установа која наменски распоређује новчана средства којима располаже. [154]

(4) Финансијска организација која као давалац и/или реализатор подстицаја, пласира корисницима подстицаја сопствена средства и/или средства државних органа, у складу са прописом. [292]

фондови Европске уније Средства којима се остварују одређене политике Европске уније. Они могу бити: структурни фондови у државама чланицама ЕУ (Европски фонд за регионални развој (ERDF); Европски социјални фонд; Кохезиони фонд; Европски пољопривредни фонд за рурални развој; и Европски фонд за поморство и рибарство); Програми Уније; и IPA фондови у државама корисницама.

фордизам (1) Термин је добио назив по индустријалцу Хенрију Форду (Henry Ford) (1863-1947), и означава масовну индустријску производњу на покретној траци. Након увођења покретне траке, максималне поделе рада и специјализације радника за врло једноставне радне операције, Форд је увео и додатне промене као што је дуплирање плата радницима, обезбеђивање готово „идеалних“ радних услова, давање бесплатних топлих оброка, итд. [9]

(2) Фордизам је заснован на увођењу специјализованих алата и машина (производне траке) у индустрију, који су довели до повећања брзине, прецизности и поједностављења радних операција. Радни задаци сваког радника повезани су у непрекидан систем производње. Карактеришу га тежња ка остваривању високе акумулације капитала и подела рада. [337]

(3) Фордистички систем масовне производње и потрошње, који је током целог XX века био доминантан модел акумулације капитала и економског раста у Северној Америци и Европи, стварао је јаке полове раста у индустријама као што су аутомобилска, војна, индустрија електричне опреме и слично. Индустријска производња је показивала тенденције територијалног

груписања, што је довело до настанка тзв. индустријских кластера унутар метрополитенских центара. [326]

(4) Током фордистичког периода, ниво националне државе био је примаран, како у економском, тако и у политичком погледу. То је било рефлектовано у постојању *кејнзијанске државе блајосијања* као кључног институционалног комплекса, кроз који су се одвијали и регулисали процеси акумулације капитала и друштвене репродукције у друштвима развијеног капитализма. Ти процеси одвијали су се најпре у великим урбаним центрима, али су њихове активности биле дириговане и обликоване од стране националне државе. [140]

(5) Фордистички систем почива на обимној средњој класи, запосленој у великим фирмама са релативно сигурним радним местом и обрасцима масовне потрошње. [227] (Видети и: постфордизам).

формална партиципација Формалну партиципацију представљају методе учешћа јавности изричито предвиђене прописима, било да се односе непосредно на планирање и уређење простора и насеља, било да се тиме остварују људска права, применљива у овој области. Формални процедурални захтеви за учешћем помажу да се чувају интереси појединих група, доприносе обезбеђењу одговорности и јавности процеса. Овим се често повећава комплексност поступка, времена и ресурса потребних за израду плана, али истовремено и обезбеђује правна сигурност свих актера и стабилност планског процеса. [370] (Видети под: партиципација). (Видети и: неформални (алтернативни) видови партиципације).

формална регија (Видети под: хомогена регија).

формално образовање Оно спада у оне облике образовања који се појављују углавном у школским институцијама и овај вид образовања је прописан правним актима. Програм, циљеви учења и будуће компетенције ове врсте образовања су унапред дефинисани са мање пажње усмерене на индивидуалност појединца. [222] (Видети и: неформално образовање; информално образовање).

фосилна горива Горива која су настала вековним таложењем и распадањем фосилних остатака биљног и животињског порекла. У ова горива спадају нафта, природни гас, угаљ, уљани шкриљци и слично. [137]

функције града (Видети под: градске функције; функције насеља).

функције насеља Под њима се подразумевају све радне активности и манифестације становништва у насељу и њихов значај у трансформацији унутрашњих својстава насеља и њихове околине. [304]

функционализам у планирању Подразумева да се простор може посматрати као ресурс за: (1) производњу хране; (2) екстракцију сировина (минералне и др. руде); (3) коришћење шума (у производном, заштитном, естетском, привредном или рекреативном смислу); (4) производњу енергије (хидро); (5) грађење, односно за одвијање насељских активности; (6) одвијање активности у природи (рекреација, туризам); (7) естетски или духовни доживљај; и (8) посебне функције (војне, заштитне). Већина наведених функција простора стоји у међусобној зависности. Код функционалистичког гледишта осно-

вни проблем је подвргавање простора одређеној функцији што изазива: честе функционалне и интересне сукобе у простору, или озбиљну експлоатацију одређеног ресурса. [9] (Видети под: гранско (секторско) планирање).

функционална регија/функционални регион (1) Концепт функционалних регија темељи се на чињеници да се основне економске и социјалне функције концентришу у одређена поља и тачке које имају улогу полова конвергенције и дивергенције просторних и функционалних веза. Функционалне регије могу бити: *нодалне – чворишне, социјалногеографске и функционално-урбане регије*. [337]

(2) Функционални регион се издваја по принципу функционалне повезаности и међузависности које се јављају у просторној циркулацији људи, робе и информација. Утврђивање величине и граница ових подручја заснива се на више критеријума међу којима су најважније *дневне миграције*. [85] (Видети под: *нодални регион*).

функционалне везе међу насељима Показују повезаност насеља преко једне или групе сродних спољних функција. На основу функционалних веза одређује се територијални домет регионалних функција водећег насеља, интензитет повезаности и трансформације околних насеља његовим деловањем, и правци територијалне дисперзије функционалног утицаја водећег насеља у окружењу. Функционалне везе међу насељима могу бити директне (када постоји непосредна повезаност између два насеља) и индиректне (када се веза два насеља остварује посредством трећег насеља). [304] (Видети под: *функционални односи насеља*).

функционални капацитет насеља Чине све његове спољне (регионалне) функције, њихова развијеност и хетерогеност, тако да показује значај сваког конкретног насеља у мрежи или систему коме припада. [305] (Видети под: *функционални односи насеља*).

функционални односи насеља Функционални односи насеља одређени су њиховим појединачним *функционалним капацитетом*. Компарацијом функционалног капацитета два или више насеља утврђују се њихови функционални односи. Функционални односи иницирају *функционалне везе* међу насељима. [304]

функционално зонирање града Оно обезбеђује услове за живот и свакодневну становништва, његове производне делатности, организацију одмора и погодност саобраћајних веза у насељу. У складу са тим у урбанистичкој пракси се издвајају функционалне зоне: индустријска, стамбена, комунално-складишна, зона спољашњег саобраћаја, зона рекреације и приградска зона. [172]

функционално урбано подручје (ФУП) (енгл. Functional Urban Area – FUA) (1) Означава подручје утицаја неког града. Оно се обично утврђује на основу статистичких податка (на пример, подаци о токовима *дневних миграција*). Већина европских земаља има дефиницију функционалних урбаних подручја или сличних појмова, као што су подручја на којима се одвијају путовања до посла (тзв. *travel-to-work areas* – TTW As), подручја изворишта дневних миграција, зоне дневних миграција или функционални урбани региони. [282]

(2) Функционално урбано подручје је подручје деловања и утицаја урбаног

насеља, без обзира на административну организованост, те обухвата урбани центар и насеља у окружењу која су са њим у функционалној вези. [321]

(3) Функционално урбано подручје се састоји из урбаног средишта и територије која га окружује и економски је интегрисана са њим. Оно може имати неколико милиона становника, а може бити и мало локално тржиште рада. Методологија издвајања функционално-урбаних подручја још није унифицирана. На пример, за државе са мање од 10 милиона становника, као центри функционално-урбаних подручја обухваћена су урбана средишта са више од 0,5% њихове укупне популације и са најмање 15 000 становника, која имају неке од функција националног и регионалног значаја. [337]

функционално-урбана регија Настаје на бази деловања просторно-функционалних веза које се одвијају на рела-

цијама градови – њихова регионална окружења. Аналогно *нодалним реијама* развијана су два основна вида функционално-урбаних регија – моноцентричне и полицентричне. *Моноцентрична функционално-урбана реија* представља комплексну и динамичну регионалну структуру коју чине један централни град и окружење са којим се, под његовим утицајем, одвијају интензивне функционалне везе. *Полицентрична функционално-урбана реија* представља хетерогену просторну констелацију урбаних центара и мање или више урбанизованих насеља која могу, а не морају, бити повезана у хијерархизован систем. У савременим условима оба вида функционално-урбаних регија примењују се као инструменти регионалног развоја, појединачно и у комбинацијама. [337]

функционално-урбани регион (Видети под: функционално-урбана регија).

X/H

хаварија (Видети под: акцидент).

хазард Извор опасности, израз који квалитативно изражава потенцијал (еко) агенса да изазове штету по здравље (у случају довољно велике експозиције), код одређених особа и/или ако су други услови испуњени. Свака ситуација која има потенцијал да изазове повређивање и штету по здравље, животну средину и материјална добра. [309]

HDI (Видети под: индекс хуманог (људског) развоја).

хетерорегулативност Јесте последица комбинованог начина планирања концентрације производње у великим производним јединицама. То је посебно видљиво у условима централистичког планирања од стране државе или индустријских предузећа и компанија. [337]

хидроакмулација (Видети под: акумулација).

хидрографска (речна) мрежа (Видети под: речна мрежа).

хидрографски систем (хидросистем, речни систем) Главна река са својим притокама сачињава хидрографски или речни систем. [66]

хидроелектрана (хидроцентра) (1) Електрана у којој се користи енергија пада воде помоћу водених (хидрауличних) турбина или водених кола која

покрећу генераторе за производњу електричне енергије. Најповољнији услови за изградњу хидроелектране су реке богате водом и које имају знатан пад. Да би количина воде за хидроелектране била равномерно распоређена током целе године, узводно од бране стварају се вештачка језера (акумулације). [184]

(2) Објекат са потребним инсталацијама у коме се обавља трансформација хидроенергије у електричну енергију. [73]

хидроенергија (водена, водна снага)

(1) Механичка снага која настаје кретањем велике количине воде. Може настати изградњом брана или природним падом (водопад), а користи се за производњу електричне енергије. [137]

(2) Енергија добијена искоришћавањем вода. Најважнија је водена енергија река, за чије искоришћавање су од значаја пад, протицај и режим реке. То је јефтин извор енергије. Мање се користи водена енергија морских доба (плиме и осеке). [184]

(3) Механичка-потенцијална енергија воде изазвана слободним падом или коришћењем таласа. Користи се у два вида: као енергија океана и енергија текућих вода. Енергија текућих вода се добија претходним акумулирањем великих количина воде. [73]

хидролошки режим (водни режим)

Закономерне промене стања воденог објекта у времену, условљене углавном климатским особеностима басена. Хидролошки режим се испољава у виду дугогодишњих сезонских и дневних колебања нивоа воде, температуре воде, појава леда, количине и састава чврстог материјала, састава и концентрације растворених материјала и сл. [184]

хидромелиорациони објекти Објекти за наводњавање и објекти за одводњавање. [90] У том циљу се користе системи цеви и каналска мрежа, захвати, испусти, црпне станице и др. [82]

хидросистем (Видети под: хидрографски систем).

хидроцентрала (Видети под: хидроелектрана).

хијерархијска димензија урбаног система (вертикална димензија урбаног система) Показује функционалну међузависност центара у урбаном систему. Једноставно речено, она показује колико малих центара или чворишта мање нодалности функционално зависи од центра вишег степена значења у систему или њему гравитира. [35]

хиперурбанизација (1) Веће насељавање становника у градове у односу на понуду радних места, инфраструктуре, станова итд. [4]

(2) За убрзану урбанизацију у државама Трећег света и у државама тзв. „државног социјализма“ коришћен је појам хиперурбанизација. Хиперурбанизацијом је објашњаван несклад степена урбанизованости са степенима социјално-економског развоја појединих држава. [337]

хипсометријске карте Карте чији основни садржај чини рељеф, приказан *изохийсама* с бојењем по висинским степенима [184]

хомогена регија/ хомогени регион (униформна, структурна (структурална), формална регија) (1) Територијална целина састављена од структурних елемената који се међусобно

мање разликују од окружења. Хомогена регија није скуп механички повезаних делова, већ је она интегрисана целина функционално специфичних и комплементарних делова и процеса. То је целовит и заокружен геопростор испуњен хомогеним садржајем повезаним у функционалну целину. [337]

(2) Подручје које има сличну, то јест, исту производну или економско-социјалну структуру, па се на тај начин разликује од суседних подручја. Због нејасности и методолошке недоречености, хомогени региони у регионалном планирању су ретко употребљавани. Најчешће су издвајани региони са производном хомогеношћу (одређена активност доминира над другим и њој је прилагођена регионализација). [71]

хоризонтална димензија урбаног система (просторна димензија урбаног система) (1) Повезаност градова у простору у вези са њиховом основном функцијом. У тим системима градови имају улогу чворишта. (Видети под: нодалитет, нодална регија, централно насеље). [184]

(2) Она се може анализирати с обзиром на величину гравитационог подручја и с обзиром на тополошка обележја урбаног система. С обзиром на величину гравитационог подручја, урбани системи могу се поделити на локалне или дневне; регионалне; националне и светске урбане системе. С обзиром на тополошка обележја, ту се најпре мисли на просторни размештај центара, на густину и особине веза међу њима, као и на интензитет и остала обележја интеракције.

хоризонтална координација Она подразумева повезивање са суседним територијама у току планирања ради решавања заједничких функција и интереса, као и повезивање и партиципацију свих учесника у просторном развоју јавног и цивилног сектора и грађана. [111] (Видети и: вертикална координација).

хоролошка концепција Концепција која образлаже јединство географских наука полазећи од географски својственог просторног аспекта у изучавању односа и објеката на Земљиној површини. Хоролошка концепција је добила велику распрострањеност првих деценија XX века, углавном захваљујући радовима немачког географа Алфреда Хетнера (Alfred Hettner) (1859-1941). Заснива се на неокантовској класификацији наука (хоролошке, историјске и систематске науке). Основни недостатак хоролошке концепције је апсолутизација простора, одрицање од анализе друштвених закономерности и сл. [184]

хронично деловање Дуготрајно деловање. (Видети и: акутан). [281]

Human Development Index/HDI (Видети под: индекс хуманог (људског) развоја).

хумани капитал (људски капитал) (1) Обухвата сав људски потенцијал појединачних људи (здравље, мотивација, таленти, вештине итд.). [42] (Видети под: територијални капитал).

(2) Људски/хумани капитал, као елемент интелектуалног капитала, подразумева знања, искуства, способности, вештине, креативности и иновативности појединаца. Настаје када сви запослени са својим индивидуалним и колективним знањима, вештинама, ставовима, могућностима, емоцијама, искуствима и понашањима, својим способностима, остварују дела која доприносе стварању материјалне или нематеријалне вредности за организацију (профит, имиџ, боља организација рада и слично)... Запослени сами по себи нису хумани капитал организације. Они то постају тек када своја знања и способности усмере ка делању које је усклађено са стратегијом пословања организације. Како би се то постигло, неопходно је да запослени радник буде задовољан својим послом и мотивисан да пружи максимум од себе, да развије у потпуности свој интелектуални капацитет и употреби га за добробит организације. [5]

(3) Појам који се односи на производну вештину и укупно техничко знање радника. У економској теорији се одувек радна снага третира као важан чинилац производње, али је тек у новије време изједначена са капиталом. Теорија људског капитала тврди да су инвестиције у радну снагу могуће и да оне доносе повећану производњу, односно повећану вредност производње. [192]

Ц/С

CAD (енгл. Computer Aided Design)

Даје могућност графичког приказа простора на картама планског документа. CAD се састоји од графичких елемената уз које постоје текстуални елементи као напомене. Различити типови графичких елемената су диференцирани по слојевима. CAD систем може да се користи за преглед и за едитовање графичких података, али за комплексну анализу просторних података само ГИС нуди довољно опсежне функције. [32]

CADSES (енгл. Central, Adriatic, Danubian and South-Eastern European Space CADSES) Централноевропски, јадрански, подунавски и југоисточноевропски простор је транснационални простор из периода спровођења иницијатива INTERREG IIC и III В у чијем обухвату је била и Република Србија. [274]

CDMA вид телекомуникационе технологије (енгл. Code Division Multiple Access) Служи за пренос у проширеном спектру и заснован је на пакетном преносу. Омогућује да се поред фиксне телефоније, уводе и услуге интернета, преноса података IPTV и др.

цевовод Цевовод је функционално спојен низ цеви са припадајућом арматуром и опремом, које су повезане и постављене на прописан начин, који служи за транспорт течних и гасовитих

угљоводоника и дистрибуцију гасовитих угљоводоника: гасоводи, нафтоводи и продуктоводи. [126]

СЕМАТ (фр. La Conférence du Conseil de l'Europe des Ministres responsables de l'aménagement du territoire – СЕМАТ) Конференција европских министара надлежних за просторно/регионално планирање је тело Савета Европе основано 1968. године. [274]

целовитост (интегралност) У контексту подстицања регионалног развоја, ово начело подразумева спровођење регионалне политике на целој територији државе. [118]

центар (средиште) Насеље које има функционалне везе са околном територијом. (Видети под: административни центар). [184]

центар за прихват туриста и посетилаца (Видети под: туристичка инфраструктура).

центар за сакупљање отпада Место одређено одлуком јединице локалне самоуправе, на које грађани доносе отпад и кабасти отпад (намештај и бела техника, баштенски отпад, материјал погодан за рециклажу, укључујући и опасан отпад из домаћинства). [125]

центар суседства Тип друштвених и пословних центара града који има радијус до 500 m са максималном удаљеношћу од 7 минута пешачења. Задовољава краткорочне потребе становништва у роби и услугама. Лоцира се на раскрсницама сабирних улица. [304]

централизација Окупљање око средишта. Централизација обично иде са ауторитарним системима, отуђеним центрима моћи и одлучивања при чему

је степен делегирања, тј. преношења одлука на ниже нивое мали. Њени заговорници истичу да она јако повећава ефикасност одлучивања, али занемарују њене крупне слабости. Центриализација искључује грађане и велики број социјалних актера из процеса одлучивања о јавним стварима, демотивише их и ставља у пасивну позицију. Опште узев, централизација и превелика административна-управна концентрација не погодују равнотежном развоју. [72, 41]

централна пословна зона (CBD) (енгл. Central Business District) (сити)

(1) У савременим градовима, по правилу има полифункционални карактер и представља место високе концентрације запослености, високопрофитних организација и интензивног искоришћавања градског простора. Ту су концентрисане многобројне терцијарне и кварталне функције. Најважније делатности и послови су: трговина на мало и велико, административно-управни послови, финансијско пословање и др. Осим ових, у централној пословној зони нарочит значај имају функције институција културно-забавног (музеји, галерије, позоришта, опере, концертне куће и др.), просветног (факултети и друге школе), услужно-сервисног карактера (хотели, ресторани и сл.) и други сервиси. [304]

(2) Амерички израз за језгро града у коме су концентрисане комерцијалне делатности, те друштвене и јавне службе и одговарајући објекти, а око кога се формирала градска саобраћајна мрежа. У оквиру укупног градског подручја, централна пословна зона је саобраћајно најприступачнија и карактерише је интензивно коришћење земљишта у

комерцијалне сврхе. Ову зону, према томе, карактерише најгушћи начин коришћења изграђеног земљишта са највећим објектима и највећом ценом земљишта, односно грађевинских парцела. Простор пословне зоне је ограничен а у оквиру њега формиране су специјализоване четврти. Четврти се односе на груписани смештај јавних и административних објеката, концентрисану примарну и секундарну мрежу трговина на мало, као и трговина на велико, те комплексе професионалних и комерцијалних управних центара, саобраћајни градски чвор, сегмент забаве и светлости итд. [62]

централно место (централно насеље)

(1) Урбани центар или чвориште чија је примарна функција да обезбеди становништву околног подручја добра и услуге. Функције централног места су у суштини дистрибутивне и простиру се са дате локације (из централног места) ка корисницима који су просторно расути. [55] (Видети под: теорија централних насеља).

(2) Насеље чије се функције протежу на околну територију. [184]

централно насеље (Видети под: централно место).

центри заједница сеоских насеља

Они су изједначени са *селима сеоским центром* по величини или степену опремљености друштвеним садржајима. Та насеља, укључујући и секундарне центре општина/градова, су на вишем хијерархијском нивоу због већег значаја у мрежи насеља, будући да се у њиховом гравитационом подручју налази група примарних сеоских насеља. Друштвени садржаји у тим насељима су: основна

школа, здравствена станица, апотека, дом културе, пошта, продавнице, занатске радионице, аутобуска станица. Насеља могу имати и привредне функције, нпр. седиште пољопривредне организационе јединице, ветеринарска амбуланта, пијаца, чак и мањи индустријски погони. [336]

центризам Планирање и уређивање центра (јединице локалне самоуправе/региона/државе) и евентуално још неког центра и пункта на посматраној територији уместо организације и уређења простора посматране територије као целине. (Видети под: урбоцентризам). [235]

цивилни сектор У ужем смислу, цивилни сектор подразумева удружења грађана или организације цивилног друштва које су аутономне и независне од државе и тржишта, као и од приватне сфере а настају добровољним, солидарним окупљањем грађана ради задовољења сличних потреба, интересовања и амбиција. Међутим, по неким дефиницијама, у цивилни сектор се могу сврстати и активности појединаца (нпр. уметника), као и приватне иницијативе које немају профит као циљ, већ стреме остварењу друштвених циљева. [328] Код нас се у јавном мњењу овај сектор још увек назива „невладине организације“, док стручњаци и истраживачи користе савременију терминологију за организације овог типа називајући их „непрофитни сектор“, „трећи сектор“ или „цивилно друштво“. [159]

цивилно друштво Идеја цивилног друштва на Западу представља антипод тржишту, а у Источној и Централној Европи ова идеја се супротставља доминацији државе у свим друштве-

ним, односно животним сегментима. [45] „Цивилно друштво“ и „грађанско друштво“ представљају синониме, где први вуче порекло из англо-америчке терминологије (енгл. civil society), а други је наш традиционални домаћи превод класичног немачког појма (нем. burgerliche Gesellschaft). [223] Могу се разликовати три нивоа значења појма цивилног друштва: (1) у минималном значењу, грађанско друштво постоји тамо где постоје слободна удружења која нису под туторством државне власти; (2) у строжем значењу, грађанско друштво постоји тамо где друштво као целина може себе да структурира и координира своје активности кроз слободна удружења; и (3) као алтернатива или додатак другом значењу, о грађанском друштву можемо говорити тамо где би удружења у заједничком наступу значајно могла да одреде државну политику или да утичу на њен смер. [330]

циљ (1) Планска идеја о будућем развоју, временски одређена, која усмерава организацију и обезбеђење простора значајног за земљу у целини, регион, или другу просторну целину као и за одређени сектор или подсектор. [321]

(2) Циљ даје исказ о развоју, организацији и обезбеђењу простора значајног за земљу у целини, регион, или другу просторну целину као и за одређени сектор или подсектор и даје инструкције пратећим планским и одлучујућим процесима; где год је могуће циљеви нижег реда се комбинују у један циљ вишег реда. [274]

(3) Циљеви у просторном планирању представљају начин уобличавања ставова и рационализације схватања просто-

ра на нивоу заједничког интереса одређене друштвене заједнице која одлучује о плану. Циљ је одговор на ултимативно питање „зашто“, односно „ка чему тежимо у датом простору“; сфера рационалног (чињеничног) и субјективног (вредносног) сазнања и оријентације друштвене заједнице. [316] У поступку израде просторног плана дефинишу се општи и оперативни циљеви. Општи циљеви произилазе из општег (јавног) интереса. Оперативни циљеви произилазе из општих циљева и њима се дефинишу специфични резултати који треба да се остваре по областима. Поред овакве категоризације и поделе циљева, у просторним плановима се могу издвојити и: стратегијски (енгл. aims), оперативни (енгл. goals) и тактички (енгл. targets) циљеви; општи и посебни циљеви; директни и индиректни циљеви; непосредни и посредни циљеви. [70]

циљне групе социјалног становања
Друштвене групе које се уклапају у критеријуме социјалног становања у локалној средини и као такве су потенцијални корисници социјалног становања. [321]

цистерна за воду (Видети под: помоћни објекат).

CORINE база података о земљишном покривачу (CLC) (енгл. Coordination of Information on the Environment) Између 1985. и 1990. године, Европска комисија је имплементирала CORINE програм. Креиран је информациони систем о стању животне средине у Европи и развијене су и усаглашене на нивоу Европске уније номенклатура и методологије. CLC обезбеђује конзистентне локализоване географске информације о земљишном

покривачу европских земаља. [211] Референтни подаци за CLC постоје за следеће године: 1990, 2000, 2006 и 2012. CLC има широку примену за подршку разним политикама Европске уније у сфери заштите животне средине, као и пољопривреде, саобраћаја, просторног планирања, итд. [366]

Cost-benefit анализа (Видети под: анализа трошкова и користи).

црвена листа Списак угрожених дивљих врста распоређених по категоријама угрожености. [102]

црвене књиге (1) Научностручна студија угрожених дивљих врста према категоријама угрожености и факторима угрожавања. [102]

(2) Црвене књиге и црвене листе су документи о организмима који нестају, уколико се не приступи њиховој заштити и не успостави правилан систем управљања животном средином. Оне опомињу својим садржајем, али и визуелно, својом црвеном бојом, на опасност нестајања и угрожавања врста, станишта и биодиверзитета у целини. У црвеним књигама и црвеним листама све обрађене врсте се класификују према међународним стандардима, односно категоријама угрожености, и то на: ишчезле, крајње угрожене, угрожене и рањиве врсте, као и оне са мањом вероватноћом опасности. [309]

црпна станица (1) Пумпно постројење којим се флуид подиже са доње коте на горњу или на подручје вишег притиска. Црпне станице могу бити делови међумесног (даљинског) нафтовода, гасовода или цевовода за хемијске и друге производе и у саставу осталих грађевина уз међумесне водоводе.

(2) Функција црпне станице је да повећа енергију флуида који протиче кроз станицу. Повећање енергије флуида се огледа кроз пораст његовог притиска, кинетичке или положајне енергије. Црпна станица енергију добија из спољних извора, најчешће из електричне мреже. [83]

Ч

чвор (Видети под: чвориште).

чвориште (чвор, нод, нодус) Све циркулације људи, робе и информација теку преко појединих чворишта. У првим развојним фазама концепта нодалне регије, чворишта су поистовећивана са сеоским домаћинствима, фармама, засеоцима, сеоским и градским насељима, а везе са линијама комуникација (саобраћајницама) које повезују чворишта. Чворишта, односно насеља међусобно су повезана на основу нивоа развијености односно нодалитета, тако да чине функционални хијерархијски устројен систем. У пракси, наведена хијерархија значи да одређени број насеља нижег нодалитета гравитира чворишту или насељу вишег нодалитета. [71, 337] (Видети под: нодална регија).

чврсте минералне сировине У чврсте минералне сировине се убрајају металичне, неметаличне и енергетске сировине. Према степену геолошке истражености, могу се класификовати на: претпостављене, индициране и измерене. [119] (Видети под: минерални ресурси).

чврсти отпад Сваки неупотребљиви предмет или материјал који власник одложи, намерава да одложи или је принуђен да одложи у складу са једном

од категорија према утврђеној класификацији отпада. Може се поделити на: комунални, индустријски и пољопривредни чврсти отпад. [309]

честитост и савесност у планирању Ове две врлине заузимају достојно место у храму професионалног планирања. Ако планери поседују ове особине, могу избећи многе непријатности и што је још важније, могу направити бољи план и сачувати статус и углед међу колегама и у јавности. Честитишћу можемо превазићи привлачну могућност да своје приватне интересе укалкулишемо тако да јавни интерес доживи неславну судбину. Симетрично, добро ћемо се чувати да се властита несигурност, егоизам и склоност ка приватизацији општег добра не испоје приликом израде плана, чувајући тако друге (јавни интерес) од себе (можемо ово назвати и чојством). [69]

Чикашка школа урбане социологије (1) Ова школа је знатно утицала на развој бројних социолошких дисциплина, а нарочито на развој социологије града. Она је интензивно деловала и достигла процват између два светска рата. Разматрања представника ове школе: Роберта Парка, Ернста Барцеса, Родерика Мекензија, Луиса Вирта и др., и данас представљају плодно тле за проучавање урбаних феномена. [39]

(2) Чикашки урбани социолози су интерпретирали град као екосистем у коме живи више људских „врста” (економских и друштвених група) које се међусобно боре за своју „еколошку позицију”. [230]

(3) Иако је приоритет Чикашке школе урбане социологије био на утврђивању

законитости развоја унутрашње организације градских насеља, она се на индиректан начин бавила и истраживањем веза и односа градских насеља са својим регионалним окружењима. [337]

чишћење корита Врста заштитних радова у циљу спречавања дејства ерозије и бујица. [90] (Видети под: заштитни радови).

Ц

центрификација (гентрификација, урбана центрификација) (енгл. *gentrification*) (1) У социологији града, процес центрификације подразумева промену како физичких структура стамбеног фонда, тако и социјалног састава његових корисника, односно изградњу луксузних станова на локацијама, до тада, сиромашног становања, при чему се пређашње становништво измешта у корист виших социјалних група. [248] Многа истраживања указала су да су тиме нарушене локалне везе и онемогућене успешне животне стратегије сиромашног становништва. Дакле, државна интервенција је по локално становништво у овим случајевима била деструктивна исто колико и тржишне силе које би требало да контролише у домену стамбених програма. [48]

(2) Центрификација је процес у коме се старе јефтине зграде или читави делови града, најчешће радничка насеља, претварају у скупе зграде за добродостојеће припаднике средње класе, који се досељавају уместо оригиналног становништва, које себи не може да приушти повећање даждина и трошкова живота. Најчешће се центрифичују центри градова са тенденцијом померања сиромашног становништва ка периферији. У употреби је и реч *јайификација*, са сличним значењем као центрифика-

ција. Центрификација понекад може попримити и форме социјалног чишћења, када се нпр. становништво фавела расељава ради изградње пословних простора без понуђеног алтернативног смештаја. [252]

(3) Означава подизање економског стандарда поједине четврти, често путем планирано изазване урбане обнове после изведених мегапројеката поводом великих спортских и културних манифестација. Произилази из енглеске речи *gentry* виша класа, племство. [274]

Џини коефицијент (енгл. *Gini Index*) Мера неједнакости дистрибуције (најчешће потрошње и прихода) међу становништвом. Џини коефицијент се креће у распону од 0 до 1, где вредност 0 представља пуну једнакост, а 1 пуну неједнакост. [161]

Ш

шира зона санитарне заштите (Видети под: зона III санитарне заштите).

штампани промотивни материјал У штампани промотивни материјал спадају леци, брошуре, огласи и каталози. Дељење промотивног материјала омогућава брзо обавештавање грађана, без великог ангажовања њиховог времена. Може да се користи у различитим фазама плана или пројекта, али обично када су одређене активности већ договорене и када треба подстаћи учешће јавности. [369]

шума сопственика Јесте шума која се налази у својини сопственика – физичког, односно правног лица (привредног друштва, задруге, цркве и верске заједнице, удружења). Сопственик шуме је у обавези да примени мере газдовања шумом утврђене законом, да врши одговарајуће планиране шумско-узгојне радове којима ће се побољшати стање шуме, повећати прираст и принос, заштитити земљиште од ерозије и повећати општекорисне функције шуме. [260]

шума у државној својини Јесте шума којом газдују правна лица чији је оснивач држава. Шума у државној својини не може се давати у закуп. [127]

шуме и шумско земљиште (1) Под шумом се сматра земљиште обрасло шумским дрвећем, а под шумским

земљиштем подразумева се земљиште које се по својим природним особинама и економским условима може најбоље искоришћавати када се на њему гаји шума. Шуме и шумска земљишта су добра од општег интереса и као таква уживају посебну законску заштиту. Шуме према намени могу бити привредне (за производњу дрвета и других шумских производа), трајно и привремено заштитне шуме (шуме које штите земљиште од ветрова, ерозија, поплава и сл.), шуме са посебном наменом (природне реткости, посебан значај и др.). У циљу гајења и унапређивања шума, законом су прописане посебне забране вршења одређених радњи у вези са шумом (забрана крчења, чисте сече и др.) [137]

(2) Под шумом се подразумева површина земљишта већа од 5 ари обраста шумским дрвећем. Шумско земљиште јесте земљиште на коме се гаји шума, земљиште на коме је због његових природних особина рационалније гајити шуме, као и земљиште на коме се налазе објекти намењени газдовању шумама, дивљачи и остваривању општекорисних функција шума. [127]

шумска саобраћајница Саобраћајница која служи првенствено газдовању шумама, а води се као пословно средство корисника шума, сматра се шумском саобраћајницом. Шумске саобраћајнице могу да користе и друга предузећа, правна лица и грађани под условима утврђеним општим актом корисника шума. Забрањена је изградња шумских путева кроз делове шума у којима је при крају процес подмлађивања. Оптимална отвореност шума шумског подручја шумским путевима утврђује се општом основом, односно

посебном основном за шуме ван шумског подручја. [127]

шумска састојина Део шуме који се разликује од осталих делова шуме по врсти дрвећа, старости, стадијуму развоја, начину постанка, облику узгајања и начину управљања. [376]

шумски ресурси (1) Обухватају шумско земљиште и шуме у одређеном подручју. [137]

(2) Један од важних видова природних ресурса. Укључују резерве шума које постоје на територији земље, а такође крмне и ловне ресурсе, плодове дивљег растиња, гљиве, лековито биље и сл. [184]

шумско подручје Јесте природна еколошка, по правилу, просторна (географска) целина, у оквиру које се врши газдовање шумама и дели се на газдинске јединице. [266]

РЕФЕРЕНЦЕ

- [1] Avramov, D. (1996). *The Invisible Hand od Housing Market* (str. 71). Brussels: Feantsa. Цитирано у: Петовар, К. (2003) *Наши градови између државе и грађанина: Урбана социологија* (стр.179). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду; Архитектонски факултет Универзитета у Београду; Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- [2] Agencija za zaštitu životne sredine Crne Gore. *Ekološki pojmovnik*. Preuzeto 12. decembra 2017, sa <http://www.epa.org.me/index.php/korisno/ekoloski-pojmovnik>.
- [3] Agroekološki razvoj poljoprivredne proizvodnje. U: *Ekopedia.rs*. Preuzeto 27. oktobra 2017, sa <http://www.ekopedia.rs/?p=707>.
- [4] Адамовић, Ј. (2001). *Урбана економија*. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.
- [5] Alle, V. (2002). *The Future of Knowledge*, Boston: Butterworth-Heinemann. Citirano u: Стоилковић, М. (2012). Радно задовољство и радна мотивација запослених у државном сектору здравствене заштите Србије. *Pravno-Ekonomski Pogledi*, 2. Преузето 5. маја 2017, са http://www.peregledi.org/Arhiva/2012_02/05%20Dr%20Miloje%20Stoiljkovic%20-%20RADNO%20ZADOVOLJSTVO%20%20RADNA%20MOTIVACIJA%20ZAPOSLENIH%20U%20DRZAVNOM%20SEKTORU%20ZDRAVSTVENE%20ZASTITE%20SRBIJE.pdf.
- [6] Alterman, R. (1983a). Implementation Analysis in Urban and Regional Planning – Toward a Research Agenda. In: Healey, P., McDougall, G., & Thomas, M.J. (eds.) *Planning Theory. Prospects for the 1980-s*. Urban and Regional Planning Series, Volume 29, Oxford: Pergamon Press. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004) *Увод у теорију планирања* (стр. 85). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [7] Alterman, R. (1983b). Implementation Analysis in Urban and Regional Planning – Toward a Research Agenda. In: Healey, P., McDougall, G. & Thomas, M.J. (eds.) *Planning Theory: Prospects for the 1980s* (pp.225-245). Urban and Regional Planning Series, Volume 29, Oxford: Pergamon Press. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004). *Увод у теорију планирања* (стр. 87). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [8] Ambientalne turističke vrednosti. U: *Turizam i putovanja*. Preuzeto 25. oktobra 2016, sa <http://www.turizamiputovanja.com/ambientalne-turisticke-vrednosti/>.
- [9] Antić, M. (2009). *Sociologija rada i profesionalna etika. Priručnik za studente (Zbirka predavanja)*. Preuzeto 25. decembra 2016, sa bib.irb.hr/datoteka/438748.SKRIPTA.doc.
- [10] Бајић, Т. (2017). *Критеријуми у урбанистичком планирању и пројектовању социјалног становања у Србији*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Архитектонски факултет.
- [11] Bajić, T., Petrić, J., & Nikolić, T. (2016). Fuel poverty and perception on housing and environmental quality in Belgrade's informal settlement Kaluđerica. *Spatium*, 35, 1-9.
- [12] Belić, S., Belić, A., & Savić, R. (2005). Отпадна вода са фарми – еколошки проблем или ђубриво. *Letopis naučnih radova, Godina 29, 1*, 169-177.
- [13] Belkić, V., & Hrnjaz, M. (2010). *Lokalni ekonomski razvoj - evropski putokaz ka modernoj lokalnoj samoupravi!* Beograd: Gradanska mreža. Preuzeto 8. novembra 2016, sa <http://archive.centrir.org/downloads/documents/mart2011/PrelomPUTOKAZ-Tekst.pdf>.

- [14] Biogas. U: *Efikasnost*. Preuzeto 24. februara 2017, sa <http://efikasnost.rs/obnovljivi-izvori-energije/biomasa/biogas/>.
- [15] Blindenbacher, R., & Koller, A. (eds.) (2003). *Federalism in a Changing World. Learning from Each Other, Scientific Background. Proceedings and Plenary Speeches of the International Conference on Federalism 2002*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen's University Press. Citirano u: Vujošević, M., Zeković, S., & Maričić, T. (2012). *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji* (str.31). Posebna izdanja 69. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [16] Богданов, А., Манић, Б., & Петрић, Ј. (2007). Приступ проучавању метода анализе и обнове урбаног ткива посматрањем града као вишеструке фракталне структуре. *Архитектура и урбанизам*, 20-21, 51-60.
- [17] Bogdanov, N. (2007). *Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija*. Beograd: UNDP.
- [18] Bogdanović, M., & Šestović, L. (2002). *Ekonomija od A do Z*. Beograd: Beogradska otvorena škola, Dosije.
- [19] Bolton, P., & Sluyk, R. (2007). *Vodič za strateško planiranje za gradove i opštine*. Preuzeto 21. oktobra 2016, sa <http://www.projektnicentar.lazarevac.rs/pdf/Vodic%20za%20stratesko%20planiranje.pdf>.
- [20] Bouzarovski, S., Hasse, A., Hall, R., Steinführer, A., Kabisch, A. & Ogden, E.P. (2010). Household structure, migration trends and residential preferences in inner city León, Spain: Unpacking the demographics of reurbanization. *Urban Geography*, 21 (2), pp. 211-235. Цитирано у: Тодорић, Ј. (2013) *Анализа стамбених преференција у контексту реурбанизације Београда* (стр. 32). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српска академија наука и уметности.
- [21] Brint, S. (2001). Gemeinschaft Revisited: A Critique and Reconstruction of the Community Concept. *Sociological Theory*. 19:1, 1-23. Citirano u: Petrović, M. (2008). Istraživanje socijalnih aspekata urbanog susedstva: Percepcija stručnjaka na Novom Beogradu. *Sociologija*, Vol. L, 1, 57.
- [22] Buzar, S., Ogden, P.E., Hall, R., Haase, A., Kabisch, S. & Steinführer, A. (2007). Splintering urban populations: Emergent landscapes and reurbanization in four European cities. *Urban Studies*, 44(4), 651-677. Цитирано у: Тодорић, Ј. (2013). *Анализа стамбених преференција у контексту реурбанизације Београда* (стр. 32). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српска академија наука и уметности.
- [23] Van den Hoek, J. (2009) The Mixed Use Index (MXI) as Planning Tool for (New) Towns in the 21st Century. Citirano u: Carević, M. (2017) *Mešovite namene – ključni parametar planiranja savremenih gradova*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu, str. 2.
- [24] Vaništa Lazarević, E. (2003). *Obnova gradova u novom milenijumu*. Beograd: Classic map studio.
- [25] *Veliki Rečnik Manje poznatih reči i izraza*. Preuzeto 23. marta 2017, sa <http://velikirecnik.com/2016/01/04/legitimitet/>.
- [26] Veljković, A.S. (1980). Lokacioni faktori – odnosi i veze između lokacionih zahteva industrije i lokacionih uslova sredine. *Geographica Slovenica*, 10, 289-299. Preuzeto 14. marta 2017, sa http://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/gs_clanki/GS_1001_289-298.pdf.
- [27] Veljković, S. (2015). *Services marketing*. Preuzeto 10. decembra 2017, sa www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/.../Pojam-i-karakteristike-usluga-II-deo.pdf.
- [28] Vidanović, I. (2006). *Rečnik socijalnog rada*. Beograd: Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije; Društvo socijalnih radnika Srbije; Asocijacija centra za socijalni rad Srbije; Unija Studenata socijalnog rada.
- [29] *Vodič za vrednosti Partnerstva za otvorenu upravu*. Преузето 30. октобра 2017, са http://www.mduls.gov.rs/doc/poziv-organizacijama-civilnog-drustva/Vodic_za_vrednosti_OGP.pdf.

- [30] Vodni pojmovnik. U: *Voda za sve-Water for all*. Preuzeto 12. decembra 2017, sa <http://www.vodazasve.net/recnik.htm>.
- [31] *Vodovodi*. Preuzeto 20. novembra 2017, sa www2.masfak.ni.ac.rs/uploads/articles/www2_1.1_vodovodi_uvod_literatura.pdf.
- [32] Voerkelius, U., Glavina, J., Specht-Mohl, C., Schilcher, M., Cvetković, B., Danilović, K., & Petrović, D. (2008). *GIS Priručnik za lokalne samouprave u Srbiji*. Beograd: Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) GmbH, Stalna konferencija gradova i opština (SKGO).
- [33] Vresk, M. (2002). *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
- [34] Vresk, M. (1990). Grad u regionalnom i urbanom planiranju. Zagreb: Školska knjiga. Цитирано у: Ђорђевић, Ј., Тошић, Б. (2013). *Регионално планирање и развој* (стр. 40). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- [35] Vresk, M. (1986). *Osnove urbane geografije* (Треће прерађено и проширено издање). Zagreb: „Školska knjiga“.
- [36] Вујанић, М., Гортан-Премк, Д., Дешић, М., Драгићевић, Р., Николић, М., Ного, Љ., ... Фекете, Е. (2007). *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- [37] Вујић, А. (2017). Obrada podataka dobijenih brojanjem saobraćaja na raskrsnici. U: *Zbornik radova. 10. Naučno – stručna konferencija studenti u susret nauci 27 – 30. novembar, 2017* (str. 16-29). Banja Luka, Republika Srpska: Univerzitet u Banjoj Luci. Preuzeto 12. decembra 2017, sa <http://stes.unibl.org/wp-content/uploads/2017/11/zbornik-knji%C5%BEEni-blok.pdf>.
- [38] Вујковић, Лј. (2003). *Пејзажна архитектура: планирање и пројектовање* (2. изд). Beograd: Šumarski fakultet.
- [39] Вујовић, С. (1988). *Sociologija grada: sociološka hrestomatija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [40] Вујошевић, М., Зековић, С., & Мариčić, Т. (2014). *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji. Knjiga 2, Regionalno planiranje i upravljanje u Srbiji i novi institucionalni dizajn*. Posebna izdanja 75. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [41] Вујошевић, М., Зековић, С., & Мариčić, Т. (2012). *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji. Knjiga 1, Opšti aspekti regionalnog pitanja i novi evropski regionalizam*. Posebna izdanja 69., Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [42] Вујошевић, М., Зековић, С., & Мариčić, Т. (2010). *Postsocijalistička tranzicija u Srbiji i teritorijalni kapital Srbije: stanje, neki budući izgledi i predvidljivi scenariji*. Posebna izdanja 62. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [43] Вујошевић, М. (2004). *Racionalnost, legitimitet i implementacija planskih odluka: novije teorijske interpretacije i pouke za planiranje u tranziciji*. Posebna izdanja 43. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [44] Вукелић, Ј. (2009). Neposredno učešće građana u donošenju odluka na lokalnom nivou vlasti u Srbiji. *Sociologija, Vol. LI, 3*, 291-312.
- [45] Вуковић, А. С. (2015). Цивилно друштво и женске невладине организације у Србији. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, XLV (2)*, 335-358.
- [46] Вуксановић-Мацура, З., Дробњаковић, М., Тодорић, Ј., & Спалевић, А. (2017). *Бранислав Којић - простор у селу, село у простору*. Beograd: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Галерија науке и технике САНУ.
- [47] Географски речник. У: *Географија*. Преузето, 19. фебруара 2017, са <http://www.geografija.in.rs/geografski-recnik>.

- [48] Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right*. Oxford: Polity Press. Citirano u: Petrović, M. (2000). *Gradovi u tranziciji: iskustva razvijenih zemalja u poslednjim decenijama 20. veka, Sociologija, vol. XLII, 3, 433.*
- [49] Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet. Цитирано у: Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације* (стр. 80). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [50] Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanovic, N., & Meijers, E. (2007). *Smart cities-Ranking of European medium-sized cities*. Vienna University of Technology, 2007. Citirano u: Petrović, M., Bojković, N., & Parezanović, T. (2015). *Izazovi standardizacije informaciono-komunikacionih tehnologija u okviru koncepta pametnih gradova. XXXIII Simpozijum o novim tehnologijama u poštanskom i telekomunikacionom saobraćaju* (str.78)– PosTel 2015. Preuzeto 11. novembra 2017, sa <http://postel.sf.bg.ac.rs/simpozijumi/POSTEL2015/RADOVI%20PDF/Menadzment%20processa%20u%20postanskom%20i%20telekomunikacionom%20saobraćaju/9.%20Petrovic-Bojkovic-Parezanovic.pdf>.
- [51] Gligorijević, Ž. (2016). *Odnos strategija urbanog razvoja i planskih politika Beograda 1995 – 2015*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- [52] Glossary. In: *Planning portal*. Preuzeto 24. februara 2017, sa https://www.planningportal.co.uk/directory_record/138/buffer_zone.
- [53] Glossary of strategic planning terms. In: *Office of Justice Programs-Office for Victims of Crime-Training and Technical Assistance Center*. Preuzeto 24. februara 2017, sa <http://www.navaa.org/sp/toolkit/SP%20glossary.pdf>.
- [54] Голубовић, Н., & Голубовић, С. (2013). *Оправданост употребе израза „друштвени капитал“*. *Зборник Матице српске за друштвене науке, 145, 4, 595-608.*
- [55] Goodall, B. (1987). *Dictionary of human geography*. London: Penguin Group.
- [56] Гостовић, М. (1989). *Уређење сеоске територије*. Београд: Научна књига. Цитирано у: Стаменковић, С., Бачевић, М. (1992). *Географија насеља* (стр. 85). Београд: Географски факултет ПМФ.
- [57] Група 484 (2010). *Odliv mozгова iz Srbije - problemi i moguća rešenja*. Preuzeto 12. decembra 2017, sa <https://www.scribd.com/document/273034059/Odliv-mozgova>.
- [58] Грчић, М., & Слука, Н. (2013). *Урбоцентрични модел глобалне цивилизације*. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београду, 61, 1-30.*
- [59] Дабовић, Т. (2011). *Мogućност унапређења интегралног приступа у теорији просторног планирања*. Докtorsка дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [60] Далмација, В. (2014). *Sistemi za prečišćavanje otpadnih voda*. Power point prezentacija na Water Workshop 2014, Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet. Preuzeto 18. oktobra 2017, sa <http://readgur.com/doc/123783/sistemi-za-pre%C4%8Di%C5%A1%C4%87avanje-otpadnih-voda--dr-bo%C5%BEo-dalmacija>.
- [61] Deoba parcela (parcelacija i preparcelacija). U: Geometar-projekt. Preuzeto 12. decembra 2017, sa <http://www.geometarprojekt.co.rs/Po%C4%8Detna+stranica/Usluge/Ome%C4%91avanje/Deoba+parcela>.
- [62] Derić, B. (2006). *Regionalno planiranje*. Tekst u elektronskom obliku nalazi se u Posebnoj biblioteci dr Branislava Derića na Geografskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.
- [63] Доксијадис, К. (1970). *Екуменополис, Насеље будућности*. Београд: Савез студената Архитектонског факултета. Цитирано у: Адамовић, Ј. (2001). *Урбана економија* (стр. 43). Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.

- [64] Drobnjak, J. (2015). *Javni sektor je temelj društva i generator njegovog razvoja*. Preuzeto 16. januara 2017, sa <https://www.makroekonomija.org/0-raniji-autori-i-citati/z-jovo-drobnjak/javni-sektor-je-temelj-drustva-i-generator-njegovog-razvoja/>.
- [65] Дробњаковић М. (2016). *Развојни нуклеуси руралног простора Централне Србије*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [66] Dukić, D. (1984). *Hidrologija kopna*. Beograd: Naučna knjiga.
- [67] Đorđević, V. *Metodologija istraživanja „Registar prostornih jedinica - RPJ“*. Preuzeto 10. oktobra 2017, sa <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Opsti%20podaci%20u%20Republici%20Srbiji/Latinica/za%20sajt%20latinica/metodolo%C5%A1ki%20materijal/Metodologija%20istra%C5%BEivanja%20%20RPJ.doc>.
- [68] Ђорђевић, Д., & Дабовић, Т. (2009). *Основе просторног планирања*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- [69] Ђорђевић, Д. (2004). *Увод у теорију планирања*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [70] Ђорђевић, Д. (1995). *Методе одређивања намене површина у просторним плановима*. Посебна издања, књига 5. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [71] Ђорђевић, Ј., & Тошић, Б. (2013). *Регионално планирање и развој*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
- [72] Đorđević, S. *Decentralizacija i regionalizacija Srbije*. Preuzeto 1. novembra 2016, sa https://www.google.rs/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwjW3_ggojQAggojQAhVqCsAKHbnjAFQQF&url=http%3A%2F%2Fdecentralizacija.org.rs%2Fnew_file_download.php%3Fshow%3Dvesti%26int_asset_id%3D90%26int_lang_id%3D33&usg=AFQjCNH89I5jxfUm75iaOQrf3VKQ-NIHxw&cad=rja.
- [73] Đukanović, M. (2001). *Ekorečnik. Pojmovnik o životnoj sredini*. Beograd: Velarta.
- [74] Ђурђевић, Б. (2001). *Основне технике у демографији*. Београд: Друштво демографа Југославије.
- [75] Đurić, V. (ured.) (1969). Enciklopedijski leksikon – Mozaik znanja – Geografija, 18. Beograd: Interpres. Цитирано у: Стаменковић, С., & Бачевић, М. (1992) *Географија насеља* (стр. 18). Београд: Географски факултет ПМФ.
- [76] Ekološki otisak. U: *WWF - World Wide Fund for Nature - Svetska organizacija za prirodu- Serbia*. Preuzeto 2. decembra 2016, sa http://www.wwf.rs/o_nama2/izvestaj_o_zivoj_planeti_2014/ekoloski_otisak/.
- [77] *Ekološki pojmovnik - termini koji se zvanično koriste u legislativi i praksi a koji se odnose na ekologiju u širem smislu*. Preuzeto 16. decembra 2017, sa <http://www.ekoakcija.org/files/Termini-u-ekologiji-frequently-used-terms-in-ecology.pdf>.
- [78] *Ekološki rečnik*. Preuzeto 16. decembra 2017, sa <http://ekovrba.com/images/mypdf/ekoloskirecnik.pdf>.
- [79] ESPON (2005). ESPON Project 2.3.2.: Governance of Territorial and Urban Policies from EU to Local Level-Second Interim Report. Citirano u: Maksić, M. (2012). *Mogući pravci redefiniranja institucionalnog okvira procesa formuliranja prostornih politika u Srbiji u skladu s evropskim iskustvima. Sociologija i prostor, Vol. 50, 192(1), 27-43*.
- [80] European Topic Centre on Terrestrial Environment (ETC/TE) (2013). *Urban Morphological Zones Definition, Methodological Approach and Results (2013)*. Preuzeto 20. septembra 2014, sa <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/urban-morphological-zones-1990-umz90-f1v0/umz-methodology/umz-methodology>. Citirano u: Petrić, J., & Nikolić, T. (2014). *Razvoј*

- urbane matrice Beograda: Kompaktnost, nekontrolisano širenje i „fleksibilnost“. U: Petrić, J., Vujošević, M., Hadžić, M., & Bajat, B. (ured.) *Obnova strateškog prostornog mišljenja, istraživanja i upravljanja u Srbiji – knjiga 2* (str.184). Posebna izdanja br. 74. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [81] Evropski revizorski sud (2014). *Pretpristupna pomoć EU-a Republici Srbiji – Tematsko izvješće*. Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije.
- [82] Žegarac, Z. (1995). *Infrastruktura za prostorne planere i urbaniste*. Beograd: Centar za planiranje urbanog razvoja CEP.
- [83] Žegarac, Z. (1992). *Infrastrukturni sistemi*. Beograd: Građevinska knjiga.
- [84] Живановић, З. (2015). *Градови средње величине: развојни центри на подручју централне Србије*. Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- [85] Живановић, З., Тошић, Б., & Ђорђевић, Ј. (2010). Типови региона у Србији и њихова територијална неусклађеност. *Гласник Српског географског друштва, Свеска ХС –2*, 151-161.
- [86] Žižić, M., Lovrić, M., & Pavličić, D. (2001). *Metodi statističke analize* (11. izd.). Beograd: Ekonomski fakultet Beograd.
- [87] *Закон о бањама* („Службени гласник РС“, бр. 80/92).
- [88] *Закон о ваздушном саобраћају* („Службени гласник РС“, бр. 73/2010, 57/2011, 93/2012 и 45/2015).
- [89] *Закон о ванредним ситуацијама* („Сл. гласник РС“, бр. 111/2009, 92/2011 и 93/2012).
- [90] *Закон о водама* („Службени гласник РС“, бр. 30/10, 93/12 и 101/2016).
- [91] *Закон о државној управи* („Службени гласник РС“, бр. 79/2005, 101/2007, 95/2010 и 99/2014).
- [92] *Закон о државном премеру и катастру* („Службени гласник РС“, бр.72/2009, 18/2010, 65/2013, 15/2015 - Одлука УС РС и 96/2015).
- [93] *Закон о експропријацији* („Службени гласник РС“, бр. 53/95, „Службени лист СРЈ“, бр. 16/2001 - одлука СУС и „Службени гласник РС“, бр. 20/2009 и 55/2013 - одлука УС).
- [94] *Закон о електронским комуникацијама* („Сл. гласник РС“, бр. 44/2010, 60/2013 - одлука УС и 62/2014).
- [95] *Закон о енергетици* („Службени гласник РС“, бр.145/2014).
- [96] *Закон о ефикасном коришћењу енергије* („Службени гласник РС“, бр. 25/2013).
- [97] *Закон о железници* („Службени гласник РС“, бр. 45/2013, 91/2015).
- [98] *Закон о заштити ваздуха* („Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 10/2013).
- [99] *Закон о заштити животне средине* („Службени гласник РС“, бр. 135/2004, 36/2009, 36/2009 - др. закон, 72/2009 - др. закон, 43/2011 - одлука УС и 14/2016).
- [100] *Закон о заштити земљишта* („Службени гласник РС“, бр. 112/2015).
- [101] *Закон о заштити од јонизујућих зрачења и нуклеарној сигурности* („Службени гласник РС“, бр. 36/2009 и 93/2012).
- [102] *Закон о заштити природе* („Службени гласник РС“, бр.36/2009, 88/2010, 91/2010 и 14/2016).
- [103] *Закон о здравственој заштити* („Службени гласник РС“, бр. 107/2005, 72/2009 - др. закон, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012, 45/2013 - др. закон, 93/2014, 96/2015 и 106/2015).
- [104] *Закон о јавним предузећима* („Службени гласник РС“, бр. 15/2016).
- [105] *Закон о јавним путевима* („Службени гласник РС“, бр. 101/05, 123/07, 101/11, 93/12, 104/13).
- [106] *Закон о јавним скијалиштима* („Службени гласник РС“, бр. 46/2006).

- [107] *Закон о јавно-приватном партнерству и концесијама* („Службени гласник РС“, бр. 88/2011, 15/2016 и 104/2016).
- [108] *Закон о комуналним делатностима* („Службени гласник РС“, бр. 88/2011 и 104/2016).
- [109] *Закон о културним добрима* („Службени гласник РС“, бр. 71/94, 52/2011 – др. закони и 99/2011 – др. закон).
- [110] *Закон о локалној самоуправи* („Сл. гласник РС“, бр. 129/2007 и 83/2014 - др. закон и 101/2016).
- [111] *Закон о планирању и изградњи* („Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 81/2009, 64/2010 - Одлука УСРС, 24/2011, 121/2012, 42/2013 - Одлука УСРС, 50/2013 - Одлука УСРС, 98/2013 - Одлука УСРС, 132/2014 и 145/2014).
- [112] *Закон о пловидби и лукама на унутрашњим водама* („Службени гласник РС“, бр. 73/10, 121/12, 18/15, 92/16 и 104/16).
- [113] *Закон о пољопривреди и руралном развоју* („Службени гласник РС“, бр. 41/2009 и 101/2016).
- [114] *Закон о пољопривредном земљишту* („Службени гласник РС“, бр. 62/2006, 65/2008-др. закон, 41/2009, 112/2015 и 80/2017).
- [115] *Закон о потврђивању Европске конвенције о пределу* („Службени гласник РС – међународни уговори“ бр. 4/2011).
- [116] *Закон о претварању права коришћења у право својине на грађевинском земљишту уз накнаду* („Службени гласник РС“, бр. 64/2015).
- [117] *Закон о расправљању имовинских односа насталих самовласним заузећем земљишта у друштвеној својини* („Службени гласник РС“, бр. 20/77, 52/87, 11/90 и 50/92).
- [118] *Закон о регионалном развоју* („Службени гласник РС“, бр. 51/2009, 30/2010 и 89/2015).
- [119] *Закон о рударству и геолошким истраживањима* („Службени гласник РС“, бр. 101/2015).
- [120] *Закон о сахрањивању и гробљима* („Сл. гласник РС“, бр. 20/77, 24/85 и 6/89 и „Сл. гласник РС“, бр. 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - др. закон, 120/2012 - одлука УС и 84/2013 - одлука УС).
- [121] *Закон о социјалном становању* („Сл. гласник РС“, бр. 72/2009).
- [122] *Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину* („Службени гласник РС“, бр. 135/2004 и 88/2010).
- [123] *Закон о територијалној организацији Републике Србије* („Службени гласник РС“, бр. 129/2007 и 18/2016).
- [124] *Закон о туризму* („Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010, 99/2011 - др. закон, 93/2012 и 84/2015).
- [125] *Закон о управљању отпадом* („Службени гласник РС“, бр. 36/2009, 88/2010 и 14/2016).
- [126] *Закон о цевоводном транспорту гасовитих и течних угљоводоника и дистрибуцији гасовитих угљоводоника* („Службени гласник РС“, бр. 104/2009).
- [127] *Закон о шумама* („Службени гласник РС“, бр. 30/2010, 93/2012, 89/2015).
- [128] Zuković, S., & Milutinović, J. (2014). Podrška socijalno marginalizovanim grupama kroz pedagoško-savetodavni rad: Primer romske populacije. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*. Vol. 13, 4, 415-431.
- [129] Ilić, M. (2006) Poslovni inkubatori i klasteri kao model razvoja malih i srednjih preduzeća u industriji. *Industrija*, 4/2006, 63-98.
- [130] Информације о програму. У: *Interreg-IPA CBC Mađarska-Srbija*. Preuzeto 22. februara 2017, sa <http://www.interreg-ipa-husrb.com/srb/programme/informacije-o-programu/>

- [131] Istraživanje „Anketa o radnoj snazi“. U: *Republika Srbija, Republički zavod za statistiku*. Preuzeto 28. novembra 2017, sa <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Zaposlenost%20i%20zarade/SMET/SMET019050C.pdf>.
- [132] Истраживање о отпадним водама из насеља. U: *Republika Srbija, Republički zavod za statistiku*. Preuzeto 14. decembra 2018, sa <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Zivotna%20sredina/SMET8/SMET011030C.pdf>
- [133] Javne rasprave u Republici Srbiji – analiza pravnog okvira i prakse. U: *Transparentnost Srbija-Transparency Serbia*. Preuzeto 11. januara 2017, sa http://www.transparentnost.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=287%3Ajavne-rasprave-u-republici-srbiji-analiza-pravnog-okvira-i-prakse&catid=14%3Avesti&lang=sr.
- [134] Javno preduzeće Putevi Srbije (2012). *Priručnik za projektovanje puteva u Republici Srbiji*. Beograd: Javno preduzeće Putevi Srbije. Preuzeto 10. septembra 2017, sa [http://www.putevi-srbije.rs/images/pdf/harmonizacija/prirucnik_za_projektovanje_puteva/SRDM8-2-kolovozne-konstrukcije\(120430-srb-konacna\).pdf](http://www.putevi-srbije.rs/images/pdf/harmonizacija/prirucnik_za_projektovanje_puteva/SRDM8-2-kolovozne-konstrukcije(120430-srb-konacna).pdf).
- [135] Jagić, S., & Vučetić, M. (2012). Globalizacijski procesi i kultura. *Acta Iadertina*, 9(2012), 15-24.
- [136] Jakšić, M. (2014). *Država blagostanja i mehanizmi saglašavanja i arbitriranja*. Preuzeto 8. marta 2017, sa <http://sindikalizam.org/wp-content/uploads/2014/09/Jaksic-Momir.-Drzava-blagostanja-i-mehanizmi....pdf>.
- [137] Јанић, М. (1998). *Појмовник: становање, грађење, планирање*. Београд : Неимар.
- [138] Јанић, М. (1986). Урбана економија. Скрипта за Географски факултет. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду. Цитирано у: Адамовић, Ј. (2001) *Урбана економија* (стр. 73). Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.
- [139] Jacobs, M. (1993). *Sense and Sustainability - Land Use Planning and Environmentally Sustainable Development*. London: Council for the Protection of Rural England.
- [140] Jessop, B. (2000). Globalisation, entrepreneurial cities and the social economy. In: Hamel, P. Lustiger-Thaler, H. & Mayer, M. (eds.). *Urban Movements in a Globalising World*(pp. 81-101). London: Routledge. Citirano u: Pajvančić-Cizelj, A. (2015). *Koncept globalnog grada kao pristup razumevanju savremenih obrazaca urbanizacije i globalizacije* (str.184). Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju.
- [141] Jovanović, B., Parović, M. (2009). *Stanje i razvoj malih hidroelektrana u Srbiji*. Preuzeto 20. marta 2017, sa <http://www.altenergija.org/sites/default/files/Stanje%20i%20razvoj%20MHE%20u%20Srbiji.pdf>.
- [142] Jovanović, M. (2005). *Međuzavisnost koncepta urbanog razvoja i saobraćajne strategije velikog grada*. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [143] Jogun, T. (2015). Teorijska osnova modela prostorne difuzije. *Geografski horizont*, 61/1, 31-42.
- [144] Јокић, Ј. (2002). Аспекти аутентичности. Београд: *Гласник ДКС, Бр. 26 (2002)*, 11-16. Цитирано у: *Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020 (2009)*. Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање.
- [145] Јокић, В., & Петовар, К. (2009). Социјална искљученост и образовање. *Архитектура и урбанизам*, 27, 46-56.
- [146] Josimović, B. (2017). *Prostorni aspekti uticaja vetroelektrana na životnu sredinu*. Posebna izdanja 80. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [147] Josimović, B., & Petrić, J. (2016). Teritorijalni metabolizam i primena višekriterijumske evaluacije u planiranju održivog upravljanja poljoprivrednim otpadom. U: Pucar, M., & Nenковић-Riznić, M. (ured.) *Prostorni, ekološki, energetski i društveni aspekti razvoja naselja i klimatske promene* (str. 47-64). Posebna izdanja 78. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

- [148] Јосимовић, Б., Илић, М., & Филиповић, Д. (2009). *Планирање управљања комуналним отпадом*. Посебна издања 59. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- [149] Јосифидис, К., & Супић, Н. (2010). Држава благостања – конвергенција: одоздо versus одозго. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 130, 21-42.
- [150] Југовић, А. (2007). Izvan granica društva: marginalizacija, socijalna isključenost i marginalne grupe. *Socijalna misao*, 14 (1), 31-66. Citirano u: Zuković, S., & Milutinović, J. (2014). Podrška socijalno marginalizovanim grupama kroz pedagoško-savetodavni rad: Primer romske populacije. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*. Vol. 13, 4, 416.
- [151] Jungerman, H., & Thüring, M. (1987). The use of mental models for generating scenarios. In: Wright, R. & Ayton, P (eds.) *Subjective Probability*. Chichester: Wiley&Sons Ltd. Citirano u: Vujošević, M., Zeković, S., & Maričić, T. (2010). *Postsocijalistička tranzicija u Srbiji i teritorijalni kapital Srbije: stanje, neki budući izgledi i predvidljivi scenariji* (str. 101). Posebna izdanja 62. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- [152] Канцеларија за европске интеграције (2011). *ИПА речник појмова*. Преузето 12. децембра 2016, са www.evropa.gov.rs/Evropa/ShowDocument.aspx?Type=Home&Id=520.
- [153] Kesar, O. (2011). Sportski turizam. Internet skripta. Zagreb: Ekonomski Fakultet Sveučilište u Zagrebu. Citirano u: Anastasovski, I. (2014). Sportsko-rekreativni turizam. U: *Savremeni sport.com*. Преузето 11. децембра 2017, са <http://savremenisport.com/teorija-sporta/osnove-sporta/1/46/sportsko-rekreativni-turizam>.
- [154] Клајн, И., & Шипка, М. (2006) *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- [155] Klub mladih arhitekata – Београд (1972). *Le Corbusier Atinska povelja*. Београд: Klub mladih arhitekata.
- [156] Koјović, М. (1972). Stanovanje u urbanističkom planiranju. U: Јарић, М. (ured.) (1972). *Stan i stanovanje*. Posebno izdanje - časopis Izgradnja (str. 12-15). Београд: Časopis „Izgradnja“, Savez građevinskih inženjera i tehničara SR Srbije.
- [157] Којић, Б. (1973). Сеоска архитектура и руризам. Београд: Грађевинска књига. Цитирано у: Стаменковић, С., & Бачевић, М. (1992). *Географија насеља* (стр. 85). Београд: Географски факултет ПМФ.
- [158] Којић, Б. (1950). Изградња задружног села. *Техника*, V(3-4), 11-18. Цитирано у: Вуксановић-Мацура, З., Дробњаковић, М., Тодорић, Ј., & Спалевић, А. (2017). *Бранислав Којић – простор у селу, село у простору* (стр.9). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Галерија науке и технике САНУ.
- [159] Колин, М. (2005). Непрофитне организације нови социјални партнери. Београд: Аргумент. Цитирано у: Вуковић, А. С. (2015). Цивилно друштво и женске невладине организације у Србији. *Зборник радова Филозофског факултета*, XLV (2)/2015, 339.
- [160] Kostić-Pulek, A. *Predmet: hemija i prerada nafte i gasa* (za studente VI semestra). Преузето 10. новембра 2017, са <http://www.rgf.bg.ac.rs/predmet/RO/V%20semestar/Hemija%20i%20prerada%20nafte%20i%20gasa/Predavanja/08VIII%20Prerada%20nafte%20i%20gasa.pdf>.
- [161] Kronja, J., Avlijaš, S., Matejić, V., Todić, D., Kovačević, A., & Branković, J. (2011). *Vodič kroz strategiju Evropa 2020*. Београд: Европски покрет у Србији. Преузето 15. новембра 2016, са URL: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/EU-2020.pdf>.
- [162] Kujath, H.J. (1988). Reurbanisierung? Zur Organisation von Wohnen und Leben an Ende des städtischen Wachstums. *Leviathan*, 16, 23-43. Цитирано у: Тодорић, Ј. (2013). *Анализа стамбених преференција у контексту реурбанизације Београда* (стр. 32). Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ Српска академија наука и уметности.
- [163] Kukrika, M. (2000a). Geografski informacioni sistemi. Београд: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu. Цитирано у: Стојковић, С. (2015) *Увод у ГИС: практикум* (стр. 15). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.

- [164] Kukrika, M. (2000b). Geografski informacioni sistemi. Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu. Цитирано у: Стојковић, С. (2015) *Увод у ГИС: практикум* (стр.35). Beograd: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [165] Kuper, A., & Kuper, Dž. (ured.) (2009 a). *Enciklopedija društvenih nauka*. Том 1, (А-М). Beograd: Službeni glasnik.
- [166] Kuper, A., & Kuper, Dž. (ured.) (2009 b). *Enciklopedija društvenih nauka*. Том 2, (N-Ž). Beograd: Službeni glasnik.
- [167] Lazarević, G., Knežević, I., & Božić, R. (2011). *Prekogranična saradnja*. Beograd: Evropski pokret Srbija.
- [168] Lindblom, C. (1959). The Science of “Muddling Through“. Reprinted in: Stein, J.M. (ed.) (1995). *Classic Readings in Urban Planning* (pp. 35-48). New York: McGraw-Hill. Цитирано у: Ђорђевић, Д., & Дабовић, Т. (2009). *Основе просторног планирања* (стр. 12). Beograd: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- [169] Lipovac, N. (2014). *Englesko-hrvatski stručni pojmovnik za urbaniste, prostorne planere, arhitekte i krajobrazne arhitekte/ English-Croatian professional glosary for urban and physical planners, architects and landscape architects*. Znanstvene monografije 11, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet.
- [170] Lojić, R. (2008). Savremene tendencije u oblasti menadžmenta ljudskih resursa. *Vojno delo: opštevojni teorijski časopis*, vol. 60, 1, 156-174.
- [171] *Локални план управљања отпадом општине Аранђеловац (2012 – 2022)*. Преузето 30. октобра 2017, са <http://www.arandjelovac.rs/download/ZASTITA%20ZIVOTNE%20SREDINE%202017/Upravljanje%20otpadom/%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%B8%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%99%D0%B0%D1%9A%D0%B0%20%D0%BE%D1%82%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%BC.pdf>
- [172] Љешевић, М. (2009). *Урбана екологија* (Треће издање). Beograd: Универзитет Сингидунум у Београду, Факултет за примењену екологију Футура, НВО „Екоризик“ Beograd.
- [173] Lješević, M., Aleksić, J., & Spasić, S. (prir.) *Primenjena ekologija*. Preuzeto 10. januara 2017, са <http://www.green-limes.rs/projekti/Dialogue%20EU%20Sebia%20-%20info.pdf>
- [174] Maldini, S. (2004 a). *Enciklopedija arhitekture: arhitektura, urbanizam, dizajn, enterijer*. Том 1, А-N (1. izdanje). Beograd: S. Maldini.
- [175] Maldini, S. (2004 b). *Enciklopedija arhitekture: arhitektura, urbanizam, dizajn, enterijer*. Том 2, N-Ž, (1. izdanje). Beograd: S. Maldini.
- [176] Малобабић, Р. (2000). Просторно уређење инфраструктурних коридора. *Архитектура и урбанизам*, Год. VIII, 7, стр. 39-49.
- [177] Maksin, M., Pucar, M., Milijić, S., & Korać, M. (2011). *Održivi razvoj turizma u Evropskoj uniji i Srbiji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [178] Maksin, M. (2012). Mogući pravci redefiniranja institucionalnog okvira procesa formuliranja prostornih politika u Srbiji u skladu s evropskim iskustvima. *Sociologija i prostor*, 50 (2012) 192 (1), 27-43.
- [179] Marinović-Uzelac, A. (2001). *Prostorno planiranje*. Zagreb: Dom i svijet.
- [180] Marinović-Uzelac, A. (1989). Теорија намјене површина у урбанизму. Zagreb: Tehnička knjiga. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (1995). *Методe одређивања намене површина у просторним плановима* (стр.7). Посебна издања, књига 5. Beograd: Универзитет у Београду, Географски факултет.

- [181] Marić, D. (2014). Iznad kote plavljenja. Intervju sa Miodragom Jovanovićem, profesorom Građevinskog fakulteta u penziji. *Planeta: magazin za nauku, istraživanja i otkrića*, 64. Preuzeto 20. septembra 2017. sa <http://www.planeta.rs/64/16temabroj1.htm#WcJnu8aPKU1>
- [182] Марјановић, М. (2003). Потрага за неформалним образовањем. У: Марјановић, М., Ranković, J., Marković, D., Marković, S., Jovanović, J.R. (уред.) *Неформално образовање – Невидљива снага друштва*. Београд: Група „Хајде да...“.
- [183] Марковић, Д. Ж. (2005). *Социјална екологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [184] Мастило, Н. (2013). *Речник савремене српске географске терминологије*. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.
- [185] Матковић, Г. (2014). *Студија: мерење сиромаштва – теоријски концепти, стање и препоруке за Републику Србију*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва, Влада Републике Србије.
- [186] Macura, V., Petovar, K., & Vujović, S. (1997). *Siromašna područja Beograda: prikaz stanja i mogućnosti poboljšanja uslova življenja*. Posebna izdanja 34. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [187] Meadows, D.H., Meadows, D.L., & Randers, J. (1972). *The Limits to Growth. A report for the Club of Rome*. London: Pan Books. Citirano u: Petrić, J. (2003). *Residential Preferences Meeting Sustainable Urban Goals. An Analysis of the Variability of Urban and Suburban Preferences* (p. 5). PhD Thesis, Glasgow: Department of Architecture and Building Science, University of Strathclyde.
- [188] Merlin, P. (2000). *Geographie humaine*. Paris: Presses Universitaires de France. Цитирано у: Ђорђевић, Д., & Дабовић, Т. (2009) *Основе просторног планирања* (стр. 26). Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- [189] *Методологија за израду планова за проглашење ерозионих подручја (извод)*. Preuzeto 29. novembra 2016, sa <http://data.sfb.rs/sftp/prostorno.uredjenje/ZAKONI%20i%20AKTI/Methodologija%20za%20izradu%20planova%20za%20proglasenje%20erozionih%20podrucja.pdf>.
- [190] *Методологија оснивања индустријских паркова*. У: *Стална конференција градова и општина*. Preuzeto 20. januara 2017, sa <http://www.skgo.org/bz/data/7%20Methodologies%20%20Methodologije/SER/IP%20Methodology%20SER.pdf>
- [191] Meyerson, M., & Banfield, E. C. (1955). *Politics, Planning and the Public Interest. The Case of Public Housing in Chicago*. London: The Free Press of Glencoe. Цитирано у: Ђорђевић, Д., & Дабовић, Т. (2009). *Основе просторног планирања* (стр. 11). Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- [192] Мијатовић, Б., Вујачић, И., & Маринковић, Т. (2008). *Појмовник либералне демократије*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- [193] Милијић, С. (2015). *Održivi razvoj planinskih područja Srbije*. Posebna izdanja br. 77. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [194] Milićević, D. (2014). *Granice rasta*. У: *Макроекономија*. Преузето 15. новембра 2017, са <https://www.makroekonomija.org/0-dragovan-milicevic/granice-rasta>.
- [195] Milosavljević, M., & Brkić, M. (2005). *Socijalni rad u zajednici*. Београд: Socijalna misao. Citirano u: Gavrilović, A., & Jugović, A.L. (2011). *Značaj i uloga lokalne samouprave u populacionoj politici Srbije. Stanovništvo, 1/2011*, p. 81.
- [196] Minay, C. (1979). *Four Types of Planning Implementation. Implementation – Views from and Ivory Tower*. Department of Town Planning Working Paper No. 43, Oxford: Oxford Polytechnic. pp.42-57. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004) *Увод у теорију планирања* (стр. 85). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.

- [197] Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Завод за унапређивање образовања и васпитања (2013). *Национални оквир квалификација у Србији. Систем националних квалификација од првог до петог степена*. Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Завод за унапређивање образовања и васпитања. Преузето 27. маја 2017, са <http://www.zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2014/01/NOKS.pdf>.
- [198] Mitchell, C.R. (1981). *The Structure of International Conflict*. London: Palgrave Macmillan UK.
- [199] Михајловић, Т./Mihajlović, T. (2013). *Демографско старење старог становништва Србије/ Demographic ageing of the old population of Serbia*. Зборник радова (стр. 73-88) /Collection of Papers (pp. 89-102), св. LXI, 61, Београд/Belgrade: Универзитет у Београду – Географски факултет/University of Belgrade – Faculty of Geography.
- [200] Modul 1: Socijalna isključenost i siromaštvo. Karakteristike siromaštva. U: *Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva*. Preuzeto 23. oktobra 2016, sa <http://www.inkluzijakurs.info/modul.php?headerbar=1&m=2&p=3&t=k&kp=8>.
- [201] Moјović, Đ., & Ferencak, M. (2011). *Izazovi regularizacije neformalnih naselja u jugoistočnoj Evropi: Pregled relevantnih zakona i prakse iz oblasti urbanističkog planiranja i legalizacije – Sažetak*. Skopje: Network of Associations of Local Authorities of South-East Europe-NALAS.
- [202] Molnar, D. (2013). Osvrt 3. Činjenice o regionalnim razlikama u Srbiji. *Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji*, 32, 66-73.
- [203] Moony, A., & Evans, B. (2007). *Globalization – The Key Concepts*. London: Routledge. Citirano u: Vujošević, M., Zeković, S., & Maričić, T. (2012) *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji* (str.277). Posebna izdanja 69. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [204] Mueller, H., & Kaufmann, E.L. (2001). Wellness tourism: Market analysis of a special health tourism segment and implications for the hotel industry. *Journal of Vacation Marketing*, 7(1), 5-17. Citirano u: Jovanović-Tončev, M., Podovac, M., Stanišić, N. (2015). Quantitative and qualitative analysis of market appeal and significance of Serbian spa resorts. *Poslovna ekonomija*, 9(2), 343.
- [205] Mumford, L. (1968). Grad u historiji. Citirano u: Vresk, M. (1986). *Osnove urbane geografije* (str. 129). Treće prerađeno i prošireno izdanje. Zagreb: „Školska knjiga“.
- [206] McLoughlin, B. (1972). *Urban and Regional Planning – System Approach*. London: Fiber. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004). *Увод у теорију планирања* (стр. 85). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [207] *Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020. године* („Службени гласник РС“, бр. 37/2011).
- [208] *Национална стратегија одрживог коришћења природних ресурса и добара* („Службени гласник РС“, бр.33/2012).
- [209] Nejašmić, I. (2005). *Demogeografija: stanovništvo i prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- [210] Ненадовић, Г. *Израда подзаконских опшних аката*. Преузето 28. септембра 2017, са www.suk.gov.rs/dotAsset/10942.pdf.
- [211] Nestorov, I., & Protić, D. (2009). *CORINE kartiranje zemljišnog pokrivača u Srbiji/ CORINE land cover mapping in Serbia*. Београд: Грађевинска knjiga.
- [212] Никитовић, В. (ур.) (2015). *Популација Србије почетком 21. века*. Београд: Републички завод за статистику.
- [213] Николић, М. (2010). *Компаративна анализа и валоризација принципа и метода заштите и презентације на карактеристичним археолошким локалитетима у Србији*. Магистарски рад. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

- [214] Николић, М., & Спасић, Н. (2006). Нови приступи заштити земљишта, посебно од утицаја рударско-енергетског комплекса и развоја градова. У: Спасић, Н., & Стојановић, Б. (ур.) *Одрживи град и његово окружење 2* (стр. 81-100). Посебна издања бр. 49. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- [215] Novitović, B. (2009) *Trim staza*. Beograd: Bane Novitović.
- [216] Objavljen prijevod Europske povelje o prostornom planiranju. U: *Ecovast Hrvatska sekcija* . Preuzeto 11. decembra 2017, sa URL: http://www.ecovast.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=159:objavljen-prijevod-europske-povelje-o-prostornom-planiranju&catid=14:prikazi&Itemid=76.
- [217] Olson, P. (1982). Urban Neighbourhood Research: Its Development and Current Focus. *Urban Affairs Quarterly*, 17, 4, 491-518. Citirano u: Petrić, J. (2017). Neighbourhood attachment in central and peripheral areas of Belgrade: Evidence from Stari grad and KaludERICA. *ANNALES – Ser. hist. sociol.*, 27, 2, 297.
- [218] Opiel, A. J. (2004). Databases Demystified. New York: McGraw-Hill. Цитирано у: Стојковић, С. (2015) *Увод у ГИС: практикум* (стр.35). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [219] *Ortofoto-Skripta-Fotogrametrija II – Građevinski*, Skripte predlog Fotogrametrija. University of Belgrade. Preuzeto 24. oktobra 2017, sa <https://www.doccity.com/sr/ortofoto-skripta-fotogrametrija-ii-gradevinski/317855/>.
- [220] *Osnove kartiranja – pedologija*. Preuzeto 12. decembra 2017, sa pedologija.com.hr/literatura/Pedogeneza/Kartiranje.pdf.
- [221] Основно о НИГП-у. У: *геоСРБИЈА*. Преузето 24.октобра 2017, са <http://www.geosrbija.rs/>.
- [222] Павићевић, М.С. (2011). Психолог у неформалном образовању. *Зборник радова Филозофског факултета XLI / 2011*, 603-620.
- [223] Pavlović, V. (2009). *Civilno društvo i demokratija* (III izdanje, I zajedničko izdanje). Beograd: JP Službeni glasnik, JP Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [224] Pavlović, D. (2012a). *Privredni rast i privredni razvoj*. Preuzeto 31. oktobra 2017, sa <https://sites.google.com/site/dusanpavlovic1985/ekonomska-teorija/makroekonomija/privredni-rast-i-privredni-razvoj>.
- [225] Pavlović, D. (2012b). *Ekonomska teorija. Makroekonomija*. Preuzeto 14. maja 2017, sa <https://sites.google.com/site/dusanpavlovic1985/ekonomska-teorija/makroekonomija/makroekonomski-pokazatelji>.
- [226] Pavlović-Križanić, T. (2010). *Međuopštinska saradnja u Srbiji: mogućnosti i izazovi*. Beograd: Stalna konferencija gradova i opština.
- [227] Pajvančić-Cizelj, A. (2015). *Koncept globalnog grada kao pristup razumevanju savremenih obrazaca urbanizacije i globalizacije*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju.
- [228] Pajović, D. (ur.) (1996). Novi Sad – slika grada. Novi Sad: JP „Urbanizam“ Zavod za urbanizam. Citirano u: Carević, M. (2017). *Mešovite namene – ključni parametar planiranja savremenih gradova* (str.2). Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu.
- [229] Pantić, O., & Milivojević, S. (2014). Uticaj deindustrijalizacije na savremeni regionalni, ekonomski i socijalni razvoj. U: Drašković, B. (redaktor) *Deindustrijalizacija u Srbiji: mogućnost revitalizacije industrijskog sektora* (str. 338-352). Beograd: Institut ekonomskih nauka i Beogradska bankarska akademija, Fakultet za bankarstvo, osiguranje i finansije.

- [230] Park, R. E., Burgess, E. W. & MacKenzie, R. D. (1925). *The City*. Chicago: Chicago University Press; Park, R. E. (1936). *Human Ecology*. *The American Journal of Ecology*, 42, 1-15, Citirano u: Jovanović, M. (2005). *Međuzavisnost koncepta urbanog razvoja i saobraćajne strategije velikog grada*. (str.129) Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- [231] Park, R. E., & Burgess, E. W. (1921). *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago, Illinois: The University of Chicago Press. Citirano u: Vujović, S. (1988). *Sociologija grada: sociološka hrestomatija* (str.15). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [232] Parcela: značenje i definicija. U: *Jezikoslovac*. Preuzeto 11. oktobra 2017, sa <https://jezikoslovac.com/word/kfnk>.
- [233] Paunović, Ž. (2011). Neprofitne organizacije – Prilog pojmovnom razjašnjenju. *Godišnjak*, 6, 251-262.
- [234] Pacione, M. (2005). *Urban geography – a global perspective*. London, New York: Routledge. Citirano u: Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације* (стр. 188). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [235] Perišić, D. (1985). *O prostornom planiranju*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [236] Peru, F. (2005). *Za filozofiju novog razvoja*. Beograd: Evropski centar za mir i razvoj. Citirano u: Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације* (стр. 139). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [237] Petovar, K., & Vujošević, M. (2008). Koncept javnog interesa i javnog dobra u urbanističkom i prostornom planiranju. *Sociologija i prostor*, 46 (2008) 179 (1), 23–51.
- [238] Петовар, К. (2003). *Наши градови између државе и грађанина: Урбана социологија*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду; Архитектонски факултет Универзитета у Београду; Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- [239] Петрић, Ј. (2013). Резиденцијалне преференције ка градским и приградским подручјима и повезаност са њиховим демографским карактеристикама. *Архитектура и урбанизам*, 38, 3-8.
- [240] Petrić, J., & Đurđević, J. (2011). The use of mineral resources and issues of harmonisation between spatial plans for the mining areas in Serbia with other strategic documents. *Spatium*, 24, 21-26.
- [241] Petrić, J. (2005). Residents' view on resettlement issue of Vreoci – Sustainability or phrases. *Spatium*, 12, 12-17.
- [242] Petrić, J. (2004). Sustainability of the city and its ecological footprint. *Spatium*, 11, 48-52.
- [243] Petric, J. (2003). *Residential preferences meeting sustainable urban goals. An Analysis of the Variability of Urban and Suburban Preferences*. PhD Thesis, Glasgow: Department of Architecture and Building Science, University of Strathclyde.
- [244] Петров, М. (2014). *Пејзажни концепт подизања пољозащитних појасева на Римским Шанчевима*. Мастер рад. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Департман за воћарство, виноградарство, хортикултуру и пејзажну архитектуру.
- [245] Petrović, D. (1967). *Geomorfologija*. Beograd: Građevinska knjiga.
- [246] Petrović, M., Bojković, N., & Parezanović, T. (2015). Izazovi standardizacije informaciono-komunikacionih tehnologija u okviru koncepta pametnih gradova (str. 77-86). U: *XXXIII Simpozijum o novim tehnologijama u poštanskom i telekomunikacionom saobraćaju – PosTel 2015*. Preuzeto 11. novembra 2017, sa <http://postel.sf.bg.ac.rs/simpozijumi/POSTEL2015/RADOVI%20PDF/Menadment%20procesa%20u%20postanskom%20i%20telekomunikacionom%20saobracaju/9.%20Petrovic-Bojkovic-Parezanovic.pdf>.

- [247] Petrović, M., & Vujović, S. (2005). *Urbana sociologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [248] Petrović, M. (2000). Gradovi u tranziciji: iskustva razvijenih zemalja u poslednjim decenijama 20. veka, *Sociologija*, vol. XLII, 3, 409-436.
- [249] Piha, B. (1973). *Prostorno planiranje*. Beograd: Novinska ustanova Službeni list SFRJ.
- [250] Planska dokumenta. U: *Srbija vode*. Preuzeto 10. maja 2017, sa URL: http://www.srbijavode.rs/sr-latin/home/upravljanje_vodama/Planski_akti.html.
- [251] Plastične septičke jame – septičke jame od plastike (2014). U: *Plastični rezervoari, cisterne, kace, pontoni, septičke jame*. Preuzeto 9. novembra 2017, sa URL: <http://rezervoari.rs/plasticne-septicke-jame/>.
- [252] Pojmovi. U: *Gradologija*. Preuzeto 18. novembra 2016, sa <http://www.gradologija.ba/menus?tab=pojmovi#undefined>.
- [253] *POJMOVNIK* (Često upotrebljavani termini u zaštiti okoliša). Preuzeto 26. novembra 2016, sa http://www.fer.unizg.hr/_download/repository/FER-pojmovnik.pdf.
- [254] *Појмовник национализације и денационализације*. Preuzeto 17. novembra 2016, sa www.restitucija.gov.rs/doc/pojmovnik/Pojmovnik%20Glosar.doc.
- [255] Полић, Д. (2016). Специфичности процеса урбане регенерације градова средње величине. У: Бешчевић, М. Т. (уред.) (2016). *Зборник радова 4. међународне конференције Савремена достигнућа у грађевинарству* (стр. 755-765). Суботица: Грађевински факултет.
- [256] Поповић, Д. (2007). *Економски речник за новинаре*. Београд: Центар за либерално-демократске студије.
- [257] Popović, S. (1983). *Regionalizacija u svetu i kod nas*. Beograd: Republički zavod za javnu upravu.
- [258] Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press. Citirano u: Gligorijević, Ž. (2016). *Odnos strategija urbanog razvoja i planskih politika Beograda 1995 – 2015* (str. 20). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Arhitektonski fakultet.
- [259] *Правилник за катастарско класирање и бонитирање земљишта* („Службени гласник РС“, бр. 61/2012).
- [260] *Правилник за рад и поступање у вршењу стручно-саветодавних послова у шумама сопственика* („Сл. гласник РС“, бр. 40/2017).
- [261] *Правилник о катастарском класирању и бонитирању земљишта* („Службени гласник РС“, бр. 63/2014).
- [262] *Правилник о начину одређивања и одржавања зона санитарне заштите изворишта водоснабдевања* („Службени гласник РС“, бр. 92/2008).
- [263] *Правилник о општим правилима за парцелацију, регулацију и изградњу* („Службени гласник РС“, бр. 22/2015).
- [264] *Правилник о садржини, начину и поступку израде докумената просторног и урбанистичког планирања* („Службени гласник РС“, бр. 64/2015).
- [265] *Правилник о садржини, начину и поступку израде и начин вршења контроле техничке документације према класи и намени објекта* („Сл. гласник РС“, бр. 23/2015, 77/2015, 58/2016, 96/2016 и 67/2017).
- [266] *Правилник о садржини основа и програма газдовања шумама, годишњег извођачког плана и привременог годишњег плана газдовања приватним шумама* („Службени гласник РС“, бр. 122/2003 и 145/2014 - други пропис.).

- [267] *Правилник о техничким стандардима планирања, пројектовања и изградње објеката, којима се осигурава несметано кретање и приступ особама са инвалидитетом, деци и старим особама* („Службени гласник РС“, бр. 22/2015).
- [268] *Правилник о топографском премеру и топографско-картографским производима* („Службени гласник РС“, бр.7/2015).
- [269] *Правилник о условима које мора да испуњава управљач заштићеног подручја* („Службени гласник РС“, бр. 85/2009).
- [270] *Правилник о хигијенској исправности воде за пиће* („Службени гласник СРЈ“, бр. 42/98 и 44/99).
- [271] *Pregled pojmova u urbanizmu*. Preuzeto 16. novembra 2016, sa http://www.vggs.rs/geodetski_odsek/predmeti_ispiti/spec_PPIU/razno/ppu-2-3_2013.pdf.
- [272] Принцип, Ј. (2015). *Утврђивање економске исплативости засада трешње*. Мастер рад. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Департман за економику пољопривреде и социологију села.
- [273] *Projekat rehabilitacije transporta*. Priručnik za projektovanje puteva u Republici Srbiji. 3. Saobraćaj (2012). Beograd, Javno preduzeće Putevi Srbije. Preuzeto 13. decembra 2017, sa [http://www.putevi-srbije.rs/pdf/harmonizacija/prirucnik_za_projektovanje_puteva/SRDM3-0-saobraćaj\(120505-srb-konacni\).pdf](http://www.putevi-srbije.rs/pdf/harmonizacija/prirucnik_za_projektovanje_puteva/SRDM3-0-saobraćaj(120505-srb-konacni).pdf).
- [274] *Просторни план Републике Србије: 2010-2020*. (2011). Београд: Републичка агенција за просторно планирање: Службени гласник.
- [275] Pucar, M., & Nenković-Riznić, M. (ured.) (2016). *Просторни, еколошки, енергетски и друштвени аспекти развоја насеља и климатске промене*. Posebna izdanja br. 78. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [276] Пуцар, М., & Јосимовић, Б. (уред.) (2010). *Одрживи развој бањских туристичких насеља у Србији*. Посебна издања бр. 64. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
- [277] Пушић, Лј. (1997). *Grad, društvo, prostor* (1. izd.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [278] Radivojević, B. (2014). Demografska analiza – UVOD. U: *Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu*. Preuzeto 18. oktobra 2017, sa <http://www.ekof.bg.ac.rs/demografska-analiza/>.
- [279] Радовановић, В. (2010). Интегрални рурални развој: Ка складинијем регионалном развоју. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 132, 41-51.
- [280] Radović, M. (2010). *Nevladina organizacija (NVO)*. Preuzeto 31. maja 2017, sa <http://www.pravapomoc.rs/pitali-ste/recnik/nevladina-organizacija-nvo/>.
- [281] Radonjić, S, & Markišić, H. (1996). *Enciklopedijski leksikon ekologije i zaštite životne sredine*. Podgorica: NJP „Pobjeda”.
- [282] Radosavljević, Z. (ured.) (2009). *Mostovi širom Evrope- 14. Evropska konferencija ministara odgovornih za prostorno /regionalno planiranje (CEMAT)*, Lisabon, Portugal, 26-27. oktobar 2006. Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije.
- [283] Ramsarska konvencija. U: *Mladi istraživači Srbije: volonterski servis Srbije*. Preuzeto 1. avgusta 2017, sa <http://www.mis.org.rs/vss/pages/sr/ekoloski-programi/ekoloske-politike/medunarodni-sporazumi-u-oblasti-zivotne-sredine/ramsarska-konvencija.php>.
- [284] Regulatorna agencija za elektronske komunikacije i poštanske usluge (RATEL). *Definicija pojmova*. Preuzeto 13. januara 2017, sa http://www.ratel.rs/regulativa/definicija_pojmova.45.html?l=j.
- [285] Републички завод за статистику (РЗС) (2015). *Анкета о радној снази у Републици Србији, 2014*. Београд: РЗС.

- [286] Републички завод за статистику (РЗС) (2013а). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Дневни мигранти*. Књига 11. Београд: Републички завод за статистику.
- [287] Републички завод за статистику (РЗС) (2013б). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији. Стамбене јединице према броју лица и домаћинства*. Књига 26. Београд: Републички завод за статистику.
- [288] Републички завод за статистику (РЗС) (2012). *Природно кретање становништва у Републици Србији 1961 – 2010*. Београд: Републички завод за статистику.
- [289] Републички завод за статистику (РЗС) (2005). *Речник термина и дефиниције статистике саобраћаја*. Београд: Републички завод за статистику.
- [290] Реџник. У: *SENS mreža*. Преузето 20. новембра 2017, са <http://www.sens.rs/socijalno-preduzetnistvo/recnik/37-u/64-ugrozene-kategorije-stanovnistva>.
- [291] Речник географије. У: *Географија*. Преузето 14. децембра 2017, са <https://geografijazavakoga.weebly.com/105610451063105310481050-1043104510541043105610401060104810321045.html>.
- [292] Речник појмова. У: *Агенција за привредне регистре*, Republika Srbija. Преузето 1. марта 2017, са <http://www.apr.gov.D1%81%D1%82%D1%80%D0%B8/%D0%9C%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%98%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%BE-0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BF%D0%BE%D1%98%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.aspx>.
- [293] *Речник појмова - Легализација - Како до решења?*. Преузето 9. јануара 2016, са http://www.legalizacija.D0%B8%D0%BA_%D0%BF%D0%BE%D1%98%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0.
- [294] Rikalović, G. (1998). Zadrugarstvo u tranziciji ka tržišnoj ekonomiji. U: Begenišić, V. (ured.) (1998). *Zadružna svojina i vraćanje imovine zadrugama* (str. 30-31). Novi Sad: Zadrugni savez Vojvodine.
- [295] Salet, W., Thornley, A., & Kreukels, A. (eds.) (2003). *Metropolitan Governance and Spatial Planning, Comparative Case Studies of European City-Regions*. London and New York: Spon Press. Citirano u: Vujošević, M., Zeković, S., & Maričić, T. (2010). *Postsocijalistička tranzicija u Srbiji i teritorijalni kapital Srbije: stanje, neki budući izgledi i predvidljivi scenariji* (str. 147). Posebna izdanja 62. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [296] Simeunović, V. (2003). *Rečnik pravnih termina za novinare*. Преузето 12. јуна 2017, са www.mc.rs/upload/documents/biblioteka/Recnik%20pravnih%20termina.pdf.
- [297] Smith, W.F. (1971). *Housing: The social and economic elements*. Berkeley: University of California Press. Citirano u: Petrović, M. (2004). *Socijalno stanovanje* (str. 10). Београд: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- [298] Smolka, M. O., & Biderman, C. (2011). *Housing Informality: an Economist's Perspective on Urban Planning*. Cambridge, MA: Lincoln Institute of Land Policy Working Papers. Citirano u: Žerjav, B. (2013). *Studija o mogućnostima finansiranja urbane infrastrukture kroz zahvatanje dodatne vrednosti nekretnina (value capture) u Srbiji: Pregled i pouke internacionalnih iskustava* (str. 11). Београд: Stalna konferencija gradova i opština (SKGO).
- [299] *Sociologija grada – ispit*. Преузето 26. фебруара 2017, са <https://www.scribd.com/doc/82306191/Sociologija-grada-Ispit#>.
- [300] Spasić, N., Petovar, K., & Jokić, V. (2006). Pristup preseljenju naselja i stanovništva u Kolubarskom lignitskom basenu. U: Spasić, N., & Stojanović, B. (ur.) (2006). *Održivi grad i njegovo okruženje 2* (str. 101-112). Posebna izdanja br. 49. Београд: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

- [301] Spasić, N., & Petrić, J. (2006). The role and development perspectives of small towns in Central Serbia. *Spatium*, 13-14, 8-15.
- [302] Srbović, D., & Gajović, V. (2015). *Korisničko uputstvo ArcGIS for Desktop 10x*. GDi GISDATA Beograd d.o.o.
- [303] Stajić, M. (2016). *Mali vodič kroz planiranje gradova*. Beograd: Mikro Art / Ministarstvo prostora.
- [304] Стаменковић, С., & Бачевић, М. (1992). *Географија насеља*. Београд: Географски факултет ПМФ.
- [305] Стаменковић, С. (1990/91). О појму просторно-функционалних односа и веза у географији насеља (стр. 139–144). Зборник радова, 37/38. Београд: Географски факултет ПМФ. Цитирано у: Дробњаковић, М. (2012). *Пријеноље – фактор регионалне интеграције југозападне Србије* (стр.17). Посебна издања, књига 84. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“, Српска академија наука и уметности.
- [306] Stamenković, S. (1987). Neki aspekti proučavanja dnevnih migracija stanovništva za potrebe prostornog planiranja (str. 412-415). Zbornik radova XII Kongresa geografa Jugoslavije, Novi Sad. Citirano u: Lukić, V. (2011). Dnevne migracije radnika u sistemu naselja Srbije. *Stanovništvo*, 2/2011, 27.
- [307] Становништво. У: Републички завод за статистику. Преузето 10. септембра 2017, са <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=166>.
- [308] Stančetić, V. (2009). Region kao razvojna perspektiva u Evropskoj uniji. knj. 6. Beograd: Službeni glasnik, Biblioteka EU. Цитирано у: Ђорђевић, Ј., Тошић, Б. (2013). *Регионално планирање и развој* (стр. 28). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департаман за географију, туризам и хотелијерство.
- [309] Стевановић, Б., Кнежевић, Л., Кикарић, С., Илић-Попов, Г., Караман, Г., Недовић, Б., ... Стефановић, Ђ. (2003). *Енциклопедија Животна средина и одрживи развој. Књига тачних одговора*. Београд: ECOLIBRI; Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [310] Stefanović, M., Gavrilović, Z., & Bajčetić, R. (2014). *Lokalna zajednica i problematika vijičnih poplava*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji.
- [311] Стефановић, Н. (2011). *Модел имплементације просторних планова*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [312] Stewart, M. (2003). Towards collaborative capacity. In: Boddy, M. (ed.) *Urban transformation and urban governance – Shaping the competitive city of the future* (pp.76-89). Bristol: The Policy Press. Цитирано у: Савкић, Д. Ј. (2016). *Улога генералног урбанистичког плана у управљању локалним развојем у Србији после 2000-те године* (стр. 84). Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Архитектонски факултет.
- [313] Stewart, M., & Underwood, J. (1983). Inner Cities – A Multi-Agency Planning and Implementation Process. In: P. Healey, G. McDougall & M.J. Thomas (eds.) *Planning Theory. Prospects for the 1980-s. Urban and Regional Planning Series, Volume 29*, Oxford: Pergamon Press. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004). *Увод у теорију планирања* (стр. 85). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [314] Stojić-Karanović, E. (2008). *Regionalna i susedska saradnja za održivi razvoj Srbije u prvoj dekadi 21. veka*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- [315] Stojkov, B. (2007). Status grada, decentralizacija i policentričnost Srbije. U: Milenković, D., Damjanović, D. (ured.) *U susret novom statusu gradova u Srbiji: realnost i potrebe* (str. 11-24). Beograd: PALGO centar.
- [316] Стојков, Б. (2000). *Методе просторног планирања*. Београд: Географски факултет, Универзитет у Београду.

- [317] Stojkov, B. (1992). *Metode analize i sinteze u prostornom planiranju*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- [318] Стојковић, С. (2015). *Увод у ГИС: практикум*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [319] Стојковић-Златановић, С. (2015). Вулнерабилност друштвеног и посебност социјалноправног положаја лица оболелих од ретких болести. *Социолошки преглед*, vol. XLIX (2015), 4, 385–398.
- [320] *Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године* („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08 и 16/11).
- [321] *Стратегија просторног развоја Републике Србије 2009-2013-2020* (2009). Београд: Министарство животне средине и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање.
- [322] *Стратегија управљања отпадом за период 2010-2019. године* („Службени гласник РС”, бр. 29/2010).
- [323] Stupar, A. (2009). *Grad globalizacije – Izazovi, transformacije, simboli*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd: ORION ART.
- [324] Surjan, A., Sharma, A., & Shaw, R. (2011). Understanding urban resilience. In: R.Shaw, & A. Sharma (Eds.), *Climate and disaster resilience in cities* (pp. 17–45). UK: Emerald Group Publishing Limited. Citirano u: Trkulja, T. (2015). Socijalna rezilijentost kao teorijski pristup socijalnoj održivosti. *Defendologija/ Defendology*. 36, 2, 47.
- [325] Sherman, G. E. (2008). *Desktop GIS – Mapping the Planet with Open Source Tools*. Dallas: The Pragmatic Bookshelf. Цитирано у: Стојковић, С. (2015). *Увод у ГИС: практикум* (стр. 15). Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [326] Scott, J. A. (2008). *Social Economy of the Metropolis: Cognitive-Cultural Capitalism and the Global Resurgence of Cities*. Oxford: Oxford University Press. Citirano u: Pajvančić-Cizelj, A. (2015). *Koncept globalnog grada kao pristup razumevanju savremenih obrazaca urbanizacije i globalizacije* (str. 183). Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju.
- [327] Schwanke, D. (2003). *Mixed-Use Development Handbook* (Second edition). Citirano u: Carević, M. (2017). *Mešovite namene – ključni parametar planiranja savremenih gradova* (str. 2). Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu.
- [328] Tadić, D. (2012). *Civilni sektor i Ministarstvo kulture: Nove perspektive u oblasti vizuelnih umetnosti*. Kragujevac: NVO Millenium. Preuzeto 11. novembra 2016, sa http://www.kultura.gov.rs/docs/publikacije/civilni_sektor_i_mkrs.pdf.
- [329] *Taylorov Scientific Management – Odvajanje bitnog od nebitnog*. Preuzeto 20. novembra 2016, sa <http://www.posao.hr/clanci/karijera/magazin/taylorov-scientific-management-odvajanje-bitnog-od-nebitnog/304/>.
- [330] Тејлор, Џ. (2000). Призивање грађанског друштва, приредио Обрад Савић, Београд: Београдски круг. Citirano u: Pavlović, V. (2009). *Civilno društvo i demokratija* (str. 49-50) (III izdanje i zajedničko izdanje). Beograd: JP Službeni glasnik, JP Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [331] Теодосић, Р. (1967). *Педагошки речник*. Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије.
- [332] Територијална агенда Европске уније до 2020. године и Станје и перспективе простора Европске уније. У: *Републичка агенција за просторно планирање*. Preuzeto 10. novembra 2017, sa URL:<http://www.rapp.gov.rs/sr-Latn-CS/dokumenti/cid303-83148/teritorijalna-agenda-evropske-unije-do-2020-godine-i-stanje-i-perspektive-prostora-evropske-unije>.

- [333] Todorović, G. (1978). *Projekcije stanovništva: Teretsko – metodološka studija*. Beograd: Centar za demografska istraživanja i Institut društvenih nauka.
- [334] Томановић, С. (2014). Патернализам, морална аномија и „васпитне ћушке”. У: *Политика*. Преузето 26. октобра 2017, са <http://www.politika.rs/scc/clanak/314480/Paternalizam-moralna-anomija-i-vaspitne-cuske>.
- [335] Тонтић, С., Илић, Ј., Катић, Г., Јотев, Ј., Симеуновић, Л., Ђирић, Д., Ристановић, В., Николић, С., & Бошњаковић, В. (2007). *Анализа хуманог развоја Србије*. Београд: Републички завод за развој.
- [336] Тошић, Б. (2011). *Основе руралног планирања*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [337] Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [338] Тошић, Д., Крунић, Н., & Петрић, Ј. (2009). Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије. *Архитектура и урбанизам*, 27, 35-45.
- [339] Тоšković, D. (1996). *Uvod u prostorno i urbanističko planiranje*. Beograd: GrosKnjiga.
- [340] Trkulja, T. (2015). Socijalna rezilijentost kao teorijski pristup socijalnoj održivosti. *Defendologija/Defendology*. 36, 2, 45-60.
- [341] Turek, F. (1999). Globalizacija i globalna sigurnost. Varaždin: Hrvatska udruga za međunarodne studije. Citirano u: Lončar, J. (2005). Globalizacija. Pojam, nastanak i trendovi razvoja. *Geoadria*, Vol. 10, 1, 92.
- [342] Turistički rečnik. U: *Turizam In, Turistički informator Srbije*. Preuzeto 22. decembra 2016, са http://www.tourism.in.rs/index.php?option=com_content&id=57&Itemid=53.
- [343] The European Council of Spatial Planners (ECTP-CEU) (2015). *The Charter of European Planning: approved by the General assembly of Barcelona the 22th April 2013 = Evropska povelja o prostornom planiranju: koju je odobrila Generalna skupština u Barceloni 22. aprila 2013 / [prevod Vesna Leković]*. Tivat: Opština Tivat: Kulturno zavičajno udruženje „Napredak“ Gornja Lastva; Kotor: EXPEDITIO - Centar za održivi prostorni razvoj.
- [344] The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe (REC) & Institute for Sustainable Communities (ISC) (2002). *Implementing Local Environmental Action Programmes in Central and Eastern Europe Trainers' Handbook*. Szentendre: The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe.
- [345] The Young Foundation (2012). *Adapting to change: the role of community resilience*. Britain: The Young Foundation. Citirano u: Trkulja, T. (2015). Socijalna rezilijentost kao teorijski pristup socijalnoj održivosti. *Defendologija/Defendology*. 36, 2, 47.
- [346] Увод (1). Преузето 10. новембра 2017, са <https://www.scribd.com/document/363569439/%D0%A3%D0%B2%D0%BE%D0%B4-1>.
- [347] United States Agency for International Development - USAID (2006). *Concept and practices of „resilience“: A compilation from various secondary sources*. Bangkok: IOTWS. Citirano u: Trkulja, T. (2015). Socijalna rezilijentost kao teorijski pristup socijalnoj održivosti. *Defendologija/Defendology*. 36, 2, 47.
- [348] *Urbana hidrologija*. Preuzeto 20. decembra 2017, са www.grf.bg.ac.rs/p/learning/predavanje_1___24_2_2017__1489066727423.pdf.
- [349] *Уредба о дигиталном геодетском плану („Службени гласник РС”, бр. 15/2003, 18/2003 - испр.)*.
- [350] *Уредба о програму системског праћења квалитета земљишта, индикаторима за оцену ризика од деградације земљишта и методологије за израду ремедијационих програма („Службени гласник РС“ бр. 88/2010)*.

- [351] Urruty, N., Tailliez-Lefebvre, D. & Huyghe, C. (2016). Stability, robustness, vulnerability and resilience of agricultural systems. A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 36(1):1-15.
- [352] Fagence, M. (1977). Citizen Participation in Planning. Urban and Regional Planning Series, Vol. 19, Oxford: Pergamon Press. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004). *Увод у теорију планирања* (стр. 77). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [353] Friedman, J. (1997). Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. Citirano u: Čolić, R. (2006). *Participativno planiranje* (str. 14). Beograd: Zadužbina Andrejević.
- [354] Фурунџић, С., Милинковић, М., & Крсмановић, Н. (2017). Мерење задовољства корисника библиотека: примена Servqual модела = Measuring the satisfaction of library users - the application of Servqual model. У: Богдан Трифуновић (уред.) *Корисници библиотечких услуга: историјска перспектива и савремене тенденције*. Зборник радова са XIII међународне конференције БДС Београд, 13-14. децембар 2016 (стр. 201-217)/ *Users of library services: Historical perspective and contemporary tendencies*. Proceedings of the XIII International SLA Conference, Belgrade, December 13-14, 2016 (pp. 218-233). Београд, Библиотекарско друштво Србије.
- [355] Hall, P. (1988). *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell Publishers Ltd.
- [356] Harrison, C., & Donnelly, I. A. (2015). A theory of smart cities. Proceedings of the 55th Annual Meeting of the ISSS-2011, Hull, UK (Vol. 55, No. 1). September, 2015. Citirano u: Petrović, M., Bojković, N., & Parezanović, T. (2015). *Izazovi standardizacije informaciono-komunikacionih tehnologija u okviru koncepta pametnih gradova*. XXXIII Simpozijum o novim tehnologijama u poštanskom i telekomunikacionom saobraćaju (str.78) – PosTel 2015. Preuzeto 11. novembra 2017, sa <http://postel.sf.bg.ac.rs/simpozijumi/POSTEL2015/RADOVI%20PDF/Menadzment%20processa%20u%20postanskom%20i%20telekomunikacionom%20saobracaju/9.%20Petrovic-Bojkovic-Parezanovic.pdf>.
- [357] Healey, P. (1997). Building institutional capacity through collaborative approaches to urban planning, *Environment and Planning A*, 30(9), pp. 1531 – 1546. Цитирано у: Савкић, Д. Ј. (2016). *Улога генералног урбанистичког плана у управљању локалним развојем у Србији после 2000-те године* (стр.46). Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Архитектонски факултет.
- [358] Healey, P. (1996). Planning Through Debate, The Communicative Turn in Planning Theory. *Town Planning Review*, Vol. 63(2), 143-162. Citirano u: Čolić, R. (2006). *Participativno planiranje* (str.15). Beograd: Zadužbina Andrejević.
- [359] Heiman, M. K. (2010). Locally Unwanted Land Uses (LULUS). In: Warf, B. (ed.) *Encyclopedia of Geography*. Thousand Oaks, California: Sage Publications. Preuzeto 23. marta 2017, sa <http://sk.sagepub.com/reference/geography>.
- [360] Heley, P. (1979). On Implementation: Some Thoughts on the Issues Raised by Planners. Current Interests in Implementation. Implementation – Views from and Ivory Tower (pp. 2-15). Department of Town Planning Working Paper No. 43, Oxford: Oxford Polytechnic. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004) *Увод у теорију планирања* (стр. 85). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [361] Hose, T. A. (1997). Geotourism - Selling the earth to Europe in Marinos (pp.2955-2960). In: P.G., Koukis, G.C., Tsiambaos, G.C. & Stournass, G.C. (eds.) *Engineering Geology and the Environment*. Amsterdam, Netherlands: Balkema. Citirano u: Vasiljević, Đ., A. (2015). *Geodiverzitet i geonasleđe Vojvodine u funkciji zaštite i turizma* (str. 66). Doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

- [362] Hudson, B. M. (1979). Comparison of Current Planning Theories-Counterparts and Contradictions. *Journal of the American Planning Association*, Vol. 45, 4. Цитирано у: Ђорђевић, Д. (2004.) *Увод у теорију планирања* (стр. 87). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- [363] Carrera, P. M., Bridges, J. F. P. (2006). Health and medical tourism: What they mean and imply for health care systems. Geneva: Health and Ageing, The Geneva Association, Vol. 15, 1-4. Citirano у: Jovanović-Tončev, M., Podovac, M., & Stanišić, N. (2015). Quantitative and qualitative analysis of market appeal and significance of Serbian spa resorts, *Poslovna ekonomija*, 9 (2), 343.
- [364] *Centar za ekologiju i energiju*. Preuzeto 30. oktobra 2017, sa <http://www.ekologija.ba/index.php?w=c&id=116>.
- [365] Connell, J. (2011). Medical Tourism. Wallingford, Oxon: CABI Publishing. Citirano у: Tarcan, E., Ates, M., & Sait, V. E. (2015). An evaluation related to the effect of strategic facility management on choice of medical tourism destination. *Marketing*, 46 (2), 124.
- [366] CORINE Land Cover. U: *Copernicus*. Preuzeto 2. decembra 2016, sa <http://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover>.
- [367] Crnogorac, Č., & Spahić, M. (2012). *Osnovi geoekologije*. Banjaluka: „ARTPRINT”.
- [368] Čolić, R., Bugarski, J., & Mačkić, I. (2015). Otpornost na promene u planiranju infrastrukture – primer Obrenovca. U: Vasić, B. (ured.) *XL Naučno stručni skup Održavanje mašina i opreme 2015*, Beograd – Budva, 18-26. jun 2015. godine (str. 364-373). Beograd: Institut za istraživanja i projektovanja u privredi.
- [369] Чолић, Р., Мојовић, Ђ., Петковић, М., & Чолић, Н. (2013). *Водич за партиципацију у планирању урбаног развоја*. Београд: AMBERO consulting.
- [370] Čolić, R. (2006). *Participativno planiranje*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- [371] Џелебџић, О. (2013). *Теоријско-методолошке основе дефинисања критеријума и индикатора просторног развоја Србије*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Географски факултет.
- [372] Šargić, Č., Radulović, O., & Bogdanović, M. (2007). Zdravstvene potrebe. *Acta Medica Medianae*, Vol. 46(1), 36-40.
- [373] Šimleša, D. (2010). *Ekološki otisak – Kako je razvoj zgazio održivost*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- [374] Шолак, З., & Добрић, Н. (2010). Зипфов закон и градови у Србији. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 131, 149–154.
- [375] Šoškić, B. (1995). Društvena svojina i modeli njene transformacije. *Luča XII/1-2*, 92-101.
- [376] Šumarski rječnik. U: *Hrvatske šume*. Preuzeto 8. decembra 2017, sa <http://portal.hrsume.hr/index.php/hr/ume/opcenito/sumrjecnik>.
- [377] Šumić, Z. (2009). *Sanitarne mere u prehrambenoj industriji*. Preuzeto 10. novembra 2017, sa <https://www.tehnologijahrane.com/enciklopedija/sanitarne-mere-prehrambenoj-industriji>.
- [378] World Bank (1998). The initiative on defining, monitoring and measuring social capital; overview and program description. Washington, D.C.: World Bank. Цитирано у: Голубовић, Н., & Голубовић, С. (2013). Оправданост употребе израза „друштвени капитал“. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 145 (4/2013), 596.

ЛИСТА КОРИШЋЕНИХ СКРАЋЕНИЦА

ВАТ	<i>Best Available Technology</i> / најбоље доступне/расположиве технике/технологије
ВІD зона	<i>Business Improvement District</i> / зона унапређеног пословања
БДП	бруто домаћи производ
БПК	биохемијска потреба кисеоника
БРГП	бруто развијена грађевинска површина
ГИС	географски информациони систем
ГМРС	главна мерно-регулациона станица
ГОСПЛАН	<i>Государственный илановый комитет</i> / државна планска комисија
ГВЕ	гранична вредност емисије
ГВИ	гранична вредност имисије
ДКП	дигитални катастарски план
ДМТ	дигитални модел терена
ЕС	еквивалентни становник
EMERALD мрежа	еколошка мрежа за заштиту дивље флоре и фауне и њихових станишта у Европи
ENI	<i>European Neighbourhood Instrument</i> / Инструмент за европско суседство
ERDF	<i>European Regional Development Fund</i> / Европски фонд за регионални развој
ESDP	<i>European Spatial Development Perspective</i> / Перспектива просторног развоја Европске уније
ESPON	<i>European Spatial Planning Observation Network</i> / Европска мрежа за праћење просторног планирања
ЕУ	Европска унија
ECOVAST	<i>European Council for the Village and Small Town</i> / Европско веће за села и мале градове
ИКТ	информационе и комуникационе технологије
INSPIRE	<i>Infrastructure for spatial information in Europe</i> / Инфраструктура просторних информација у Европи

INTERREG	<i>European Territorial Cooperation</i> / Европска територијална сарадња
IPA / ИПА	<i>Instrument for Pre-Accession Assistance</i> / инструмент за претприступну помоћ
IPARD	<i>Instrument for Pre-Accession Assistance in Rural Development</i> / инструмент Европске уније за претприступну помоћ руралном развоју
ISO 14 000	скуп међународних стандарда за управљање организацијом људских активности у циљу смањења негативног утицаја на животну средину
ИТС	интелигентни транспортни системи
КДС	кабловски дистрибутивни систем
КМУ	кота максималног успора
КМРН	кота минималног радног нивоа
КНУ	кота нормалног успора
ЛАГ	локалне акционе групе
LEADER	<i>Liaison entre l'action pour le développement de l'économie rural</i> / везе између акција за развој руралне привреде
LEAP / ЛЕАП	<i>Local Environmental Action Programme</i> / Локални еколошки акциони план
LULU	<i>Locally Unwanted Land Uses</i> / локално непожељна коришћења земљишта
МДК	максимално дозвољене концентрације
MICE	<i>Meetings, Incentives, Conferences, Events</i> / Састанци, подстицајна путовања, конференције, догађаји
МРЗ	међуопштинске регионалне заједнице
МСП	мала и средња предузећа
МХЕ	мала хидроелектрана
НВО	невладина организација
НИГП	Национална инфраструктура геопросторних података
NIMBY	<i>Not In My Backyard</i> / не у мом дворишту
НКД	непокретна културна добра
НП	национални парк
НРГП	нето развијена грађевинска површина
NUTS / НСТЈ	<i>Nomenclatures des unites territoriales statistiques</i> / номенклатура статистичких територијалних јединица
ОИЕ	обновљиви извори енергије

ПГДС	просечан годишњи дневни саобраћај
ППОВ	постројење за пречишћавање отпадних вода
СДИ	стране директне инвестиције
SEVESO постројење	техничка јединица унутар комплекса где се опасне материје производе, користе, складиште или се њима рукује
SWOT анализа	<i>Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats</i> / анализа снага, слабости, могућности и претњи
ТС	трафо-станица
УМЗ	урбана морфолошка зона
FUA / ФУП	<i>Functional Urban Area</i> / функционално урбано подручје
HDI	<i>Human Development Index</i> / индекс хуманог (људског) развоја
CAD	<i>Computer Aided Design</i> / дизајн потпомогнут рачунаром
CADSES	<i>Central, Adriatic, Danubian and South-Eastern European Space</i> / Централноевропски, јадрански, подунавски и југоисточноевропски простор
CBD	<i>Central Business District</i> / централна пословна зона
CDMA	<i>Code Division Multiple Access</i> / техника бежичног преноса података
CEMAT	<i>La Conférence du Conseil de l'Europe des Ministres responsables de l'aménagement du territoire</i> / Конференција европских министара надлежних за просторно/регионално планирање
CLC	<i>Corine Land Cover</i> / CORINE база података о земљишном покривачу

SUMMARY

The “Spatial Planning Glossary” is a scientific comprehensive review of the terms in Serbian language, which are used in spatial planning. This Glossary is a result of complex and complementary research of the authors who have joined scientific knowledge and professional expertise from the domains of spatial planning, language and informatics. A key motive for publishing the “Spatial Planning Glossary” in the form of a scientific monograph is due to the present lack of unique publications of this kind, which would be comprised of and elaborate terms that are applied in the theory and practice of spatial planning. Such an endeavour is an important milestone for Serbia as well as for international academic and professional circles. It is important to stress that the publication of the first edition of the “Spatial Planning Glossary” coincides with the 40 year jubilee of spatial planners teaching practice in Serbia. The study group of Spatial Planning was initiated in 1977 and since then the students of this group have been continually taught at the Faculty of Geography of the University of Belgrade. The “Spatial Planning Glossary” is certainly essential reading for students of this study group, however the relevance of the Glossary should not be limited to spatial planning students only or to those who are getting acquainted with the professional expertise of spatial planners. The wider scope of scholars, academics and professionals, as well as government representatives, employees in public enterprises, participants in the steering processes of spatial development, representatives of the private sector, investors, civil society, etc. may find this reading useful, especially for learning particular information or a reminder on theoretical and professional terms used in spatial planning. Understanding this, spatial planning is characterised by multi-disciplinary approach, and a large number of terms which are used in its vocabulary derive from the complementary research fields or sciences which are aligned with spatial planning: e.g. urbanism, geography, economics, regional science, sociology, architecture, civil engineering, traffic and infrastructure, industry, tourism, natural and cultural assets protection, ecology, environmental and landscape protection, agriculture, forestry, geodesy, law, management, etc. A great challenge in preparing the “Spatial Planning Glossary” has been the task of having a comprehensive approach, on the one hand, and demarcation of the choice of terms which have been “borrowed” from other scientific disciplines, on the other. Beyond the scope of this Glossary were the names and biographies of significant theorists who influenced spatial planning research and thinking. Also, the Glossary generally didn't include names of scientific and research disciplines whose knowledge was applied in spatial planning. Exception from this rule is inclusion of terms such as “spatial planning” and “urbanism”. Among the 2,020 terms, which are listed in this edition of the “Spatial Planning Glossary”, most of them represent an integral part of the modern spatial planners' professional vocabulary. The terms which have influenced spatial planning in

the past have not been omitted as they represent its historical background and capture the dominant directions and influences on development of spatial planning's social practice. The "Spatial Planning Glossary" includes a number of theories and concepts, and likewise selected conventions, charters, protocols, agendas, directives, important documents, initiatives, networks, funds, organisations and programmes of cooperation, especially those which have been related to European countries and are relevant for the spatial planning practice. The Glossary also comprises of elaborated terms, which are transcribed to Serbian from foreign languages, e.g. „центрификација“, or „гентрификација“, which derive from English word "gentrification". Also included are foreign acronyms of labels or general terms (e.g. NIMBY), which are the part of spatial planners' vocabulary. Certain foreign terms are also presented with their full original title (e.g. French term: Acquis communautaire). A general rule was not to translate all the terms of the "Spatial Planning Glossary" in English or any other foreign language. Sometimes, the use of original title in English was inevitable, shown in brackets after the title of the term in Serbian – only because of the clear link between origin and translation in the Serbian language. Terms in the "Spatial Planning Glossary" are listed according to the Serbian Cyrillic alphabet and not according to the specific theme or topic. The nature of this Glossary allows for non-linear reading: reading which can be initiated from any of its parts and which allows the reader to skip and choose parts according to his/her quest on certain issues or in search for the term's synonyms or antonyms. Definitions of terms derive from some 378 sources. Each term for which the definition is taken from a documented source, has the number in square brackets following the definition of the term. Such number directly links the term to the source in the list of references. The list of used abbreviations in Serbian and foreign languages can be found at the end of the "Spatial Planning Glossary". Content of the "Spatial Planning Glossary" should not be observed as something fixed or unchangeable, it opens a space for interaction between the readers and authors, who may provide further improvements of the Glossary.

О АУТОРКАМА

Др Јасна Петрић, дипломирани просторни планер, рођена је 11. јуна 1974. године у Београду, Република Србија. По завршетку Шесте београдске гимназије (смер: математичко-програмерски сарадник) 1993. године уписује студије Просторног планирања на Географском факултету, ПМФ, Универзитета у Београду. Након основних студија, 1999. године добија стипендију за докторске студије од Факултета за инжењерство Универзитета Стратклајд (Faculty of Engineering, University of Strathclyde) у Глазгову, Велика Британија, где докторира 2003. године на Департману за архитектуру и градитељство (Department of Architecture and Building Science). Од августа 2004. године је запослена у Институту за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС), тренутно у звању виши научни сарадник у Центру за просторни развој и животну средину ИАУС-а. Лиценцу Инжењерске коморе Србије за одговорног планера стакла је 2010. године. Аутор је око 70 научних публикација у области одрживог урбаног и регионалног развоја, резиденцијалних преференција, социоекономских анализа и пројекција. Руководилац је домаћег научног пројекта ИАУС-а у области интегралних и интердисциплинарних истраживања у периоду 2011-2017. године. Учесник је на неколико међународних научних и регионалних пројеката. У досадашњем стручном раду руководила је израдом два Просторна плана подручја посебне намене, а такође је учествовала као члан тима из ИАУС-а у изради 15 просторних и урбанистичких планова на територији Републике Србије и Републике Црне Горе. Ангажована је у оквиру издавачке делатности ИАУС-а, као председник Издавачког савета ИАУС-а (од априла 2015. године) и члан уређивачког одбора часописа међународног значаја "SPATIUM" (од 2015. године). Члан је Редакционог одбора водећег националног часописа „Изградња“ (од децембра 2012. године). Заменик је председника Научног већа ИАУС-а (од априла 2015. године). Заједно са колегама из ИАУС-а, добитник је Треће награде на 23. међународном салону урбанизма у Београду (2014. година), и признања на 25. међународном салону урбанизма у Сремској Митровици (2016. година) за радове у категорији Истраживања и студије из области просторног и урбанистичког планирања.

Милена Милинковић, дипломирани библиотекар, рођена је у Београду, где је завршила основну и средњу школу, смер: Култура информисања. Основне академске студије, је уписала 2007. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на Катедри за библиотекарство и информатику и стекла звање дипломирани библиотекар и информатичар 2011. године. Мастер академске студије завршила је 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, одбранивши рад под називом „Библиографија часописа Архитектура и урбанизам (ISSN 0354-6055)” и стекла звање мастер професор језика и књижевности. Докторске академске студије, уписала је 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Као докторанд Филолошког факултета у Београду, школске

2015/2016. године била је ангажована у процесу наставе на Катедри за библиотекарство и информатику на предмету Структура информација 2. Аутор је неколико научних радова у домаћим часописима и на међународним конференцијама. Аганжман у стручној пракси започела је у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду, јуна 1990. године и на том месту је била запослена до 2011. године. Такође, од маја до септембра 1997. радила је на ревизији, инвентарисању и сигнирању целокупног фонда библиотеке Института за технологију нуклеарних и других минералних сировина у Београду. Од септембра 2011. године запослена је у Институту за архитектуру и урбанизам Србије (ИАУС) на пословима библиотекар-документарист и сарадник за статистичку обраду података. Од 2014. године запослена је као стручни сарадник, а од 2017. године и као истраживач-приправник у Центару за информатику, публицистику и едукацију ИАУС-а. Године 2012. у Библиотеци ИАУС-а је радила на увођењу система COBISS.SR за узајамну каталогизацију у мрежи COBISS.Net. Осим тога, радила је на сређивању и систематизацији архивске грађе Института. Ангажована је у оквиру издавачке делатности ИАУС-а, као секретар Издавачког савета ИАУС-а (од 2015. године), као секретар врхунског часописа националног значаја „Архитектура и урбанизам” (од 2012. године) и часописа међународног значаја верификованог посебном одлуком “SPATIUM” (од 2015. године). Као сарадник је учествовала у пројекту под називом „Истраживање и валоризација урбанистичких планова из 20. века градова у Србији”, који је реализован од јуна до децембра 2015. године у Институту за архитектуру и урбанизам Србије. Лиценцу за креирање библиографских записа за монографске публикације у систему COBISS.SR стекла је 2006. године. Члан је Друштва за језичке ресурсе и технологије (JePTex), Секције библиотекара и књижничара Заједнице института Србије и Библиотекарског друштва Србије.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

711(031)

ПЕТРИЋ, Јасна, 1974-

Појмовник просторног планирања / Јасна
Петрић, Милена Милинковић. - Београд:
Институт за архитектуру и урбанизам Србије,
2017 (Београд: Планета принт). - X, 351 стр.;
24 см. - (Посебна издања / Институт за
архитектуру и урбанизам Србије ; 81)

Тираж 200. - О ауторкама: стр. 350-351.

ISBN 978-86-80329-88-8

1. Милинковић, Милена, 1967- [аутор]

а) Просторно планирање - Лексикони

COBISS.SR-ID 254280204